Studia Academica Slovaca 50

Prednášky 57. letnej školy slovenského jazyka a kultúry

2021
Univerzita Komenského v Bratislave

Redakčná rada
Prof. PhDr. Jozef Baďurík, CSc.
(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)
Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.
(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)
Dr. Alejandro Hermida de Blas
(Universidad Complutense, Madrid)
Prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc.
(Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku)
Doc. Konstantin Vasiljevič Lifanov, DrSc.
(Moskovskij gosudarstvennyj universitet im. M. V. Lomonosova, Moskva)
Prof. Dr. Stefan Michael Newerkla
(Institut für Slawistik, Universität Wien)
Prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.
(Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave)
Doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD.
(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)
Prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.
(Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach)
Prof. PhDr. Miloslav Vojtech, PhD.
(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)
Prof. PhDr. Ján Zambor, CSc.
(Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave)

Editori: doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD.
prof. PhDr. Miloslav Vojtech, PhD.
Recenzenti: prof. PhDr. Ladislav Čúzy, CSc.
prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.
Preklad a redakcia anglických resumé: Mgr. John Peter Butler Barrer, PhD.
Jazyková redakcia: Mgr. Zuzana Omar Hargašová, PhD.
Grafické spracovanie: Kristína Vozáková
Návrh obálky: © Peter Jenis

© Univerzita Komenského v Bratislave, 2021

ISBN 978-80-223-5199-7 (tlač)
ISBN 978-80-223-5200-0 (online)

Obsah

Jana Pekarovičová – Miloslav Vojtech
Na úvod k jubilejnému 50. zväzku zborníka
Studia Academica Slovaca.....7

I.
Čas ako fenomén myslenia, hovorenia a konania

Jana Pekarovičová
Čas a jeho reflexia v kontexte Studia Academica Slovaca
(K storočnici narodenia profesora Jozefa Mistríka) 13

Michal Babiak
Mýtická dimenzia času v slovenskej mesianistickej dráme.....27

Dana Baláková – Viera Kováčová
Všetko má svoj čas
Aspekt minulého i súčasného v biblickej frazeológii.....39

Andrea Bokníková
Poetka Maruša Jusková: jej konkrétny autorský príbeh
a univerzálny čas lyriky.....55

Miloš Horváth
Fyzikálny verzus gramatický čas a spôsoby vyjadrovania
časových relácií v súčasnej slovenčine.....78

Jana Kesselová
Antepréteritum ako výpoveď o existencii, myslení, hovorení
a konaní človeka 91

Marianna Sedláková
Čas a relativita v jazyku 111

II.
Jazyk, literatúra, umenie, politika a dejiny
v reflexii aktuálneho vedeckého výskumu

Jana Belišová
Oslovenia a dialógy v tradičných rómskych piesňach 127

Eva Benková
Slovenčina a slovaciká v písomnostiach panskej stolice
na panstve Červený Kameň v 18. storočí 150

Juraj Dolník
Slovenská jazyková vôľa 161

Ivica Hajdučeková
V životnom uzle poetky Maše Haľamovej alebo Polyfokálnosť
v debutovej zbierke *Dar* 179

Martin Homza – Stanislava Kuzmová
Monumenta Linguae Slovacae
Vydávanie slovenských textov predspisovného obdobia
ako výzva k interdisciplinárnej a medzinárodnej spolupráci 197

Zuzana Kákošová
Mecenášstvo ako významný činiteľ rozvoja poézie v 16. storočí 214

Ľudmila Liptáková
Lexikálna pragmatika v implicitných znalostiach dieťaťa 229

Veronika Svoradová
Zabudnutá novela Petra Karvaša *Rozkaz nestrieľať* 253

Michal Uhrin
Zabíjačky – tradičné spoločenské príležitosti
vo vidieckom prostredí 267

Lujza Urbancová
Rozdiely vo význame lexémy *dobrý/dobrá* podľa rodu
nadradeného substantíva označujúceho osobu 286

Martin Vašš
Slovenskí spisovatelia a ich dialóg s Talianskom
v medzivojnovom období 297

Aneta Világi
Od Slováka ku kresťanovi – posun nacionalistickej rétoriky
politických strán v Slovenskej republike 318

III.
50 rokov zborníkov *Studia Academica Slovaca* v retrospektíve

Jana Garaiová
Dejiny výtvarného umenia a Studia Academica Slovaca
v 70. rokoch 20. storočia 339

Hana Hlôšková
Folklór a folkloristika v zborníkoch *Studia Academica Slovaca*
– reálie a prístupy 356

Peter Tollarovič
Literárnovedná reflexia slovenskej literatúry v 50-ročnej
histórii zborníkov *Studia Academica Slovaca*
(so zreteľom na ročníky 2014 – 2020) 373

Autori príspevkov 389

Na úvod k 50. zväzku zborníka *Studia Academica Slovaca*

Tradičnou súčasťou letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca je rovnomenný zborník príspevkov, ktoré vo forme prednášok dopĺňajú jej vzdelávací program. Predkladaný jubilejný 50. zväzok zborníka nadväzuje na rozsiahlu a jedinečnú sériu publikovaných príspevkov z letnej školy a podčiarkuje akademický a vedecký rozmer tohto podujatia.

Tohtoročný cyklus prednášok, rovnako ako ten minuloročný, opäť vychádza v nesmierne zložitom a špecifickom období celosvetovej pandémie, ktorá so sebou priniesla množstvo rizík a obmedzení, ale na druhej strane podporila aj didaktické inovácie a digitálne zručnosti pre oblasť vzdelávania v online priestore. Na zložitú epidemiologickú situáciu vo svete museli prihliadať aj organizátori 57. ročníka letnej školy slovenského jazyka a kultúry, ktorá bude mať už po druhý raz vo svojej histórii netradičnú podobu – jazykové kurzy a prednášky budú prebiehať dištančnou formou. Aj v tejto neobvyklej forme vzdelávania chceme v čo najväčšej miere zachovať kontinuitu s predchádzajúcimi ročníkmi letnej školy.

Autormi príspevkov, ktoré sú publikované v tomto zväzku, sú poprední vysokoškolskí pedagógovia a vedeckí pracovníci pôsobiaci na slovenských univerzitách a v ústavoch Slovenskej akadémie vied. Najpočetnejšie je, tak ako po minulé roky, zastúpená naša alma mater Univerzita Komenského a jej Filozofická fakulta, ktorá je zároveň hlavnou organizátorkou letnej školy. Na príprave jednotlivých príspevkov publikovaných v tomto zborníku participovali aj autori z Filozofickej a Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, z Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, z Filozofickej fa-

kulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, z Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku a z Ústavu etnológie a sociálnej antropológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave.

Sú tu zastúpené príspevky z oblasti lingvistiky, literárnej vedy, etnológie a folkloristiky, histórie, muzikológie, teatrológie a politológie. Jednotlivé štúdie korešpondujú s hlavnou náplňou i zámermi letnej školy, a zároveň v syntetizujúcej alebo parciálnej podobe reflektujú aj špecifickú a aktuálnu vedeckovýskumnú problematiku jednotlivých oblastí slovakistiky.

Prvý oddiel zborníka s názvom *Čas ako fenomén myslenia, hovorenia a konania* korešponduje s ústrednou témou 57. ročníka letnej školy. Jednotlivé príspevky ponúkajú interdisciplinárny pohľad na fenomén času z najrozličnejších hľadísk. Úvodná štúdia tohto bloku je venovaná storočnici jednej z najvýraznejších osobností slovenskej lingvistiky 20. storočia, prof. PhDr. Jozefovi Mistríkovi, DrSc. (1921 – 2000), zakladateľovi tejto edície, ktorý formoval vzdelávací program letnej školy Studia Academica Slovaca i jej vedecký profil. Ako riaditeľ Studia Academica Slovaca bol autorom koncepčných zmien, novátorom obsahu, ale aj inšpirátorom metodiky, v rámci ktorej tradičné jazykové vzdelávanie študentov obohacoval o moderné, nadčasové prvky. Ďalšie príspevky reflektujú problematiku času ako mýtickej kategórie v slovenskej mesianistickej dráme a teoretickom uvažovaní o literatúre, zaoberajú sa otázkami minulého a súčasného v biblickej frazeológii, prezentujú nevšedný autorský príbeh v toku času zabudnutej a znovuobjavenej poetky konfrontovaný s univerzálnym časom lyriky, venujú sa pojmovej rekonštrukcii kategórie času v lingvistickom (gramatickom), filozofickom (ontologickom) i fyzikálnom zmysle, fenoménu času konštruovanému antepréteritom či otázkam procesu starnutia slov v nárečí a v hovorovej podobe slovenčiny.

Druhý oddiel zborníka nazvaný *Jazyk, literatúra, umenie, politika a dejiny v reflexii aktuálneho vedeckého výskumu* sa primárne orientuje na prezentáciu výskumných trendov v teoretickej i aplikovanej lingvistike, v literárnej histórii a interpretácii umeleckej literatúry, v etnológii, muzikológii, histórii i v oblasti politológie. Príspevky zaradené do tohto bloku predstavujú pestrú paletu jedinečných a príťažlivých tém a metodologických prístupov k skúmanej problematike týkajúcej

sa minulosti i aktuálnej prítomnosti Slovenska, jeho kultúrneho, umeleckého či spoločensko-politického života.

Tretiu časť zborníka tvorí súbor príspevkov s názvom *50 rokov zborníkov Studia Academica Slovaca v retrospektíve*, v ktorom si pripomíname polstoročie existencie série zborníkov, ktoré sú tradičnou súčasťou našej letnej školy. Cieľom jednotlivých príspevkov je ponúknuť retrospektívny pohľad na niektoré vybrané vedné disciplíny (dejiny výtvarného umenia, folklór a folkloristika, literárna veda), ktoré našli svoj priestor v jednotlivých zväzkoch tejto edície. Príspevky nadväzujú na už publikované staršie analytické sondy mapujúce dejiny zborníkov *Studia Academica Slovaca* z hľadiska jednotlivých výskumných oblastí, ktoré vstupovali a aj dodnes vstupujú do celkovej koncepcie letnej školy, a dotvárajú tak sériu sumarizačných a teoreticko-metodologických reflexií, v ktorých budeme v najbližších rokoch pokračovať aj smerom k ďalším oblastiam humanitných a spoločenských vied.

Veríme, že aktuálny zborník prednášok *Studia Academica Slovaca 50* sa svojím obsahom i kvalitou editorského spracovania stane dobrým prameňom poznania a štúdia jazyka a kultúry nielen pre účastníkov 57. ročníka letnej školy realizovanej online, ale aj pre širokú domácu a zahraničnú slovakistickú a slavistickú verejnosť. Na záver pripomíname, že podobne ako celá séria doteraz vydaných zborníkov aj tento 50. zväzok je k dispozícii v elektronickej podobe na stránke http://zborníky.e-slovak.sk.

Jana Pekarovičová a Miloslav Vojtech

I.
Čas ako fenomén myslenia, hovorenia a konania

Čas a jeho reflexia v kontexte Studia Academica Slovaca
(K storočnici narodenia profesora Jozefa Mistríka)

Jana Pekarovičová

Abstract

Time and its reflection in the context of Studia Academica Slovaca: the centenary of the birth of Professor Jozef Mistrík

One of the figures that left a significant mark and shaped the educational programme of the Studia Academica Slovaca summer school and its academic profile was Professor Jozef Mistrík (1921–2000). As its director, he was the initiator of conceptual changes and an innovator of content; he was also an inspirer of methodology in enriching traditional language education with modern elements. This article focuses on his contributions to the formation of applied linguistics, which the modern didactics of Slovak as a foreign language is based upon. Indeed, Mistrík's respect for didactic principles led him to create teaching materials where he often applied scholarly research based on the frequency of words and forms. He made a noteworthy contribution to the design of a language minimum for Slovak and created a purposefully selected set of relevant lexical, grammatical, and phonetic resources formulated for individual language levels. Mistrík's series of *Basic Slovak* textbooks in various language versions has long been a pioneering work in the field. As a linguist and university lecturer, he was interested in the theoretical formulation of linguistic concepts; however, he also pursued the pragmatic aspects of language with his emphasis on its application in speech and didactic practice.

Keywords: applied linguistics, the didactics of Slovak as a foreign language, language minimum, vocabulary and grammar minimum

V priebehu bohatej histórie letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca (SAS), ktorú pre účastníkov z celého sveta od roku 1965 každoročne v Bratislave organizuje jubilujúca Filozofická fakulta Univerzity Komenského, sa rozrástla skupina priamych účastníkov z radov domácich organizátorov, lektorov a prednášateľov, vystriedalo sa mnoho predstaviteľov slovenskej vedy a kultúry. Medzi osobnosti, ktoré zanechali výraznú stopu a formovali vzdelávací program letnej školy i jej vedecký profil, bezpochyby patrí **prof. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc.** (1921 – 2000). Ako riaditeľ SAS (1972 – 1991) bol autorom koncepčných zmien, novátorom obsahu, ale aj inšpirátorom metodiky, aby tradičné vzdelávanie obohatil o moderné prvky. Jeho účinkovanie sme si pripomenuli osobitnými príspevkami, najmä pri príležitosti životných jubileí.[1] V rámci programu letnej školy sa svojským spôsobom premieta vedecký výskum do všeobecných edukačných a prezentačných zámerov. Aktuálny 57. ročník letnej školy rámcuje storočnica existencie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, ktorá v úlohe školiaceho pracoviska poskytuje svoje priestory i vedecký potenciál na fungovanie vzdelávacej činnosti SAS-u počas celého akademického roka. So životom fakulty je úzko spojená naša inštitúcia *Studia Academica Slovaca*, ktorá takmer šesť desaťročí vzdeláva zahraničných záujemcov o slovenčinu a slovenskú kultúru a učí ich hovoriť a používať náš jazyk v štúdiu i v ostatných potrebách. Tento rok totiž uplynie už šesťdesiat rokov od tzv. slovenského týždňa, keď jeden týždeň programu pražskej Letnej školy slovanských štúdií prebiehal na Slovensku práve na našej fakulte a otvoril tak cestu k vzniku letného seminára, neskôr premenovaného na Letnú školu slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca.

[1] ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján: *Jazykovedné dielo Jozefa Mistríka.* In: *Studia Academica Slovaca 10*. Bratislava : Alfa, 1981, s. 23 – 32; PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Ako profesor Jozef Mistrík profiloval Studia Academica Slovaca. Od dorozumievania k porozumeniu.* In: *Studia Academica Slovaca 40.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 11 – 20; PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Jozef Mistrík a Studia Academica Slovaca*. Slovenská reč, 2011, 76, č. 3, s. 269 – 280.

Jubilujúci zborník *Studia Academica Slovaca*

Tento ročník letnej školy je príležitosťou opäť nazrieť do histórie SAS-u v kontexte jubilujúcej fakulty a priblížiť významné udalosti i osobnosti sasovských či sasistických reálií, ktoré sú zachytené predovšetkým v jednotlivých zborníkoch prednášok prednesených na aktuálnom ročníku letnej školy. V roku 2021 vychádza jubilejný 50. zväzok zborníka prednášok Studia Academica Slovaca, ktorý je venovaný prof. PhDr. Jozefovi Mistríkovi, DrSc., zakladateľovi tejto jedinečnej edičnej série pri príležitosti 100. výročia jeho narodenia. Práve zásluhou J. Mistríka vstupuje do dejín slovakistiky svojrázna publikácia, uchovávajúca dodnes pôvodný zámer, že tento výber sa bude „v budúcich ročníkoch cyklicky dopĺňať a rozširovať tak, aby sa texty stali základnou študijnou literatúrou, nielen frekventantov SAS, ale všetkých slovakistov, ktorým ide o to, aby slovenský jazyk, literatúru a kultúru poznávali v širokom kontexte."[2] Keďže ide o každoročne vydávanú publikáciu, v príspevkoch sa odrážajú dobové trendy, prehľad realizovaných výskumných úloh, dynamika i smerovanie vedeckého výskumu. V integrovanej podobe sa tu ponúka možnosť registrovať interdisciplinárne súvislosti, sledovať kontinuitu i diskontinuitu, paralely i kontrasty vývinových tendencií a zároveň objavovať nové prístupy k zobrazovaniu vybraných tém. Svoj interdisciplinárny záber J. Mistrík jasne preukázal aj počas účinkovania v rámci Studia Academica Slovaca, keď vo funkcii riaditeľa zostavoval program prednáškového bloku a oslovoval autorov z rozličných vlastivedných disciplín, aby v príspevku do zborníka predstavili vlastný výskum a mali na zreteli jeho uplatnenie pre praktické potreby domácej i zahraničnej slovakistiky. V jazykovedne orientovaných prednáškach, ktoré za 25 rokov existencie zborníka podrobne v sumarizujúcom príspevku zmapoval J. Mlacek[3], podčiarkuje široký tematický zásah „sasistických" štúdií zahrnujúcich všetky dôležitejšie oblasti

[2] MISTRÍK, Jozef: *Studia Academica Slovaca 1*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 5.

[3] MLACEK, Jozef: *Jazykoveda v dvadsiatich piatich zväzkoch zborníka Studia Academica Slovaca*. In: *Studia Academica Slovaca 25*. Bratislava : Stimul, 1996, s. 264 – 272.

opisu slovenčiny, nevynímajúc ich autorov, medzi ktorými významné miesto zaujíma práve zakladateľ zborníka SAS, profesor Jozef Mistrík. Popri lingvistickom opise stavby, vývinu a fungovania spisovného jazyka, zameranom v prvých ročníkoch na typologickú charakteristiku slovenčiny aj v porovnaní s inými jazykovými systémami, sa postupne začali presadzovať sociolingvistické kritériá a pragmatické aspekty do hodnotenia a interpretácie skúmaných javov, a to so zreteľom na slovenčinu ako materinský i ako cudzí jazyk.

Kontinuita a interdisciplinárne aspekty

Spoločenský i vedecký dosah tohto pozoruhodného projektu je témou medzinárodného sympózia *Slovakistika a jej reflexia v zborníkoch Studia Academica Slovaca*, kde si účastníci, domáci i zahraniční slovakisti spolu s lektormi pôsobiacimi na univerzitách v zahraničí, sprítomnia všestranné pôsobenie Jozefa Mistríka vo funkcii úspešného riaditeľa, popularizátora vedeckých poznatkov, prezieravého organizátora, skvelého manažéra a propagátora slovacík doma i vo svete. Na aktuálnosti nestratili ani slová medailónu uverejnené pri 60. výročí jeho narodenia. „Neobyčajne rozsiahla jubilantova činnosť vydáva svedectvo o vedcovi-teoretikovi, vytyčovateľovi výskumných trás, ale dialekticky aj o bádateľovi, ktorý svoje poznatky všestranne odovzdáva širokej kultúrnej verejnosti, o pedagógovi, z ktorého srší prenikavosť myšlienky a originálnosť spôsobu argumentácie.“[4] Vďaka popularizácii svojich vzdelávacích aktivít sa SAS dostal do povedomia slovenskej verejnosti a mohol aj v neľahkej dobe rozvíjať svoju pôsobnosť v oblasti prezentácie jazyka a kultúry cudzincom. Od začiatku svojho pôsobenia sa prejavuje úsilie o komplexnosť a kontextovosť pohľadov s dôrazom na medziodborové súvislosti. Koncepcia Studia Academica Slovaca ako slovakistických štúdií presadzovaná Jozefom Mistríkom v podstate bez zásadnejších zmien funguje dodnes. Prezentácia slovakistiky doma

[4] ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján: *Jazykovedné dielo Jozefa Mistríka.* In: *Studia Academica Slovaca 10*. Bratislava : Alfa, 1981, s. 23 – 32.

i vo svete je doteraz jednou z priorít výskumno-pedagogickej a propagačnej činnosti centra SAS, na ktorej sa podieľajú aj lektoráty slovenského jazyka a kultúry pôsobiace na univerzitách v zahraničí.

Vzdelávacie zámery J. Mistríka bezpochyby ovplyvnil pobyt na zahraničných univerzitách, kde ako hosťujúci profesor pôsobil na univerzite v Kolíne nad Rýnom (1969 – 1971), na Moskovskej štátnej univerzite (1972) a na univerzitách v Oxforde a Sheffielde (1975 – 1977). Sám priznáva, že vďaka nim prenikol do podstaty potrieb zahraničnej slovakistiky, ktoré mal na zreteli jednak pri koncipovaní náplne letného seminára, jednak pri etablovaní lektorátov slovenského jazyka a kultúry pôsobiacich na univerzitách v zahraničí. Tieto požiadavky premietal aj do odbornej prípravy lektorov vysielaných ministerstvom školstva na lektorské pôsobenie v zahraničí a dlhé roky viedol školenia kandidátov na tento post. O tom, že J. Mistrík sa hlbšie zaujímal o situáciu na univerzitách v zahraničí, svedčia aj jeho prehľadové štúdie o situácii na lektorátoch slovenského jazyka a o stave slovakistiky vo svete.[5] V nich reflektoval vtedajšiu situáciu na zahraničných slovakistických pracoviskách poukazujúc na lingvokultúrne parametre nevyhnutné pre činnosť lektorátov slovenčiny ako základných jednotiek prezentácie jazyka a kultúry na školách v zahraničí, nevynímajúc požiadavky na odborno-metodický profil vyslaného lektora i zodpovedajúcu prípravu na lektorské pôsobenie. Uverejnené príspevky v zborníkoch SAS (1 – 20) zachytávajú celú škálu širokospektrálneho vedeckého pôsobenia J. Mistríka od všeobecnolingvisticky a pragmatickolingvisticky orientovaných štúdií po informačne ladené štúdie, v ktorých autor s prehľadom predstavuje i hodnotí stav zobrazovanej problematiky. Vo väčšine publikovaných prác sa J. Mistrík venuje otázkam tých jazykových rovín, ktorými sa prednostne vo svojej vedeckovýskumnej kariére zaoberal. Preto je pochopiteľné, že dominantné postavenie zaujímajú príspevky zo štylistiky, nasledujú štúdie o frekvenčných a re-

[5] MISTRÍK, Jozef: *Slovenčina na vysokých školách v zahraničí*. In: *Studia Academica Slovaca 6*. Bratislava : Alfa, 1977, s. s. 589 – 598; *Slovakistika vo svete*. In: *Studia Academica Slovaca 18*. Bratislava : Alfa, 1989, s. 335 – 343; *K histórii Letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. In: *Studia Academica Slovaca 19*. Bratislava : Alfa, 1990, s. 7 – 13.

trográdnych zákonitostiach slovenčiny, v ktorých odkrýva princípy fungovania slovenčiny v praxi a zoznamuje sasistov s podstatou svojho lexikografického spracovania materiálu vo svojich priekopníckych lingvistických dielach k *frekvencii slov v slovenčine* a *retrográdnom slovníku slovenčiny*, o ktorých referoval aj na stránkach prvých zväzkov zborníka.[6]

Jazykové minimum slovenčiny

Cieľom tejto štúdie je predstaviť prínos J. Mistríka pre formovanie aplikovanej lingvistiky, o výstupy ktorej sa opiera didaktika slovenčiny ako cudzieho jazyka. Aj keď vo svojom diele tento predmet explicitne neuvádza, prakticky ho možno objaviť takmer vo všetkých publikáciách a článkoch, no osobitne v opise modernej slovenčiny pre potreby vzdelávania študentov i učiteľov. Práve didaktické princípy ho viedli k tvorbe učebných materiálov, kde na zostavenie textov často uplatňoval svoj vedecký výskum založený na frekvencii slov a tvarov. Jeho učebnica *Basic Slovak*, ktorá vyšla v ôsmich vydaniach, dlho patrila medzi priekopnícke publikácie na knižnom trhu. Zásluhou manažérskych schopností J. Mistríka a prostredníctvom premyslenej distribúcie sa dostávala do sveta k svojim zahraničným používateľom. Ako jazykovedcovi a vysokoškolskému pedagógovi mu nešlo len o teoretické formulovanie lingvistických pojmov, ale súčasne sledoval ich pragmatickú stránku s dôrazom na aplikáciu v rečovej i didaktickej praxi.

Okrem prehľadových prác si pozornosť zaslúžia najmä štúdie venované otázkam koncipovania *jazykového minima*, ktoré zahŕňa účelne vybraný súbor príslušných lexikálnych, gramatických a fonetických prostriedkov potrebných na dosiahnutie vyučovacieho cieľa stanoveného pre jednotlivé stupne jazykovej kompetencie. J. Mistrík ako je-

[6] MISTRÍK, Jozef: *Retrográdne zákonitosti v slovníku slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca 1*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 83 – 92; *Frekvenčné zákonitosti v slovenčine*. In: *Studia Academica Slovaca 2*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1973, s. 159 –170.

den z prvých priekopníkov charakterizuje princípy tvorby jazykového minima z pohľadu slovenčiny ako cudzieho jazyka, predstavuje zákonitosti i zvláštnosti slovenčiny a na základe frekvencie slov a tvarov v bežnej komunikácii špecifikuje *jazykové minimum slovenčiny* a *lexikálnu bázu slovenčiny.*[7] Podľa J. Mistríka určovanie jazykového minima predpokladá znalosť jazyka i didaktických zásad, a preto je praktickou pomôckou nielen pre výučbu, ale aj pre teoretické skúmanie jazyka. Jazykové minimum sa vyčleňuje obyčajne kvantitatívnymi metódami, ktoré len slabo signalizujú vzťah medzi výskytom, tvarom a sémantikou skúmaných prvkov. Rečová prax potvrdzuje tézu, že čím je prvok frekventovanejší, tým jeho paradigmatické zákonitosti sú labilnejšie, ako to vidieť z častého výskytu supletívnych tvarov. Je všeobecne známe, že jazykové minimum nie je univerzálne pre všetky komunikačné sféry, mení sa v súčinnosti so štýlom príslušného prejavu. Preto ho treba chápať len vo vzťahu ku konkrétnemu didaktickému cieľu, okolnostiam výučby a osvojovania si príslušnej jazykovej zložky. J. Mistrík zároveň poukazuje na rozdiel medzi hovoreným a písaným prejavom, ktorý treba mať na zreteli pri určovaní aj uplatňovaní jazykového minima.[8] V štúdii sú naznačené špecifiká jednotlivých jazykových rovín vzhľadom na *lexikálne minimum, gramatické minimum* a *fonetické minimum.* „Učiť sa teda základy slovenčiny cez najfrekventovanejšie slová znamená odkrývať jej nepravidelnosti v gramatickej stavbe."[9] S týmito pojmami terminologicky úzko súvisí aj lexikálna báza slovenčiny, do ktorej J. Mistrík zaraďuje „také prvky a javy, ktoré sú v parolovej situácii najfrekventovanejšie a ktoré sa niekedy označujú ako jazykové minimum, inokedy ako jadro slovnej zásoby alebo aj ako základný slovný fond"[10].

---

[7] MISTRÍK, Jozef: *Jazykové minimum slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca 3*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1974, s. 173 – 189; *Lexikálna báza a systém slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca 4*. Bratislava : Alfa, 1975, s. 179 – 188.

[8] MISTRÍK, Jozef: *Jazykové minimum slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca 3*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1974, s. 176.

[9] Tamže, s. 177.

[10] MISTRÍK, Jozef: *Lexikálna báza a systém slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca 4*. Bratislava : Alfa, 1975, s. 181.

Pri koncipovaní jazykového minima pre didaktické účely treba brať do úvahy to, že na jeho obsah a štruktúru majú vplyv dynamické procesy prebiehajúce v jazyku najmä v oblasti lexiky, ktoré sa na jednej strane prejavujú v diferenciácii, na druhej strane v integrácii základných jazykových prejavov, čím sa hranice medzi jednotlivými útvarmi stierajú. J. Mistrík vymedzil základnú distribúciu najfrekventovanejšej lexiky každého textu, ktorú tvoria konštrukčno-gramatické a situačné slová, až potom nasledujú plnovýznamové slová, adjektíva a substantíva, pričom poukazuje na veľkú tvarovú variabilnosť slovenčiny ako flektívneho jazyka v porovnaní s angličtinou, kde možno lepšie využiť frekvenčný princíp na učenie sa jazyka. V štúdii predstavil 500 slov frekvenčného slovníka, kde registruje aj ich gramatické parametre s prevahou pomocných slov, potom nasledujú slovesá, substantíva a adjektíva. Do jazykového minima zaradil aj produktívne derivačné postupy, ktoré dotvárajú podobu jadra jazykového systému. Práve poznanie derivačného potenciálu slov je dôležité aj z hľadiska opisu slovenčiny pre cudzincov, pretože pomáha ľahšie si osvojiť modelové tvorenie nových lexikálnych jednotiek. Uvedením súboru najčastejších derivačných prípon pre tvorenie jednotlivých slovných druhov J. Mistrík podčiarkuje ich sémantiku a zároveň slovotvorný potenciál. Operatívny výklad derivačných sufixov spojený s praktickým nácvikom je súčasťou didaktickej spôsobilosti učiteľa. Ide o kontextové vnímanie jazykových javov a hľadanie tvarových či rodových súvislostí, aby ich v rámci učiva vedel sprístupniť študentom. Preto moderná prezentácia jazyka sa opiera o škálu verbálnych, substantívnych či adjektívnych prípon, typických pre odvodzovanie nových slov a tvarov. Súbor derivačnej kompetencie tvoria aj formy odvodzovania adverbií či čísloviek, kde platia isté zákonitosti, ktoré pomáhajú pri osvojovaní jazykových javov. Tento spôsob sa vzťahuje najmä na tie derivačné modely, čo majú jednoznačný význam, a tak sa ľahšie premietnu do didaktickej praxe. Podobne pri vymedzení gramatického minima slovenčiny možno registrovať pomerne veľké odlišnosti vo výskyte príslušných tvarov prejavujúcich sa v morfologickej i syntaktickej rovine.

Na základe rozličných typov textov J. Mistrík sleduje distribúciu jednotlivých pádov či slovesných tvarov indikatívu v porovnaní s inými

menej frekventovanými tvarmi. Pre slovenčinu je typický vyšší počet relačných morfém, ktoré sú súčasťou bohatého súboru vyjadrovacích prostriedkov a predstavujú didakticky náročnejšiu oblasť prezentácie gramatického systému slovenčiny. K zefektívneniu výučby prispieva aj výber vzorových slov, používaných v bežnom jazyku, ktoré uľahčia osvojovanie štandardných prípon. Túto tézu rozvíjajú aj autorky učebníc *Krížom-krážom* a metodickej príručky,[11] ktoré vytvorili nové substantívne a konjugačné vzory a zdôvodnili didakticky motivovanú zmenu modelových slov. Ich výber prehodnotili na základe frekvencie v živej jazykovej praxi a nahradili tak tradičné vzory novými.[12] Za didakticky relevantné jazykové minimum z hľadiska slovenčiny pre cudzincov treba považovať prepojenie morfologickej a syntaktickej roviny v jazykovej stavbe slovenčiny, kde dominantnú úlohu majú relačné morfémy.[13] Situáciu v slovenčine J. Mistrík porovnáva s neflektívnymi typmi jazykov a výskyt vetných typov či otázky slovosledu hodnotí na pozadí príslušnosti textov k jednotlivým štýlom. V nadväznosti na svoj výskum v oblasti syntaxe predkladá sasistom nový prístup k identifikácii a organizácii slovosledu v jednoduchej vete a zároveň sleduje perspektívu radenia viet do súvetí v slovenčine, jednak v prvých publikovaných príspevkoch venovaných textovej syntaxi, jednak v neskorších štúdiách.[14] Okrajovo spomína aj fonetické minimum naznačujúc dve tendencie, s ktorými sa možno aj dnes stotožniť, že „ľahšie sa osvojuje jazyk v jeho písomnej než v ústnej podobe" a „ťažšie sa odúčajú chybné návyky", pričom podčiarkuje bežný nácvik receptívnych zručností, najmä čítaním textu.[15] Odvtedy sa však didaktická stratégia zmenila a ťažisko sa presúva na nácvik všetkých komunikačných zručností, kde

[11] KAMENÁROVÁ, Renáta – ŠPANOVÁ, Eva – ĽOS IVORÍKOVÁ, Helena – MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Krížom-krážom. Metodická príručka. Slovenčina A1*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018.

[12] Tamže, s. 10.

[13] MISTRÍK, Jozef: *Jazykové minimum slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca 3*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1974, s. 185.

[14] MISTRÍK, Jozef: *Moderné ponímanie slovosledu v slovenčine*. In: *Studia Academica Slovaca 15*. Bratislava : Alfa, 1986, s. 319 – 329.

[15] Tamže, s. 186.

pri hovorení dôležitú úlohu zohráva práve špecifikácia fonetického minima ako predpokladu na osvojenie fonetickej kompetencie.[16]

Odborno-metodické súradnice

Výsledky teoretického výskumu jazykového minima uplatnil J. Mistrík ako autor učebníc slovenčiny pre cudzincov určených najmä začiatočníkom *Basic Slovak.*[17] Analýza jazykových príručiek pre cudzincov ukázala, že zostaviť primeraný učebný text pre diferencované potreby výučby, ktorý sa dá funkčne využiť na nácvik lexikálnych a gramatických javov, nie je vôbec jednoduchá vec. Daný text nemusí byť totiž pre cudzincov zrozumiteľný a jasný ani vtedy, keď ho tvoria slová patriace do jadra lexikálnej zásoby, ktorú si študenti môžu osvojiť v slovníku za textom. Jednoznačná, podľa možnosti jasná formulácia učebného textu a s ním spojené zadanie úloh, ale najmä metodická postupnosť od jednoduchého k zložitému, sa vyžaduje najmä na začiatku výučby. V tejto súvislosti používanie rozličných typov viet, pripájacích výrazov a slovesných tvarov, ako sa to uvádza už v tretej lekcii *Basic Slovak* v jednej replike dialógu, sa javí náročné na percepciu a vyžaduje si metodickú adaptáciu. – *„Tak to je teraz jednoduchá vec. Autom na hlavnú stanicu – ak idete cez Novú ulicu – je blízko, len asi tri minúty. Obrátite voz a prejdete na koniec ulice. Tam uvidíte veľký plot, potom takú nízku hospodársku budovu a široký dvor, potom rieku a hneď aj hlavnú stanicu. Ešte prejdete na pravý breh a potom už stále len priamo.“* Slovnú zásobu treba rozširovať postupne, systematicky a situačne, prílišné hromadenie odlišných javov zastiera význam použitých slov i didaktický cieľ. Napriek tomu, že mnohí autori podčiarkujú svoj zá-

[16] Na základe lingvodidaktickej teórie i praktických skúseností z výučby cudzincov fonetické minimum slovenčiny ako cudzieho jazyka obsahuje okrem všeobecnej charakteristiky zvukovej stavby slovenčiny i špeciálnu časť, zostavenú so zreteľom na typické fonetické chyby príslušníkov jednotlivých jazykových skupín. PEKAROVIČOVÁ, Jana – ŽIGOVÁ, Ľudmila – PALCÚTOVÁ, Michaela – ŠTEFÁNIK, Jozef: *Slovenčina pre cudzincov. Praktická fonetická príručka*. Bratislava : Stimul, 2005.

[17] MISTRÍK, Jozef: *Basic Slovak.* Bratislava : SPN, 1981.

mer koncipovať učebnice *na komunikatívnom princípe*, často ide skôr o želanie ako o skutočné naplnenie proklamovaného zámeru. Dôkazom sú statické opisy predmetov, sociálnych a priestorových vzťahov, s čím súvisí osvojovanie si málo používanej lexiky v podmienkach univerzitného štúdia a absencia výrazov súvisiacich s akademickou a sociálnou komunikáciou cudzincov.

Z analýzy učebných materiálov vidieť, že je potrebné aktualizovať lexikálnu bázu východiskových textov a inovovať štruktúru gramatických a slovotvorných cvičení, ktoré sú základom komunikačného kompendia slovenčiny tak, ako to predstavujú novšie učebnice a metodické príručky.[18]

Na základe frekvenčného výskumu slov a tvarov v slovenčine J. Mistrík analyzuje vývinové tendencie v lexikálnej a slovotvornej rovine, všíma si morfologickú stránku prejavujúcu sa jednak zmenami paradigiem, jednak zmenami v distribúcii pádov a slovesných tvarov. V štúdiách poukazuje na veľkú nevyváženosť vo frekvencii jednotlivých pádov a tvarov, ktoré zvlášť využíva pri tvorbe učebníc slovenčiny pre cudzincov.[19] Je autorom celého radu učebníc a príručiek gramatiky slovenčiny, ktoré vydáva aj v spolupráci so zahraničnými slovakistami. Pozoruhodná séria učebníc *Slovenský jazyk* v anglickej, francúzskej, nemeckej a ruskej verzii, postupne vydávaná aj s audiokazetami Ministerstvom školstva SR ako účelová publikácia, sa stala základnou príručkou slovenčiny na zahraničných lektorátoch. V syntaktickej perspektíve avizuje zmenu orientácie od chápania vety ako gramatickej stavebnej jednotky na ponímanie vety ako jednotky textu s osobitnou pozornosťou venovanou kondenzačným syntaktickým prostriedkom a intertextovým súvislostiam.

Z hľadiska didaktickej praxe sú inšpirujúce Mistríkove štúdie z pragmatiky a prozodiky. Pozornosť si zaslúži prezentácia honoratí-

[18] PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky.* Bratislava : Stimul, 2020, s. 172.

[19] MISTRÍK, Jozef: *Basic Slovak* (1981, 8 vydaní); *Grammar of Contemporary Slovak* (1983, 1988); *Slovackij jazyk* (1981); *Slowakische Sprache* (1991), Séria učebníc *Slovenský jazyk* v anglickej, francúzskej, nemeckej a ruskej verzii vydaných aj s audiokazetami Ministerstvom školstva SR ako účelové publikácie.

vu, ako spôsobu vyjadrovania sociálnych vzťahov medzi hovoriacimi v procese rečovej komunikácie.[20] Honoratív v slovenčine predstavuje na pozadí situácie v iných jazykoch, pričom súčasné prejavy analyzuje aj z hľadiska diachrónie. Slovenské modely honoratívu sa uplatňujú diferencovane v závislosti od spoločenského statusu komunikantov, ale aj od aktuálnych komunikačných, štylistických a regionálnych parametrov.

Benefity Jozefa Mistríka pre Studia Academica Slovaca

J. Mistrík počas svojho pôsobenia múdro a s prehľadom profiloval Studia Academica Slovaca a zanechal výrazné stopy prakticky vo všetkých zložkách vzdelávacieho programu. Aj keď od jeho odchodu zo služieb SAS-u uplynulo už 30 rokov, stále registrujeme jeho činorodý prístup a originálne výstupy, kde dokázal príťažlivo skĺbiť svoj vedecký obzor so životnými skúsenosťami a využiť svoj blízky vzťah k slovenskej kultúre a prírode na obohatenie vzdelávacieho programu SAS-u a rozšírenie obzoru zahraničných frekventantov. Pritom mu nešlo len o to, naučiť ich dorozumievať sa po slovensky, ale aj o snahu porozumieť špecifikám slovacík na pozadí interkultúrnej komunikácie.

Okrem založenia edície zborníkov pred 50 rokmi sa zaslúžil aj o uchovanie obsahu a štruktúry jednotlivých ročníkov letnej školy, keď hneď po nástupe do riaditeľskej pozície roku 1972 založil kroniku SAS, v ktorej je každý ročník osobitne zaznamenaný. Záznamy obsahujú presné informácie o programe, komentáre lektorov, vyjadrenia frekventantov, osobné i kolektívne zážitky počas exkurzie i rozličné štylistické útvary od správy či komentára z absolvovaných podujatí cez esej až po literárne pokusy účastníkov letnej školy. Všetky záznamy sú doplnené fotografiami, ktoré svedčia o dobe, ale i o pestrej palete vzdelávacieho a kultúrneho programu i samotných účastníkov letnej školy. Zavedením spoločného fotografovania študijných skupín i celého kor-

[20] MISTRÍK, Jozef: *Honoratív v slovenčine*. In: *Studia Academica Slovaca 10*. Bratislava : Alfa, 1981, s. 255 –267.

pusu SAS máme dodnes v kronikách uchovaný nielen presný zoznam účastníkov príslušného ročníka, členov vedenia, lektorského zboru či pomocných asistentov, ale aj ich dobové fotografie. Sú to jednak spoločné fotografie situované zvyčajne pred budovou univerzity, jednak po skupinách so svojimi lektormi. Tieto záznamy majú nesmiernu dokumentačnú aj informačnú hodnotu a slúžia ako zdroj reálií letnej školy SAS vzhľadom na štúdium jazykovo-kultúrneho obrazu aktérov i účastníkov tohto špecifického medzinárodného podujatia. Vďaka predvídavosti profesora J. Mistríka máme kroniku, ktorá dodnes zaznamenáva udalosti jednotlivých ročníkov letnej školy a je cennou súčasťou archívu SAS i jeho histórie.

Literatúra

KAMENÁROVÁ, Renáta – ŠPANOVÁ, Eva – ĽOS IVORÍKOVÁ, Helena – MOŠAŤOVÁ, Michaela: *Krížom-krážom. Metodická príručka. Slovenčina A1*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018.

MISTRÍK, Jozef: *Predhovor*. In: *Studia Academica Slovaca 1*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 5 – 6.

MISTRÍK, Jozef: *Retrográdne zákonitosti v slovníku slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca 1*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 83 – 92.

MISTRÍK, Jozef: *Frekvenčné zákonitosti v slovenčine*. In: *Studia Academica Slovaca 2*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1973, s. 159 –170.

MISTRÍK, Jozef: *Jazykové minimum slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca 3*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1974, s. 173 –189.

MISTRÍK, Jozef: *Lexikálna báza a systém slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca 4*. Bratislava : Alfa, 1975, s. 179 –188.

MISTRÍK, Jozef: *Slovenčina na vysokých školách v zahraničí*. In: *Studia Academica Slovaca 6*. Bratislava : Alfa, 1977, s. 589 – 598.

MISTRÍK, Jozef: *Basic Slovak.* Bratislava : SPN, 1981.

MISTRÍK, Jozef: *Grammar of Contemporary Slovak.* Bratislava : SPN, 1983, 1988.

MISTRÍK, Jozef: *Grammatika slovackogo jazyka.* Bratislava : SPN, 1985.

MISTRÍK, Jozef – TUGUŠEVA, Roza: *Učebnik Slovackogo jazyka.* Moskva – Bratislava : Vyššaja škola – Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1981.

MISTRÍK, Jozef: *Slowakische Sprache.* Bratislava : Alfa, 1991.

MISTRÍK, Jozef: *Honoratív v slovenčine*. In: *Studia Academica Slovaca 10.* Bratislava : Alfa, 1981, s. 255 –267.

MISTRÍK, Jozef: *Moderné ponímanie slovosledu v slovenčine*. In: *Studia Academica Slovaca 15*. Bratislava : Alfa, 1986, s. 319 – 329.

MISTRÍK, Jozef: *Slovakistika vo svete*. In. *Studia Academica Slovaca 18*. Bratislava : Alfa, 1989, s. 335 – 343.

MISTRÍK, Jozef: *K histórii Letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. In: *Studia Academica Slovaca 19*. Bratislava: Alfa, 1990, s. 7 – 13.

MISTRÍK, Jozef: Séria učebníc *Slovenský jazyk* v anglickej, francúzskej, nemeckej a ruskej verzii vydaných aj s audiokazetami. Ministerstvo školstva SR ako účelové publikácie.

MLACEK, Jozef: *Jazykoveda v dvadsiatich piatich zväzkoch zborníka Studia Academica Slovaca*. In: *Studia Academica Slovaca 25*. Bratislava : Stimul, 1996, s. 264 – 272.

ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján: *Jazykovedné dielo Jozefa Mistríka.* In: *Studia Academica Slovaca 10.* Bratislava : Alfa, 1981, s. 23 – 32.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky*. Bratislava : Stimul, 2020.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Ako profesor Jozef Mistrík profiloval Studia Academica Slovaca. Od dorozumievania k porozumeniu.* In: *Studia Academica Slovaca 40*. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech – E. Španová. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 11 – 20.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Jozef Mistrík a Studia Academica Slovaca*. Slovenská reč, 76, 2011, č. 3, s. 269 – 280.

PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Tváre slovenskej lingvistiky v zrkadle Studia Academica Slovaca.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2019.

PEKAROVIČOVÁ, Jana – ŽIGOVÁ, Ľudmila – PALCÚTOVÁ, Michaela – ŠTEFÁNIK, Jozef: *Slovenčina pre cudzincov. Praktická fonetická príručka*. Bratislava : Stimul, 2005.

Mýtická dimenzia času v slovenskej mesianistickej dráme

Michal Babiak

Abstract

The mythical dimension of time in Slovak messianic drama

This article analyses two lines of mythical time in Slovak messianic drama. In discussing the works *Dráma sveta* (The drama of the world) by Janko Kráľ and *Tragédia Tatry* (The Tatra tragedy) by Jozef Podhradský, it highlights the presence of viewing mythical time as a cosmological primordial moment from which a current situation develops and conversely as a moment of a messianic vision of salvation. Building upon the foundations of the aesthetic programme of Slovak drama, the above-mentioned works present initial cosmological moments of the birth of evil as something that then fully develops in the current period and as something which is depicted in apocalyptic scenes to ultimately present a vision of salvation that will take place through the endeavours of the Slavic world.

Keywords: mythical time, messianism, messianic drama, Janko Kráľ, Jozef Podhradský

Vo svojom diele *Pojednanie o dejinách náboženstva* Mircea Eliade poukazuje, že mýtický čas je potrebné vnímať ako posvätný, sakrálny, mýticko-náboženský. Pre mýtický čas je charakteristický okamih začiatku, najčastejšie spojený s momentom vzniku samotného vesmíru a táto udalosť sa v ďalšom kultúrnom vývine pripomína cyklickým opakovaním. Aj keď je zámerom človeka vytvoriť prostredníctvom mýtického času vzťah voči minulosti, jeho cyklickým opakovaním sa vytvára platforma, ktorá korešponduje aj s prítomnosťou a nadobúda aj možnosť prejavovania sa smerom k budúcnosti. Kultúrna antropológia v súvislosti s týmito východiskami poukazuje, že dvojaká recepcia mýtického

času spôsobuje vytvorenie dvoch sfér duchovnej aktivity človeka: tá, ktorá sa v rozhodujúcej miere vracia k minulosti, ku kozmologickým začiatkom, prostredníctvom sviatkov, kalendárnych zvykov a obradov, nadobúda rozmer mýtickej sféry; oproti tomu dimenzia, ktorá si vytvára vzťah voči budúcnosti – sa prvorado prezentuje vo sfére eschatológie a mesianizmu.

Fenomén mesianizmu vychádza zo širšieho náboženského kontextu židovskej kultúry, kedy mesiáš je vnímaný ako „pomazaný", bohom vyvolený jedinec. V aktuálnom kontexte sa pomenovanie mesianizmus „používa pomerne často a v rôznych kontextoch, najbežnejšie ako označenie pasívneho postoja, iracionálneho očakávania rýchlej nápravy neuspokojivého stavu sveta alebo civilizácie, štátu alebo národa prostredníctvom vyššieho zásahu moderného spasiteľa, vodcu či trhu, a to všetko v prospech (dejinnej alebo sociálnej) spravodlivosti"[1]. Ako poukazujú viaceré pramene, pojem mesianizmus má aj svoje širšie duchovno-náboženské, ale aj kultúrno-politické konotácie: „mesianizmus (z gréckeho tvaru hebrejského slova *maschiach – mesiáš*, ktorým sa v *Starom zákone* označuje „pomazaný, vyvolený", ako aj prisľúbený kráľ-spasiteľ, ktorým je v kresťanskom náboženstve Ježiš Kristus) – 1. Náboženské duchovné a politické hnutie, ktoré očakáva vyslobodenie mesiášom; no mesianizmus je aj paranoická obsesia jednotlivcov, ktorí veria, že im bola zverená veľká svetovo-historická úloha konečnej spásy ľudstva, národa atď., čo občas malo vplyv na historický priebeh, keď viera týchto jednotlivcov bola prijímaná istou národnou, rasovou, politickou alebo náboženskou ideológiou. – 2. Duchovné hnutie v Poľsku, približne v období rokov 1840 – 1863, na čele ktorého boli poľskí básnici a myslitelia (Mickiewicz, Krasiński, Słowacki, Towianski) a podľa ktorého bola poľskému národu zverená nábožensko-mystická misia byť nositeľom oslobodenia všetkých porobených národov."[2]

---

[1] SCHMARCOVÁ, Ľubica: *Slovenský literárny mesianizmus ako regresívna reforma*. In: *Slovenský romantizmus. Synopticko-pulzačný model kultúrneho javu*. Eds. Peter Zajac, Ľubica Schmarcová. Brno : Host, 2019, s. 105.

[2] DAMNJANOVIĆ, Milan: *Mesijanizam*. In: *Rečnik književnih termina*. Beograd : Nolit, 1986, s. 420.

V slovenskom kultúrnom kontexte sa mesianizmus formoval v štyridsiatych rokoch 19. storočia, no najvýznamnejšie diela vznikli v priebehu päťdesiatych rokov. Mesianistický prúd v slovenskej literatúre sa javí ako sekundárna vývinová línia: tým prvým dominantným prúdom je koncepcia, na čele ktorej stojí filozofická a estetická koncepcia Ľudovíta Štúra, ktorá sa formovala počas Štúrovho pôsobenia na bratislavskom evanjelickom lýceu. Mesianistická línia sa formovala istým spôsobom ako reakcia na Štúrovu ideovú orientáciu a jej primárne filozofické východiská (Hegel). Poukazujúc na viacvrstevnosť slovenského romantizmu Gabriela Mihalková[3] dokladá tento názor doterajšími výskumami, kedy u Oskára Čepana nachádza jeho rozdelenie na: subjektívny (liberálny romantizmus), objektívny (pragmatický romantizmus) a absolútny (mesianistický romantizmus).[4] V tejto línii sa nesie aj rozdelenie slovenského romantizmu u Ladislava Čúzyho, ktorý vymedzuje na strane jednej duchovno-mesianistický prúd, ktorý reprezentujú autori ako Michal Miloslav Hodža, Samo Bohdan Hroboň, Peter Kellner-Hostinský, Mikuláš Dohnány a Pavol Dobšinský a na strane druhej predmetno-pragmatický prúd, pozostávajúci z dvoch smerov: folklorizujúceho, kde sa ako dominantní autori presadili Samo Chalupka, Janko Kráľ, Ján Kalinčiak a Ján Botto, a artistný prúd s básnikmi Andrejom Sládkovičom a Samom Vozárom.

Analyzujúc posledné výskumy Oskára Čepana o mesianizme, publikované roku 1993, Gabriela Michalková poukazuje na jeho tézu, že „je mesianizmus prítomný tam, kde sa autori odkláňali od Štúrových požiadaviek, kde sa viac orientujú na Schellingovu estetiku ako na Heglovu, lebo pre slovenských mesianistov je neakceptovateľné Heglovo tvrdenie, že nie človek je produktom Boha, ale Boh je produktom človeka“[5].

[3] MIHALKOVÁ, Gabriela: *Žánre slovenského literárneho romantizmu*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2015.

[4] ČEPAN, Oskár: *Premeny „ducha a predmetnosti“ v slovenskom romantizme*. In: *Litteraria XVI. Literárny romantizmus*. Bratislava : Veda, 1974, s. 101 – 163.

[5] MIHALKOVÁ, Gabriela: *Žánre slovenského literárneho romantizmu*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2015, s. 34.

Konfrontujúc predmetno-pragmatický typ slovenského romantizmu s duchovno-mesianistickým typom, Čepan poukazuje na základné rozdiely, ktoré vznikajú vo viacerých rovinách: keď ide o filozofické východiská, v predmetno-pragmatickom type (ďalej v prvom) zásadný vplyv mala Heglova filozofia objektívneho idealizmu a v duchovno-mesianistickom type (ďalej v druhom) Schellingova filozofia subjektívneho idealizmu; v rovine funkcie a intencie v prvom type dominuje umenie priradené záujmom ducha národa, spoločenská, národnouvedomovacia funkcia a existenčné záujmy „národného ducha" – oproti tomu v druhom type prevláda absolutizovaný duchovný princíp, poetický aspekt výkladu skutočnosti a sebaobrodzujúca sila celku (slovanstva); pri kategórii postavy sa pri prvom type presadzuje slovenský človek ako „Popolvár", v druhom type sa presadzuje poetické označenie Petra Kellnera-Hostinského „človek slovenský je omega ľudstva!"; konfrontáciou kategórie situácie dochádza pri prvom type k objektívno-predmetnej „romantickej situácii" a pri druhom type k subjektívnej „situácii romantika"; porovnanie doterajšieho hodnotenia týchto dvoch typov poukazuje pri prvom type na označenie oficiálna (štúrovská línia) a pri druhom type na neoficiálna (apokryfná) línia; symbolom prvej línie sa stala slovenská trikolóra a pri duchovno-mesianistickom type slovanská lipa.[6]

Okrem novozákonných (respektíve biblických referencií na príchod Mesiáša) a prízvukovania Schellinga ako protipólu Hegela pri formovaní slovenského mesianizmu významnú rolu zohrali aj poľskí mesianisti – okrem vyššie uvedených aj A. Cieszkowski a B. Trentowski. „Samo Bohdan Hroboň zdôraznil syntetický aspekt následnosti Schellingovej (krása), Heglovej (pravda) a Cieszkowského (dobro) filozofie."[7]

Aj keď v kontexte slovenského mesianizmu najvýznamnejšie diela boli napísané v oblasti lyriky, tento ideovo-poetický prúd sa dostáva aj do dramatického literárneho druhu. Iste to súvisí aj so všeobecnejším

[6] ČEPAN, Oskár: *Rázdelia romantizmu*. Slovenské pohľady, 109, 1993, č. 1, s. 60 – 80. Parafrázované podľa: MIHALKOVÁ, Gabriela: *Žánre slovenského literárneho romantizmu*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2015, s. 34.

[7] Tamže, s. 35.

romantickým programom potierania rozdielov medzi jednotlivými literárnymi druhmi a žánrami, ktorý sa presadzoval v nadnárodných meradlách – na strane druhej sa na pôde slovenského romantizmu dosť výrazne formoval názor o význame dramatickej literatúry ako prostriedku prezentácie národného programu medzi širšími spoločenskými vrstvami. Je samozrejme otázkou, do akej miery si jednotliví autori dávali ako predsavzatie písať dramatickú literatúru aj s víziou jej inscenovania – a do akej miery sa ich ambície stotožňovali s myšlienkou tzv. knižnej drámy. Nevyspelosť slovenskej divadelnej kultúry, neexistencia profesionálneho divadla a v štyridsiatych rokoch 19. storočia prítomnosť iba prvých ochotníckych divadelných pokusov v Liptovskom Mikuláši, na Záhorí, na Považí atď. akosi prirodzene posúvali slovenskú romantickú tvorbu smerom k literárnej (knižnej) dráme.[8]

V estetickej profilácii slovenskej romantickej mesianistickej drámy významnú úlohu zohrali na strane jednej kriticko-teoretické úvahy o jednotlivých dramatických dielach a na strane druhej Dohnányho esteticko-teoretická stať *Slovo o dramate slovenskom* (1845, publikovaná 1861). „Presvedčenie, že slovenská literatúra je predurčená zaujať vedúce miesto medzi ostatnými literatúrami vyslovil Peter Kellner-Hostinský aj v príspevku *Mataj, slovo k návestiu* (Sokol 1862), v ktorom recenzoval ‚prvú drámu', vytvorenú na ‚*základe národných povestí*', Ormisovu činohru *Mataj*, čo mu umožnilo uvažovať o dejinnom poslaní slovanskej i slovenskej drámy... Ormisov Bohusvat (‚subjekt skutkújúci, činiaci') svojím konaním a morálnymi kvalitami stelesňuje slovanský princíp a podľa Kellnera-Hostinského má prevahu nad Goetheho Faustom stelesňujúcim germánsky princíp (v dráme ‚*subjekt scholastický, reflektujúci*'), lebo kým Goetheho Faust sa usiluje dosiahnuť absolútnu pravdu, Ormisov Bohusvat absolútne dobro..."[9]

[8] Priam ako kuriozita vyznieva výnimka z uvedeného modelu, že jedna vážna, tragická romantická mesianistická hra Jozefa Podhradského *Vyhodený študent pri skale* sa dostala do repertoáru bábkarského súboru rodiny Stražanovcov. BABIAK, Michal – BLECHA, Jaroslav – HAMAR, Juraj: *Slovenský loutkář 1928*. Bratislava : Slovenský ľudový umelecký kolektív, 2018.

[9] MIHALKOVÁ, Gabriela: *Žánre slovenského literárneho romantizmu*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2015, s. 36 – 37.

Dohnányho stať *Slovo o dramate slovenskom* ideovo stojí na pozíciách Štúrovej estetiky. Na strane jednej prízvukuje jej syntetizujúci charakter: „Dráma je predstavenie činov, mravov a života jedného národa. Z toho nasleduje, že drámy len vtedy dostane národ, keď sa už začal na poli dejín pohybovať a život ukazovať. Najslávnejšie ale dramatické diela dostáva vtedy, keď sa najprv v činoch hrdinskosti a v sláve ukázal“[10]; na strane druhej poukazuje na potrebu prekonávania antického a odmietnutia západného romantického princípu, na ktorom stojí dráma, a určuje jej úplne nové ideové i estetické založenie. V antickej dráme dominoval princíp osudovosti, ktorý bol podľa Dohnányho prekonaný historicko-náboženskou misiou Ježiša Krista. V germánskej romantickej dráme (v duchu Štúrových estetických a ideových zásad) aj Dohnány vidí rozorvanosť ducha: „Zhrozí sa nad nimi, lebo sú to vskutku hrozné výtvory ducha rozorvaného a roztrhaného. Osud je z nich vytvorený a subjektu je ponechaná najväčšia svojvôľa. Pravda, nevinnosť, cnosť a šľachetnosť je z nich vytvorená a tratí hrozne cenu a svoju svätosť. Nevinnosť a cnosť tu nedôjde svojej odplaty, ale padá v obeť nešľachetnosti a bezbožnosti... Čítajte Leara, Hamleta alebo Othela a uvidíte to: zhrozí a zatrasie sa duša vaša vo vnútornostiach svojich slovanských. Niet väčšieho odporu ako v týchto drámach, kde duše dobré, nevinné, duše šľachetné a bohabojné padajú v obeť mociam naproti postaveným. Tie strašné samohovory, tie fanatické výrazy, to nesmierne zbúrenie, trhanie, kmásanie, hrozby a vyhrážanie sa, preklínanie a zatracovanie, to je dačo hrozného a nevypovedaného! Vnútornosti Slovana sa vzbúria... Takéto sú drámy germánske. Tieto sa u nás na žiaden spôsob ujať, rozšíriť a udomácniť nemôžu, lebo sú odporné duchu slovanskému.“[11] Dohnány následne určuje estetické východiská novej slovenskej drámy: „Tu nájde nevinnosť, cnosť a pravda svoju odplatu, nešľachetnosť naproti tomu, bezbožnosť a luhárstvo dôjdu zatratenia.“[12]

[10] DOHNÁNY, Mikuláš: *Slovo o dramate slovenskom*. In: DOHNÁNY, Mikuláš: *Dumy*. Bratislava : Tatran, 1968, s. 127.

[11] Tamže, s. 128.

[12] Tamže.

Materiálové a tematické oblasti, v ktorých by sa podľa Dohnányho mohla realizovať takto založená nová slovenská dráma, sú: 1. slávna slovanská minulosť v dobe Svätoplukovej; 2. aktuálny život Slovákov (pole, ktoré už „nie je tak slávne"), ich domácnosť, zvyky a mravy („pekne by sem pristáli aj bačovia, mládenci a dievky slovenské) a 3. tretie pole, ktoré Dohnány ponúka slovenskej dráme „je pole *povestí a rozprávok*. A toto pole je zo všetkých najširšie, najrozmanitejšie. Tu slobodne môže pustiť básnik uzdu svojej fantázie a krásne výtvory i diela utvoriť."[13] Dohnány sa domnieva, že toto pole by sa Slovákom najviac páčilo, „lebo mu je to vlastné, jeho citom pocítené, jeho fantáziou utvorené, jeho mysľou dovedna spojené a jeho rečou, jeho ústami vyslovené. Na tento spôsob by mu umelec podal to, čo on sám od ľudu prijal; podal by mu to len v inej forme."[14] Podľa Dohnányho možno práve na poli povestí a rozprávok najlepšie identifikovať aktuálny a budúci život slovenského pospolitého ľudu: „vidieť v nich aj samé usporiadanie drámy slovanskej. Tu dôjde každý dobrý a šľachetný skutok svojej odmeny; naproti tomu zlé tu padá a zatracuje sa, premožené súc dobrým. Zlé je tu na svojom mieste, a síce odporovaním a stavaním sa naproti vydáva svedectvo o dobrom a slúži na oslávenie dobrého. Tak to musí byť aj v drámach slovanských. Človek sa tu musí ukázať ako človek opravdivý a aký vskutku má byť."[15]

Ako vidno aj z Dohnányho ideového a estetického programu v oblasti novej slovenskej drámy, autori by mali byť zameraní na slovenskú/slovanskú minulosť a prítomnosť, či už historickú – doba Svätoplukova, alebo aj mýtickú – doba povestí a rozprávok: „Zabávali by iste obecenstvo tie naše rozmanité obrazy a výtvory nášho ľudu v jeho povestiach; zabávali by ho tie zakliate panny a ich osloboditelia; híkali by diváci, keby videli šarkany oheň sypať, v povetrí lietať ježibaby a tátoše; milým pokojom a utíšením by ich naplnilo víťazstvo hrdinov, tých odvážnych šuhajov, ktorí hroznými, velikými a ťažkými prácami

[13] Tamže, s. 129.

[14] Tamže.

[15] Tamže.

kráľovstva a tróny si vydobýjajú. Celé divadlo by sa tu premenilo na blesk a menistvosť, skvostnosť a okrasu."[16]

Exemplárnymi prejavmi takto koncipovaných ideových a estetických východísk pre slovenskú drámu sú vybrané romantické diela Janka Kráľa a Jozefa Podhradského. Kráľova *Dráma sveta* a Podhradského *Tragédia Tatry* nie sú drámami v základnom druhovom určení: ide skôr o typické romantické texty, ktoré presahujú hranice literárnych druhov a žánrov a v tomto synkretickom ponímaní využívajú prvky dramatickej výstavby textu. Vychádzajúc zo všeobecnejších princípov romantickej poetiky, ktorá presadzuje takmer bezbrehý liberalizmus v tvorbe, aj J. Kráľ aj J. Podhradský sa prejavujú ako zvrchovaní autori, ktorí stoja vysoko nielen nad normami literatúry, ale aj nad skutočnosťou životného sveta. V uvedených dielach sa prelínajú vízie prastarých mýtických obrazov, poetické predstavy o najstarších princípoch, na ktorých spočíva slovenský/slovanský svet, s obrazmi aktuálneho (negatívneho a hodnotovo deštruovaného) spoločenského života s víziami o víťazstve dobra nad zlom a nastolení definitívneho spravodlivého poriadku.

Podľa Milana Pišúta Jankovi Kráľovi v *Dráme sveta* šlo o to, „predovšetkým podať obrazy, výjavy života a v nich markantne načrtnúť pôsobenie zla v človeku a spoločnosti odsúdiť všetko, čo ruší a ničí súlad v živote, ukázať na nevyhnutné katastrofy, ktoré ľudstvo čakajú, kým sa zbaví otroctva, vojen a hladu... Vyšiel síce z predstavy náboženskomýtickej, bežnej medzi romantikmi, že svet sa dostal do rúk diabolských síl, že v ľuďoch samých pôsobia duchovia zla, ale bol natoľko realistom, že nestrácal z očí konkrétneho človeka."[17]

Aj na základe Pišútovej analýzy Kráľovej *Drámy sveta*[18] možno argumentovať dvojakú podobu mýtického času: tú, ktorá sa vracia k minulosti, ku kozmologickým začiatkom, a na strane druhej orientáciu, ktorá sa zameriava na prítomnosť a vizionársky hľadá prostredníctvom

[16] Tamže, s. 130.

[17] PIŠÚT, Milan: *Janko Kráľ. Život a básnické dielo*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1957, s. 114.

[18] PIŠÚT, Milan: *Básnik Janko Kráľ a jeho Dráma sveta*. Martin : Matica slovenská, 1948.

mesianizmu cestu do budúcnosti. M. Pišút rozdelil Kráľovu *Drámu sveta* do dvanástich častí,[19] ktoré je možné na základe uvedenej optiky rozdeliť nasledovne:

I. Kozmologické začiatky – v Pišútovom rozdelení sú to prvé dve časti: 1. Úvod k skladbe. – Obrazy nevinnosti. – Duchovia dobrí a zlí. – Alegória zla a násilia. 2. Pastieri sa zmenili na vlkov. – Bezútešný život ľudí. – Vláda otroctva a ohlupovania.
II. Apokalyptické obrazy a vízie súčasnosti – podľa Pišútovho rozdelenia sú to 3. – 11. časť: 3. Alegorický obraz štúrovskej mládeže. – Oduševnenie, sklamanie, zúfalstvo. – Osamotený básnik. – Rodičia nerozumejú deťom. 4. Porobené národy čakajú slobodu. – Cirkev v moci svetskej, znásilnená najprv cisármi, potom davom. – Svet opustený Bohom. 5. Básnik a mŕtvy národ. 6. Svet očakáva pohromu. – Vojna proti Bohu. – Veda v službách titanizmu. 7. Mravný rozpad sveta – Ďalšie vízie utrpenia a víťazstvo verných. – Reči génia o zmysle utrpenia. – Slovania – nositelia lásky. 8. Obraz spustlosti – Boží súd. 9. Velikáni dejín – Očakávanie nového hrdinu a nových ľudí. 10. Kultúra bez života a posvätenia. – Vláda strojov nad človekom. – Vzbura otroka. 11. Básnik zúfa nad národom. – Posvätenec nabáda k viere a odhaľuje budúcnosť. – Apokalypsa: Vojna dvoch svetov. – Ďalšie reči génia. – Metamorfózy diabla. – Výstrahy.
III. Mesianistická vízia záchrany sveta Slovanmi – v Pišútovom rozdelení je to 12. časť: Odkaz Slovanom a ostatným národom. – Kritika panslavizmu a nacionalizmu. – Mravný úpadok západných národov. – Slovanský duch obrodí svet.

Janko Kráľ je v kontexte slovenskej literatúry vnímaný ako originálna básnická osobnosť, ktorá ideovo a esteticky bola pod vplyvom Ľudovíta Štúra, no na strane druhej aj ako neskrotný slobodný duch, ktorý sa viac riadil vlastným básnickým géniom ako autoritami – vrátane tej Štúrovej. Preto aj jeho *Dráma sveta* napriek nepopierateľnému Štúrovmu vplyvu nesie v sebe výraznú osobnú pečať a isté variantné

[19] Tamže, s. 73 – 125.

nazeranie na ideové východiská o západnej a slovanskej kultúre: „Tento záver, zložený na spôsob rečí k národom, je zrejme zakončením básne *K Slovanom*. Vyznieva mesianisticky, vierou v nový vek, ktorý pripravia ľudstvu Slovania svojím slovom, svojím duchom... Z odkazu Janka Kráľa Slovanom a ostatným národom sveta najvýznamnejšia zostáva báseň *K prorokom Slovenstva*, ktorá má pečať jeho hĺbajúceho a zápasiaceho ducha. Ostatok je silne pod vplyvom prednášok Ľ. Štúra, najmä jeho odmietavého postoja k západu. Janko Kráľ pôvodný, odmietavý postoj k západu značne zmiernil a svoj vlastný národ podrobil ostrej kritike.“[20]

Podobnú situáciu nachádzame aj pri rozsiahlom dramatickom diele *Tragédia Tatry*, ktoré v integrálnej podobe svetlo sveta uzrelo len nedávno.[21] Ide skutočne o monumentálne dielo (viac ako 1100 strán), ktoré v slovenskej literatúre zrejme nemá obdobu. Tak ako u Kráľa, aj u Podhradského išlo o prezentáciu obrazov a vízií ľudstva a sveta, od kozmologických prapočiatkov cez aktuálny pohľad na svet až po víziu spásy – slovanského sveta: „... u Podhradského išlo pri tejto tvorbe o veľkú rozsahovo rozloženú drámu – tragédiu človeka, či snahu predstaviť na jednotlivých dejoch bytie i žitie slovenského národa tých čias, určiť jeho zmysel i zmysel viery a boja. Život národa i jeho jednotlivých čiastok bol pre romantika a mesianistu Podhradského, ako i pre ďalších našich mystikov, iba „mystickou čiastkou dejín božích“. Kristus – Viera – Slovanstvo (a v ňom človek a jeho osudy) – to je Podhradského dielo v šesťdesiatych a najmä neskorších rokoch a desaťročiach devätnásteho storočia.“[22]

Aj u Podhradského, podobne ako u Kráľa, nachádzame mytologické výjavy, ktoré sa odohrávajú mimo konkrétneho času, respektíve v mýtických okamihoch prvopočiatkov, kedy sa dostávajú do stretu sily dobra so silami zla: v pekle, na hore, kde sa stretajú „víly bez Sibyly“ a rusalka, nachádzame scény, ktoré sa odohrávajú na zakliatej hore, scény zápasu Miloslava s diablom atď. V rovine mesianistickej orien-

[20] Tamže, s. 124 – 125.

[21] PODHRADSKÝ, Jozef: *Tragédia Tatry 1 – 4*. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, 2008 – 2014.

[22] KOCÁK, Michal: *Jozef Podhradský.* In: PODHRADSKÝ, Jozef: *Tragédia Tatry 4*. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, 2014, s. 289 – 315.

tácie mýtického času sú obrazy, ktoré súvisia s aktuálnou dobou, no zároveň sú metaforicky apostrofované – akými sú scény z generálneho konventu v Pešti, štúrovského života na bratislavskom evanjelickom lýceu, v Prahe, romantické obrazy zbláznenia sa jednotlivých postáv, samovraždy zo zúfalstva z aktuálneho stavu sveta atď. Tieto obrazy apokalyptickej prítomnosti sa prekonávajú víziami nastolenia nového poriadku sveta, na základe zásahu mesiáša:

Duch Svätý vzbúri národov vlny,
pozapaľuje zavčasu lampáše,
Syn Neba slovanskú myšlienku obrní,
on aj farbeným modlitbu ponúka.
Modlite sa! Zelen Tatry naše!
Aj za oceánom vy siroty naše!
Silná moliaščichsia ruka!
Mir vsiem![23]

Slovenská mesianistická dráma sa javí ako výrazný doklad ideovej a estetickej základne slovenského romantizmu. Aj keď mesianisti často aj v dobovom kontexte boli marginalizovaní (aj vo vnútri slovenského národno-obrodeneckého programu a hnutia), ohlas ich diel rezonoval aj naprieč ďalšími vývinovými obdobiami. Fragmenty z diel Janka Kráľa, Jozefa Podhradského, ako aj ďalších autorov, ktorých aspoň časť opusu korešponduje s mesianizmom, vnášali do slovenského literárneho kontextu duchovno-mystickú líniu, ktorá do stredobodu svojich úvah kládla otázku času, herderovsko-heglovského vývinu dejín a miesta a úlohy Slovanov/Slovákov v tomto vývine. Vzhľadom na neblahú aktuálnu spoločenskú a politickú situáciu skoro všetkých slovanských národov žijúcich v štátnych zväzkoch bez znakov národnej zvrchovanosti, mesianistická vízia spásy sa v kontexte romantického programu a romantickej estetiky javila takmer ako jediná možná.

[23] PODHRADSKÝ, Jozef: *Tragédia Tatry 4*. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, 2014, s. 181 – 182.

Literatúra

BABIAK, Michal – BLECHA, Jaroslav – HAMAR, Juraj: *Slovenský loutkář 1928*. Bratislava : Slovenský ľudový umelecký kolektív, 2018.

ČEPAN, Oskár: *Premeny „ducha a predmetnosti" v slovenskom romantizme*. In: ČEPAN, Oskár a kol.: *Litteraria XVI. Literárny romantizmus*. Bratislava : Veda, 1974, s. 101 – 163.

ČEPAN, Oskár: *Rázdelia romantizmu*. Slovenské pohľady, 109, 1993, č. 1, s. 60 – 80.

DOHNÁNY, Mikuláš: *Slovo o dramate slovenskom*. In: DOHNÁNY, Mikuláš: *Dumy*. Bratislava : Tatran, 1968.

ELIADE, Mircea: *Pojednání o dějinách náboženství*. Praha : Argo, 2004.

KOCÁK, Michal: *Jozef Podhradský.* In: PODHRADSKÝ, Jozef: *Tragédia Tatry 4*. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, 2014, s. 289 – 315.

KRAUS, Cyril: *Začiatky slovenskej kritiky. Literárna kritika v slovenskom klasicizme a romantizme*. Bratislava : Veda, 1991.

MIHALKOVÁ, Gabriela: *Žánre slovenského literárneho romantizmu*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2015.

PIŠÚT, Milan: *Básnik Janko Kráľ a jeho Dráma sveta*. Martin : Matica slovenská, 1948.

PIŠÚT, Milan: *Janko Kráľ. Život a básnické dielo*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1957.

PODHRADSKÝ, Jozef: *Tragédia Tatry 1 – 4*. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, 2008 – 2014.

SCHMARCOVÁ, Ľubica: *Slovenský literárny mesianizmus ako regresívna reforma*. In: *Slovenský romantizmus. Synopticko-pulzačný model kultúrneho javu.* Eds. Peter Zajac, Ľubica Schmarcová. Brno : Host, 2019, s. 105 – 120.

Všetko má svoj čas
Aspekt minulého i súčasného v biblickej frazeológii

Dana Baláková – Viera Kováčová

Abstract

Everything has its time (aspect in the past and present tenses in biblical phraseology)
This article deals with the past and present tenses in biblical phraseology from two perspectives: firstly by looking at biblical pretexts (the philological basis of biblical phrasemes) and secondly by examining the application of biblical phrasemes in communication. In relation to biblical pretexts, the article examines the shifts in meaning and formal modifications of biblical phrasemes using a selected group of units in the authors' own dialogue with existing literature while taking into account the perception of such phrasemes by contemporary users of Slovak. In relation to the communicative use of biblical phrasemes (written texts and use of speech), the article presents some results from broader sociolinguistic research into the knowledge, use, and understanding of biblical phraseology and focuses on the active use of biblical phrasemes in the speech patterns of seniors and the younger generation.
Keywords: biblical phrasemes, biblical pretext, formal modification, meaning shift, communicative application of biblical phrasemes

Úvod

Biblická frazeológia, ktorá je v zornom poli medzinárodného výskumu v slovanských jazykoch najmä od spoločensko-politických zmien z prelomu 80. a 90. rokov 20. storočia dodnes, reflektuje kontinuitu (no i diskontinuitu) vo viacerých aspektoch. Ako dokladujú pozorovania

frazeológov v rôznych jazykoch, toto kultúrne európske dedičstvo sa v kolektívnej pamäti uchovalo napriek nepriaznivým pomerom: v (po) vedomí používateľov jazyka žili biblické frazémy (ďalej aj BFJ) kontinuálne, často bez uvedomovania si ich spätosti s východiskovou bázou – Bibliou, a uplatňovali sa v diferencovaných komunikačných sférach. Napokon, ako je známe, niektoré z biblických frazém sa dokonca stali údernými sloganmi totalitných režimov (*Kto nie je s nami, je proti nám, Kto nepracuje, nech neje*) a ako to dokladujú ruskí lingvisti[1], aj Lenin, aj Stalin (istý čas seminarista) novátorsky využívali mnohé z nich v rámci svojho úzu v ideologickom smerovaní.

V našom príspevku sa zameriame jednak na kontinuitu (včera aj dnes), jednak na diskontinuitu (včera áno – dnes nie/včera nie – dnes áno), teda na aspekt minulého a súčasného v biblickej frazeológii, a to z viacerých hľadísk, avšak výberovo, čiže bez ambície na spracovanie témy v jej úplnosti, načrtnúc však kontúry možných viacvektorových prístupov k danej problematike – aj na základe našich doterajších bádaní.

Kontinuitu/diskontinuitu možno skúmať: jednak smerom k pretextom, k biblickému východisku [v zmysle citátové uplatnenie: (doslovné/obrazné) spojenia už v Biblii – frazeologizovanosť v jazyku vo viac-menej identickej podobe; východisko síce citátové, ale s formálnym/významovým posunom v procese frazeologizácie v jazyku; absencia ustáleného spojenia v pretexte – motivácia vzniku frazeologickej jednotky (ďalej FJ) v jazyku na základe mena biblickej postavy, pojmu, reálií a pod.; prítomnosť FJ v Biblii – absencia v jazyku], jednak vo vzťahu k používateľom jazyka – uplatňovanie FJ v komunikácii (pragmatický aspekt).

[1] MOKIJENKO, Valerij M. – LILIČ, Galina A. – TROFIMKINA, Oľga I.: *Tolkovyj slovar biblejskich vyraženij i slov.* Moskva : Astreľ, 2010, s. 4.

Z problematiky vzťahu BFJ k biblickému pretextu

Všimnime si v reláciách včera – dnes (minulé – súčasné) najskôr prvé hľadisko. Podnetným v tomto smere je príspevok Jozefa Mlacka[2] poukazujúci na fakt, že už v Biblii sa nachádzajú spojenia so statusom FJ, ktoré sa však súčasťou frazeologického fondu nestali (napr. *biť niekoho lýtko i stehno, žiadať počet z niečej ruky, nespadne niekomu ani vlások na zem*), príp. aj spojenia s istými znakmi FJ, ktoré sa okrem pramenného textu vyskytujú iba v náboženských textoch (*blahoslavení čistého srdca, blahoslavení lační*), a len časť z nich prenikla aj do širšej komunikácie. Autor ako flagrantný príklad uvádza biblické spojenie *blahoslavení chudobní v duchu/duchom*, ktoré v podobe *chudobní duchom* prekročilo hranice náboženskej komunikácie – s posunutým významom. Jana Skladaná[3] na príkladoch z *Historického slovníka slovenského jazyka* (ďalej HSSJ) dokladá, že už v písomných pamiatkach zo 16. – 18. stor. popri význame *‚jednoduchí, morálne bezúhonní ľudia'*, nadväzujúcom na význam biblického spojenia v Evanjeliu podľa Matúša (*‚tí, ktorí nie sú pripútaní k pozemským bohatstvám a s dôverou sa vo svojich pominuteľných trápeniach obracajú na Boha, ktorý im prinesie spásu'*), je známy aj prenesený význam *‚človek duševne obmedzený'*.[4]

Pri tejto FJ je bádateľsky podnetný pohľad tak do slovníkov spracúvajúcich diachrónnu, ako aj súčasnú lexiku. Zatiaľ čo *Slovník slovenského jazyka* (ďalej SSJ)[5] reflektuje príslušný významový posun na úrovni rozšírenia významovej štruktúry FJ [*chudobný duchom* a) bibl. prostý,

[2] MLACEK, Jozef: *Cez poznávanie k používaniu biblických frazém v súčasnej komunikácii.* In: *Die slawische Phraseologie und die Bibel.* Greifswald : Ernst-Moritz-Arndt-Universität, 2013, s. 138 – 144.

[3] SKLADANÁ, Jana: *Synchrónia vo frazeológii v staršom období vývinu slovenčiny.* In: *Novoje v russkoj i slavjanskoj frazeologii.* Olomouc : UP, 2020, s. 107.

[4] Porov. príklady uvádzané J. Skladanou: *Každý človek duchem má chudobný býti, jak po časném putování žáda ňebe vzíti* (1755) – (ľudia) *natolko tesného a chudobného ducha nebudú, aby títo príčiny pochopili* (1778).

[5] Heslo chudobný. PECIAR, Štefan (ed.): *Slovník slovenského jazyka 1.* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1959, s. 577.

b) hovor. žart. hlúpy], v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (ďalej SSSJ)[6] sa diferencovanosť významu spája s diferencovanosťou formy: bibl. *chudobní v duchu* ‚prostí'; *chudobný duchom/na duchu* ‚duševne obmedzený, hlúpy'. Vo vzťahu k FJ *chudobný duchom/na duchu* možno uviesť i ďalší intrafrazeologický rozmer – lexikálnoparadigmatické vzťahy totiž svedčia o tom, že táto FJ sa na báze antonymie *chudobný – bohatý* stala motivujúcou jednotkou pre kreovanie FJ *bohatý duchom/na duchu.* Motivujúca a odvodená FJ sú pritom vo vzťahu významovej protikladnosti: *chudobný duchom/na duchu* ‚duševne obmedzený, hlúpy' – *bohatý duchom/na duchu* ‚veľmi múdry, inteligentný'.

Svojho času sa BFJ v reláciách minulosť – súčasnosť a ich vzťahu k biblickému východisku venoval František Kočiš[7], ktorý významový odklon viacerých parémií (*Kto nepracuje, nech neje*; *Ľavá ruka nevie, čo robí pravá; Láska hory prenáša*) od biblického pretextu označil za významovú deviáciu. Na konštatovanie o deviáciách BFJ novšie reagoval J. Mlacek.[8] Práve na vyššie predstavenom príklade vychádzajúcom z prvého z ôsmich blahoslavenstiev (Mt 5) *blahoslavení chudobní duchom → chudobný duchom* (‚duševne, najmä rozumovo zaostalý') frazeológ zvýrazňuje tú skutočnosť, že daný posun patrí k prejavom osobitných spôsobov využívania takýchto FJ v súčasných textoch. Vo vzťahu k deviáciám zdôrazňuje, že pre chápanie a adekvátne uplatňovanie BFJ je určujúci „prístup k ich významovým a pragmatickým rozmerom, aby sa teda z jednotky nevypustilo to, čo je jadrom jej významu a platnosti, alebo aby sa naopak do nej nevložilo niečo také, čo by narúšalo jej sémantické alebo pragmatické kvality, prípadne aby sa jednotka nevkladala do celkom nevhodných súvislostí. Až takéto prípady by mohli vyznieť ako tie F. Kočišom spomínané a odmietané de-

[6] Heslo duch. BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.): *Slovník súčasného slovenského jazyka 1.* Bratislava : Veda, 2006, s. 810.

[7] KOČIŠ, František: *Významové deviácie biblických frazeologizmov*. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre.* Ed. E. Krošláková. Nitra : VŠP, 1993, s. 201 – 205.

[8] MLACEK, Jozef: *Cez poznávanie k používaniu biblických frazém v súčasnej komunikácii.* In: *Die slawische Phraseologie und die Bibel.* Greifswald : Ernst-Moritz-Arndt -Universität, 2013, s. 141 – 143.

viácie biblickej frazeológie.“[9] Pristavme sa preto pri vyššie uvedených BFJ považovaných F. Kočišom za významové deviácie. Nazdávame sa, že na tieto príklady „deviácií“ treba nahliadať diferencovane.

Pokiaľ ide o FJ ***Kto nepracuje, nech neje***, možno s ním, podľa nás, súhlasiť – v Druhom liste Solúnčanom sa totiž nachádza výrok *Kto nechce pracovať, nech ani neje*. Pri parémii *Kto nepracuje, nech neje* došlo oproti pretextu k formálnej, a tým aj k výraznej významovej zmene. Prítomnosť modálneho relátora *Kto* ***nechce*** *pracovať...* totiž v sémantickom rozmere zvýrazňuje relevanciu volitívnosti, ktorá však v podobe bez modálneho relátora *Kto* ***nepracuje****...* nie je obsiahnutá. Vynechanie tohto komponentu tak posúva pôvodný význam od odsudku príživníctva/parazitizmu[10] do iných sfér – F. Kočiš[11] hovorí dokonca o „sociálnej lži“.

Pri novozákonnej parémii ***Ľavá ruka nevie, čo robí pravá*** je tiež kľúčovým momentom sledovanie relácie minulosť – súčasnosť s konkretizáciou na vzťahu k pretextu. Pôvodne je totiž v biblickom pretexte uplatnená v inej podobe („*Nech nevie tvoja ľavá ruka, čo robí pravá*“; „*Nech nevie tvoja ľavica, čo robí pravica*“)[12] aj v inom význame (‚dávať v skrytosti‘), t. j. popri formálnej modifikácii došlo i k výraznému posunu významu. Súčasné slovníkové spracovanie tento stav explicitne

[9] Tamže, s. 143.

[10] „Veď sami viete, ako nás treba napodobňovať, lebo sme nežili medzi vami neporiadne, ani sme nejedli niečí chlieb zadarmo, ale vo dne v noci sme ťažko a namáhavo pracovali, aby sme nikomu z vás neboli na ťarchu. Nie že by sme na to nemali právo, ale chceli sme vám seba dať za vzor, aby ste nás napodobňovali. Veď aj keď sme boli u vás, prikazovali sme vám toto: Kto nechce pracovať, nech ani neje. Lebo počúvame, že medzi vami niektorí žijú neporiadne, nič nerobia, iba sa zháňajú za zbytočnosťami“ (2 Sol 3, 7 – 11).

[11] KOČIŠ, František: *Významové deviácie biblických frazeologizmov*. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre.* Ed. E. Krošláková. Nitra : VŠP, 1993, s. 202.

[12] „Dajte si pozor a nekonajte svoje dobré skutky pred ľuďmi, aby vás obdivovali, lebo nebudete mať odmenu u svojho Otca, ktorý je na nebesiach. Keď teda dávaš almužnu, nevytrubuj pred sebou, ako to robia pokrytci v synagógach a po uliciach, aby ich ľudia chválili. Veru, hovorím vám: Už dostali svoju odmenu. Ale keď ty dávaš almužnu, nech nevie tvoja ľavá ruka, čo robí pravá, aby tvoja almužna zostala skrytá. A tvoj Otec ťa odmení, lebo on vidí aj v skrytosti“ (Mt 6, 1 – 4).

reflektuje: SSSJ[13] zachytáva jednak FJ *nech nevie tvoja ľavá ruka, čo robí pravá*/*nech nevie tvoja ľavica, čo robí pravica* s významom ‚netreba sa chváliť dobročinnosťou' a signalizáciou, že ide o biblizmus, jednak FJ *nevie ľavá ruka, čo robí pravá* s významom ‚chýba vzájomná informovanosť'. Je pozoruhodné, že v procese frazeologizácie sa identická obmena (formálna/významová) realizovala aj v iných jazykoch: absencia častice *nech* a tvaru privlastňovacieho zámena (*tvoja*) vo formálnom zložení je známa v jazykoch slovanských (napr. čes. *Levá ruka neví, co dělá pravá*/*Levice neví, co dělá pravice;* poľ. *Lewa ręka nie wie, co czyni prawa*; rus. *Лéвая рукá не вéдает (не знáет), что дéлает прáвая*) i neslovanských (napr. angl. *One's left hand does not know what one's right hand is doing*; nem. *Die linke Hand weiß nicht, was die rechte tut*)[14], a to s archisémou ‚chýba vzájomná informovanosť'.[15] Zrejme teda nejde ani tak o deviáciu, ako skôr o iný jav súvisiaci s procesom frazeologizácie: vo vedomí používateľov jazyka, nezávisle od východiskovej významovej opory v biblickom texte, sa ako dominantný uplatnil obraz somatizmov (ľavej a pravej ruky, ktorých činnosť je nekoordinovaná).

V súvislosti s predstavenou delimitáciou *nech nevie tvoja ľavá ruka, čo robí pravá* ‚netreba sa chváliť dobročinnosťou' – *ľavá ruka nevie, čo robí pravá* ‚chýba vzájomná informovanosť' doplňme, že v našom nedávnom sociolingvistickom výskume biblickej frazeológie[16] nás špecificky zaujímalo, ako súčasní používatelia slovenského jazyka sémanticky interpretujú dispozičnú podobu *ľavá ruka nevie, čo robí pravá* – či

[13] Heslá ľavý, ľavica. JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.): *Slovník súčasného slovenského jazyka 2.* Bratislava : Veda, 2011, s. 930, 934.

[14] IVANOV, Jevgenij Je. – MOKIJENKO, Valerij M. (eds.): *Lepta biblejskoj mudrosti. P – Ja.* Mogilev : MGUI, 2019, s. 71 – 73.

[15] Porov. ľudia ‚jednají, mluví rozporně, nekoordinovaně a navenek zmateně' – ČERMÁK, František: *Slovník české frazeologie a idiomatiky 4.* Praha : Leda, 2009, s. 433; ‚о людях, коллективах, или организациях, чьи действия отличаются непоследовательностью' – IVANOV, Jevgenij Je. – MOKIJENKO, Valerij M. (eds.): *Lepta biblejskoj mudrosti. P – Ja,* c. d., s. 71.

[16] BALÁKOVÁ, Dana – KOVÁČOVÁ, Viera: *K výskumu biblickej frazeológie.* Ružomberok : Verbum, 2017.

ich interpretačné reakcie dokladujú (aj) percepciu sémantiky čerpajúcu z biblického pretextu. Ako vyplýva z výsledkov, naši respondenti k tejto FJ pristupujú ako k jednotke polysémickej – cezgeneračne ju poznajú v oboch spomenutých významoch: vo význame neinformovanosti, nekonzistentnosti v konaní (*nespolupráca, nekoordinovanosť, chaotickosť práce, rozporuplnosť v konaní, zlá organizácia práce, nevedomosť jednej zložky o činnosti druhej*) i vo význame skromnosti a utajenosti v dobročinnosti (*keď konáš dobro, nechváľ sa; ak pomáham, nemusí o tom každý vedieť; nekonať dobré skutky verejne, ale v tichosti; robiť dobro potajme; nechváliť sa dobročinnosťou, nevychvaľovať sa svojimi skutkami...*). Pri význame čerpajúcom z biblického pretextu možno v odpovediach časti respondentov pozorovať na jednej strane interpretačnú líniu významového zovšeobecňovania (utajenie, skrývanie akejkoľvek činnosti pred očami verejnosti), na druhej strane líniu, do ktorej vstupuje poznanie kontextu spojenia v pretexte, interpretovaného preferenčne ako text o almužne („*Ale keď ty dávaš almužnu...*"). To sa pri vysvetľovaní významu prejavilo na úrovni špecifikujúceho obmedzenia v chápaní dobrých skutkov výlučne ako finančnej pomoci, v týchto prípadoch však zvyčajne aj s elimináciou sémantických prvkov utajenosti, skrytosti (odpovede typu: *dávať žobrákom almužnu, finančná pomoc slabším, chudobnejším*).

K Evanjeliu podľa Matúša sa vzťahuje aj ***Viera hory prenáša***[17]. Ako je známe, v pretexte takéto spojenie nenájdeme – nejde o citátovú parémiu, v takejto podobe sa ustálila až neskôr. Lexikografické diela ju zaznamenávajú diferencovane, porov. SSSJ:[18] *Láska hory prenáša*

[17] „Keď boli učeníci s Ježišom sami, pristúpili k nemu a spýtali sa ho: Prečo sme ho nemohli vyhnať my?" On im povedal: „Pre svoju malú vieru. Veru, hovorím vám: Ak budete mať vieru ako horčičné zrnko a poviete tomuto vrchu: »Prejdi odtiaľto ta!« – prejde. A nič vám nebude nemožné." [Mt 17, 19-20]; Ježiš im na to povedal: „Veru, hovorím vám: Ak budete mať vieru a nebudete pochybovať, urobíte nielen to, čo sa stalo s figovníkom, ale keby ste aj tomuto vrchu povedali: »Zdvihni sa a hoď do mora,« stane sa to. A dostanete, o čo budete s vierou prosiť v modlitbe" (Mt 21, 21 – 22).

[18] Heslo hora. JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.): *Slovník súčasného slovenského jazyka 2,* c. d, s. 144.

‚ľúbostný cit prekonáva všetky prekážky', SSJ[19] (variantnosť): *Láska/ viera hory prenáša* ‚zdolá všetky prekážky'. Podobu s komponentom *láska* F. Kočiš[20] považuje za významovú deviáciu, vznikajúcu na základe nepresného či svojvoľného výkladu daného pretextu, zároveň však cituje pasáž z Prvého listu Korinťanom (Hymnus na lásku), v ktorej sa láska v súvislosti so silnou vierou spomína v inom kontexte: „A keby som mal dar proroctva a poznal všetky tajomstvá a všetku vedu a keby som mal takú silnú vieru, že by som vrchy prenášal, a lásky by som nemal, nič by mi to neosožilo" (1 Kor 13, 2). Záver textu (13, 13) znie: „A tak teraz ostáva viera, nádej, láska, tieto tri; no najväčšia z nich je láska." Nazdávame sa, že práve tieto slová sv. Pavla sú podnetom k tomu, aby vo FJ alternovali komponenty *viera* a *láska* – až neskôr sa preferenčne vo vedomí používateľov (zrejme aj pod tlakom politického režimu, keď boli nežiaduce akékoľvek filiácie na náboženstvo) ustálil komponent láska. Dosiaľ je vo vedomí slovenských používateľov jazyka, ako to dokladujú publicistické texty Slovenského národného korpusu (ďalej SNK), FJ podstatne živšia v podobe s komponentom *láska* (cca 4-násobne vyšší výskyt) než s komponentom *viera*. S ohľadom na existenciu spoločného štátu, a teda aj podmienok vzájomného vplyvu na jazyk, sme nahliadli aj do *Slovníka české frazeologie a idiomatiky*[21]. S významom ‚zdolávania všetkých prekážok' sa stretneme pri heslách *láska* (*Láska hory přenáší*) i *víra* (*Víra hory přenáší*). Je teda evidentné, že v slovenčine i češtine (na rozdiel napr. od ruštiny) sa variantný komponent ustálil.

K väčším či menším významovým posunom však dochádza aj pri iných FJ, výberovo spomeňme aspoň FJ ***biť sa do pŕs***. Jej sémantickú štruktúru možno predstaviť až v trojčlennej významovej škále [1. prejavovať ľútosť, kajať sa; 2. dokazovať niečo (svoju pravdu, úprimnosť), presviedčať o tom, dušiť sa, 3. vystatovať sa, hrdiť sa, chvastať sa], pri-

[19] Heslo hora. PECIAR, Štefan: *Slovník slovenského jazyka 1*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1959, s. 506.

[20] KOČIŠ, František: *Významové deviácie biblických frazeologizmov*. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Ed. E. Krošláková. Nitra : VŠP, 1993, s. 203.

[21] ČERMÁK, František: *Slovník české frazeologie a idiomatiky 4*. Praha : Leda, 2009, s. 423, 959.

čom polárne protichodné významy *ľútosť, kajúcnosť – vystatovanie sa, chvastanie sa* sú príkladom na frazeologickú enantiosémiu. Tak frazeologický obraz ľútosti, kajúcnosti, ako aj vystatovania sa, chvastania sa má svoj gestický predobraz: gesto udierania do hrude je v našich kultúrnych podmienkach konvencionalizované na jednej strane so znakovou hodnotou vlastnej pokory a ľútosti, na druhej strane so znakovou hodnotou vlastnej dôležitosti, sebavedomia, sily. V biblickom pretexte sa bitie do pŕs chápe ako vyjadrenie zármutku[22], z čoho pre kresťanskú kultúru rezultuje jeho ponímanie ako symbolu pokánia [t. j. zármutok nad previnením sa človeka (pôv. voči Bohu), uznanie svojej viny a kajanie sa]. Význam pokánia, kajúcneho uznávania svojho previnenia, ktorý nadväzuje na pretext[23], zachytávajú aj príklady z HSSJ, porov. *co gest prsy swe bjti, gako winnim se dawati* (1696), *manželka v prse se bige* (1764).[24]

Ako sme už skoršie naznačili, frazeologický fond sa obohacoval nielen vďaka spojeniam nachádzajúcim sa v Biblii, ale aj s oporou o pramenný text ako motivant vzniku FJ, čoho svedectvom sú také FJ, ako napr. *jerichovská trúba, od Adama, návrat márnotratného syna*, v *Adamovom/Evinom rúchu*, *šalamúnske rozhodnutie, šalamúnske riešenie,*

---

[22] Porov. DOUGLAS, James Dixon (ed.): *Nový biblický slovník*. Praha : Návrat domů, 2009, s. 831, 969. Pri geste vyjadrujúcom zármutok (biť sa do pŕs/v prsia) toto dielo upozorňuje i na starozákonnú *Knihu proroka Jeremiáša* (31, 19 – *biť si stehno*): *„Už som oželel svoj odpad, a keď som uznal, bil som si stehno, hanbil som sa a červenal, lebo som niesol hanbu svojej mladosti.“*
Bitie sa do pŕs ako gesto symbolizujúce smútok, zúfalstvo dáva *Lepta biblejskoj mudrosti* do súvisu so starodávnym obyčajom sebatrýznenia spojeným so smrťou panovníka alebo blízkeho príbuzného. Porov. IVANOV, Jevgenij Je. – MOKIJENKO, Valerij M. (eds.): *Lepta biblejskoj mudrosti. A – O.* Mogilev : MGUI, 2019, s. 94.

[23] *„Mýtnik stál celkom vzadu a neodvážil sa ani oči k nebu zdvihnúť, ale bil sa do pŕs a hovoril: „Bože, buď milostivý mne hriešnemu“* (Lk 18, 13); *„Keď stotník videl, čo sa stalo, oslavoval Boha, hovoriac: „Tento človek bol naozaj spravodlivý.“ A celé zástupy tých, čo sa zišli na toto divadlo a videli, čo sa deje, bili sa do pŕs a vracali sa domov“* (Lk 23, 47 – 48).

[24] MAJTÁN, Milan a kol. (eds.): *Historický slovník slovenského jazyka 1*. Bratislava : Veda, 1991, s. 134; MAJTÁN, Milan a kol. (eds.): *Historický slovník slovenského jazyka 4*. Bratislava : Veda, 1995, s. 549.

umývať si ruky (ako Pilát), teda jednotky, ktoré v Biblii síce nenájdeme, ale ktoré vďaka biblickým pretextom vznikli. Aj pri nich možno v istých prípadoch v jazyku registrovať významové posuny – príkladovo spomeňme FJ ***jerichovská trúba***.

Ako je známe, kniha Jozue prináša príbeh o páde Jericha – jeho múry sa zrútili v siedmy deň po zaznení siedmich trúb a mohutnom kriku obliehajúcich. Vo vzťahu k pretextu sa tak s jerichovskou trúbou spája predovšetkým význam ohlušujúceho zvuku, resp. v nadväznosti naň i silného „trúbiaceho" hlasu – týmto významom sa *jerichonskaja truba* vyznačuje napr. v ruštine.[25] A hoci FJ *jerichovská trúba* (i v podobe *trúba jerichovská*, *trúba jerichova*) je súčasťou i slovenského frazeologického fondu a jej komponentové zloženie zreteľne odkazuje na biblické relácie, význam rezultujúci z biblického pretextu sa v nej nezachoval.[26] Pre sémantiku spojenia v slovenčine sa určujúcim stal substantívny komponent *trúba* vo svojom prenesenom význame – FJ sa používa ako ‚nadávka hlúpemu, sprostému človeku'. Už dlhšie pri tejto FJ pritom môžeme badať postupné rozširovanie významovej štruktúry: v súčasnosti sa totiž reflektuje nielen ako nadávka hlúpemu človeku, ale aj tlčhubovi, tárajovi[27]. O kreovaní novej frazeologickej lexie svedčí i náš sociolingvistický výskum, zameraný (okrem iného) aj na frazeosémantickú interpretáciu vybraných BFJ súčasnými používateľmi slovenského jazyka. Sému hlúposti pri tejto FJ zachytáva jedna časť odpovedí respondentov (odpovede typu *hlupák, sprostý človek, trubiroh*). V druhej časti odpovedí sa zvýrazňuje neschopnosť udržania zverenej informácie, rozširovanie správy, zvereného tajomstva, klebetnosť – možno teda, na báze komponentu *trúba*, registrovať isté tendovanie k významu FJ *hlasná trúba*.

[25] IVANOV, Jevgenij Je. – MOKIJENKO, Valerij M. (eds.): *Lepta biblejskoj mudrosti. P – Ja.* Mogilev : MGUI, 2019, s. 178.

[26] S významom ohlušujúceho zvuku sa spája iná BFJ: *trúbiť ako Židia pred Jerichom* (‚silno, hlasne kričať'). SKLADANÁ, Jana: *Ukryté v slovách*. Bratislava : SPN, 2012, s. 90.

[27] Heslo jerichovský: „*nadávka tlčhubovi, hlupákovi.*" PECIAR, Štefan: *Slovník slovenského jazyka 1*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1959, s. 650.

Doposiaľ sme hovorili o istých významových zmenách [(ne)vyplývajúcich aj z formálnych obmien] – iný jav v jazyku predstavujú formálne zmeny FJ vedúce k frazeologickým derivátom bez významových zmien. Napr. z pôvodných frazeotextém *Zakázané ovocie najviac chutí* a *Nehádžte perly sviniam* vznikli frazeolexémy nielen v slovenčine (*zakázané ovocie, hádzať perly sviniam*), ale aj v iných slovanských [čes. *zakázané ovoce, házet perly sviním*, poľ. *zakazany owoc, rzucać perły przed wieprze;* srb. *забрањено (запређено) воће, просипати (бацати) бисер пред свиње*, rus. *запре́тный плод*, *мета́ть би́сер (пе́ред сви́ньями)*] či neslovanských jazykoch [angl. *forbidden fruit, to cast (to throw) [one's] pearls before swine*, nem. *verbotene Früchte, Perlen vor die Säue werfen*, fr. *fruit (pomme) défendu(-e), jeter des perles aux pourceaux (cochons)*, šp. *el fruto prohibido, echar margaritas (perlas) a los cerdos (puercos)*, tal. *il frutto proibito*, *gettare le perle ai porci* atď.].[28]

Novovzniknuté frazeologické deriváty potvrdzujú antinómiu explicitnosť – implicitnosť či princíp ekonómie v jazyku, ktorý možno badať aj širšie – pri (zatiaľ) neuzualizovaných podobách ďalších BFJ, ktoré súvisia s ich zapájaním do kontextu, resp. ktoré vyplývajú z potreby zapojenia do kontextu (bližšie sa k tejto problematike vrátime v niektorom z ďalších príspevkov).

Z problematiky uplatňovania BFJ v komunikácii

Pokiaľ ide o uplatňovanie BFJ v diferencovaných komunikačných sférach, v tomto smere je možnosť sledovať ich uplatnenie jednak v písaných textoch, jednak v ústnom úze – a to z hľadiska živosti, ako aj realizačných podôb. Výskumy v jazykoch (nielen slovenskom) dokladujú, že po zmene spoločenských pomerov došlo síce k revitalizácii istej časti biblickej frazeológie, ale mnohé BFJ sa uplatňovali kontinuálne.

[28] IVANOV, Jevgenij Je. – MOKIJENKO, Valerij M. (eds.): *Lepta biblejskoj mudrosti. P – Ja.* Mogilev : MGUI, 2019, s. 25 – 26, tamže, *A – O,* s. 40 – 41.

Napr. pre slovenskú publicistickú sféru výskum K. Markovičovej,[29] vychádzajúci z analýzy textov denníka *Pravda* (tlačový orgán Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska v r. 1948 – 1989), dokumentuje, že v novinárskych prejavoch sa tieto jednotky vyskytovali bežne: v októbri 1988 podiel BFJ dosiahol 2,67 % (vyexcerpovaných bolo 113 BFJ)[30]. Je faktom, že žurnalistická komunikačná sféra (nielen publicistika, ale aj spravodajstvo) sa výrazne zexspresívňuje, a aj frazeológia ako výrazivo *par excellence* má na tomto smerovaní svoj zvyšujúci sa podiel – vrátane BFJ: s desaťročným odstupom v identickom denníku i mesiaci bol jej percentuálny podiel už 7,36 %[31], čo súvisí s vyššie spomenutou revitalizáciou tejto časti frazeologického fondu.

A, pochopiteľne, zmieniť treba aj originálne, tvorivé využitie BFJ zo strany používateľov jazyka (v rámci textotvorného potenciálu BFJ pri zapájaní do kontextu). Materiál SNK prináša pestré doklady na formálne, formálno-významové posuny či rôzne aktualizácie – vrátane antiprísloví[32] [ilustračne uvádzame príklady zo SNK vzťahujúce sa na BFJ *Kto druhému (inému) jamu kope, sám do nej (s)padne*]:

[29] MARKOVIČOVÁ, Katarína: *Biblická frazeológia v denníku Pravda v roku 1988*. In: *Die slawische Phraseologie und die Bibel.* Greifswald : Ernst-Moritz-Arndt-Universität, 2013, s. 132 – 138.

[30] Napr. frazeolexémy: *biť sa do pŕs; duch a (i) litera niečoho (napr. zákona); jesť zo stromu poznania; (ako) kvapka v mori; ľudia dobrej vôle; návrat márnotratného (strateného) syna; nemať kde hlavu skloniť; oddeliť plevy od zrna (zrno od pliev, kúkoľ od pšenice); otvoriť oči niekomu; padnúť na úrodnú pôdu; soľ zeme (byť soľou zeme); stavať (postaviť) na piesku [niečo]; vidieť smietku v cudzom oku [a nevidieť brvno vo svojom]; v pote tváre (robiť niečo); zlaté teľa* a i.; frazeotextémy: *Ako kto seje, tak žne; Dni niekoho (niečie) sú spočítané (zrátané); Kto hľadá, nájde; Kto seje vietor, zožne búrku; Nezostane kameň na kameni; Nikto nie je doma prorokom; Všetko má (chce) svoj čas* a i.

[31] MARKOVIČOVÁ, Katarína: *Biblická frazeológia v denníku Pravda v roku 1998*. In: *Aspekty literárnovedné a jazykovedné III.* Ružomberok : Verbum, 2017, s. 139.

[32] Téma antiprísloví nie je vo frazeológii úplne nová – u nás sa ňou naposledy zaoberal J. Mlacek, ktorý poukázal na antiprísloviа z hľadiska terminologického vymedzenia pojmu či jeho rozsah. MLACEK, Jozef: *Antiprísloviе a príbuzné útvary.* Slovenská reč, 74, 2009, č. 3, s. 135 – 148.

- *Kto druhému (inému) jamu kope: je u neho na brigáde / má ešte aspoň zamestnanie / teší sa, že má prácu / je možno zamestnaný načierno / dá si to zaplatiť / maká ako najatý / je menej usilovný ako ten, čo už kope jamu tretiemu / nikdy ho pri tom v krížoch nesekne / má sponzora / je jeho koaličný partner / obyčajne pritom slope.*
- *Komu sa nelení / ten druhému jamu kope.*

Ako vidno, používatelia jazyka zachovávajú hlavne prvú časť paré-mie a aktualizačne, neočakávane a originálne modifikujú časť druhú.[33] Výnimkou je posledný prípad: antipríslovie vzniklo na základe kontaminácie s inou parémiou (*Komu sa nelení, tomu sa zelení*), využitím prvých častí jednej aj druhej parémie v aktualizačnom prepojení.

Už niekoľkokrát sme v tomto texte spomenuli náš sociolingvistický výskum BFJ.[34] Ten v cezgeneračnom pohľade ukázal kontinuitu (ne) poznania niektorých BFJ a ich aktívneho (ne)používania vo väčšej/menšej miere. Priblížme z neho aspoň hľadisko aktívneho používania BFJ na príklade ich uplatnenia v úze seniorov a mladej generácie [t. j. relácie včera a dnes]. K BFJ aktívne využívaným väčšinovo (viac ako polovica respondentov ich hodnotila ako súčasť svojho aktívneho úzu) patria napr. FJ: *Kto druhému jamu kope, sám do nej spadne* (SN 70 %, MG 69 %)[35]; *z celého srdca (z celej duše) robiť niečo* (64 %, 58 %), *neveriaci T(t)omáš* (58 %, 51 %), *Miluj svojho blížneho ako seba samého* (69 %, 58 %), *na veky vekov* (67 %, 62 %), *Všetko má (chce) svoj čas* (76 %, 85 %), *vyliať si dušu (srdce) pred niekým* (59 %, 65%), *Kto hľadá, nájde* (65 %, 69 %), *Zakázané ovocie najviac chutí* (55 %, 63 %), *(byť, cítiť sa) ako v siedmom nebi* (62 %, 79 %), *S(s)odoma a G(g)omora* (52 %, 57 %).

---

[33] Problematiku modifikácie parémie v širšom jazykovom rámci (slovanské jazyky, nemčina, maďarčina) bližšie spracúva TÖLGYESI, Tamás: *Kdo jinému jámu kopá...* In: *Novoje v russkoj i slavjanskoj frazeologii*. Olomouc : UP, 2020, s. 446 – 450.

[34] Respondenti v trojgeneračnom paritnom zostúpení (seniori/stredná generácia/mladá generácia) posudzovali súbor 80 BFJ z aspektu ich poznania, používania a porozumenia. Výskum a jeho výsledky predstavujeme v práci: BALÁKOVÁ, Dana – KOVÁČOVÁ, Viera: *K výskumu biblickej frazeológie*. Ružomberok : Verbum 2017.

[35] Prvý percentuálny údaj sa vzťahuje na predstaviteľov seniorov (SN), druhý na predstaviteľov mladej generácie (MG).

V línii seniori – mladá generácia sme, samozrejme, zaznamenali i tendencie k výraznému poklesu aktívneho uplatňovania istých FJ, snáď najvýraznejšie sa tieto rozdiely prejavili pri parémii *Kto nepracuje, nech neje* (57 %, 27 %). Rozdiely sa však týkali aj ďalších FJ – ide o BFJ označované za súčasť úzu menšinovo, s evidentným generačným poklesom ich aktívneho využitia: *od Adama* (SN 30 %, MG 13 %), *Beľmo (šupiny) spadlo (spadli) z očí niekomu* (21%, 2 %), *slúžiť dvom pánom* (35 %, 15 %), *v pote tváre (robiť niečo)* (28 %, 12 %), *Ľavá ruka nevie, čo robí pravá* (38 %, 12 %), *Kto seje vietor, zožne búrku* (20 %, 8%).

Záver

V názve príspevku sme využili parémiu *Všetko má svoj čas*, významovo odkazujúcu na vhodnosť, primeranosť chvíle istého konania. Jej biblické korene siahajú k tretej kapitole starozákonnej knihy *Kazateľ*: „*Všetko má svoj čas a svoju chvíľu každé úsilie pod nebom.*“[36]

Biblická frazeológia tvorí jeden z uholných kameňov slovenského (európskeho) frazeologického fondu – téma biblickej frazeológie je teda nadčasová. Jeden z produktívnych prístupov, ako túto nadčasovú tému špecificky rozvinúť v súčasnosti, východiskovo čerpá práve z rozmeru minulého a súčasného. Tento rozmer včerajšia a dneška, minulého i súčasného, ako sa to ukazuje i na príkladoch v tejto štúdii, možno uchopiť z viacerých, diverzifikovaných bádateľských aspektov. V našom príspevku sme sa pristavili iba pri niekoľkých vybraných hľadiskách a niekoľkých vybraných konkretizačných príkladoch. A pretože *všetko má svoj čas*, tie ďalšie rozvinieme v ďalších príspevkoch.

Literatúra a pramene

BALÁKOVÁ, Dana – KOVÁČOVÁ, Viera: *K výskumu biblickej frazeológie.* Ružomberok : Verbum, 2017.

[36] Pozri Kazateľ 3,1 (i v kontexte nasledujúcich veršov, t. j. 3,1 – 3,9).

Biblia online. Slovenská biblická spoločnosť. Dostupné na: https://biblia.sk/.

BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.): *Slovník súčasného slovenského jazyka 1.* Bratislava : 2006.

ČERMÁK, František: *Slovník české frazeologie a idiomatiky 4.* Praha : Leda, 2009.

DOUGLAS, James D. (ed.): *Nový biblický slovník*. Praha : Návrat domů, 2009.

IVANOV, Jevgenij Je. – MOKIJENKO, Valerij M. (eds.): *Lepta biblejskoj mudrosti. A – O.; P – Ja.* Mogilev : MGUI, 2019.

JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.): *Slovník súčasného slovenského jazyka 2.* Bratislava : Veda, 2011.

KOČIŠ, František: *Významové deviácie biblických frazeologizmov*. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre.* Ed. E. Krošláková. Nitra : VŠP, 1993, s. 201 – 205.

MAJTÁN, Milan a kol. (eds.): *Historický slovník slovenského jazyka 1*. Bratislava : Veda, 1991.

MAJTÁN, Milan a kol. (eds.): *Historický slovník slovenského jazyka 4.* Bratislava : Veda, 1995.

MARKOVIČOVÁ, Katarína: *Biblická frazeológia v denníku Pravda v roku 1988*. In: *Die slawische Phraseologie und die Bibel.* Eds. H. Walter – V. M. Mokijenko – D. Baláková. Greifswald : Ernst-Moritz-Arndt-Universität, 2013, s. 132 – 138.

MARKOVIČOVÁ, Katarína: *Biblická frazeológia v denníku Pravda v roku 1998*. In: *Aspekty literárnovedné a jazykovedné III*. Eds. D. Baláková – V. Kováčová. Ružomberok : Verbum, 2017, s. 133 – 145.

MLACEK, Jozef: *Cez poznávanie k používaniu biblických frazém v súčasnej komunikácii.* In: *Die slawische Phraseologie und die Bibel.* Eds. H. Walter – V. M. Mokijenko – D. Baláková. Greifswald : Ernst-Moritz-Arndt-Universität, 2013, s. 138 – 144.

MLACEK, Jozef: *Antipríslovie a príbuzné útvary (K niektorým súčasným premenám v paremiológii a jej pojmosloví).* Slovenská reč, 74, 2009, č. 3, s. 135 – 148.

MOKIJENKO, Valerij M. – LILIČ, Galina A. – TROFIMKINA, Oľga I.: *Tolkovyj slovar biblejskich vyraženij i slov.* Moskva : Astreľ, 2010.

PECIAR, Štefan (red.): *Slovník slovenského jazyka 1.* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1959.

SKLADANÁ, Jana: *Ukryté v slovách*. Bratislava : SPN, 2012.

SKLADANÁ, Jana: *Synchrónia vo frazeológii v staršom období vývinu slovenčiny*. In: *Novoje v russkoj i slavjanskoj frazeologii.* Ed. Alla Arkhanhelska. Olomouc : UP, 2020, s. 106 – 109.

Slovenský národný korpus – prim-9.0-public-inf. Bratislava : JÚĽŠ SAV 2021. Dostupný na: http://korpus.juls.savba.sk

TÖLGYESI, Tamás: *Kdo jinému jámu kopá... Transformace přísloví ve slovanských jazycích, němčině* a *maďarštině.* In: *Novoje v russkoj i slavjanskoj frazeologii*. Ed. Alla Arkhanhelska. Olomouc : UP, 2020, s. 446 – 450.

Poetka Maruša Jusková: jej konkrétny autorský príbeh a univerzálny čas lyriky

Andrea Bokníková

Abstract

Maruša Jusková: her story as a poet and the universal time of lyric poetry

This article examines the work of Maria (Maruša) Jusková (married name: Danišová), a lesser-known Slovak poet who was active in the first half of the twentieth century and who emigrated to Argentina in 1945. The intention of the article is to describe Jusková's entry into the world of literature and highlight the fact that the position and character of her poetry are perceived differently today than at the time the poetry was written. After the Velvet Revolution, Jusková became an object of interest in literary scholarship. She can be placed in the first wave of female poets of the Catholic circle, which was a parallel movement to the first wave of poets of Catholic modernism. The article interpretatively explores selected poems and fragments and focuses on three aspects of Jusková's work: (1) the reincarnation of the lyrical subject into nature, things, and words as a source of fantasy; (2) the specifics of Jusková's poems with dedications; and (3) lullaby elements in the context of Slovak poetry of the 1930s and 1940s. Jusková drew on Slovak modernism and European symbolism, but in places she also reshaped avant-garde inspirations, especially those from Poetism and Cubism. The aim of the article is to point out that several of her poems, which can still be found in periodicals today, are as valuable or even more expressive than those published in the collection *Za snom šťastia* (Pursuing the dream of happiness, 1940).

Keywords: lesser-known Slovak female poets of the 1930s and 1940s, fantasy poetry, intimate lyric poetry, dedication, lullaby, history, lyric time

Dejiny ako reflexia zmien v hodnotení diela verzus nemennosť lyrických situácií

Spôsob, akým literárna veda či písanie o literatúre vôbec uchopí to-ktoré dielo, súvisí s časom, v ktorom sa názor naň formuluje. Mária (Maruša) Jusková, po vydaji Danišová, časopisecky publikovala v 30. a 40. rokoch 20. storočia. Svoj autorský vstup do poézie zavŕšila vydaním zbierky *Za snom šťastia* (1940), pričom recenzie ju hodnotili vcelku priaznivo.[1] Onedlho potom, aj v súvislosti s faktom, že po skončení druhej svetovej vojny emigrovala do Argentíny, však bola na polstoročie vylúčená z literárnovednej reflexie i z edičnej praxe na Slovensku. Z toho dôvodu sa postupne dostávala do zabudnutia aj u čitateľskej verejnosti. Až po uvoľnení pomerov v dôsledku nežnej revolúcie na ňu slovenská literárna história – aj oficiálne – mohla zamerať svoju optiku. Július Pašteka (1992) sa o nej zmienil ako o autorke básne venovanej Jankovi Silanovi, aby po desiatich rokoch vložil skicu o jej poézii do svojej širšie koncipovanej monografie (2002).[2] Vzápätí ju Gabriela Holčíková predstavila v portrétnej stati s príznačným názvom *Zabudnutá poetka* (1993). Od roku 1997 knižne dostupnú časť jej tvorby pre slovenských čitateľov a čitateľky záslužne pripomína a komentuje Peter Cabadaj. Edične pripravil výber zo slovenskej exilovej poézie *Pošlem domov srdca kúsok* (1997), kam zaradil Juskovej verše a aj jej spomienkové vyznanie. Tie opatril kalendáriom jej života a kultúrnych činností. K storočnici poetkinho narodenia skoncipoval rekapitulačnú štúdiu o jej osude i tvorbe, ktorá je vlastne prvým interpretačným uchopením autorkinej poézie v novej spoločensko-kultúrnej situácii.[3]

---

[1] Treba však povedať, že v jednom prípade vyzdvihnutie jej tvorby išlo ruka v ruke s rodovo stereotypným hodnotením jej „krehkých, nežnou rukou načrtnutých veršíkov". Vyústilo do tvrdenia, že je určená „najmä pre ženy". V tom zmysle ju recenzentsky hodnotil názor podpísaný skratkou M. V. Pravdepodobne označuje redaktorku časopisu *Nová žena* – Margitu Václavíkovú-Matulayovú (1941). Ďalšie recenzie vyšli napr. v *Eláne* a v *Živene*.

[2] PAŠTEKA, Július: *Epigóni a poetky*. In: *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*. Bratislava : Lúč, 2002, s. 264 – 271.

[3] V rámci reflexie Juskovej podnetne napísal aj o iných slovenských poetkách tri-

Treba povedať, že M. Juskovej síce vyšla samostatná zbierka básní hneď na začiatku autorskej cesty, ale aj jej básnické texty sa žiada – spolu s veršami spolupútničiek a spolupútnikov z tridsiatych a štyridsiatych rokov 20. storočia – rekonštruovať[4] a možno i aktualizačne prestavať jej obraz.[5] Vyššie spomínané iniciatívy to už začali uskutočňovať. V centre záujmu nasledujúcich riadkov bude poetkina raná tvorba, ktorú publikovala ešte pred emigráciou, keďže núka podnety i otázky. Dnes sa pozícia poetky a predovšetkým jej lyrická poézia javí ináč než v čase jej prvotného uverejnenia. Má to dve príčiny. 1. S odstupom času sa pre literárnu vedu ukazuje v celej šírke kontextu vtedajších poetiek a básnikov, ale aj básní, pretože pri opätovnom nazeraní do periodík a už aj skúmaní archívov nemusí byť rozhodujúce, či vo svojej dobe vyšli knižne, alebo nie.[6] Napokon aj mnohé verše poetky spred roku 1945

dsiatych a štyridsiatych rokov vo vzťahu k ich vierovyznaniu a komentoval dobové názory na tvorivé príbuzenstvá medzi nimi. CABADAJ, Peter: *Poézia ako vnútorná potreba duše a srdca (Pred sto rokmi sa narodila Maruša Jusková).* Viera a život, 26, č. 3, 2016, s. 28 – 29.

[4] Dotýka sa to napr. slovenských poetiek katolíckeho okruhu, ktoré som navrhla členiť na dve vlny, a to v súvislosti s časom ich vystúpení v periodikách. Členenie som navrhla v úvodnej štúdii čítanky *Potopené duše. Z tvorby slovenských poetiek v prvej polovici 20. storočia*. Bratislava : Aspekt, 2017, s. 19 a pripomenula som ho v štúdii o Helene Riasnickej (BOKNÍKOVÁ, Andrea: *Poetka príhovoru, priateľstva a útechy. O tvorbe Heleny Riasnickej*. Fraktál, 4, č. 1, 2021, s. 263).

[5] Interpretačné sondy, ktoré prenikajú do poézie katolíckej moderny a zároveň upriamujú pozornosť na tvorbu poetiek, prináša Monika Kekeliaková. V rámci svojej interpretácie Henny Fiebigovej spomenula aj Juskovú. KEKELIAKOVÁ, Monika: *Za kvetinovou clonou Henny Fiebigovej*. In: *Poetika poézie a jej prekladu.* Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2018, s. 200.

[6] Dôkladný výskum archívnych materiálov periodík i vydavateľskej praxe uskutočňuje Peter Tollarovič. Vo svojej štúdii o Pavlovi Gašparovičovi Hlbinovi poukázal na pozície poetiek. Medzi talentami, ktoré prispievali do časopisu *Prameň*, uviedol Henny Fiebigovú a Helenu Riasnickú. TOLLAROVIČ, Peter: *K novým cestám Hlbinovej poézie*. Slovenská literatúra, 68, č. 1, 2021, s. 22. Odkryl kódy básní s venovaniami, ktoré svedčia o tom, že básnici rešpektovali tvorbu výrazných autoriek – ako Hlbina, ktorý „obdivoval snivú poéziu Fiebigovej". Tamže, s. 36.

ostali roztratené v periodikách. 2. Čas preveruje presvedčivosť literárnych výpovedí a zodpovie i otázku, či sa Juskovej podarilo sformulovať nemenné lyrické situácie spôsobmi, vďaka ktorým môžu zapôsobiť na čitateľské kruhy v ktorejkoľvek dobe.

Príspevok po krátkom životopisnom vstupe upriami pozornosť najmä na časť Juskovej básní z 30. a 40. rokov. Jadrom sú interpretačné sondy do vybraných básní alebo ich úryvkov, všímajúce si tri aspekty jej tvorby: 1. transfer lyrického subjektu, čiže jeho potreba prevteľovať sa do prírody, vecí i slov ako zdroj fantazijnosti, 2. špecifiká autorkiných básní s venovaniami – dedikáciami, 3. prvky uspávanky v dobovom kontexte slovenskej poézie tridsiatych a štyridsiatych rokov 20. storočia. Cieľom je zdôrazniť, že viaceré jej básne, dodnes roztratené v periodikách, sú rovnako hodnotné, alebo aj výraznejšie než tie, ktoré vyšli v jej debutovej zbierke *Za snom šťastia* (1940).

Poetka Maruša Jusková (životopisný vstup)

Pochádzala z obchodníckej rodiny. Ľudovú školu a učiteľský ústav vychodila v rodnom meste, kde zmaturovala roku 1936. Bola súčasťou nitrianskej študujúcej mládeže, ktorá najmä počas letných prázdnin organizovala kultúrne podujatia spojené s výstupom na Zobor. Zúčastňovala sa ich spolu s básnikom Jankom Silanom, poslucháčom tamojšieho gymnázia či s poetkou Helenou Riasnickou, s ktorou chodila v miestnom učiteľskom ústave do toho istého ročníka.[7] Tido Jozef Gašpar, ich poradca a podnecovateľ rituálnych slávností i prednášania poézie, jej už v roku 1937 odporučil, aby sa obrátila na Jána Smreka s prosbou o vydanie zbierky.[8] V tom čase sa už venovala učiteľskému

[7] Životopisné informácie o prvých fázach autorkinej biografie som našla v jednom z knižne nepublikovaných zväzkov *Slovníka slovenskej literatúry* (1979), ktoré sa zachovali v strojopise. K heslu o Maruši Juskovej som sa dostala vďaka archívnym materiálom Ústavu slovenskej literatúry SAV v Bratislave. Autorom hesla o nej je Michal Gáfrik, uvedený pod skratkou R.

[8] Na toto odporúčanie sa M. Jusková odvoláva vo svojom liste J. Smrekovi zo 14. XII. 1937.

Portrét Márie (Maruše) Juskovej, *27. 5. 1916 Nitra – †2004 USA (Živena, 27, 1937, s. 129.)

Tido J. Gašpar medzi „Zoborskými štúrovcami". Zľava: P. Bruno, J. Vaculík, J. Silan, T. J. Gašpar, D. Tátošová, H. Riasnická, M. Jusková, R. Dilong, P. Vavrek a M. Barická (Fotograf Režucha, Trnava. Slovenská národná knižnica – Literárny archív. Sign. SG 7/13.)

povolaniu v neďalekom Urmíne, ale kontakty s kultúrnym prostredím Nitry udržiavala naďalej.

Počas druhej svetovej vojny pôsobila ako učiteľka aj na ľudových školách v Mojmírovciach a vo Svätom Antone. K jej záľubám patrilo spoznávanie koloritov prírodnej krajiny i mestských priestorov v rôz-

nych krajoch.[9] Vydala sa za inžiniera Jozefa Daniša, s ktorým neskôr vychovala syna a dcéru. Počas jari 1945 sa vysťahovala aj s rodinou najprv do Rakúska, kde učila na Slovenskej ľudovej škole v Aurolzmünsteri. V rokoch 1949 – 1962 už žila v Argentíne, v mestách Buenos Aires a San Antonio de Padua. Nakoniec sa roku 1962 usadila v USA, v Chicagu a Berwyne. V prvom menovanom meste jej manžel „po ťažkej a dlhej chorobe zomrel".[10] Bola členkou Zahraničnej Matice slovenskej, Slovenského kultúrneho spolku v Argentíne, Slovenskej ligy v Amerike, Spolku slovenských spisovateľov a umelcov či Slovenského ústavu v Clevelande.

„Prvé verše začala uverejňovať už v jedenástich rokoch pod pseudonymom Marína Marjorová na stránkach detských a mládežníckych časopisov."[11] Publikovala aj pod menami a pseudonymami Mária Jusková, Marína Jusková, teta Maruša, Danišová Maruša, Maruša J., Maruška a M. Podtatranská. Prispievala do *Úsvitu*, *Rozvoja*, *Živeny*, *Pera*, *Kultúry*, *Elánu* či do *Slovenských pohľadov*. Ako jedna z mála vtedajších poetiek vydala básnickú zbierku *Za snom šťastia* (1940). Počas druhej svetovej vojny jej v časopise katolíckeho zamerania *Nová žena* vyšli nielen verše, ale aj poviedky. Časťou básnickej tvorby ilustrovala politicko-kultúrny život. V zborníku *Requiem za Andreja Hlinku* (1938) sa nachádza jej národne zameraná báseň s názvom *Len prostá pieseň*. Neskôr vzdala hold zakladateľovi Katolíckej jednoty žien Eugenovi Filkornovi (*Spomienka z neznáma*, Nová žena, 1941). Redaktorka *Živeny*, maliarka Lea Mrázová do zborníka *Z mladej ženskej poézie* (1941) začlenila až deväť jej básní a v doslove u nej vyzdvihla prvky chorálu. Pre deti vydala zbierku drobných rozprávok *Z ríše víl* (1944). Celý náklad ilustrovanej rozprávkovej knihy *Katarínka Sedembodka* bol zničený pri vojnovom požiari v tlačiarni v Spišskej Novej Vsi.[12]

[9] Svedčí o tom jej list Lei Mrázovej. Nitra – Urmín, 1. II. 1938.

[10] Podľa editorov výberu *Básnici sa vracajú*. Toronto – Svätý Jur : Zahraničná Matica slovenská v Toronte, 1993, s. 19 – 30.

[11] CABADAJ, Peter: *Poézia ako vnútorná potreba duše a srdca (Pred sto rokmi sa narodila Maruša Jusková).* Viera a život, 26, č. 3, 2016, s. 39.

[12] CABADAJ, Peter: *Mária Danišová*. In: *Pošlem domov srdca kúsok.* Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1997, s. 101. Údaje o osude knižky *Katarínka Sedem-*

V emigrácii sa síce venovala písaniu poézie, ale jej príspevky, z ktorých len časť tvorili básne, sa objavovali len v periodikách *Slovenská obrana*, *Slovák v Amerike*, *Most*, *Literárny almanach Slováka v Amerike*, *Fialky*, *Slovenský štít*, *Kalendár Slovenského kultúrneho spolku v Argentíne*. Veršované rozprávky *Na medzi* (1945) nadlho ostali v rukopise, až roku 1996 ich uverejnila Zahraničná Matica slovenská v Kanade.[13] S veľkým časovým posunom vyšla aj autorkina druhá básnická zbierka *Hovory duše* (1992), obohatená o kalendárium jej života a tvorby. Nazvala ju „zbierkou filozoficko-meditatívnych básní"[14]. Básne, ktoré do nej zaradila, vznikali ešte v slovenskom prostredí, teda pred rokom 1945. V dôsledku pohnutých udalostí poetka s ich zverejnením čakala polstoročie a v roku 1992 vyšla zbierka v Toronte s predslovom spisovateľa a publicistu Mariána Jankovského. Exilovú tvorbu poetky i okolnosti *Hovorov duše* ozrejmil Peter Cabadaj: „Podstatná časť toho diela, ilustrovaného Martou Brestovanskou, vznikla ešte na Slovensku. Autorka sa v ňom vyrovnáva nielen s nepriaznivou realitou, ale aj sama so sebou, s bolestnými rozpormi vlastného vnútra, s citovou, morálnou i intelektuálnou trýzňou. (...) Záverečnú fázu svojho pohnutého životného príbehu prežila Maruša Jusková v ústraní rodinného zázemia. Do večnosti odišla vo veku 88 rokov a iba najbližší príbuzní vedia, v akom rozpoložení opúšťala tento svet."[15]

bodka, ale aj o autorkinom členstve v inštitúciách a o jej tvorbe v období po roku 1945, čerpám z kalendária od Petra Cabadaja v uvedenom výbere (s. 101 – 102). Dopĺňam ich o informácie zo zážitkovo napísaného medailónu poetky vo výbere editorov Andreja Brázdu Jankovského a Rudolfa Šandorfiho. Ich publikácia je cenná aj tým, že do nej zaradili básne, ktoré dovtedy knižne nevyšli. *Básnici sa vracajú. Výber z exilovej poézie.* Toronto – Svätý Jur : Zahraničná Matica slovenská v Toronte, 1993, s. 19.

[13] CABADAJ, Peter: *Poézia ako vnútorná potreba duše a srdca (Pred sto rokmi sa narodila Maruša Jusková).* Viera a život, 26, č. 3, 2016, s. 30.

[14] *Pošlem domov srdca kúsok.* Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1997, s. 98.

[15] CABADAJ, Peter: *Poézia ako vnútorná potreba duše a srdca (Pred sto rokmi sa narodila Maruša Jusková).* Viera a život, 26, č. 3, 2016, s. 31.

Prevteľovanie lyrického subjektu do prírody, vecí i slov ako zdroj fantazijnosti

Ako napísala už Lea Mrázová,[16] v rámci dobovej situácie tridsiatych a štyridsiatych rokov 20. storočia, berúc do úvahy vtedajšie mladé slovenské poetky, mali k sebe najbližšie básnické štýly Maruše Juskovej a Heleny Riasnickej. Obidve tvorili poéziu piesne, miestami aj priezračnej, a inokedy „postsymbolisticky" tajomne šifrovanej, ba klasickejšiu štruktúru básne s „rozvinutou zvukovou inštrumentáciou"[17] niekedy prepájali s náznakmi avantgardných postupov.

Jusková sa príbuzne voči Riasnickej profilovala ako lyrička zážitkovosti, ale vyjadrovala sa viac v poézii opisu prostredia a monológu než príhovoru. Svojím sklonom budovať fantazijný svet, v ktorom sa objavujú názvy hebkých alebo vzdušných materiálov – tkanín, a na druhej strane aj polodrahokamov, sa miestami nepriamo hlási ešte k symbolistickému ideálu exkluzívnej lyriky. Ich pomenovania odkazujú na obraznosť Charlesa Baudelaira, v ktorej často pôsobí okrem prchavosti, fluidnosti aj anorganická tvrdosť a chlad. Poetkin obrazový svet je však skôr umiernený a snivý, nie démonický. U Juskovej priesvitné a ľahké, prípadne mäkké odevné látky ako *tyl*, *čipka*, *flór*, *mušelín*, *brokát*, *zamat* zastupujú krásu okamihov, ale aj ich rýchlu pominuteľnosť. Lyrická hrdinka ich prežíva pri očarení živou prírodou a najmä prítomnosťou dieťaťa. Objavujú sa práve v slovných spojeniach vymykajúcich sa bežnej logike, povedzme „tyl hudby", „hodváb predstavy", „čipka

[16] MRÁZOVÁ, Lea: *Doslov*. In: *Z mladej ženskej poézie*. Bratislava : Akčný výbor Katolíckej Jednoty v Bratislave, 1941, s. 58.

[17] Pojmy Jána Gavuru, ktorý osvetlil postsymbolistické prvky u Janka Silana, básnika, zobrazovaného Juskovou cez pocit spriaznenosti. V súvislosti s jeho bytostnou témou – „hrozbou slepoty" vystihol, že „má prirodzene blízko k poetike postsymbolizmu, ktorému je vlastná introspektívna kontemplácia nad samým sebou, melanchólia, elegickosť, melodickosť a rozvinutá zvuková inštrumentácia". GAVURA, Ján: *Koncept sily a slobody v poézii Janka Silana.* In: *Piráti krásy*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2015, s. 52. Viaceré Juskovej básne majú postromantický, resp. postsymbolistický základ piesne, poetka ho však pretvárala svojskými príznakmi svojho rukopisu.

jasu hviezd", aby presunuli pozornosť na jej duševné rozpoloženie, ktoré pomáhajú vyjadriť. Minerály používané v klenotníctve (*opál*, *ónyx*, *citrín*, *turmalín*) alebo v úžitkových produktoch (*karborund*) sa zasa podieľajú na implicitnom vyjadrení pestrej škály farieb, a to nielen v obrazoch príjemných emócií, ale aj napätia. Pravda, poetkine básne nie sú až matematicky precízne vystavané ako u Baudelaira uznávajúceho abstrakciu.[18] Veršový tvar je uvoľnenejší, jej lyrický subjekt sa často vyjadruje vo štvorveršiach s trochejským, alebo daktylským metrom, niekedy s pravidelnými kombináciami obidvoch. Rým býva najčastejšie prerývaný, nezväzujúci priveľmi výpoveď, skôr slúžiaci na vyzdvihnutie dôležitých slov v rýmovej pozícii.

Zreteľná je Juskovej potreba pomyselne dofarbovať vnímateľný svet („*Farbím bolesť kaškám na kalíšky*"[19]), meniť ho na pestrejší a dávať obrazom svoju pečať svojho rukopisu. V jej tvorbe badať aj hravosť, pre ktorú bola naklonená českému poetizmu, radosť z vnímateľných javov je však neraz vystriedaná náznakmi smútku a dezilúzie. Avantgardno-poetistické postupy, ba i náznaky kubizmu obsahuje báseň *Akord z detstva.*[20] Načrtáva obrysovú metaforu poetizmu. Tým, že loptu označuje za „gumenú pieseň" a prechádza k hravému sledu slov: „*Mydlových bublín svieže aleje*", znázorňuje rozpínanie radosti z hier v detstve a zároveň jej krehkosť, prchavosť. Kubisticky stavia pointu na predstave objektov rovnakého vizuálneho tvaru. Vo verši M. Juskovej je vyslovene apollinairovsko-poetistickým prvkom asonancia, čiže viac stavebným než mimovoľným, aký uplatňuje skôr folklór. Dolaďuje ňou povedzme zvukovú výstavbu štvorverší s prerývaným rýmovým vzorcom. Rým medzi ich druhým a štvrtým veršom tak koexistuje s jemnejšou asonančnou zhodou koncových samohlások medzi prvým a tretím veršom: *noc**i*** – ***p**ery** – *túl**i**m* – ***v**iery*** (*Do nežnej intímnosti noci...*).

---

[18] Z hľadiska Baudelairovho príklonu k anorganickej prírode je príznačný jeho výrok: „V sonete sa všetkému darí, žartom, dvornosti, vášni, rojčeniu, filozofickej meditácii. Je v ňom krása dobre opracovaného kovu a nerastu." Citované podľa výberu *Kvety zla* s básňami a úryvkami z esejí v preklade Jána Švantnera, 1995, s. 30.

[19] *Odpoveď J. H. Vrškovi*. Rozvoj, 14, č. 10, jún 1936, s. 233. V časopise má slovo „bolesť" znenie „boľasť".

[20] *Akord z detstva*. Rozvoj, 15, č. 3, november 1936, s. 59.

Dôležitou črtou autorkiných časopiseckých básní je aj transfer subjektu, čiže potreba lyrickej hrdinky prevteľovať sa do prírodných elementov, vecí i slov, čím sa utvára fantazijný nádych jej lyriky. Priznáva túžbu: „*Kebych bola tieňom / kvietka na hore, prikľakla bych k svetlu / v bielej pokore*“ (*Svetlo na pernách*),[21] ktorá má podtón ľudovej piesne. Zobrazuje však aj jav, v ktorom sa jej telo metamorfuje do nápoja pre anjela, keď sa už cíti byť v súlade s prírodou (*Finis*).[22] V jednom prípade prevtelenie vyslovuje podobou slov pripomínajúcou folklórne zaklínanie: „*V halúzku vŕby vtelím ústa*“, a to v knižne publikovanej básni *Do nežnej intímnosti noci* (1940, 1941). Jej „ja“ dokonca hovorí z pozície rozprávky – „*pohádky smutnej, nečítanej*“[23] a tá od seba odrádza „dieťatko“ – azda preto, že jej spoznanie by mohlo v neskoršom veku spôsobiť silnejšie uvedomenie si dezilúzie realitou. Aj keď spomínaný rys Juskovej tvorby je najviac nápadný práve vo veršoch, ktoré nezaradila do svojej debutovej zbierky, ako výstižný sa javí výrok Ľudmily Škultéty-Pikulovej, kmeňovej kritičky *Živeny*. Zistila, že hoci poetkina lyrika vychádza z podnetov prírody, zreteľný je v nej jej sklon budovať priestor obraznosti vo svete slov: „Najmä pri motívoch prírodných prevažuje opis, jemu slúži aj väčšina básnických obrazov. Jednako pozná aj obraz, ktorý je sám sebe cieľom, pozná spletenie veršov z fantastických predstáv...“[24]

V silno fantazijných veršoch z časopisu *Elán* pracuje s farebnými pomenovaniami tak, že sa nepodobajú na vnímateľnú realitu. Báseň *Belosť* asociuje farebné protiklady i postupnosti: bielej s bielou, s rubínovou, so zelenkavou i striebornou. Hravo pôsobí ešte aj cez exoticko-biblický a zároveň moderno-pradávny rým: *šansón – Samson*.[25] Dáva nám najavo, že aj s vnútorným vkladom zaspievaná pieseň môže

[21] *Svetlo na pernách*. Rozvoj, 14, č. 7, marec 1936, s. 155. Publikované pod skratkou mena Maruša J.

[22] *Finis*. Rozvoj, 15, č. 2, október 1936, s. 35.

[23] *Ja*. Rozvoj, 14, č. 7, marec 1936, s. 157. Publikované pod skratkou mena Maruša J.

[24] ŠKULTÉTY-PIKULOVÁ, Ľudmila: *Dve knižočky mladých poetiek*. Živena, 31, 1941, s. 166.

[25] *Belosť*. Elán, 6, č. 4, 1935, s. 10. V časopise má slovo „šansón“ starší pravopis „chanson“.

dať človeku samsonovskú silu. V tej súvislosti spája šansón s energickým odtieňom zelenej, v kontraste s belosťou:

V bielej noci spievam
zelenkavý šansón.
Bielou dušou zbieram
silu ako Samson.

Už teda možno zhrnúť, že Juskovej poézia nadväzuje na modernistickú, symbolisticko-secesnú poetiku krásnych hmôt, cez ich pomenovania tlmočí emocionálnu atmosféru. K poetizmu zasa inklinuje pre svoj nadľahčujúci a miestami vedome naivne nazerajúci pohľad na život. Opakovane priznáva potrebu ešte detského snívania o kladnej podobe sveta, o bezstarostnosti, hoci zobrazuje aj nárazy lyrického subjektu na tvrdú realitu. Hrá sa so sentimentalitou tradičných symbolov lásky – nejde o výsmech, veľkú zainteresovanosť na cite v rámci nich zachováva. Oživuje ich v novom kontexte žartovným videním, niekedy za pomoci matematického výrazu: „*Prelomím nebesá láskou prudkou, / sláčika chvejné kolmice.*“[26] Aj v citovanej „elánovskej“ básni *Tŕň v srdci* sa inscenuje prevtelenie lyrického subjektu, potreba preniesť smútok von zo seba, vložiť ho do prírody: „*Vyplačem, zátoka večných smútkov, / do jadier marhúľ zrenice.*“

Špecifiká autorkiných básní s venovaniami – dedikáciami

Verše s venovaniami v najširšom repertoári rozvinula jej spolupútnička Riasnická. Aj u Juskovej však nájdeme päť dedikačných básní, z ktorých tri pokladám za výrazné a navzájom odlišné. Spomedzi nich dve venovala Jankovi Silanovi. Prvá pôsobí ako monológ s predstavou prítomnosti básnika:[27]

[26] *Tŕň v srdci*. Elán, 7, č. 1, 1936, s. 6.

[27] *Návšteva. Básnikovi Jankovi Silanovi*. Elán, 7, č. 3, 1936, s. 7. Písanie slova „*ľalija*“ som zmenila na „*ľalia*“, rytmus sa tým nemení, v jeho záujme treba ponechať skrá-

Návšteva
Básnikovi Jankovi Silanovi

Kuvik si sadol na moje okno,
o Tebe dlho rozprával,
až mesiac spršal svetlami celý
a sadol s tieňom na poval.

Potom sa zgúľal do mojich očí
a zažal svetlá najbelšie,
aby sa hrialo kuvíča v okne,
aby nám bolo veselšie.

Blábolil hlasom polnočných ruží,
že nežná chodí Mária,
v striebornej tôni začariť slzy
krvavé v tyl – jak ľalia.

Potom ma uspal koncertom nocí,
vizitku na sklo napísal,
že ešte príde – pozajtra azda...
A list sa vetrom kolísal.

Báseň *Návšteva. Básnikovi Jankovi Silanovi*, ktorú Ján Smrek vybral do *Elánu*, evokuje kuvika ako posla hovoriaceho hlasom básnika. Hoci sa s týmto tvorom spájajú asociácie smrti a strachu, lyrická hrdinka zdôrazňuje, že pomáha obveseľovať v samote.[28] Vidina prechádza do

tený tvar „na poval". Pravopis v slove „sgúľal" som upravila na „zgúľal". Edita Príhodová báseň spomenula ako dôkaz toho, že „autorky a autori... *Rozvoja*, *Plameňa* alebo *Elánu*" mu „venovali svoje básne a štýlovo sa k nemu prihlásili. PRÍHODOVÁ, Edita: *Spievam, lebo milujem... Život a dielo Janka Silana*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2020, s. 16, 32.

[28] Ako je známe, debutová zbierka Janka Silana nesie názov *Kuvici* (1936).

utešujúcej mariánskej vízie. Kozmická metafora „koncert nocí" zahŕňa aj básnikovu poéziu, ktorej vnútorné vyžarovanie sa lyrickej hrdinke v predstavách opakovane pripomína spolu s prírodným zákonom stmievania. Kontrastuje s ňou moderné slovo „vizitka" asociujúce jeho písmo a neurčité znaky na okne, možno stopy dažďa. Chvenie listu navodzuje neistotu, ale aj ukolísavanie, usínanie. Poetkin príznačný prerývaný rým ohraničuje štvorveršia so striedaním desať- a osemslabičných veršov, ktoré sú – u nej zriedkavo – nesené v jambe, čiže v slávnostnejšom, nie hovorovom metrickom pôdoryse. Symboliku nádeje spoluutvára asonancia: *M**á**ria – ľ**a**l**i**a*. Hra s ňou, v slovách ***o**čí – v **o**kne*, raz zdôrazní aj zrak upretý na hraničné miesto medzi príbytkom a vonkajším prostredím, ktoré je u poetky veľmi častým impulzom na meditáciu.

Druhá z básní dedikovaná Silanovi – *Pozdrav z Nitry*,[29] útvarom podobná predchádzajúcej, len s veršami kratšími o slabiku a s rýmovými hračkami typu *hra – hrá*, je formulovaná ako rozlúčka s básnikom. Neliterárne fakty dávajú tušiť, že ju motivoval jeho odchod z nitrianskeho gymnázia na teológiu v Spišskej Kapitule. Aj táto výpoveď svedčí o tom, že poetka si v rámci venovaní osvojila Silanove motívy. Tu sú nimi „víly" ako polosnová súčasť jeho príznačnej scenérie Zobora. Príchod noci akoby vybavoval v mysli tichú komunikáciu, prebiehajúcu už len v spomienke: „*o Tebe noc keď hovorí. (...) do šera plačú hovory.*"[30]

[29] *Pozdrav z Nitry. Jankovi Silanovi*. Rozvoj, 15, č. 3, november 1936, s. 63. Báseň objavil Július Pašteka a celú odcitoval v poznámkach k *Súbornému dielu I* J. Silana, spolu s básňou H. Riasnickej *List básnikovi*. PAŠTEKA, Július: *Prvé zbierky. Poznámky*. In: SILAN, Janko: *Súborné dielo 1*. Bratislava : Lúč, 1995, s. 232 – 233.

[30] Trojicu poetkiných básnických výpovedí adresovaných tomuto básnikovi dopĺňa ešte jedna, s názvom *Ako to? Jankovi Silanovi Maruša Jusková*. Publikovaná je vo výbere z exilovej poézie *Básnici sa vracajú* (1993, s. 23 – 25) editorov Jankovského a Šandorfiho. S odstupom času sa v mysli lyrickej hrdinky vykryštalizoval zmysel Silanovho ľudského i kňazského poslania v živote: „*V uzlíku slepca dal si dušu Bohu / a v rýmoch rozdal srdce. Sebe nechal trochu sĺz z očú svojich pochovaných v prstoch, / aby si snívať mohol o bolesti krstoch.*"

Juskovej treťou dedikačnou básňou, o ktorej sa zmienim, je vyznanie s názvom *Maša Haľamová*.[31] Utvára rozprávkový portrét výraznej a obľúbenej poetky, čím napĺňa aj funkciu pocty. Zachytáva jej idealizovanú pozíciu v očiach viacerých dobových autoriek poézie, ktoré ju napodobňovali, ale aj názor literárnej kritiky, ktorá s ňou ako s ideálom porovnávala aj poetky úplne odlišného založenia. Jusková síce potvrdila stereotypnú vedeckú i čitateľskú reflexiu Haľamovej, ale urobila to pôsobivo. Už tvar širokodychých veršov – trinásť- a jedenásťslabičných, rozostavených do troch štvorverší, pôsobí slávnostne. Zobrazuje Haľamovú ako zázračnú bytosť, ktorá vládne zasneženej prírode, čo môže byť narážka na jej báseň *V zakliatej hore*. Poetku pomenováva zdrobneninami, a pritom zdôrazňuje jej moc nad tatranskou flórou i faunou: „*Isteže v mäkkých jej stopách snežienky kvitnú*“, „*Azda aj kamzíci pijú z flóry jej rúčky.*“

Prvky uspávanky v slovenskej poézii tridsiatych a štyridsiatych rokov 20. storočia

Jusková načierala do osobných tém, do napätia medzi realitou a snívaním. Rozvinula však aj tematiku dieťaťa, jeho narodenia, uspávania, opatery. Ako jedna z prvých slovenských poetiek vytvorila rad básní s prvkami uspávanky. U autorky sa tematizuje reč matky k dieťaťu, či už v spomienke subjektu na vlastné detstvo a svoju mamu, alebo v štylizácii, keď do inscenovanej reči vnáša už svoju vlastnú materskú skúsenosť.

V básni *Sen* zo zbierky *Za snom šťastia* (1940) sa ukazuje Juskovej spomínaná zvláštna črta – dotváranie priestoru pomenovaniami priehľadných ozdobných látok ako flóru, tylu a čipiek: „*V tylových čipkách priesvitných nocí / smútkom sme krstení.*“ Pôsobí však hádankovo, núka otázky. Predstavuje dieťa symbol vysnívaného odpútania od tvrdej reality do hravosti a pokojného spánku? Alebo lyrický subjekt naráža na to, že odkedy má dieťa, od radosti z tejto svojej roly má chuť väčš-

[31] *Maša Haľamová*. Elán, 7, č. 5, 1937, s. 4.

mi snívať, hrať sa, povznášať sa nad tvrdú realitu? Subjekt sa v básni *Sen* neprihovára dieťaťu, iba konštatuje, že spí a zaoberá sa vlastnými pocitmi. Nasmerovanie reči na dieťa sa prejavuje v básni *Uspávanka*, nazvanej aj *Ukolísanka*,[32] kde je neha zobrazená ako pozorný dotyk i duševný kontakt. Starostlivý hlas dáva sľub: „*Nad tvoju postieľku zavesím / hodvábnu čipku svojich prstov.*" Vyskytujú sa tu typické motívy uspávanky ako žánru – súčasti „útulného interiéru"[33]: „postieľka", „dverce". Lyrická hrdinka – matka naznačí, že sa dotkne dieťaťa ako motýľ kvetu. Ide o letmý dotyk, intenzívne prežívaný. Svoje stíchnutie približuje cez obraz včely sadajúcej na kvet. V súlade s tým má báseň pravidelný, priam ukolísavajúci veršový tvar, s deväťslabičnými veršami poukladanými do troch štvorverší. Len posledný verš má o slabiku viac, imitujúc postupné slabnutie hlasu. Miniatúra *Cigánča* je vraj „dilongovskou výpoveďou",[34] ale nedá sa na ňu nazerať iba z perspektívy tvorby niekoho iného. Keď inscenuje, že sa „*možno zrodilo z polnoci na liste tulipána*" a „*panna ho kúpe v mandľovom lupení*", vykresľuje miniaturizáciu bytosti cez komplex Janka Hraška. Dotvára autorkin pomyselný cyklus materských výpovedí s polorozprávkovou atmosférou. Nájdeme teda u nej až kult dieťaťa, drobného bezbranného tvora, ale silného v tom, že je napojené na fantazijný svet rozprávok odohrávajúcich sa aj s nebezpečenstvami v zázemí mysle, nie skutočne. Neraz ho však poetkin hlas komentuje s náznakom tvrdej reality, pred ktorou je zatiaľ chránené. Napokon sa formulka z uspávanky celkom nečakane vynorí v jej básni *Lístok matke*:[35] „*Buvaj len, buvaj, tíško, sladko,*

[32] Názov *Uspávanka* je v zborníku *Z mladej ženskej poézie* a *Ukolísanka* – v zbierke *Za snom šťastia*.

[33] „Chronotopem ukolébavky je – zpravidla pouze lehce naznačený nebo jen tušený – **večer** či noc a útulný **interiér**, který může kontrastovat s vnějším světem." PETERKA, Josef: *Ukolébavka.* In: MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů.* Praha – Litomyšl : Paseka, 2004, s. 662.

[34] PAŠTEKA, Július: *Epigóni a poetky*. In: *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*. Bratislava : Lúč, 2002, s. 269.

[35] Uverejnila ju nielen v básnickej zbierke, ale dvakrát aj v *Novej žene*, raz pod názvom *Mojej mame* (na stránke uvedeného časopisu v ročníku 3, č. 26, 22. 6. 1940, s. 5). V zborníku *Z mladej ženskej poézie* je kratšia o strofu a uspávankový charakter zaniká.

/ potom Ťa vzbudím šeptom vánku.“ Vystihuje situáciu, keď sa životné situácie otočia a starostlivosť i oporu potrebuje matka od dcéry. Vníma u nej „únavu duše“, nabáda ju k upokojeniu. Možno ju brať ako obrátenú verziu tohto žánru. Aj keď názov Juskovej zbierky – z nej sú všetky spomenuté básne – pôsobí idealizujúco, nevystihuje jej podstatu sám osebe. Vychádza v nich totiž najavo, že spánok, sen, snívanie sú verziami jedinej možnosti toho, ako prekonať tragické dianie vo svete a smútok lyrického subjektu.

Predznamenala nimi citovú a zároveň náučnú reč hrdinky k dieťaťu u Viery Markovičovej-Záturecke j, ktorej hlas však povedľa básnických kresieb čerpajúcich zo sveta rozprávok vždy podrobnejšie vykreslí aj odvrátenú stránku života.[36] S prvkami žánrov literatúry pre deti (aj s rozprávkou a riekankou) pracuje ako so signálmi nepoškvrnenosti duše, viery v dobro, po ktorej jej lyrický subjekt v hĺbke svojho vnútra silno túži a zaznamenáva zrážky tejto potreby s nástrahami sveta, vrátane vojny. V. Markovičová-Záturecká sformulovala miniatúrnu uspávanku – nie upokojujúcu dieťa, ale vystríhajúcu ho pred zlom: „*Usmejže sa, usmej, / anjelik môj malý, / nech zabudne tvoja matka, / čo jej myseľ kalí*“ (*Uspávanka*).[37] Nie je to však odklon od tradície tohto žánru lyrickej piesne. Výskum slovenských ľudových uspávaniek, ktorý uskutočnili Marianna Sedláková a Terézia Kulíková, dokonca zdôrazňuje, že takéto pasáže s výstrahou boli v niektorých ich podobách odjakživa.[38] Kratučký šesťslabičný verš dvoch štvorverší je u po-

[36] Ak vezmeme do úvahy širšie chápanie tohto žánru nielen ako záležitosti rodinnej lyriky, ale aj duchovnej, žiada sa spomenúť, že uspávanky s kresťanskou symbolikou Vianoc a s obrazom Ježiška napísali viaceré autorky: nielen Maruša Jusková, ale aj Mária Jančová a Hana Záhorská. Publikovali ich začiatkom štyridsiatych rokov v časopise *Nová žena*, ktorého redakcia u nich zrejme posilnila motiváciu na túto tému.

[37] *Uspávanka*. Živena, 29, 1939, s. 262. Pod tým istým názvom som ju zaradila do čítanky *Potopené duše* (2017, s. 444). Zaujímavé, že vo výbere autorkinej tvorby *Vlastná podobizeň* (1958, s. 11), ktorý po jej tragickej predčasnej smrti zostavila Ľudmila Rampáková, má báseň titul *Pieseň*. Vznikla na prahu vojny.

[38] Marianna Sedláková a Terézia Kulíková poskytli podnetný pohľad na uspávanku ako na žáner folklóru, ktorý popiera, že by vo všetkých jej podobách a pasážach malo ísť o idylickosť a detenziu. Zdôraznili napr. to, že okrem „láskyplných“ uspá-

etky iba v treťom verši osemslabičný, keďže v ňom lyrická hrdinka nazve samu seba opisne: „tvoja matka", akoby chcela nazerať na svet očami dieťaťa. Vo folklóre uspávanky bývajú rámcované tým dobrým a utišujúcim, aj keby v jadre prišli obrazy negatívnych stránok života. Markovičová-Záturecká však pretvorila tradíciu do modernej skratky a v jej lyrickej miniatúre po výstražnej pasáži nenasleduje návrat do upokojenia, na konci zaznie výrok: „*nebude ti vždy tak mäkko životom ustlané.*"

Mária Jančová (po vydaji Hečková) – okrem toho, že je známa ako autorka literatúry pre deti – písala poéziu, ktorej podstatou je ťažké ochorenie malého syna. Do svojej zbierky *Blahoslavení* (1941, 1971) zaradila *Uspávanku v poli* so zámerným, priam programovým odkazom na ľudové zvyky, keď detský spánok vyznieval ako symbióza tela novorodenca s prírodou: „*Ľanových vláskov / kadere / rozsýpa vetrík / na čele.*" Opis síce vkladá až do troch štvorverší, ale s maximálne úsporným počtom piatich, či iba troch slabík v jednotlivom verši. Najsilnejšie však vyjadruje trúchlenie nad synovou chorobou – zvnútornenými žalospevmi: „*Ukradli pieseň chlapčekovi, / vtáčaťu chorému. // Ach, toho rána / v hrdielku holom / doznelo slovo – mama*" (*Smutný spev*). Disharmóniu duše, znásobenú dojmom, že hory ostávajú nehybné a nereagujú na jej situáciu, sugeruje aj nerovnaká dĺžka strof i veršov a jediný rým: *túlavý* (*vetrík*) – *boľavý* (*chlapček*). Jančovej básne pôsobia ako elementárne piesne a zároveň spovede, ale nie v prvej gramatickej osobe, lebo silu materskej bolesti by nebolo možné vyjadriť priamo. Pôsobia bez akýchkoľvek exkluzivít, nemajú ozvláštňujúce pomenovania, s akými sa stretneme v básnickom svete Juskovej.

Zato Andrej Žarnov napísal svoju zbierku *Mŕtvy* (1941) v rozsiahlejších, miestami až parnasistických básňach a strofách, hoci zachytil situáciu, keď subjektu – otcovi nezostalo nič z pohybu vonkajšieho sveta, ktorý ho donedávna obklopoval. V hrobovom tichu sa zvyšuje prah jeho počuteľnosti a zazdá sa mu, že vníma tiché zvuky synových vecí:

vaniek a ich pasáží existujú aj „výhražné". SEDLÁKOVÁ, Marianna – KULÍKOVÁ, Terézia: *Slovenská ľudová uspávanka v historickom komunikačnom kontexte*. In: *Studia Academica Slovaca 49*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2020, s. 210 – 211.

„to čiapočka len z vešiaka sa skláňa / a cez stoličku kabátik sa kloní" (*Po boji*). Ako jediný z autorských subjektov v rámci spomínanej poézie zobrazuje v záberoch príbytku obidvoch rodičov – pod váhou žiaľu. V básni *Usínanie* je do bolestného opisu interiéru vložená uspávanková formulka: „*len spi dieťa spi.*" Otcove slová dieťaťu a jeho prežívanie straty sa v nedeľnom poludní prelínajú s pietou voči ukrižovaniu. Vyslovuje ich s vierou v to, že ono už sníva v raji, predstavuje si detail jeho dychu: „*vlna sa dvihne pod košieľkou.*" Vykresleniu tejto utišujúcej vidiny venuje až osemveršie a atmosféru celej výpovede dolaďuje kombinovaním rôznych foriem strof, rýmových vzorcov i dĺžok veršov v jednotlivých strofách. V Žarnovovej cyklickej básnickej zbierke sa vynárajú obrazy syna od jeho narodenia až po čas skonu a rozodieranie duše u subjektu – otca je premáhané cizelovaním spomienok v kultivovanom veršovom tvare.

V priekopníckej eseji mapujúcej detské postavy v slovenskej literatúre[39] V. Markovičová-Záturecká, ktorá na rozdiel od ostatných vyššie spomínaných poetiek i básnika pochádzala z evanjelického okruhu, vyslovila názor, že dieťa sa stáva pre poéziu témou vtedy, keď je autorka básne a zároveň matka niečím vychýlená z každodenných zážitkov. Príkladom toho je pre ňu práve trúchlivá poézia M. Jančovej. Ako dielo, ktoré obstojí aj v nadnárodných súvislostiach, ocenila zbierku A. Žarnova. M. Juskovú nespomenula. Možné je, že preto, lebo u nej sú motívy a obrazné transformácie uspávanky menej nápadné – s výnimkou prípadu, keď jej pomenovanie dala do názvu básne. Prechádzajú do fantazijných obrazov, sú roztrúsené do fragmentov viacerých básní. Zastupujú najmä rituál detského usínania a spánku ako vyslobodenia z tvrdej reality do blahodarného stavu. A predsa – medzi Juskovou a Markovičovou-Zátureckou je hĺbková podobnosť. U obidvoch detský spánok označuje aj ideálnu predstavu úľavy a pokoja vnútri lyrickej hrdinky, uspávanku uchopili i v prenesenom význame a transformovali ju do výpovede subjektu o sebe.

[39] *Dieťa v slovenskej literatúre*. Živena, 33, č. 1, 1943, s. 17 – 21. Úryvok z nej som zaradila do čítanky *Potopené duše* (2017), s. 464 – 466. Esejistiku rozvinuli najmä slovenské poetky z evanjelického okruhu.

Účinok času: zastreté tváre slovenskej poézie 20. storočia, ale aj možnosť ich odkrytia

Maruša Jusková vo svojej poézii spracovala aj tradične ženské témy. Prvou z nich je tematika výzdoby priestoru, ktorú predsudky neraz spájali konvenčnou úlohou žien – krášliť prostredie. Ako som už uviedla, zapojila ich do modernej obraznosti odkazujúcej ešte k jej symbolisticko-secesnej línii a čiastočne aj k jej baudelairovskej verzii. Zároveň ju popretkávala prvkami poetizmu i náznakmi kubizmu. Prevteľovanie nadväzujúce na folklór (napr. v túžbe „*kebych bola kvietkom*“), ale predovšetkým experiment s obrazovo nezvyčajným transferom subjektu do okolia (napr. vo vidine „*zreníc v marhuliach*“) vyniká v časopiseckých veršoch. Len doplním, že na jej sledoch obrazov sa veľmi často podieľa aliterácia, slová do nich iste privolali aj sluchové asociácie, ako vo verši „*Lustrom rozpomienok letia modré pstruhy*“,[40] kde je nápadná podobnosť hlások *u*, *s*, *t*, *r* v jeho hraničných slovách. Druhá poetkina tematická oblasť zahŕňa biologickú rolu materstva, svojsky spracovanú aj vo veršoch z periodík i zo zbierky. Aj tú pretvorila s hravosťou a vo fantazijnej evokácii. Do svojho knižného debutu nedala experimentálnejšie rané básne z *Rozvoja*, *Elánu* a *Živeny*, čiže v rámci nich ani jednu z dvojice vtedajších básnických odkazov venovaných J. Silanovi. Núka sa otázka prečo. Zbierku zrejme brala ako súbor básní, ktoré by mali mať atribút určitej cyklickosti, nie pozbieranej rôznorodosti. Naplnila ju najmä veršami s koloritom lesov a polí v okolí Sitna a s motívmi i citátmi rozprávok.

Domnievam sa, že v najlepších básňach poetka zachytila pôsobivým spôsobom univerzálnosť situácií, ktoré ľudia prežívajú v ktorejkoľvek dobe: kontrast detského a dospelého vnímania, skepsu v ľúbostnom vzťahu, radosť z malých detailov – nielen vecí, ale aj z materiálov, z ktorých sú utvorené. Presvedčivo do nich pretavila názor, že ich krása poteší dušu v neľahkom rozpoložení. V jej veršoch sa utvára impresívna, senzuálna i fantazijná lyrika – ak vezmeme do úvahy jedno z členení,

[40] *Modré pstruhy*. Elán, 6, č. 9, 1936, s. 2.

ktoré prezentoval Fedor Matejov.[41] Iba miestami, v niektorých básňach jej vyjadrenie dáva pred invenciou prednosť buď prostému zachyteniu emócií, alebo ozdobnému povrchu obrazov. Spontánne plynúce, technicky náročné veršové útvary so zvukovo bohatými či pointujúcimi rýmami však väčšinou dodávajú jej výpovedi vnútorné vyžarovanie poetickosti. Napriek tomu, že dnes sa často píšu básne – texty, ktoré sa odkláňajú od predchádzajúcej dlhodobej tradície v poézii voľným veršom zvecnenia a odosobneného oka, viazaný verš a pieseň môžu byť stále zdrojom čitateľskej lahody i dojmu rituálnej reči, inej než je tá bežná. Optimálne by bolo dať Juskovej poézii príležitosť na to, aby zabojovala o priazeň nového čitateľského publika. V knižnom vydaní jej básní by sa mohol rekonštruovať, ale aj posunúť obraz jej tvorby, a to práve vďaka tomu, že by sa doplnil o verše, ktoré doteraz vyšli len v periodikách.[42]

Literatúra a pramene

BAUDELAIRE, Charles: *Kvety zla*. Z francúzskeho originálu vybral a preložil, kalendárium a doslov napísal Ján Švantner. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1995.

BOKNÍKOVÁ, Andrea: *Poetka príhovoru, priateľstva a útechy. O tvorbe Heleny Riasnickej*. Fraktál, 4, č. 1, 2021, s. 249 – 265.

BOKNÍKOVÁ, Andrea: *Potopené duše. Z tvorby slovenských poetiek v prvej polovici 20. storočia*. In: *Potopené duše. Z tvorby slovenských poetiek v prvej polovici 20. storočia*. Výber zostavila, úvodnú štúdiu, medailóny poetiek, edičné poznámky a vysvetlivky napísala a fotodokumenty vybrala Andrea Bokníková. Bratislava : Aspekt, 2017, s. 15 – 54.

[41] Možno si to uvedomiť pri „členení podľa určujúcej ‚mohutnosti' – lyrika impresívna, senzuálna, reflexívna, imaginatívna, fantazijná, náladová, voluntárne vypätá". MATEJOV, Fedor: *Lyrika ako „paradigma" lektúry*. In: *Lektúry*. Bratislava : SAP, 2005, s. 14 – 15.

[42] Štúdia vznikla v rámci grantového projektu VEGA 1/0123/18 *Poézia v poetologickej reflexii*. Zároveň je vedľajším výstupom publikácie, ktorú podporil z verejných zdrojov formou štipendia Fond na podporu umenia. fond na podporu umenia

BOKNÍKOVÁ, Andrea: *Štyri skupinové portréty žien – tvorba slovenských poetiek 20. storočia*. Rigorózna práca. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2001, s. 28 – 29, 110 – 111.

BOR, Ján Elen: *Maruša Jusková*. In: *Slováci v Argentíne. (Črty a spomienky.)* Buenos Aires : Stanislav Hlucháň, 1986.

CABADAJ, Peter: *Mária Jusková, poetka, spisovateľka pre deti.* In: *Slovenský literárny exil 1939 – 1990*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2002, s. 56.

CABADAJ, Peter: *Poézia ako vnútorná potreba duše a srdca (Pred sto rokmi sa narodila Maruša Jusková).* Viera a život, 26, č. 3, 2016, s. 28 – 31.

CULLER, Jonathan: *Lyrická přítomnost*. In: *Teorie lyriky*. Přeložil Martin Pokorný. Doslov napsal Josef Hrdlička. Praha : Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2020, s. 348 – 362.

GAVURA, Ján: *Koncept sily a slobody v poézii Janka Silana.* In: *Piráti krásy*. Ed. Ján Gallik. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2015, s. 51 – 56.

HAJDUČEKOVÁ, Ivica: *Po stopách jednej básne... (Interpretácia a exegéza v archívnom výskume)*. Slovenská literatúra, 66, č. 4, 2019, s. 274 – 284.

HOLČÍKOVÁ, Gabriela: *Zabudnutá poetka*. Slovensko, 17, č. 2, 1993, s. 34 – 35.

JANČOVÁ, Mária: *Blahoslavení.* Bratislava : František Hečko, 1940.

JUSKOVÁ, MÁRIA, poetka, spisovateľka pre deti. In: MAŤOVČÍK, Augustín – CABADAJ, Peter – PARENIČKA, Pavol: *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia*. Druhé, doplnené, opravené a rozšírené vydanie. Bratislava – Martin : Literárne informačné centrum – Slovenská národná knižnica, 2008, s. 211 – 212.

JUSKOVÁ, Maruša: *Hovory duše*. Predslov napísal Marián Jankovský. Ružomberok : Nákladom Zahraničnej Matice slovenskej v Kanade, 1992.

JUSKOVÁ, Maruša: *Slovensku, Svojej mame, Jesenný výkrik, Májová zátopa, Uspávanka, Vidiny, Leto, Pod hviezdnym nebom.* In: *Z mladej ženskej poézie.* Bratislava : Akčný výbor Katolíckej Jednoty v Bratislave, 1941, s. 17 – 26.

JUSKOVÁ, Maruša: *Za snom šťastia*. Banská Štiavnica : Julius Grohmann, 1940.

KEKELIAKOVÁ, Monika: *Za kvetinovou clonou Henny Fiebigovej*. In: *Poetika poézie a jej prekladu. Venované životnému výročiu básnika, literárneho vedca a prekladateľa Jána Zambora*. Eds. Andrea Bokníková a Peter Tollarovič. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018, s. 200 – 216.

List Maruše Juskovej Jánovi Smrekovi. Urmín, 14. XII. 1937. *Slovenská národná knižnica – Literárny archív*. Rukopis. Sign. 182 G 33.

List Maruše Juskovej Lei Mrázovej. Nitra – Urmín, 1. II. 1938. *Slovenská národná knižnica – Literárny archív*. Rukopis. Sign. 241 C 2. R. 1936 – 1938.

Mária Danišová. In: *Pošlem domov srdca kúsok. Výber zo slovenskej exilovej poézie*. Edične pripravil Peter Cabadaj. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 1997, s. 101 – 102.

MARKOVIČOVÁ-ZÁTURECKÁ, Viera. In: *Potopené duše. Z tvorby slovenských poetiek v prvej polovici 20. storočia*. Ed. Andrea Bokníková. Bratislava : Aspekt, 2017, s. 434 – 471.

Maruša Jusková (občianskym menom Mária Danišová), poetka, spisovateľka pre deti. In: *Medzi dvoma domovmi 1. Antológia slovenskej poézie v zahraničí.* Zostavil Anton Baláž. Úvodné texty napísali Anton Baláž, Peter Cabadaj, Michal Harpáň, Vladimír Skalský. Bratislava : Literárne informačné centrum, Svetové združenie Slovákov v zahraničí – Martin : Matica slovenská, 2008, s. 101 – 103.

Maruša Jusková. In: *Básnici sa vracajú. Výber z exilovej poézie.* Z publikovanej i nepublikovanej exilovej poézie zozbierali Andrej Brázda Jankovský a Rudolf Šandorfi. Toronto – Svätý Jur : Zahraničná Matica slovenská v Toronte, 1993, s. 19 – 30.

Maruša Jusková. In: *Slovník slovenskej literatúry.* Hlavný redaktor Stanislav Šmatlák. Nepublikované zväzky. 1979. Strojopis. Archív Ústavu slovenskej literatúry Slovenskej akadémie vied (autor hesla: Michal Gáfrik pod skratkou R).

MATEJOV, Fedor: *Lyrika ako „paradigma" lektúry*. In: *Lektúry*. Bratislava : SAP, 2005, s. 9 – 36.

MRÁZOVÁ, Lea: *Doslov*. In: *Z mladej ženskej poézie*. Zostavila Lea Mrázová. Bratislava : Akčný výbor Katolíckej Jednoty v Bratislave, 1941, s. 55 – 59.

PAŠTEKA, Július: *Epigóni a poetky*. In: *Tvár a tvorba slovenskej katolíckej moderny*. Bratislava : Lúč, 2002, s. 264 – 271.

PAŠTEKA, Július: *Prvé zbierky. Poznámky*. In: SILAN, Janko. *Súborné dielo 1.* Bratislava : Lúč, 1995, s. 231 – 234.

PETERKA, Josef: *Ukolébavka.* In: MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů.* Praha – Litomyšl : Paseka, 2004, s. 662 – 666.

PRÍHODOVÁ, Edita: *Spievam, lebo milujem... Život a dielo Janka Silana*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2020.

SEDLÁKOVÁ, Marianna – KULÍKOVÁ, Terézia: *Slovenská ľudová uspávanka*

v historickom komunikačnom kontexte. In: *Studia Academica Slovaca 49*. Eds. Jana Pekarovičová – Miloslav Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2020, s. 197 – 216.

SILAN, Janko: *Rozhovor s Jankom Silanom. Otázky kládol Ján Elen Bor.* Rozvoj, 20, č. 8, 1943/1944, s. 189 – 191.

ŠKULTÉTY-PIKULOVÁ, Ľudmila: *Dve knižočky mladých poetiek*. Živena, 31, 1941, s. 166.

TOLLAROVIČ, Peter: *K novým cestám Hlbinovej poézie*. Slovenská literatúra, 68, č. 1, 2021, s. 19 – 39.

TURČÁNY, Viliam: *Rým v poetizme*. In: *Rým v slovenskej poézii*. Bratislava : Veda, 1975, s. 177 – 235.

VÁCLAVÍKOVÁ-MATULAYOVÁ, Margita (M. V.): *Za snom šťastia (Úvaha o novej knihe slovenskej poetky)*. Nová žena, 4, č. 15, 13. 4. 1941, s. 7.

ŽARNOV, Andrej: *Mŕtvy*. Bratislava : Vydavateľstvo Elán, 1941.

Fyzikálny verzus gramatický čas a spôsoby vyjadrovania časových relácií v súčasnej slovenčine

Miloš Horváth

Abstract

Physical and grammatical tense and ways of expressing temporal relationships in contemporary Slovak

This article presents a conceptual reconstruction of the category of time in the linguistic (grammatical), philosophical (ontological), and physical sense. Following a discussion of the essence of the human perception of time as an evolutionary, natural, and sociocultural phenomenon, attention is then paid to grammatical tense; through summarization, the article examines several possibilities offered by the grammar, vocabulary, and stylistics of contemporary Slovak for expressing various (and conflicting) temporal relationships, including the grammatical category of time, temporal adverbs, and phrases involving prepositional cases.

Keywords: time, movement, grammar, dynamics, contemporary Slovak

Úvod

Už od čias Ferdinanda de Saussura,[1] duchovného otca európskeho štrukturalizmu, platí, že jednotlivé jazyky odlišným spôsobom segmentujú mimojazykovú realitu. Táto zásada platí nielen pre lexikálny podsystém jazyka, kde je – zaiste – najbadateľnejšia, ale aj pre systém gramatických, resp. lexikálno-gramatických a čiastočne i syntaktic-

[1] DE SAUSSURE, Ferdinand: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha : Academia, 2008.

kých kategórií, v štruktúre a fungovaní ktorých sa špecifickým spôsobom odráža prienik vnútrojazykových a mimojazykových faktorov. K vnútrojazykovým, interným faktorom patrí okrem iného typologická a genetická charakteristika jazykov, k tým externým napríklad historicko-spoločenské, sociokultúrne, ale aj fyzikálno-prírodné okolnosti či skôr zákonitosti spolupôsobiace na jazyk, jeho stavbu a fungovanie v komunikácii.

Jedným z reflexov pôsobenia týchto variabilných faktorov je aj diferenciácia gramatických kategórií na odrazové a klasifikačné,[2] presnejšie povedané prevažne odrazové a prevažne klasifikačné. V členoch prevažne odrazových gramatických kategórií sa manifestuje ich väčšia previazanosť s mimojazykovou realitou, zatiaľ čo členy prevažne klasifikačných gramatických kategórií sú prejavom umelých zásahov do jazyka s cieľom posilnenia systémového charakteru jazyka ako aj zefektívnenia jeho fungovania. K typickým reprezentantom prevažne odrazových gramatických kategórií patrí kategória rodu, ktorá je vybudovaná na prírodnoevolučnom členení entít (živých organizmov) na základe ich pohlavia, resp. vo vzťahu k človeku na základe ich sociálno-rodových charakteristík, pričom stredný rod (neutrum) sa v slovenčine chápe ako ten, ktorý v sebe zahŕňa bezpohlavné alebo obojpohlavné organizmy vrátane mláďat, resp. pohlavne nedospelých jedincov (*dievča, chlapča, dieťa, bábä, psíča, mača, holúbä* a pod.). Naopak, príkladom na prevažne klasifikačnú gramatickú kategóriu je kategória pádu, pri ktorej si len málokto uvedomuje vzťah k objektívnej realite, nanajvýš vo vzťahu k niektorým špecifickým gramaticko-sémantickým konfiguráciám ako napríklad pri kontraste medzi absolútnosťou (úplnosťou) zásahu akuzatívu a parciálnosťou (čiastkovosťou) zásahu genitívu (porovnaj *zjesť slaninu* – t. j. skonzumovať ju celú a *zajesť si slaniny* – t. j. skonzumovať z nej len kúsok).

Odhliadnuc od týchto eventualít, v našom zhustenom výklade sa zameriame na podstatu gramatickej kategórie času, ktorú podobne ako rod zaraďujeme k prevažne odrazovým gramatickým kategóriám, ako

[2] ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: *Súčasný spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984, s. 19.

aj na ostatné možnosti formálneho vyjadrovania časových relácií v slovenčine, pričom poukážeme na niektoré konfliktné situácie, ku ktorým dochádza medzi gramatickým časom a fyzikálnym (fyzickým) časom, resp. jeho prirodzeným, progresívnym kontinuálnym plynutím.

Problém definovateľnosti času – analógia času a priestoru

Hoci s plynutím fyzikálneho (fyzického) času sú konfrontované všetky živé bytosti vrátane človeka, nie všetky si ho dostatočne uvedomujú a prežívajú rovnakým spôsobom. Človek ako fylogeneticky najvyššie postavený a zároveň najdokonalejší živý organizmus vníma čas a relácie z neho vyplývajúce variabilnými spôsobmi, najčastejšie ako istý presne vymedzený bod v časovom kontinuu (túto modalitu môžeme nazvať **momentový čas** – napríklad *piatok 14. júla 2021 o 14:00*), ďalej ako určitý interval (**intervalový čas** – napríklad *od pondelka do piatku*) alebo cyklicky ako neustále sa opakujúci kolobeh, ktorý môže byť ešte vnútorne členený na určité fázy (**cyklický čas** – napríklad dni, týždne, mesiace, ročné obdobia, roky) a pod. Ako vidíme, jednotlivé spôsoby zachytenia plynutia fyzikálneho (fyzického) času sa prelínajú (intervalový čas je dvojprvkovou množinou momentových časov, cyklický čas zase uzavretou množinou intervalových časov). Ak k tomu prirátame ešte dodnes nie celkom vyjasnený newtonovsko-einsteinovský spor medzi absolútnosťou a relatívnosťou času[3] a mnohé iné prístupy k poj-

[3] Podľa Aristotela i samotného Isaaca Newtona (1643 – 1727) je čas absolútny, čo znamená, že možno jednoznačne vymedziť časový interval medzi dvoma udalosťami a že táto doba bude rovnaká pre všetkých pozorovateľov, prirodzene, za predpokladu, že nemajú pokazené hodinky. Naopak, teória relativity, skoncipovaná a propagovaná Albertom Einsteinom (1879 – 1955), nepripúšťa ideu absolútneho času. V intenciách tejto teórie každý pozorovateľ, ktorý meria hodnotu nejakého časového intervalu, príde k inému výsledku, a to preto, že rýchlosť svetla sa rovná vzdialenosti, ktorú svetelný signál prekonal, delené potrebným časovým intervalom. A keďže rýchlosť svetla je pre všetkých pozorovateľov konštantná, vzdialenosť, ktorú svetlo prekonalo a čas, ktorý bol na to potrebný, nemusia byť zhodné. Porovnaj: HAWKING, W. Stephen: *Stručná historie času*. Praha : Mladá fronta, 1991, s. 27 – 31.

movému uchopeniu a klasifikovaniu časových relácií zaužívané v ďalších vedných odboroch ako napríklad reálny čas, fiktívny čas, chronologický čas, retrospektívny čas, prítomný čas, minulý čas, budúci čas, absolútny čas, relatívny čas a pod., nadobudneme dojem, že akékoľvek vehementnejšie úsilie o jednoznačné a sémanticky priezračné definovanie času sa javí ako problém. Dôkazom toho je i fakt, že v priebehu storočí boli síce sformulované desiatky ba až stovky rôznych definícií času, k uspokojivému, všeobecne zrozumiteľnému a vzájomne nekonfliktnému vysvetleniu tohto fenoménu ani doposiaľ nedošlo.

V snahe ozrejmiť podstatu času a jeho vplyvu na iné ontologické kategórie sa predsa len vymyká jedna možnosť, ktorá je založená na analógii času a priestoru. Môžeme dokonca tvrdiť, že čas je priestor, rozumej správa sa ako priestor, a teda je po horizontále (vodorovná os), vertikále (zvislá os) a diagonále (3D-os) štvrtým rozmerom priestoru. Temporála ako časová os priestoru nám potom implikuje chápanie času ako neustáleho pohybu zabezpečujúceho vnútornú i vonkajšiu dynamiku prvkov prislúchajúcich do istého systému. Takéto vysvetlenie času je akceptovateľné aj v lingvistike a jeho opodstatnenosť môžeme vidieť napríklad pri vysvetľovaní rozdielu medzi synchrónnou a diachrónnou (vývinovou) dynamikou jazyka, pri ktorom sa na chvíľu pristavíme.

Podľa tradičnej interpretácie sa pojem dynamiky jazyka vzťahuje na realizáciu postupných jazykových zmien, t. j. zmien a inovácií v inventári jazykových prvkov a vzťahov medzi nimi, pričom, ako pripomína Ľ. Kralčák, „dynamika jazyka zo synchrónneho hľadiska môže, ale nemusí byť v jednotlivostiach totožná so všeobecnými vývinovými tendenciami v danom jazyku, ktoré spadajú pod diachrónnu dynamiku“.[4] Zároveň môžeme konštatovať, že vývojové, diachrónne dynamické javy a tendencie sa prejavujú v širšom časovom rámci a zásadnejšie ovplyvňujú celostnú stavbu jazyka (v slovenčine ide napríklad o zánik, resp. transformáciu jerov a nosoviek, zánik vokatívu ako piateho pádu oslovenia a pod.), zatiaľ čo v synchrónnej dynamike sú potenciálne

[4] KRALČÁK, Ľubomír: *Jazyková kultúra a dynamika jazyka*. In: *Otázky jazykovej kultúry*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2004, s. 101.

kvalitatívne zmeny menej nápadné, keďže časový aspekt (pohyb na časovej osi) je pri nich zámerne deaktualizovaný. Inak povedané ide o vnútorný pohyb v istej fáze diachrónneho vývoja. Vzhľadom na to „synchrónnu dynamiku možno pokladať za istý exponent, resp. funkciu prirodzeného (kontinuálneho – doplnil M. H.) vývoja v jazyku“[5].

Z predchádzajúceho výkladu vyplýva, že pojem dynamiky zahŕňa minimálne dve významové modality pohybu. Jednak pohyb v priestore, teda zmenu polohy objektu, jeho presun z bodu „A“ do bodu „B“, ktoré sa však vždy uskutočňuje v závislosti od času, a jednak samotný pohyb v čase, chápaný tentoraz metaforicky, ktorý sa manifestuje kauzálnym smerovaním (spením) od niečoho k niečomu (od príčiny k dôsledku). Každý „pohyb“ sa teda môže uskutočňovať minimálne na dvoch osiach – na temporálnej (časovej) osi a na spaciálnej (priestorovej) osi, čo potvrdzuje ideu analogického vnímania času a priestoru. Ak berieme do úvahy temporálnu os, zohľadňujeme genetický aspekt zmien, čiže kontinuálnosť vývoja istého objektu pozorovania v dlhšom časovom rámci, pričom si pri ňom všímame najmä vznik a zánik istých javov, čo zodpovedá diachrónnej dynamike jazyka. V druhom prípade zacieľujeme našu pozornosť na spaciálnu os a pritom si všímame modifikácie, resp. mutácie objektu pozorovania v konkrétnom časovom období (najčastejšie v aktuálnom čase), v dôsledku čoho sme konfrontovaní s rozličnými variantmi existencie daného objektu, čo spadá pod predmet synchrónnej dynamiky.

Na príklade komplementarity dvojice lingvistických termínov, a to synchrónnej a diachrónnej dynamiky jasne vidieť, že čas sa dá interpretovať prostredníctvom priestorových kvalít, keďže je dobre predstaviteľný ako pohyb. Medzi pohybom a časom platí totiž vzťah obojstrannej závislosti:[6] pohyb je kritériom na meranie času a zároveň čas je kritériom na meranie pohybu.[7] Dokazujú to aj niektoré v slovenčine

[5] Tamže, s. 101.

[6] Tu interpretovaný vzťah obojstrannej závislosti medzi časom a pohybom vzdialene pripomína vzťah podmetu a prísudku v dvojčlennej vete.

[7] Sprostredkovane ŽIGO, Pavol: *Kategória času*. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Ed. J. Dolník. Bratislava : Veda, 2010, s. 169.

bežne používané metaforické spojenia typu *beží ti čas*, *utiekol ti čas*, *stratil si kopec času*, *čas nezastavíš* a pod.

Slovesá (verbá) a gramatická kategória času

Na vyjadrovanie dynamických príznakov, teda procesov prebiehajúcich v čase v systéme desiatich slovných druhov súčasného slovenského jazyka, ako aj iných prirodzených (kultúrnych) jazykov slúžia slovesá (verbá). Práve slovesá ako jediný slovný druh sú schopné svojou špecifickou sémantikou explicitne vyjadriť procesuálnosť, resp. dejovosť, tu chápanú ako činnosť (*písať, tancovať, česať sa*) alebo stav, presnejšie povedané zmenu stavu (*mladnúť, šedivieť, červenať sa*), čo z nich robí jedinečný a nenahraditeľný morfosyntaktický a lexikálny prvok jazyka. Ostatné slovné druhy s výnimkou niektorých prechodných (konverzných) tvarov ako napríklad slovesných podstatných mien (*plávanie, behanie, spievanie*) alebo abstrákt s deverbatívnym slovotvorným základom (*lov, hod, pád*) sú akoby vytrhnuté z časového kontinua a existujú nezávisle od fyzického času.[8] Do časového rámca sa zapájajú až vo vete, resp. vo výpovedi a to tým, že sa usúvzťažňujú so slovesom v istom gramatickom čase. Ako isto vieme, sústavu gramatických časov súčasnej slovenčiny tvoria tri členy tejto špecifickej slovesnej gramatickej kategórie, a to prézent (prítomný čas), préteritum (minulý čas) a futúrum (budúci čas). V tejto trichotómii sa vari najlepšie odrážajú základné filozofické (ontologické) charakteristiky času, a to jednak jeho momentovosť (zameranosť na istý bod v časovom kontinuu, ktorý slúži ako porovnávací základ na zaraďovanie iných časových bodov),

[8] Pre úplnosť len dodávame, že v niektorých pre nás exotických jazykoch sa stiera rozdiel medzi procesuálnosťou (dynamickosťou) typickou pre slovesá a statickosťou, resp. atemporálnosťou typickou pre substantíva. V jazyku hopi, ktorý dodnes používajú severoamerickí indiáni z kmeňa Pueblo v štáte Arizona, sa napríklad slová ako blesk, vlna, pulz, dymový oblak chápu ako slovesá, pretože podľa nositeľov tohto jazyka procesy, ktoré majú krátkodobé trvanie, nemôžu byť ničím iným ako slovesami. Bližšie pozri: ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj: *Používanie jazyka*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 11 – 12.

a jednak jeho plynulosť (plynutie času z objektivistickej perspektívy nemožno prerušiť, zastaviť ani spomaliť), progresívnosť (plynutie času prebieha vždy len jedným smerom) i nekonečnosť.[9] Práve spomínaná momentovosť fyzikálneho (fyzického) času sa aktualizuje i pri voľbe gramatického času z pohľadu používateľa, keďže préteritum vyjadruje deje, ktoré sa uskutočnili pred momentom prehovoru (*písal som*), prézentné tvary zase vyjadrujú deje, ktoré prebiehajú paralelne s časom realizácie daného prehovoru (*píšem*) a napokon futúrum deje, ktoré sa uskutočnia (môžu uskutočniť) až po momente prehovoru (*budem písať/napíšem*). P. Žigo[10] v tejto súvislosti pripomína, že gramatická kategória času nevyjadruje len vzťah medzi časom deja vyjadreného slovesom a časom prehovoru, resp. výpovede (tzv. absolútny čas), ale aj vzťah deja označeného slovesom k inému deju, resp. iným dejom (tzv. relatívny čas – napr. *Keď som dopísal e-mail, ľahol som si konečne spať.*), pričom „moment výpovede je z hľadiska obsahu poznávania absolutizovaným prvkom preto, že ide o jeden z prvkov nekonečnosti, ktorá sa však skladá z konečností, keďže moment komunikácie nemožno hodnotiť ako niečo nekonečné, resp. absolútne".

Hoci sa bežní používatelia slovenčiny v minulosti i súčasnosti s diferenciáciou gramatického času na minulý, prítomný, budúci (príp. aj ďalšie dostupné varianty v iných jazykoch ako predminulý čas, blízky budúci čas a pod.) aj v rámci svojej bezznalostnej gramatickej dispozície[11] pomerne ľahko stotožňujú, z hľadiska mimojazykovej logiky sa ukazuje takéto štiepenie času ako redundantné až dysfunkčné. Z hľadiska striktne objektivistického vnímania času ako fyzikálnej veličiny totiž vyplýva, že čas je – v newtonovskom zmysle – vždy jednosmerne (progresívne) orientovaný a objekty doňho vstupujúce ho prežívajú len v aktuálne prežívanom, prebiehajúcom momente. Vzhľadom na

[9] K ďalším fundamentálnym vlastnostiam času z filozofického hľadiska, ktorými sú objektívnosť, univerzálnosť a relatívnosť, pozri bližšie: DUBNIČKA, Ján: *Čas a kauzalita*. Bratislava : Veda, 1986.

[10] ŽIGO, Pavol: *Kategória času.* In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Ed. J. Doník. Bratislava : Veda, 2010, s. 170.

[11] Bližšie k tomuto pojmu pozri najnovšie: DOLNÍK, Juraj: *Gramatika a gramatická dispozícia*. Slovenská reč, 81, 2016, č. 5 – 6, s. 259 – 264.

to by sme aj v lingvistike, ergo gramatike mali (mohli) pracovať len s dvojčlennou štruktúrou gramatických časov, a to s kategóriou aktuálneho času (práve prežívaná prítomnosť) a neaktuálneho času (všetky ostatné eventuality mimo aktuálne prežívaného momentu). O tom, že ani takáto, pre nás – súčasných používateľov slovenčiny – neštandardná konfigurácia gramatických časov je v komunikácii funkčná, dokazuje napríklad maďarčina, v ktorej sa v rámci gramatickej kategórie času primárne operuje len s dvoma gramatickými časmi, a to časom aktuálnym a časom neaktuálnym. Ešte absurdnejším príkladom na gramatickú štrukturáciu času, presnejšie povedané jej absenciu je už zmienený indiánsky jazyk hopi, v ktorom úplne chýba pojem času v gramatickom zmysle, resp. čas tu má nulový rozmer, nulovú hodnotu, čo dokazuje napríklad fakt, že pri slovesách sa v tomto jazyku nerozlišujú minulé, súčasné ani budúce deje, ale sémantika slovesa sa opiera o intenciu hovoriaceho (rozlišuje sa medzi oznámením o určitej udalosti, očakávaním istej udalosti a zákonitým uskutočnením udalosti).[12]

Ďalšie lexikálno-gramatické prostriedky na vyjadrovanie časových relácií

Už sme konštatovali, že slovesá sú jedinečným slovnodruhovým prostriedkom na vyjadrovanie času a časových relácií v jazyku. Nielenže sa v ich sémantike explicitne odráža akčný potenciál, teda dejovosť, keďže je evidentné, že všetky procesy (činnosti a stavy) prebiehajú v čase, a teda majú svoje ohraničené alebo aj neohraničené trvanie, ale aj prostredníctvom súboru formálnych tvarových manifestácií dokážu odlíšiť deje vzhľadom na moment prehovoru, ba dokonca vyjadriť postupnosť (*Najprv sa smial, potom plakal.*) či paralelnosť dejov (*Sedí na posteli a číta si.*). Okrem nich však jazyky štandardne disponujú aj ďalšími prostriedkami určenými na zaznamenávanie rôznych časo-

[12] Porov.: ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj: *Používanie jazyka*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 12.

vých modalít. Najvýraznejšími takýmito temporálnymi operátormi sú temporálne adverbiá, niektoré skupiny abstraktných substantív a pádové formy predložiek so substantívom. Pristavíme sa v stručnosti pri každom z nich.

Čo sa týka okolnostných príslovíek času, tie priamo odkazujú na časové súradnice, resp. časovú zaradenosť deja, pričom môžeme pomocou nich vyjadriť nanajvýš variabilné aspekty času, a to konkrétne: 1) časovú lokalizáciu deja (*dnes, včera, zajtra, pozajtra, prednedávnom, nabudúce, najprv, hneď, neskôr, potom, ráno, večer, nadránom, doobeda, poobede* a iné); 2) časové ohraničenie deja od jeho začiatočnej fázy až po fázu konečnú (*oddnes, odzajtra, oddávna, odjakživa, spočiatku, dovčera, dodnes, podnes, donedávna, doteraz* a iné); 3) dĺžku, resp. rozsah trvania deja (*nadlho, nakrátko, naveky, natrvalo* a iné) a napokon 4) potenciálnu opakovateľnosť, príp. i neopakovateľnosť deja (*podchvíľou, občas, zavše, vždy, nikdy* a iné).[13] K špecifikám systému slovenských príslovíek (adverbií) patrí i to, že časové významy sú schopné vyjadrovať nielen už spomenuté okolnostné príslovky, ale aj niektoré vlastnostné príslovky, t. j. také, ktoré sú odvodené od adjektív (*predbežne, opakovane, permanentne, nedávno, pravidelne, stále, konštantne, sporadicky* a iné).

Substantíva vyjadrujúce časové relácie by sme mohli pracovne rozdeliť do dvoch neveľkých skupín. Do prvej z nich by patrili abstraktné substantíva s presne vymedzenou sémantikou nadobúdajúce až terminologickú povahu, keďže vo väčšine prípadov ide o merateľné fyzikálne veličiny (*sekunda, minúta, hodina, deň, týždeň, mesiac, rok* a pod.), do druhej skupiny, naopak, substantíva s kontextovo ovplyvnenou sémantikou a podliehajúce subjektívnemu hodnoteniu zo strany subjektu, ktorý ich použije v konkrétnej komunikačnej situácii. Mnohé z nich môžu byť i štylisticky príznakové, pretože majú príznak hovorovosti, spontánnosti (*chvíľa, chvíľočka, momentík, sekundička* a pod.).

V rámci pádových foriem predložiek so substantívami, môžeme konštatovať, že časové významy sú schopné spolu s príslušnými prepo-

[13] Bližšie pozri: ŠIKRA, Juraj: *Sémantika slovenských príslovíek*. Bratislava : Veda, 1991, s. 158 – 169.

zíciami vyjadriť všetky pády s výnimkou nominatívu, keďže ten predstavuje základný pomenovací pád fungujúci výlučne bez predložky.[14] Prirodzene, každý pád na vyjadrenie časových relácií využíva iné predložky, pričom napríklad akuzatívom, genitívom či inštrumentálom vieme vyjadriť časové významy aj bezpredložkovo (*každú stredu, minulú nedeľu, budúci piatok, jedného dňa, tej noci, minulej jesene, dňom i nocou, zaplatením aktivačného poplatku, uplynutím záručnej lehoty)*. Zameriame sa teraz na rozličné temporálne aspekty vyjadrené pomocou predložkových pádových foriem.

Na vyjadrenie časových významov v spojení s akuzatívom sa používajú predložky „cez" (*cez víkend, cez zimu, cez sviatky*), „na" (*na Vianoce, na jar, na Michala, na druhý deň, na chvíľu, na siedmu hodinu*), „o" (*o chvíľu, o hodinu, o päť minút desať*), „po" (*po stáročia, po celú noc*), „v" (*v piatok, v tú chvíľu, v prvý deň*) a „za" (*za týždeň, za sto rokov*). V rámci genitívu sa na vyjadrovanie časových významov používa najčastejšie z primárnych predložiek predložka „za" (*za jazdy, za vlády, za neprítomnosti; za rána, za rosy, dobre sa kosí*), „okolo" (*okolo obeda, okolo Vianoc*), ďalej predložky „od" a „do" chápané buď samostatne, alebo súvzťažne (*od Silvestra do Troch kráľov, od narodenia, do polovice minulého storočia*) a predložka „z" (*z piatka na sobotu, z roku 1995, z tých čias*). Čo sa týka datívu, ten vyjadruje časové aspekty deja len v obmedzenej miere, a to pomocou predložky „k" (*schyľuje sa k večeru, k 1. januáru, ku koncu mesiaca*) a okrajovo, v niektorých ustálených slovných spojeniach i predložky „proti" (*hnal sa proti noci domov, choval zvieratá proti zime*). Na rozdiel od datívu vyjadrovanie temporálnych významov je veľmi frekventované v predložkových substantívnych spojeniach s lokálom. Prakticky všetky primárne lokálové predložky sú schopné vyjadriť aj časové aspekty deja – konkrétne ide o predložku „v" (*v piatok, v noci, v minulosti, v druhej svetovej vojne, v lete, v zime, v starobe*), predložku „na" (*na jar, na jeseň, na svitaní, na večeri, na oslave, na odchode*), predložku „pri" (*pri najbližšej príležitosti, pri našom poslednom stretnutí*), predložku „o" (*o piatej, o tretej*

[14] Porov: VAŇKO, Juraj: *Fixátory dependencie*. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Ed. J. Dolník. Bratislava : Veda, 2010, s. 268.

hodine a pätnástej minúte, o tomto čase) a napokon predložku „po" (*po prázdninách, po Vianociach, po škole*). Posledným pádom v sústave pádov súčasnej slovenčiny je inštrumentál. Aj tento pád slúži na vyjadrenie rôznych odtienkov časových významov, a to najčastejšie v substantívnych spojeniach obsahujúcich predložku „pred" (*pred svitaním, pred búrkou, pred Vianocami*) a predložku „medzi" (*medzi dvanástou a jednou, medzi 1. a 8. májom*).

Ako vidíme aj na našej stručnej enumerácii, slovenský jazyk ponúka dostatok možností na vyjadrenie rôznych aspektov plynutia času, pričom viaceré z nich sa môžu vzájomne kombinovať a dotvárať tak, resp. spresňovať požadovaný výsek z časového kontinua (napr.: *vždy v stredu večer hneď po hlavných správach*). To, či je vymedzený časový bod alebo časový úsek v súlade s fyzikálnymi zákonitosťami času, nie je v reálnej komunikácii často dôležité, a tak aj vzájomne konfliktné časové relácie sú percipientom interpretované v zhode s komunikačným zámerom expedienta, pričom napríklad v prípade historického prézentu[15] tieto anomálie považujeme za funkčne opodstatnené.

Záver

Aj na podklade nášho zhusteného výkladu je zrejmé, že čas v systéme pojmov predstavuje univerzálnu interdisciplinárnu až multiodborovú pojmovú kategóriu presahujúcu do veľkej miery hranice bežného vnímania a prežívania človeka. Ako uvádza už citovaný P. Žigo,[16] aj napriek zjavnej neuchopiteľnosti a nemožnosti celostného poznania času sa v jednotlivých spoločenskovedných a prírodovedných disciplínach preferenčne ustálili dva systémové prístupy k interpretácii kategórie času, ktoré sa, ako sme už ukázali, špecifickým spôsobom odrážajú v lingvistike, resp. gramatike rôznych jazykov, slovenčinu nevyníma-

[15] Nahrádzanie tvarov préterita slovesami v prítomnom čase z dôvodu oživenia štylizácie ako aj retardácie tempa rozprávania. Bližšie pozri: MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997, s. 171.

[16] Podľa: ŽIGO, Pavol: *Kategória času*. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Ed. J. Dolník. Bratislava : Veda, 2010, s. 168.

júc. Podľa prvého, kvalitatívne orientovaného prístupu je východiskovým kritériom merania času čas konania komunikácie, v dôsledku čoho sa všetky časové relácie diferencujú trichotomicky na minulé (retrospektívne), prítomné (aktuálne) a budúce (perspektívne) alebo aspoň dichotomicky na aktuálne (práve prebiehajúce) a neaktuálne. Druhý z prístupov, označovaný ako kvantitatívny, je založený na pevnom (nemennom) usporiadaní javov na časovej osi, pričom samotné plynutie času je nezávislé od momentu výpovede, pretože to, že sa niečo stáva „minulejším", ešte nemusí byť skutočnou zmenou.

Či už teda preferujeme kvalitatívnu alebo kvantitatívnu explanáciu času, príp. stojíme na strane „newtonovcov" propagujúcich myšlienku absolútneho času alebo, naopak, na strane „einsteinovcov" popierajúcich túto ideu, jedno zostáva nemenné. To, že plynutie času výrazne ovplyvňuje existenciu a prežívanie človeka ako sociokultúrnej bytosti, a preto má svoje prominentné postavenie aj medzi jazykovými prvkami a štruktúrami.[17]

Literatúra

DE SAUSSURE, Ferdinand: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha : Academia, 2008.

DOLNÍK, Juraj: *Gramatika a gramatická dispozícia*. Slovenská reč, 81, 2016, č. 5 – 6, s. 255 – 267.

DUBNIČKA, Ján: *Čas a kauzalita*. Bratislava : Veda, 1986.

HAWKING, W. Stephen: *Stručná historie času*. Praha : Mladá fronta, 1991.

KRALČÁK, Ľubomír: *Jazyková kultúra a dynamika jazyka*. In: *Otázky jazykovej kultúry*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2004, s. 101 – 112.

MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997.

ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: *Súčasný spisovný jazyk. Morfológia.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984.

[17] Príspevok vznikol v rámci riešenia grantu VEGA 1/0111/20 *Komunikačná kultúra v graduálne demokratizovanej spoločnosti.*

ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj: *Používanie jazyka*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010.

ŠIKRA, Juraj: *Sémantika slovenských prísloviek*. Bratislava : Veda, 1991.

VAŇKO, Juraj: *Fixátory dependencie*. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Ed. J. Dolník. Bratislava : Veda, 2010, s. 265 – 325.

ŽIGO, Pavol: *Kategória času*. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Ed. J. Dolník. Bratislava : Veda, 2010, s. 167 – 217.

Antepréteritum ako výpoveď o existencii, myslení, hovorení a konaní človeka

Jana Kesselová

Abstract

The pluperfect as testimony to human existence, thinking, speaking, and acting

This article examines the phenomenon of time as constructed by the pluperfect. A decade has passed since the last corpus-based study of the pluperfect was done; before that, material from realist prose and texts from the first half of the twentieth century had been examined. The aim of the article is to examine the pluperfect using a large and stylistically, thematically, and temporally varied sample of texts from the Slovak National Corpus. The research focuses on the distribution of the pluperfect in time, the forming aspect of its analytical form, the relationship between the pluperfect and the semantic classes of verbs with which it is preferentially congruent, and its functions in a text. In terms of semantics, verbs that specifically deal with human existence and the basic manifestations of being in communication, activity, and thinking are compatible with the pluperfect.

Keywords: the pluperfect, form, semantics, function, Slovak

Úvod

Je známe, že slovenčina zdedila z praslovančiny zložitejšiu sústavu slovesných časov, než ich poznáme dnes. Predmetom tejto štúdie je fenomén času konštruovaný antepréteritom. Od prézentu, préterita a futúra sa líši nielen nižšou mierou komunikačného zaťaženia, ale aj perspektívou hodnotenia času. Kým prézent, préteritum a futúrum pomenúvajú čas udalosti vo vzťahu k momentu prehovoru, antepréteritom sa čas udalosti špecifikuje vzhľadom na iný (minulý) dej. Iný-

mi slovami, funguje ako relatívny čas. „Antepréteritom sa vyjadruje dej, ktorý sa stal pred iným minulým dejom, alebo taký dej, ktorý v čase príslušného minulého deja už neprebiehal, resp. jestvoval iba jeho výsledok.“[1] Z diachrónneho výskumu R. Krajčoviča[2] vyplýva, že východiskom antepréterita je tzv. nové pluskvamperfektum (tvary starého pluskvamperfekta poznáme vo funkcii kondicionálu). Nové pluskvamperfektum sa utvorilo s funkciou pomenúvať dávne deje, ktoré prebiehali pred inými dejmi. Využil sa pritom *l*-ový tvar a tvary perfekta slovesa *byť* (*bol som robil*, *bol si robil*...). Podľa R. Krajčoviča[3] sa tento typ pluskvamperfekta vyskytuje hlavne v stredoslovenskej oblasti a je známy aj v spisovnej slovenčine v staršej fáze vývinu. Tu sa však spravidla používa iba fakultatívne s cieľom zdôrazniť vzdialenú minulosť deja. Tento záver o dvoch kľúčových funkciách antepréterita (minulý dej pred iným dejom a dávna minulosť) bol publikovaný pred niekoľkými desaťročiami. To navodzuje otázku, aký je status a funkcia antepréterita v dnešnej slovenčine. Navyše vzniká možnosť položenú otázku preskúmať na veľkom súbore dát korpusu a zistiť, čo o spôsobe vnímania času antepréteritum vypovedá.

Antepréteritum v doterajšom lingvistickom výskume

Vymedzenie miesta a funkcií antepréterita v systéme slovesných časov slovenčiny nie je jednoznačné. V porovnávacom výskume slovanských jazykov H. Běličová[4] dospela k záveru, že antepréteritum sa popri préterite zachováva vo väčšine slovanských jazykov, avšak uplatňuje sa v nerovnakej miere. V slovenčine ho pokladá za živý prostriedok, a to na rozdiel od češtiny, v ktorej sa hodnotí ako archaický. Treba však po-

[1] HORÁK, Gejza: *Kategória času (Tempus).* In: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1966, s. 430 – 432.

[2] KRAJČOVIČ, Rudolf: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988, s. 141.

[3] Tamže.

[4] BĚLIČOVÁ, Helena: *Nástin porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských*. Praha : Karolinum, 1998, s. 84 – 85.

znamenať, že antepréteritum sa v exemplifikácii zo slovenčiny uvádza v syntagme so zastarávajúcim slovom *úfnosť*, čo implikuje archaizujúci príznak antepréterita (*Odpoveď prišla vo chvíli, keď už bol stratil všetku úfnosť.*). Hodnotenie živosti antepréterita pravdepodobne súvisí s výskumom G. Horáka,[5] podľa ktorého je antepréteritum v slovenčine živým tvarom, ktoré „[...] zachovalo „reminiscenciu" na stav, keď sa príčastie elové v tvare minulého času zreteľne uvedomovalo ako dejové adjektívum". Za ekvivalent antepréterita pokladá stavové spojenie v minulom čase, napr. *bol sa potešil* je ekvivalentné so stavovým spojením *bol rád*, *bol som vyhladol*/*bol som vyhladnutý*, *bol vychladol*/*bol vychladnutý*. Tvar antepréterita zodpovedá minulému stavu, kým tvar préterita zodpovedá prítomnému stavu (*potešil sa*/*je rád*, *vyhladol som*/*som vyhladnutý*, *vychladol*/*je vychladnutý*). Živosť antepréterita je podľa G. Horáka[6] dôsledkom špecifických funkcií, ktoré pri precizovaní časových vzťahov plní.

a) Antepréteritum zreteľne pomenúva dej uskutočnený pred iným minulým dejom (1). Tvar *bolo vzalo* znamená, že dej sa odohral ešte pred dejom predchádzajúcej vety. Výpoveď (1) treba interpretovať tak, že vo chvíli, keď sa začala naháňačka, dievča už malo palicu so sebou. Préteritum *vzalo* by viedlo k interpretácii, že poradie dejov zodpovedá vetosledu.
b) Antepréteritum pomenúva dej uskutočnený dávnejšie. V exemplifikácii (2) má podľa G. Horáka[7] antepréteritum *bola si zaumienila* vyjadriť, že zámer vykania sa u hovoriaceho zrodil dávno pred prehovorom, nie bezprostredne pred ním. Nositeľom bezprostredne minulého deja by bolo préteritum *zaumienila si.*
c) Antepréteritum pomenúva dej, ktorý je už skončený (3). To znamená, že antepréteritum imperfektív sa hodnotí ako indikátor ukončenosti deja (*bol referoval*), a to navzdory sémantike imperfektívnosti. Préteritum *referoval* by podľa autora[8] viedlo k interpretácii, že refe-

[5] HORÁK, Gejza: *Slovesné kategórie osoby, času a spôsobu a ich využitie.* Bratislava : Veda, 1993, s. 101.

[6] Tamže, s. 92 – 93.

[7] Tamže, s. 94.

[8] Tamže.

rovanie o knihe pokračuje aj po zavretí a odložení knihy, čo koreš-ponduje so sémantikou imperfektívnosti. Antepréteritu a préteritu sa pripisujú funkcie vyjadriť protiklad ukončenosť a trvanie deja aj v rámci imperfektívnosti.

(1) *Starý ich naháňal. Ale dievča* ***bolo vzalo*** *so sebou čarodejnú palicu […]*
(2) *„Ak si myslíte," začala k Milici.* ***Bola si zaumienila*** *vykať jej.*
(3) *Veľavýznamne sklapol knižku, o ktorej* ***bol referoval****, a odložil ju zavretú nabok.*

Uvedené tri funkcie antepréterita a tvrdenie, že tento tvar „je dobre opretý o zdravý prameň ľudovej reči", nachádzame i v štúdii G. Horá-ka[9] analyzujúcej antepréteritum v esejach V. Mináča. Lingvistická in-terpretácia funkcií antepréterita implikuje otázku, či nuansy časových vzťahov identifikujú používatelia slovenčiny v komunikácii a či ide o živú percepciu časových vzťahov z hľadiska používateľov-nelingvis-tov. Druhým aspektom, cez ktorý treba vnímať tvrdenie o živosti ante-préterita, je datovanie dokladov, o ktoré sa výskum opiera. Ide o exem-plifikácie z *Prostonárodných slovenských povestí* P. Dobšinského, z próz realistov (Kukučín, Timrava, Tajovský) a ďalších autorov prózy a drá-my prvej polovice 20. storočia, tlač reprezentujú dva doklady. Zakrátko po vydaní monografie argumentujúcej v prospech živosti antepréterita i jeho prítomnosti v ľudovej reči G. Horák[10] na konferencii o jazyko-vej kultúre kriticky hodnotí ústup antepréterita: „S ľahkým srdcom sa zbavujeme aj charakteristických gramatických kategórií, napr. tvaru minulého kondicionálu a antepréterita (predminulého času)." Ústup antepréterita konštatujú viacerí autori. J. Dolník[11] v súvislosti so syn-chrónnou dynamikou morfologickej sústavy spisovnej slovenčiny po-znamenáva, že jej „osobitným prípadom je potláčanie antepréterita

[9] HORÁK, Gejza: *Vladimír Mináč: Bol som napísal*. Kultúra slova, 29, 1995, č. 3, s. 141 – 146.

[10] HORÁK, Gejza: *Jazyková kultúra v praxi*. Kultúra slova, 29, 1995, č. 1, s. 12 – 13.

[11] DOLNÍK, Juraj: *Vývin morfológie súčasnej spisovnej slovenčiny (Prehľad zverejnených poznatkov)*. In: *Studia Academica Slovaca 29*. Bratislava : Stimul, 2000, s. 277 – 286.

(*bol som volal*) jeho nahrádzaním préteritom (*volal som*)". Antepréteritum na základe dát *Slovenského národného korpusu* (prim-2.1-vyv z roku 2006) preskúmala J. Stašková.[12] Antepréteritum hodnotí ako jav okrajový, málo frekventovaný, avšak nielen knižný tvar. V korpusových dokladoch zaznamenala 103 slovies, hlavne slovesá komunikácie, pohybu, zmyslového vnímania a mentálnej aktivity. Materiál získaný z vyváženého korpusu tvorilo 134 dokladov, preferenčne používaných v umeleckom, menej v náučnom a zriedkavo v publicistickom štýle. Z hľadiska vidu štúdia potvrdzuje staršie tvrdenie o kongruencii antepréterita hlavne s perfektívami. Z funkcií sa verifikuje predčasnosť pred iným minulým dejom, avšak na rozdiel od funkcie antepréterita pomenúvať dávny dej (pozri exemplifikáciu 2) J. Stašková[13] uvádza, že „častejšie nejde o bod realizovaný dávno v minulosti". Antepréteritum autorka hodnotí ako verbálny tvar, ktorý dokáže oživiť texty všetkých štýlov písaného aj hovoreného jazyka.

Cieľ a metóda výskumu

Cieľom výskumu je s odstupom desaťročia od štúdie J. Staškovej a štvrťstoročia od výskumov G. Horáka a H. Běličovej doplniť poznanie o fungovaní antepréterita v slovenčine. Výskum sa výberovo sústredí na tri otázky:

(a) Aké sú typické slovosledné variácie komponentov antepréterita v písaných textoch?
(b) Ktoré sémantické triedy verb sú s tvarom antepréterita kongruentné preferenčne?
(c) Plní antepréteritum aj iné funkcie než tie, ktoré sú už z doterajšieho výskumu známe, t. j. pomenovať minulý dej pred iným minulým dejom, dávny dej a ukončený dej?

[12] STAŠKOVÁ, Jaroslava: *Výskum antepréterita na korpusovom materiáli*. In: *Vidy jazyka a jazykovedy*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011, s. 162 – 173.

[13] Tamže, s. 169.

Výskum sa realizuje pomocou dát korpusu prim-9.0-public-sane (v štruktúre 73,69 % publicistické, 16,21 % umelecké, 9,23 % odborné, 0,87 % iné texty). Celkový rozsah je 1 256 679 127 slov.[14] Pri konštruovaní vyhľadávacieho vzorca vychádzame z gramatického tvaru antepréterita: *l*-ový tvar verba + *l*-ový tvar verba *byť* vo funkcii gramatickej morfémy (*bol som urobil*, *bol si urobil*...). Antepréteritum má aj samotné verbum *byť* (*bol som býval*, *bol si býval*...). Použitím vyhľadávacieho vzorca [word_lc="bol|bola|bolo|boli"] [tag="VL.*" & lemma_lc!="(ne)?byť"] within <s /> sa dopracúvame k výsledkom, ktorých súčasťou sú, podľa očakávania, aj tvary kondicionálu. Preto je ďalším krokom na tvorbu výskumnej vzorky negatívne filtrovanie tvarov s kondicionálovou morfémou *by* a konjunkciami *keby*, *ak by*, *aby*, *žeby*, *sťaby*, *akoby*, *kiež by*, *bárs by* pomocou filtra [word_lc=.*by"]. Tretím krokom je manuálne odstránenie nežiaducich výsledkov (napr. *bol omyl*, *bol šibal*, *bolo skvelo*, *bol Hrabal*, *bol Rafal*, *bol Nezval, bol Kryl, bol Nedbal, bola zúfala* namiesto *bola zúfalá* a pod.).

Slovosled komponentov antepréterita

Pri vyhľadávaní dokladov zároveň treba vziať do úvahy slovosled komponentov analytického tvaru antepréterita s explicitnou gramatickou morfémou v 1. a 2. osobe. Modelové príklady s neinverzným slovosledom (*bol som urobil*) uvádzané v gramatikách sú v syntagmatickej realizácii v texte zastúpené skromne. Tabuľka 1 dokumentuje komunikačnú prevahu inverzného slovosledu typu *som bol urobil*. Inverzný slovosled je 6-krát častejší ako neinverzný. Prevahu inverzného slovosledu konštatuje M. Kášová a kol.[15] aj pri výskume kondicionálu préterita v slovenčine.

[14] Podľa opisu korpusu dostupného na https://korpus.sk/prim(2d)9(2e)0.html.

[15] KÁŠOVÁ, Martina a kol.: *Výskum kondicionálu préterita v slovenčine*. In: *Sondy do morfosyntaktického výskumu slovenčiny na korpusovom materiáli*. Prešov : Filozofická fakulta PU v Prešove, 2006, s. 62 – 63.

Tabuľka 1 **Výskyt tvarov antepréterita s inverzným a neinverzným slovosledom v korpuse prim-9.0-public-sane (VL = l-ový tvar autosémantického verba)**

neinverzný slovosled	**počet výskytov**	**inverzný slovosled**	**počet výskytov**
bol/bola som VL	51	*som bol/bola* VL	154
bol/bola si VL	8	*si bol/bola* VL	173
boli sme VL	4	*sme boli* VL	38
boli ste VL	0	*ste boli* VL	5
spolu	**63**	**spolu**	**370**

Doklady: *Opíšem vám priebeh jednej takej cyklotúry, ktorú* ***som bol uskutočnil*** *4. 8. 1993 spolu so svojím priateľom*. (inf) – *Otče môj, keď si dal slovo, urob so mnou, ako* ***si bol sľúbil***. (img) – *Ešte ako chlapec* ***si bol zlomil*** *nohu a nezrástla mu najlepšie*. (img) – *Ako* ***sme boli sľúbili****, na prvé výročie zmareného referenda uzatvárame hlasovanie na Internete*. (inf) – *Keď* ***ste boli debatovali*** *s rozhodcami, čo povedali?* (inf)

Okrem neinverzného a inverzného slovosledu antepréterita je potrebné vziať do úvahy nielen kontaktnú pozíciu *l*-ového tvaru gramatickej morfémy a autosémantického verba (*ako som* ***bol povedal***), ale aj dištančnú pozíciu *l*-ových tvarov (***bol sa*** *medzi našimi krajanmi* ***rozprúdil*** *veľký spor*). V dištančnej pozícii sa tiež realizuje neinverzný a inverzný slovosled (4a, b). Výskum dištančnej pozície je náročnejší na vyhľadávanie aj na filtrovanie.

(4a) *Za 5 rokov kým sme v Krupine,* ***bol som*** *dačo – ale veľmi málo – toho* ***spravil*** *[...]* (prf)
(4b) *[...] krutá zima, o ktorej* ***som sa bol*** *už na začiatku* ***zmienil***. (img)

Pre neinverzný slovosled v singulári sme uplatnili vzorec [word_lc="(bol|bola|bolo)"] [word_lc="som|si|sa"] [word!="(,|; | – |-|:|a|i|ani|"|ktorý|kde|že|aby|som|\.)"]*[tag="VL.s.*" & lemma_lc!="(ne)?byť"] within <s />. Výsledkom je 755 dokladov, po negatívnom filtrovaní kondicionálu 724 dokladov. Z nich po manuálnom triedení 89 tvarov

zodpovedá antepréteritu s neinverzným slovosledom. Pre inverzný slovosled v singulári sme uplatnili analogický vzorec so zmenou poradia častí [word_lc="som|si|sa"][word_lc="(bol|bola|bolo)"]. Výsledkom je 23 629 výskytov, po negatívnom filtrovaní kondicionálu 2 015 dokladov. Z nich po manuálnom triedení 354 tvarov zodpovedá antepréteritu s inverzným slovosledom. V oboch prípadoch sme analogicky postupovali aj pri plurálových tvaroch. Z údajov vyplýva, že aj v dištančnej pozícii je inverzný slovosled častejší, a to približne 4-krát v singulárových aj plurálových tvaroch.

V singulári sú pri oboch typoch slovosledu medzi *l*-ovými tvarmi antepréterita typicky obsadené 2 – 3 pozície. Spravidla ide o spresňujúcu časovú alebo priestorovú informáciu (*bol som si* ***do banky*** *zaniesol pár korún*, *bol som si* ***z Prahy*** *priniesol*, *bolo sa* ***do knižnice*** *zaregistrovalo 7 697 používateľov*, *bol sa* ***po skončení kariéry*** *venoval humanitárnej činnosti*, *bola sa* ***vlani k nemu*** *poprenášala – synáčik sa bol* ***rok predtým*** oženil, *ako sa bol* ***po návrate*** *vyslovil*, *čo si bola* ***pred chvíľou*** *kúpila*, *o ktorej som sa bol* ***už na začiatku*** *zmienil*, *poslanec sa bol* ***minule v televízii*** *pochválil*). Doklad s najväčším počtom pozícií medzi *l*-ovými tvarmi obsahuje 13 komponentov v neinverznom slovoslede (5a) a 9 pozícií v inverznom slovoslede (5b). Ide však o doklady individuálneho štýlu autorov, nie typické podoby antepréterita.

(5a) *[...]* ***bol som*** *minule (v minulom čísle Literárneho týždenníka pod nadpisom Sub tegmine)* ***napísal*** *[...]* (z eseje V. Mináča, 1994)
(5b) *Preto dýcha a žije iba z dažďa a z toho, čo si* ***bola*** *v obrovskom smädnom bruchu pred sto rokmi z mora* ***priviezla***. (z povesti B. Beláka, 2009)

V pluráli je inverzný slovosled v dištančnej pozícii nielenže častejší ako neinverzný, ale aj počet slov, ktoré sú do tvaru antepréterita vložené, je vyšší a s výpovedne bohatším obsahom. Pri inverznom slovoslede antepréterita v pluráli bývajú vložené 2 – 4 slová, ktoré spresňujú miesto a čas udalosti, menej typicky aj mieru deja, aktéra deja alebo dôvod udalosti (*keď si boli* ***jedného letného večera*** *sľúbili vernosť*; *tí dvaja z prístavu a Panajot si boli* ***spolu trochu*** *prihli*; *ako sa boli* ***s Alim*** *dohodli*; *zvyšky lístia*, *do ktorého sa boli* ***na materinu výstrahu celkom***

zahrabali). Pri neinverznom slovoslede je počet slov, ktoré sú do tvaru antepréterita vložené, nižší (1 – 2) a s výpovedne chudobnejším obsahom (krátke tvary osobných zámen, neurčité a ukazovacie zámená, častice, napr. *boli ste sa* ***ma*** *spýtali*, *boli sme sa* ***raz*** *zhovárali*, *boli sme* ***vtedy*** *kúpili*, *boli sa* ***už*** *stretli*, *a tak všetci boli sa* ***priam*** *zdesili*). Doklad s najväčším počtom pozícií medzi *l*-ovými tvarmi v pluráli obsahuje šesť komponentov v neinverznom slovoslede (6a) a päť komponentov v inverznom slovoslede (6b).

(6a) *[...] keď* ***sme sa boli*** *po dobrej hodinke prostredníctvom milej Rózy* ***zoznámili*** *s pánmi muzikusmi [...]* (img 1974)
(6b) *[...]* ***boli sme sa*** *s ním už v novembri* ***dohodli****, že sa v Prahe stretneme [...]* (img 2004)

Sonda do fungovania antepréterita v syntagmatických vzťahoch dokumentuje, že slovosled je v kongruencii so syntakticko-sémantickými pozíciami, ktoré verbum na obsadenie ponúka.

Frekvenčná distribúcia antepréterita v čase

Poznanie spôsobov, akými sa antepréteritum v texte realizuje a ako ho možno vyhľadávať, umožňuje skúmanie ďalších aspektov jeho fungovania. Frekvenčná distribúcia tvarov antepréterita v čase ukazuje, že zlom vo frekvencii používania predstavujú 90. roky minulého storočia.

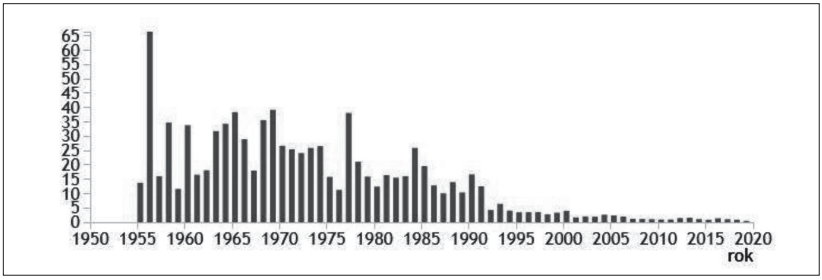

Graf 1
Frekvenčná distribúcia antepréterita v čase (podľa i. p. m. = instances per million)

Antepréteritum je síce stále používaným slovesným časom, avšak frekvencia jeho používania sa koncom minulého storočia výrazne znížila (graf 1).

Antepréteritum a sémantické triedy verb

V tejto časti sa zacielime na odkrytie súvislostí medzi použitím antepréterita a sémantikou verb. Inými slovami, zameriame sa na otázku, či jestvujú typy aktivít, udalostí, dianí, procesov či vlastností a vzťahov participantov, ktorých myšlienkové spracúvanie a pomenúvanie je kongruentné s antepréteritom preferenčne. Na to je potrebná rozsiahla vzorka textov, pri ktorej sa neutralizuje alebo aspoň minimalizuje vplyv idiolektu, individuálneho či generačného štýlu, témy či žánru textu. Výskum sme realizovali na tvaroch antepréterita s kontaktnou pozíciou *l*-ových komponentov a s frekvenciou výskytu F ≥ 4 v korpuse prim-9.0-public-sane. Ide o 2713 tvarov 259 rozličných lexém. Z celkového počtu tvarov antepréterita v korpuse výskumná vzorka tejto štúdie obsiahla 65 % výskytov verb s najvyššou frekvenciou.[16] Výskum sémantiky antepréterita bol orientovaný na funkčno-sémantickú analýzu lexií, frekvenčný zoznam verbálnych lexém je orientačný. Korpusová vzorka prináša dôkazy, že referovanie o minulom deji antepréteritom sa realizuje v 23 sémantických triedach verb, prirodzene, s nerovnakou preferenciou. Väčšina komunikačných realizácií antepréterita (80 %) spadá do jednej zo siedmich tried verb: komunikačné, pohybové, konverzívne, existenčné, realizačné, manipulačné a kognitívne (graf 2).

[16] Výskumná vzorka vyhľadaná pomocou vzorca [word_lc="bol|bola|bolo|boli"] [tag="VL.*" & lemma_lc!="(ne)?byť"] within <s /> bola očistená negatívnym filtrom od kondicionálu (4718 konkordancií) a manuálne od 506 výpovedí, v ktorých kondicionálová morféma/konjunkcia presiahla hranicu -5 pozícií stanovenú pri filtrovaní alebo v ktorých následnosť *l*-ových tvarov nepredstavuje antepréterium, napr. ***bolo slúžilo*** v kontexte *Pri prehliadke nás zaujal ešte jeden predmet. „To je takzvané bolo na kravatu," vysvetľuje Patrik.* ***Bolo slúžilo*** *ako doplnok ku kravatám vo westernových časoch...* (inf 2016).

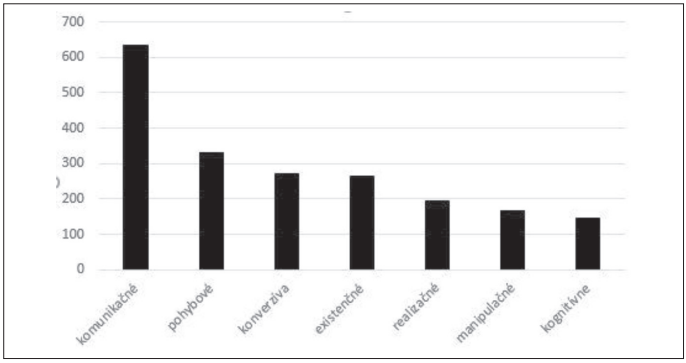

Graf 2
Najfrekventovanejšie sémantické triedy verb v antepréterite s kontaktnou pozíciou *l*-ových komponentov

Antepréteritum ako výpoveď o čase sa primárne realizuje na verbách komunikácie, akcie, kognície a existencie. Existencia človeka, jeho myslenie, hovorenie a čin tvoria sémantický rámec, v ktorom sa antepréteritum komunikačne aktualizuje najčastejšie. Navzdory tomu, že spomedzi slovesných časov ide o frekvenčne okrajový gramatický prostriedok, sémanticky reflektuje bazálne kategórie: existenciu človeka a základné prejavy jeho bytia – komunikáciu, aktivitu, myslenie, čomu zodpovedajú komunikačné, kognitívne a existenčné verbá (7a–c).

(7a) *Ako **som** už **bol povedal**, okráda tým sám seba, odčerpáva si energiu [...]* (inf 2013)
(7b) *Hneď sa mu aj vrátila chuť splniť, čo **si** už dávnejšie **bol zaumienil** [...]* (img 1999)
(7c) *V tábore **bolo zahynulo** 25-tisíc židovských občanov zo Slovenska*. (inf 2011)

Aktivita sa kóduje diferencovanejšie: realizačnými verbami (7d), ale aj pohybovými verbami, ktoré pomenúvajú vlastný pohyb agensa (7e), manipulačnými verbami, ktoré pomenúvajú pohyb spôsobený agensom (7f), konverzívnymi verbami, ktoré reprezentujú pohyb v abstraktnejšom zmysle ako pohyb objektu medzi darcom a príjemcom spôsobujúci zmenu vlastníckych vzťahov (7g). Spolu s existenčný-

mi verbami reflektujú súvislosť existencie a vlastníctva. O bazálnosti kategórií uvažujeme v duchu výkladu E. Fromma[17] tak, že existenčné a konverzívne verbá sú jazykovými korelátmi dvoch základných spôsobov existencie človeka: „modus bytia a modus vlastnenia ako dva druhy orientácie voči sebe a svetu, dva odlišné druhy charakterovej štruktúry, z ktorých ten, ktorý prevláda, určuje celok ľudského myslenia, cítenia a konania." Uvedené sémantické triedy verb sú nielen frekvenčne najviac zastúpené, ale aj reprezentované najpočetnejším registrom lexém.

(7d) *Experti vidia možné oživenie trhu aj v zrušení dane z dividend, podobne, ako* ***sa*** *to* ***bolo urobilo*** *aj u nás na Slovensku*. (inf 2004)
(7e) *[...] a ja, čo som práve* ***bol prišiel*** *ranným vlakom z Brna [...]* (img 2012)
(7f) *[...] schytí veľké lesklé jablko, ktoré* ***bola položila*** *na perinu pri nohách [...]* (img 1979)
(7g) *A hneď aj vytiahol mešec, ktorý mu* ***bol dal*** *kedysi starec*. (img 1968)

Širšie jadro verb v antepréterite predstavujú percepčné, posesívne, kreatívne a kontaktové verbá. Sémanticky predstavujú extenziu nad verbami úzkeho centra: a) percepčné verbá pomenúvajú procesy zmyslového vnímania ako zdroj informácií pre kogníciu, b) posesívne verbá súvisia s konverzívami (verbami dávania), c) kreatívne verbá sú typickými verbami pomenúvajúcimi rozmanité podoby konania smerujúceho k výsledku, d) kontaktové verbá pomenúvajú fyzický kontakt s objektom, ktorý je predpokladom manipulácie s objektom. V antepréterite sa v prevažnej miere realizujú akčné verbá, pričom však nemožno tvrdiť, že by výskyt antepréterita rástol so zvýšenou mierou akčnosti verba. Antepréteritum je kompatibilné aj s prototypicky procesnými verbami (do užšieho jadra patria existenčné verbá), ale aj statickými verbami (v širšom jadre sú posesívne verbá). Bližšie sa pozrime na sémantiku troch vybraných sémantických tried verb,

[17] FROMM, Erich: *Mít nebo být?* Praha : Aurora, 1976, s. 25 – 30.

reprezentujúcich myslenie, hovorenie a konanie, t. j. kognitívnych, komunikačných a realizačných verb.

Kognitívne verbá vo všeobecnosti pomenúvajú poznávacie procesy, ktoré sú ako súčasť inherentného mentálneho sveta človeka nepozorovateľné pre komunikačných partnerov. Analýza antepréterita ukazuje, ktoré z nich sú pre autora textu natoľko dôležité, že ich odkryje pred adresátom, a to ešte takým exkluzívnym prostriedkom, akým je antepréteritum. Kognitívne verbá v antepréterite sa koncentrujú do štyroch skupín podľa povahy myšlienkovej operácie. S antepréteritom je kompatibilné:

a) uvažovanie, z ktorého vzišiel úmysel až pevné presvedčenie vykonať niečo (*rozhodnúť sa*, *zaumieniť si*, *pomyslieť si*, *predsavziať si*; 8a),
b) dosiahnutie znalostnej/schopnostnej (hlavne jazykovej) kompetencie (*dozvedieť sa*, *prečítať si*, *poznať*, *poznať sa*, *naučiť sa*, *zistiť*, *poučiť sa*, *dočítať sa*; 8b),
c) prežívanie nesúladu medzi predstavou a realitou (*myslieť si*, *predstavovať si*, *nazdať sa*, *zdať sa*; 8c),
d) uvedomenie si pamäťového deficitu (*zabudnúť*; 8d).

(8a) *Z Bratislavy som na druhý deň šikovne unikla, ako* ***som si bola zaumienila***. (img 2004)
(8b) *Leopold ich k sebe pozval, lebo vďaka svojim špehom* ***sa*** *už* ***bol dozvedel*** *[...]* (prf 2014)
(8c) *Optimisti a separatisti* ***si*** *možno* ***boli mysleli****, že s federáciou je preč aj problém hradných poradcov, že ostal za riekou Moravou. Ale kdeže*. (inf 1993)
(8d) *Pomyslela si na Garryho Coopera a potom na scénu v akomsi filme, ktorého meno už* ***bola zabudla***. (img 1956)

Sémantická trieda komunikačných verb je najviac frekventovanou triedou verb, ktorá sa realizuje v antepréterite, a súčasne je doložená najpestrejším registrom verbálnych lexém. Okrem verb so všeobecným významom sprostredkúvať informácie ústnou alebo písomnou formu (*povedať*/*hovoriť*, *vyjadriť*, *vysloviť*, *vravieť*, *oznámiť*, *uviesť*, *vypustiť* (slovo z úst), *riecť* s príznakom knižnosti – *napísať*/*písať*, *opísať*,

zapísať) sa antepréteritum vyskytuje v kongruencii s verbami, ktoré sú indikátormi vybraných komunikačných funkcií výpovedí. Antepréteritom sa aktualizuje v minulosti vyslovený sľub (*sľúbiť*, *prisľúbiť*, *zaviazať sa*; 9a), autoritatívna výzva (*prikázať*, *požiadať*, *rozkázať*, *upozorniť* „vyzvať na pozornosť", *objednať* „vyzvať na dodanie tovaru"; 9b), výčitka, nespokojnosť, nesúhlas (*vyčítať*, *sťažovať sa*, *ozvať sa*; 9c). Spoločným menovateľom je intencia produktora dosiahnuť zmenu v stave sveta pomocou slova, orientovaného na seba alebo na komunikačného partnera. Antepréteritum sa opakovane realizuje vo verbách so sémou recipročnosť (*dohodnúť sa*, *dohovoriť sa*, *rozprávať sa*, *zhovárať sa*, *poradiť sa*, *radiť sa*, *opýtať sa*, *spýtať sa*, *rozlúčiť sa*; 9d). Do pozornosti sa vysúvajú výpovedné obsahy, ktoré už boli vyslovené a opätovne na ne upozorňuje, aby sa aktualizoval skúsenostný kontext adresáta (*spomenúť*, *naznačiť*, *zmieniť sa*; 9e). Inou motiváciou je konfrontácia povedaného s realitou budúcnosti (*predpovedať*; 9f). Časť verb referuje na verejnosť a inštitucionálnosť komunikačného aktu (*vyhlásiť*, *hlásiť*, *uverejniť*; 9g).

(9a) *[...] ani mi neposkytol kontakt na Petra Filipa, ktorý mi* ***bol sľúbil***. (inf 2014)
(9b) *Držali sme pevnosti, ako* ***si*** *nám* ***bol prikázal****, najjasnejší kráľovič*. (img 1975)
(9c) *[...] pribúdali sťažnosti a* ***boli vyčítali*** *mu aj veci týkajúce sa rozvoja múzea*. (inf 2007)
(9d) *[...] ráta s podporou spojencov v KDH, s ktorými* ***sa*** *už* ***bol dohodol***. (prf 2012)
(9e) *[...] stretla toho lotrovského námorníka, o ktorom* ***som sa*** *už* ***bol zmienil***. (img 1965)
(9f) *Všetko sa stalo tak, ako* ***som*** *jej* ***bol predpovedal***. (img 2010)
(9g) *[...] a za najlepšieho brankára* ***boli vyhlásili*** *Patrika Tótha z Tvrdošoviec*. (inf 2013)

Z realizačných verb sa v antepréterite uplatňujú predovšetkým tie, ktoré signalizujú špecifické aspekty začiatku a konca realizácie činností. Antepréteritum zároveň odkrýva, aká podoba rámcových častí minulých činností človeku utkvie v mysli:

a) príprava na činnosť (*[...] podobala sa kôre, ktorú* ***sa bol chystal*** *lúpať a páliť*. img 1991);
b) začiatok realizácie činnosti, ktorý je intenzívny, vyžadujúci úsilie alebo je nebezpečný (*Voľakedy sa Toraško* ***bol pustil*** *kopať dookola, bojoval s kopcom, vravel*. img 1981 – *Z túžby za milou Janko* ***sa bol pokúsil*** *dezertovať, za čo ho odsúdili na smrť*. img 1958);
c) začiatok aktivity sprevádzaný emóciou (*Druhá tretina* ***bola začala*** *katastrofálne*. inf 2012);
d) úspešné uvedenie inštitúcie do prevádzky (*Nepretržitá dispečersko-spravodajská služba* ***bola začala*** už 24. novembra 2013. inf 2013);
e) presadenie opatrenia do života spoločnosti (*[...] lebo už dávnejšie* ***boli zaviedli*** *plánovanú pôrodnosť*. img 1978);
f) zakončenie činnosti s dosiahnutím pozitívneho výsledku (*Igor Kočiš* ***bol skončil*** *štvrtý v kategórii do 75 kg*. inf 2010 – *Ktorá z nich* ***bola dosiahla*** *najväčší úspech?* inf 2021);
g) zakončenie činnosti s materiálnou, statusovou a inou stratou (*O nič nešlo, pretože o dva mesiace tak či tak* ***bol skončil****, nebol ministrom*. inf 1993).

Osobitnú sémanticky diferencovanú mikroparadigmu tvoria verbá, pomenúvajúce začiatok a koniec realizácie sociálnych aktivít súkromnej povahy (*vybrať si*, *predstaviť sa*, *nájsť niekomu niekoho*/*nájsť si niekoho*, *vydať sa*, *priženiť sa*, *navštíviť – nechať niekoho, rozísť sa*, *opustiť*, *poslať niekoho niekam*) a činností sociálnej intervencie, ktoré majú verejnú a inštitucionalizovanú povahu (*rozhodnúť*, *zadržať*, *zatknúť*, *podať návrh*/*zaďakovanie*/*sťažnosť*/*hlásenie*). Antepréteritum sa vyskytuje pri pomenúvaní prospešných sociálnych aktivít (*bol pomohol*, *bol slúžil*, *bol zachránil*) aj výrazne negatívne konotovaných činností (*bol spáchal*, *bol sa dopustil*). Ukazuje sa, že antepréteritom sa pomenúvajú tie aktivity, ktoré sa uložili v emočnej pamäti človeka, bez ohľadu na to, či sú spojené s úspechom, radosťou alebo strachom, smútkom, odporom. Okrem toho antepréteritum pomenúva protikladné rýdzo osobné až dôverné sociálne udalosti (10a), ako aj inštitucionálne dianie (10b).

(10a) *Dedina mu už* ***bola našla*** *aj nevestu*. (img 1968)
(10b) *V predmetnej veci* ***bol rozhodol*** *Ústavný súd SR 3. septembra 2008*. (prf 2012)

Napokon sa antepréteritum vyskytuje pri realizačných verbách so všeobecným významom *urobiť*, *vykonať*, *uskutočniť*, ktoré ako kategoriálne verbá konštruujú analytické pomenovania (*bol vykonal pohreb/inventarizáciu*, *bol uskutočnil rozdelenie/cestu/vpád*, *bol urobil poriadok/kroky/úkony*). Pri nedokonavých verbách, ktoré sú v antepréterite netypické, pozorujeme posuny významu od realizácie k modifikácii (*bol robil korektúru*), klasifikácii (*bol robil na majeri*, *bol pracoval v železiarni*, *bol robil ako právnik*), psycho-fyzickým stavom (*bol si robil ťažkú hlavu*) až ku kreatívnym verbám (*bol robil* ako kontextové synonymum antepréterita *bol muroval*).

Funkcie antepréterita (prípadová štúdia *bol som povedal*)

Pri funkciách antepréterita sa zameriame na analýzu najfrekventovanejšej lexémy *povedať*. Funkcie antepréterita sa koncentrujú do štyroch kategórií – výpoveď o čase, pragmatický komentár, prostriedok neurčitosti a prostriedok humoru a irónie. Primárna funkcia antepréterita lexémy *povedať* súvisí s funkciou antepréterita všeobecne, t. j. pomenúvať dej pred iným minulým dejom. Reflektuje situáciu, keď hovorenie časovo predchádza inému minulému deju alebo dejom, hlavne v narácii umeleckého (často i rozprávkového) textu. Hovorenie je prvou udalosťou pred reťazou nasledujúcich pomenúvaných dejov, avšak výpoveď s antepréteritom verba hovorenia sa vo vetoslede typicky realizuje ako posledná. V takom prípade vetosled odporuje prirodzenému očakávaniu, že sukcesívnosť dejov v mimojazykovej realite korešponduje s myšlienkovým a jazykovým spracovaním v súvetnej výpovedi. Antepréteritum ako príznakový a formulačne nákladný gramatický tvar budí pozornosť a napomáha orientácii v časovej následnosti (11a).

S časom súvisí i odkazovanie na propozičný obsah, ktorý bol povedaný v minulosti. Funkciou antepréterita je zvýrazniť časový odstup medzi momentom reči, v ktorom sa hovorí, a časom komunikačné-

ho aktu, o ktorom sa hovorí. Čas minulého komunikačného aktu býva pomenovaný buď explicitným časovým údajom (*ako raz v šesťdesiatom ôsmom bol povedal istý slovenský politik...* – o udalosti sa vypovedá v roku 1994), alebo je dávna minulosť asociovaná s výrazmi, ktoré odkazujú na proces vybavovania si minulej udalosti z pamäti (napr. s verbami *rozpomenúť sa*, *rozpamätať sa*, *prehovoriť z hĺbky spomienok*; 11b).

(11a) *Neskoršie som sa dozvedel, že ma dal po niekoľko dní sledovať, aby sa presvedčil, či sa naozaj vraciam do Lille, ako* ***som*** *mu to* ***bol povedal***. (img 1969)
(11b) *Ašima zrazu prehovorila z hĺbky spomienok: [...] To bolo toho večera, keď Marco* ***bol povedal****, že ma odvedie do Kchun-mingu*. (img 1984)

Osobitným signálom minulosti sú mená osobností zo sféry kultúrno-spoločenského, politického a náboženského života, filozofie a umenia, ktorých reč sa reprodukuje v spojení s antepréteritom *bol povedal* (*Anaxymonos*, *Konštantín*, *Ježiš*, *Mohamed*, *Jesenin*, *Jókai*, *Karel Čapek*, *Karol Strmeň*, *Marx*, *Mečiar* + *bol povedal*). Časový odstup sa niekedy ešte zvýrazňuje atribútmi so sémou „pokročilý vek", „pochádzajúci z minulosti" (*mudrc z Nábulusu, starý Michelangelo*, *môj dedo* + *bol povedal*).

Na druhej strane, antepréteritum odkazuje na výpovedný obsah sprostredkovaný hovoriacim v rámci toho istého prehovoru, pred chvíľou, celkom nedávno. Funkcia antepréterita ako anaforického konektora sa typicky realizuje v 1. osobe sg. (12a). Z hľadiska produktora textu môže ísť o hierarchizáciu výpovedného obsahu, resp. pripomenutie informácie, na ktorú hovoriaci nadväzuje a ktorá je na pochopenie nasledujúceho textu dôležitá. Antepréteritum ako prostriedok hierarchizácie výpovedného obsahu funguje zvlášť výrazne v parcelovaných syntaktických konštrukciách a intenzifikuje expresívno-hodnotiacu povahu výpovede (12b).

(12a) *A všetko mi hralo do karát*. – 9 viet textu – *Ako* ***som bol povedal****, všetko mi hralo do karát*. (img 1989)
(12b) *Ako* ***som*** *už* ***bola povedala****. K tejto zmluve vôbec nemalo prísť*. (inf 2007)

Avšak opakovaním identického výpovedného obsahu v krátkom časovom rozpätí sa hovoriaci vystavuje riziku kritiky z porušenia maximy kvantity. Prísne vzaté, exemplifikácie (12a, b) predstavujú porušenie požiadavky „Nech tvoj príspevok nie je informatívnejší, než je potrebné".[18] Antepréteritum verba *povedať* má pragmatickú funkciu. Na výpoveď s pragmatickým komentárom hovoriaceho *ako som bol povedal* je ťažké si predstaviť reakciu typu *to si už hovoril* ako námietku proti zbytočnosti opakovanej informácie. Pragmatický komentár *ako som bol povedal* má funkciu poistky[19] pred obvinením hovoriaceho z porušenia konverzačnej maximy kvantity. Treťou funkciou je participácia antepréterita na takej komplexnej výrazovej kvalite textu,[20] akou je neurčitosť. Antepréteritum samo osebe funguje v komplexných vzťahoch a v kongruencii s inými prostriedkami neurčitosti, najčastejšie s neurčitými zámenami, pri ktorých sa neurčitosť intenzifikuje postfixom *–si* (*ktosi*, *kedysi*, *kdesi*, *ktorýsi*, *akýsi*, *čosi*), s neurčitým odkazom na čas zámenom *raz*, s časticou „hovorenia z druhej ruky" *vraj* a ďalšími výrazmi neurčitosti (*istý, jeden* = akýsi). Spojenie antepréterita s výrazmi neurčitosti možno vysvetliť kognitívno-mentálnym stavom produktora textu, ktorý sa rozpamätúva a uvedomuje si fragmentárnosť alebo nepresnosť minulej vlastnej alebo cudzej reprodukovanej reči. Neistota je prežívaným psychologickým stavom a kumulácia jazykových prostriedkov neurčitosti prirodzenou konzekvenciou. Na druhej strane, ak aktér alebo okolnosti udalosti predstavujú neurčité pozadie, viac vyniká figúra, ktorou je v prípade verb hovorenia výpovedný obsah. V centre pozornosti sú gnómy alebo precedentné výroky známe v jazykovo-kultúrnej societe (13a, b). Napokon, antepréteritum pre svoju neobvyklosť a patinu funguje v reprodukcii cudzej reči ako prostriedok imitácie, humoru alebo irónie (14).

[18] GRICE, H. Paul: *Logic and Conversation*. In: *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York : Academic Press, 1975, s. 45.

[19] KARLÍK, Petr: *Pojistkové věty*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity.* A 43. Brno : FF MU 1995, s. 49 – 59.

[20] HOFFMANNOVÁ, Jana: *Neurčitost textu*. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovnik/NEURČITOST TEXTU.

(13a) ***Kdesi*** *som* ***vraj*** *bol povedal — alebo to o mne vymyslel* ***ktorýsi*** *dobre platený novinár — že génius sa skladá z jedného percenta inšpirácie a z 99 percent driny*. (img 1970)

(13b) *Ako bol povedal* ***jeden*** *z čestných predsedov SNS: „Na Slovensku je to tak!"* (inf 1997)

(14) *Neraz som deti pristihla, ako ho [=otca] spotvorujú. Chlapec stojí v otcovej obľúbenej póze a deklamuje: Ako* ***som*** *už* ***bol povedal*** *[...]* (img 1990)

Záver

Antepréteritum je stále živým verbálnym časom slovenčiny, avšak od 90. rokov minulého storočia sa jeho frekvencia výrazne znížila. Formovú stránku tvoria dva *l*-ové tvary verb v kontaktnej alebo dištančnej pozícii. Doterajšie výsledky ukazujú, že typickou realizáciou antepréterita v texte je kontaktná pozícia s inverzným slovosledom (typ *ako* ***som bol povedal***). V dištančnej pozícii sú typické 2 – 4 obsadené pozície medzi *l*-ovými tvarmi verb tiež s inverzným slovosledom (typ *keď sme sa boli* ***v Olšanoch raz*** *stretli*). Z hľadiska sémantiky sú s antepréteritom kompatibilné tie verbá, ktoré vypovedajú o existencii človeka a základných prejavoch jeho bytia – komunikácii, aktivite, myslení, čomu zodpovedajú komunikačné, kognitívne, existenčné verbá a diferencované verbá ľudských aktivít (realizačné, pohybové, manipulačné a konverzíva). Širšie jadro verb v antepréterite je extenziou siedmich centrálnych sémantických tried. V každej triede sa antepréteritum uplatňuje v špecifickom význame a odkrýva, ktoré aspekty existencie, myslenia, komunikácie a aktivít človek prežíva ako natoľko dôležité, že ich z minulosti aktualizuje v pamäti a pomenúva príznakovým a konštrukčne nákladným spôsobom (napr. začiatočná a finálna fáza aktivít, emočne prežívané aktivity, niektoré špecifické myšlienkové procesy, komunikačné funkcie a pod.). Funkčné hľadisko sme skúmali na najviac komunikačne zaťaženej lexéme v antepréterite *povedať*. Funguje ako prostriedok časového predchádzania hovorenia, ale aj ako pragmatický komentár, prostriedok neurčitosti, ale aj humoru a irónie.

Literatúra

BĚLIČOVÁ, Helena: *Nástin porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských*. Praha : Karolinum, 1998, s. 84 – 85.

DOLNÍK, Juraj: *Vývin morfológie súčasnej spisovnej slovenčiny (Prehľad zverejnených poznatkov)*. In: *Studia Academica Slovaca 29*. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul, 2000, s. 277 – 286.

FROMM, Erich: *Mít nebo být?* Praha : Aurora, 1976, s. 25 – 30.

GRICE, H. Paul: *Logic and Conversation*. In: *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. Eds. P. Cole, J. L. Morgan. New York : Academic Press, 1975, s. 41– 48.

HOFFMANNOVÁ, Jana: *Neurčitosť textu*. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovnik.

HORÁK, Gejza: *Kategória času (Tempus)*. In: *Morfológia slovenského jazyka*. Ved. redaktor: J. Ružička. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1966, s. 430 – 432.

HORÁK, Gejza: *Slovesné kategórie osoby, času a spôsobu a ich využitie*. Bratislava : Veda, 1993.

HORÁK, Gejza: *Jazyková kultúra v praxi*. Kultúra slova, 29, 1995, č. 1, s. 12 – 13.

HORÁK, Gejza: *Vladimír Mináč: Bol som napísal*. Kultúra slova, 29, 1995, č. 3, s. 141 – 146.

IVANOVÁ, Martina – SOKOLOVÁ, Miloslava – KYSEĽOVÁ, Miroslava – PEROVSKÁ, Veronika: *Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe*. Prešov : Filozofická fakulta PU v Prešove, 2014.

KARLÍK, Petr: *Pojistkové věty*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*. *A 43*. Ed. I. Pospíšil. Brno : FF MU, 1995, s. 49 – 59.

KÁŠOVÁ, Martina – RABATINOVÁ, Slavomíra – DZIAK, Vladimír: *Výskum kondicionálu préterita v slovenčine*. In: *Sondy do morfosyntaktického výskumu slovenčiny na korpusovom materiáli*. Eds. M. Sokolová – M. Ivanová. Prešov : FF PU v Prešove, 2006, s. 61 – 88.

KRAJČOVIČ, Rudolf: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1988.

Slovenský národný korpus – prim-9.0-public-sane. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2018. Dostupné na: https://korpus.juls.savba.sk.

STAŠKOVÁ, Jaroslava: *Výskum antepréterita na korpusovom materiáli*. In: *Vidy jazyka a jazykovedy*. Eds. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2011, s. 162 – 173.

Čas a relativita v jazyku

Marianna Sedláková

Abstract

Time and relativity in language

This article examines the communicative and social contexts as the most important modifiers of vocabulary. An examination of the ageing processes of selected Slovak lexical units over the past 170 years, which is approximately the time of the existence of the codified form of Slovak itself, with a focus on one particular eastern Slovak dialect (Šariš) reveals various analogies and differences. The article primarily examines the contribution and function of the vocabulary of artistic literature, especially from the Romantic and Realist periods, in the production of historical lexicographical manuals of written Slovak in the 1960s and the natural process of the ageing of words in dialectal and colloquial forms of codified Slovak before the emergence of corpus linguistics.

Keywords: temporally-marked vocabulary, archaisms, historicism, dictionaries of the Slovak language, codified language, dialects, communicative context, social context

Východiská

K úvahám na danú tému sme sa dostali cez jediné slovo, ktoré sa nám vyplavilo z podvedomia pri hraní istej spoločenskej hry založenej na skladaní slov z písmen. Hneď v úvode sa teda musíme ospravedlniť, že sa budeme, hoci sme v názve použili dosť široko termín jazyk, pohybovať prevažne len v jeho lexikálnom subsystéme, na ktorom je napokon asi najjednoduchšie sledovať čas, lebo už za života jedinca[1] možno vo

[1] Život jedinca, ktorý sa v súčasnosti počíta na Slovensku na priemerných 80 rokov, možno na základe demografických údajov stotožniť s výmenou troch generácií.

vývine lexiky zažiť či pozorovať zmeny aj v úlohe obyčajného používateľa slovenčiny bez špeciálneho vzdelania, ako to ešte spomenieme nižšie. Pri vyššie uvedenej hre išlo konkrétne o slovo *múď*, ktoré sa nám vynorilo v pamäti hneď s kedysi naučeným dvojverším zo známej balady Janka Kráľa: *Do vodičky skočil,* ***múď*** *si neprevrátil – Janík mladuštičký svoj život utratil.*[2] Ako kážu pravidlá, musela som svojim spoluhráčom (pomerne slušne sčítaným) dokázať v slovníku existenciu tohto slova... Tak sa začal odvíjať príbeh nášho textu.

Slovo v slovníkoch

Slovo *múď* uvádza *Slovník slovenského jazyka* z rokov 1959 – 1968 (SSJ) ako substantívum ženského rodu s dvoma významami. V prvom prípade ide o kožené vrecko na tabak a je doložené citátom z uvedenej Kráľovej balady. Už tu (vyše 100 rokov od prieniku slova *múď* do lexiky spisovnej slovenčiny[3] a následne i do jej lexikografie) sa hodnotí ako zastaralé. V druhom význame – ako rastlina bršlen – je charakterizované ako nárečové slovo. V hesle sa uvádza aj prídavné meno *múďový*, ktoré sme vyhodnotili ako systémový, ale umelý konštrukt lexikografov, lebo v snahe vymyslieť kontext či aspoň spojenie, v ktorom by sa mohlo toto adjektívum vyskytnúť, nám zišlo na um iba jediné (*múďový smrad/zápach/pach/vôňa*), a to aj vo vzťahu k významu, ktorý

Pozri v tab. Priemerný vek pri narodení dieťaťa a Stredná dĺžka života vo veku 65 rokov. Dostupné na: http://www.infostat.sk/vdc/sk/index.php?option=com_content&view=article&id=163:plodnost4&catid=4:grafy-sr&Itemid=34; http://www.infostat.sk/vdc/sk/index.php?option=com_content&view=article&id=145:umrtie2&catid=4:grafy-sr&Itemid=34.

[2] KRÁĽ, Janko: *Zakliata panna vo Váhu a divný Janko*. In: Zlatý fond denníka SME. Dostupné na: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/171/Kral_Zakliata-panna-vo-Vahu-a-divny-Janko/1#ixzz6ySiaovNT.

[3] Balada vyšla v roku 1844 „v prvej knihe vytlačenej v novej slovenčine“ v almanachu Nitra, ako sa uvádza aj v stredoškolskej čítanke z roku 1994 (IHNÁTKOVÁ, Natália a kol.: *Čítanka 1 pre 1. ročník gymnázií a stredných škôl.* Bratislava : IMPRO, s. r. o., vydavateľstvo Litera, 1994, s. 327).

sa dá nájsť cez ľudové pomenovanie krovitej rastliny bršlen európsky (Euonymus europaea) v podobe *kňazov múď* v rozličných nárečových formách zo všetkých troch makroareálov i v slovenskom nárečovom slovníku,[4] rovnako i v *Historickom slovníku slovenského jazyka II*[5] (HSSJ II). O zjavnom treťom význame slova poskytuje presvedčivé dôkazy tiež posledný uvedený slovník, kde sa dané slovo uvádza v základnom význame len ako samčí pohlavný ústroj, vajce (tento dôkaz bol do HSSJ II vyexcerpovaný z *Kamaldulského slovníka* z roku 1763). Ten istý zdroj uvádza aj ďalšie dva botanické názvy bylín z čeľade hluchavkovitých, pri ktorých bol jednoznačne na základe vizuálnej analógie využitý názov ľudského orgánu na pomenovanie rastliny.[6] Z porovnania výskytov slova v slovníkoch možno jednoznačne usúdiť, že historicky bol pôvodne v bežnej reči najfrekventovanejším významom ten, ktorý súčasné slovenské slovníky vôbec neuvádzajú – ako mužský párový pohlavný orgán, ktorý bol ako motivant až následne využitý na pomenovanie podobných javov/vecí v botanike (tri rastliny) a jedného ľudského výrobku tiež veľmi podobného orgánu – miešok (podľa *Slovníka súčasného slovenského jazyka*[7]; SSSJ). Už na tomto mieste by sme sa mohli pokúsiť odpovedať na otázku, prečo sa slovo *múď* vo svojom zjavne historicky najrozšírenejšom význame do SSJ nedostalo. Jednou z príčin by mohol byť fakt, že toto slovo mohlo mať v tých časoch silný príznak subštandardnosti, konkrétne vulgárnosti, a takým slovám sa oficiálna slovenská lexikografia až do vydávania najnovšieho SSSJ oficiálne vyhýbala, čo asi malo z rýdzo pragmatických príčin za násle-

[4] Ako *kňazou múd, kňazou mút, kňazou múť, knazóv mut* i *popova muďa* (*Slovník slovenských nárečí II. L – P (povchádzať)*. Bratislava : Veda, 2006. Ľudové pomenovanie bršlenu v podobe *popova muďa* uvádza i šarišský nárečový slovník (BUFFA, Ferdinand: *Slovník šarišských nárečí*. Prešov : Náuka, 2004).

[5] *Historický slovník slovenského jazyka II, K – N*. Bratislava : Veda, 1992.

[6] Kocúrnik obyčajný (Nepeta cataria) *kočičy mud, marulka poľná* (Calamintha acinos) *kočicy mud, polny mud*. Pomenovanie bršlen európsky (Euonymus europea) – *knezowe múde*, *frangula* je doložené v HSSJ z jediného textu už zo 17. storočia.

[7] *Slovník súčasného slovenského jazyka A – G, H – L, M – N*. Bratislava : Veda, 2006, 2011, 2015.

dok aj vznik slovníka slovenských vulgarizmov[8] na začiatku 90. rokov minulého storočia. To, že v slovníku slovenských vulgarizmov sa pod písmenom M nachádza len 5 slov[9] a slovo *múď* sa medzi nimi nevyskytuje, nás vedie k záveru, že v deväťdesiatych rokoch minulého storočia sa toto slovo v bežnej reči už vôbec nevyskytovalo ani vo význame semenníkov. Pripúšťame, že taká istá situácia mohla byť v slovenčine už aj koncom päťdesiatych a v šesťdesiatych rokoch 20. storočia pri vznikaní Peciarovho slovníka,[10] pripúšťame však aj možnosť, že to bolo inak a slovo sa do slovníka nedostalo pre svoju vyššie spomínanú príznakovú charakteristiku. Prikloniť sa viac k tomuto názoru by mohol viesť i fakt, že v SSJ sa neuvádza ani *miešok* vo význame pohlavného orgánu, hoci ten už vtedy mal určite nasmerované k anatomickej terminológii, s charakteristikou *anatomicky* sa tu uvádza len jeden príklad (*vlasový miešok*), ktorý už SSSJ charakterizuje ako biologický termín. Uvedené fakty nás priviedli k záveru, že na konci 20. storočia slovo *múď* už vôbec nebolo v živom slovníku používateľov hovorovej slovenčiny aj za číro potenciálneho predpokladu, že v ňom kedysi miesto malo. V ďalšom pátraní sme sa teda obrátili na živý jazyk.

Slovo v živom jazyku

Z doteraz uvedených faktov si môžeme urobiť istú predstavu o tom, ako slovo *múď* v reči fungovalo v minulosti. V každom prípade ho Janko Kráľ musel mať v svojej (aspoň pasívnej) liptovskej slovnej zásobe.

[8] Komentár a odhalenie autora Ivana Mizeru pod pseudonymom Anton Zelený pozri v článku TARAGEL, Dušan: *Slovník slovenských vulgarizmov, ktorý sa predával pod rukou*. Dostupné na: https://kultura.sme.sk/c/20757518/velka-vyhra-vulgarizmov-askaredych-slov.html.

[9] Ide o vulgarizmy: *mrd, mrdačka, mrdať, mrdnúť, mrňa.*

[10] Slovník vznikal 9 rokov a na jeho vydanie boli využité 4 milióny excerpčných lístkov, za heslá pod písmenom M bol zodpovedný sám Štefan Peciar. (BOSÁK, Ján: *Jazykovedec Štefan Peciar sa narodil pred 103 rokmi.* Dostupné na: https://reginazapad.rtvs.sk/clanky/vyrocia-historia/91371/jazykovedec-stefan-peciar-sa-narodil-pred-103-rokmi.)

Odkiaľ by ho bol vzal? A prečo si ho vôbec do svojej básne vybral? Rozhodujúce muselo byť samozrejme významové hľadisko, potreboval pomenovať časť ľudského odevu alebo inej bežnej výbavy, ktorá mala byť dostatočne malá a nenápadná, aby si ju hlavný hrdina mohol zabudnúť prevrátiť naruby, ako mu kázala povesť pri zachraňovaní zakliatej panny z Váhu. No iste tu hrala svoju rolu i jednoslabičnosť slova, kvôli počtu slabík vo verši. Pri frekvencii slova v bežnej reči v použitom význame ešte zohráva rolu i faktografický dobový kontext vzťahujúci sa na fajčenie a jeho históriu u nás.[11] Zdá sa, že v polovici 19. storočia bolo u nás fajčenie prevažne z fajky[12] medzi obyčajnými ľuďmi veľmi rozšírené až do presadenia sa cigariet v 80. rokoch, s čím úzko súvisí aj uchovávanie tabaku vo vreckách a vrecúškach, ktoré mohli mať na rozličných nárečových teritóriách rozličné názvy, miešky a mešce, medzi nimi i *múď*, a tak patrili k bežnej (najmä) mužskej výbave. To, že excerptori v polovici minulého storočia usúdili, že slovo *múď* je hodné excerpcie pre lexikografické účely, svedčí najmä o významnom postavení autora, Janka Kráľa, i jeho konkrétnej básne v slovenskej literatúre a kultúre. Rozhodnutie excerptorov potvrdili lexikografi a zaradili do SSJ v 60. rokoch 20. storočia aj toto, podľa všetkého už v bežnej reči nefungujúce slovo, s adekvátnou lexikálnou charakteristikou *zastar.* (zastaraný výraz). Následky tohto činu sa tak presunuli do školskej praxe.

---

[11] „V okolí Hurbanova sa tabak pestoval už v druhej polovici 16. storočia. Od 50. rokov 19. storočia začali zase v Hornom Uhorsku vznikať prvé tabakové továrne – postupne v Bratislave, Košiciach, Banskej Štiavnici, Smolníku a Spišskej Belej. Od patentu cisára Jozefa II. z roku 1784 bol pritom ustanovený štátny tabakový monopol. Na našom území vlastne štát ovládal tabakový priemysel až do 90. rokov minulého storočia." (ČUPKA, Milan: *Cigaretka na dve storočia. Už odstavuje komíny?* Dostupné na: https://zurnal.pravda.sk/spolocnost/clanok/394587-cigaretka-na-dve-storocia-uz-odstavuje-kominy/)

[12] Po celom svete boli známe tzv. štiavničky (PRUŠOVÁ, Veronika: *Posledná slovenská fajkárka: „Štiavnické fajky pochovali cigarety a politika."* Dostupné na: https://dennikn.sk/197958/stiavnicke-fajky-pochovali-cigarety-a-politika/. Známe sú aj hlinené fajky zo Spiša, výroba ktorých siaha až do stredoveku. (BIELICH, Mário – SOJÁK, Marián: *Nálezy hlinených fajok zo Spiša*. Študijné zvesti archeologického ústavu SAV, 65, 2019, s. 179 – 206. Dostupné na: https://www.sav.sk/journals/uploads/1122200009_Bielich_Sojak.pdf).

Slovo v literárnej čítanke

Kým digitalizovaný text Kráľovej balady z druhého vydania jeho súborného diela z roku 1959 neobsahuje žiadne čitateľské vysvetlivky, čo znamená, že vydavatelia usúdili, že v texte sa nenachádza žiadne slovo, ktoré by bolo treba bežnému čitateľovi vysvetliť, jeho školské publikovanie má už iné kritériá. V stredoškolskej literárnej čítanke z roku 1994[13] sa síce priamo táto časť balady neuvádza, ale jej iná časť na s. 327 – 330 obsahuje 4 vysvetlivky (na 96 13-slabičných veršov). Ide o slová *hádka – hádanka, šantuvať – vystrájať, znachor – milé dieťa, kepeň – dlhý kabát, zvrchník*). Uvedené slová majú v SSJ takéto lexikálne charakteristiky: pri slove hádka vo význame hádanka (2. v poradí) sa uvádza *ľud.* (ľudovo, z ľudovej reči), slovo *šantuvať* sa v SSJ nachádza v podobe *šantovať* pri hesle *šantiť* bez osobitej charakteristiky, *kepeň* je uvedený bez príznakovej charakteristiky, príklady naň sú uvedené z Hečkovho a z Kukučínovho textu. Hoci sme pri tejto analýze nemali k dispozícii staršie čítanky, živo pamätáme na to, že s vysvetlivkou slova *múď* v čítanke sme sa počas svojich stredoškolských rokov (koniec 70. rokov) určite stretli a potvrdil nám to i dotazníkový prieskum, ktorý sme uskutočnili na sociálnej sieti formou krátkeho dotazníka.[14] Až 63 % respondentov uviedlo, že význam slova *múď* nepozná. Z tých, ktorí ho poznali, až 78 % uviedlo, že ho poznajú z literatúry, a v tom istom význame, ako ho uvádza Kráľ, ale len 37 % uvádza s Kráľom zhodnú aj gramatickú podobu (*tá múď*). 22 % respondentov uviedlo, že slovo pozná z nárečia vo všetkých nami ponúknutých tvaroch (*ten múď, tá múď, toten muď, tota muďa*[15]). Už aj z uvedených tvarov vyplýva, že medzi respondentmi bola zastúpená ich teritoriálna príslušnosť zhodná so všetkými troma slovenskými nárečovými makroareálmi. Je na mieste zdôrazniť, že podľa malého sociolingvistického prieskumu väčšina súčasných používateľov spisovnej slovenčiny slovo *múď* nepozná. Tí, čo ho poznajú, ho poznajú (len) vďaka literatúre. Minimálny počet respondentov sa s ním

[13] Bibliografický údaj pozri v poznámke č. 3.

[14] Na otázky odpovedalo anonymne 84 respondentov.

[15] Poradie uvádzame podľa počtu odpovedí (21, 15, 3, 2).

stretlo v nárečí a len jeden respondent uviedol, že ide o ľudový názov rastliny. Ukazuje sa teda, že slovenský národ nie je v súčasnosti národ zelinkárov, ktorí by poznali aj ľudové názvy bylín, ale istá časť (tu temer polovica) je výrazne poznačená literárnym vzdelaním.[16]

Slovo v slovenskom národnom korpuse

Slovo sme si v Slovenskom národnom korpuse (SNK) vyhľadali následne,[17] aby sme využili všetky dostupné informačné zdroje. Výsledok nebol ani trochu prekvapujúci. Z 10 výskytov bolo 9 buď priamou citáciou Kráľovho verša (4 razy) alebo sa vyskytlo v referenciách o Kráľovej balade. Len jeden výskyt nasmeroval našu pozornosť na text prekladu Rabelaisovho románu *Gargantua a Pantagruel*,[18] kde bolo slovo použité vo význame mužského párového pohlavného ústroja, prekvapujúco však v mužskom rode („ty môj ľavý múď"), a tak sme sa dopátrali aj k výskytu tohto slova v tvare nominatívu/akuzatívu plurálu – *múde*. Tento tvar sa vyskytol v korpuse 22-krát, vždy to bolo v texte uvedeného románu, kde sme ešte pomocou korpusu našli i jeden deminutívny tvar slova – *múdik*, potvrdzujúceho maskulínnosť substantíva. V súvislosti s iným rodom substantíva oproti tomu, ktorý použil Stredoslovák Kráľ, nás zaujímalo rodisko prekladateľa vzhľadom na evidentnú prítomnosť tohto slova v jeho rodnej reči. Podľa všetkého sa toto slovo vyskytovalo popri v slovníkoch uvedenom Šariši (ako *popova muďa*) aj v spišských dialektoch ešte v prvej polovici minulého storočia. Či bola zmena rodu autorským príspevkom prekladateľa, zatiaľ nevieme posúdiť, hoci slovníkový nárečový tvar by tomu odporoval. Nám sa však v slovníku uvedený nárečový tvar dosť dobre nepozdáva rovnako v Šariši ako na Spiši, a to ani nie kvôli samotnému tvaru substantíva, ale najmä kvôli použitému prívlastku. Tak ako sa na západe Slo-

[16] Naša vzorka nemôže byť objektívne reprezentatívna, keď je postavená na našich priateľoch, medzi ktorými prevládajú čitatelia.

[17] Cez rozhrania v podkorpuse prim-6.0-public-all.

[18] Ide o preklad Jozefa Brandobura z roku 1979.

venska podľa historického slovníka v prívlastku adekvátne vyskytuje privlastňovacie adjektívum *kňazov* (*muď/d*), prívlastok *popov/popova* (*muďa*) by odkazoval skôr na východný región východoslovenských nárečí (zemplínske, užské či sotácke). Uvedený nárečový ekvivalent pripúšťame len preto, že vieme, že po Slovensku sú enklávne i diaspórne roztrúsené lokality pôvodne osídlené národnosťou s jazykom východoslovanského pôvodu, prislúchajúcimi nábožensky prevažne ku kresťanstvu východného obradu vzťahujúcemu sa k pomenovaniu *pop – popov*. V Šariši i Spiši by sme skôr očakávali prívlastok *farárov/farárova*, prípadne *pleban/plebanova*, alebo nárečovo univerzálnejší *biskupov/biskupova*. Tvar, ktorý použil zo Spiša pochádzajúci J. Brandobur pri preklade Rabelaisovho románu by mohol byť tiež príležitostne vytvorenou literárno-nárečovou kombináciou, aj to by však svedčilo o nízkej frekvencii tohto slova v bežnej reči. Vyššie spomenutá štylistická príznakovosť slova padla prekladateľovi iste vhod, keďže jeho naplneným zámerom bol živý, šťavnatý, trochu archaizujúci jazyk. Tento román predstavuje podľa informácií na stránke Literárneho informačného centra jeho vrcholný prekladateľský výkon.[19] V každom prípade tieto fakty z prekladu podporili naše úvahy smerom ku frekvencii troch potenciálnych významov slova *múď*.

Slovo v systéme

Ako sa dá z doteraz povedaného usúdiť, rozprávame sa od samého začiatku o jednom jedinom slove, ktoré sa počas svojej existencie vyskytlo v dvoch síce (vývinovo) súvisiacich, synchrónne však v každej etape vývinu autonómnych, jazykových systémoch. Z uhla pohľadu spisovného jazyka sme mali možnosť využiť na výskum jeho výskytu v lexikálnom subsystéme len SSJ, pretože *Krátky slovník slovenského jazyka* (KSSJ) najmä z hľadiska rozsahu skúmané slovo do svojej databázy nepojal a najnovší SSSJ tak neurobil hlavne z hľadiska časového

[19] Prekladateľ Jozef Brandobur. Dostupné na: www.litcentrum.sk/autor/jozef-brandobur.

(SSSJ zaznamenáva slovnú zásobu spisovnej slovenčiny používanej cca v rozsahu 50 rokov[20]), čo aj z hľadiska našich tu opísaných vedomostí o skúmanom slove len potvrdzuje realitu – úplné vypadnutie slova *múď* zo slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Hoci na základe už uvedených indícií musíme nateraz to isté povedať aj o jeho vzťahu k prirodzeným systémom slovenských dialektov, nemôžeme to urobiť dosť zodpovedne, keďže sme pri hľadaní slova v nárečových systémoch ešte nevyčerpali všetky možnosti. Z aktuálnych sociolingvistických výskumov nárečí[21] však vieme, že slová v nárečiach, ktoré fungujú len ako dorozumievacie kódy v súkromnom styku, starnú rovnako ako v spisovnom jazyku, ale omnoho prirodzenejšie. Neexistujú totiž normatívne príručky ani všeobecne dostupné písané texty, ktoré by ich v systéme „umelo" udržiavali. Pri porovnávaní živého jazyka historickej pamiatky spred 180 rokov sa napríklad ukázalo aj to, že i v súčasnom šarišskom dialekte je mnoho archaizmov, ktorým ešte rozumie najstaršia generácia (tá ich má často aj v aktívnej slovnej zásobe) a stredná generácia aktívnych používateľov nárečia, ale najmladšia generácia ich už vôbec nepozná. Takže sumarizujúc demografické aspekty vo vývine jazyka, na samom konci existencie akéhokoľvek prvku[22] v jazykovom systéme spoločného prirodzeného komunikačného kódu sú potrebné tri generácie používateľov. Z tých nárečových šarišských slov, ktoré majú zjavne domáci pôvod, uveďme na ilustráciu podstatné mená ako *pleban* (nahradilo ho slovo *farar*), *rojti* (*strapce*), *balta* (*šekera*[23]),

---

[20] BUZÁSSYOVÁ, Klára: *Jazyk a spoločnosť: Krátka „kariéra" niektorých slov a významov slov*. In: *Ako sa rodia a žijú slová I. Výber z diela Kláry Buzássyovej*. Bratislava : Veda, 2018, s. 170.

[21] BEDNÁROVÁ, Veronika: *Rodinný idiolekt vo východoslovenskom nárečovom prostredí. Bakalárska práca.* Košice : KSSFaK FF UPJŠ v Košiciach, 2019. Vedúca práce: doc. PhDr. Marianna Sedláková, PhD.

[22] Máme to výskumne overené aj na fonologickej rovine vývinu šariského nárečia. SEDLÁKOVÁ, Marianna – BILSKÝ, Jozef: *Nárečie bardejovskej Dlhej Lúky po viac ako polstoročí od výskumu F. Buffu*. In: *Jazykovedné štúdie XXXII. Prirodzený vývin jazyka a jazykové kontakty*. Bratislava : Veda, 2015, s. 238 – 244.

[23] Najmladšia generácia aktívnych používateľov šarišského nárečia už postupne ustupuje aj od výslovnosti mäkkých ostrých sykaviek.

sumeňe (*svedomje*) a sloveso *potvirac* (*ohvarac*), viac by sme ich mohli uviesť zo skupiny prevzatých slov z cudzích jazykov, najmä nemčiny.[24] Okrem dotazníka sme si živosť skúmaného slova najmä v združenom pomenovaní *popova muďa* overovali aj priamo u konkrétnych aktívnych používateľov šarišského nárečia a v súlade s naším pocitom aj oni adjektívum *popova* vnímali ako cudzie, nedomáce. Dodávame, že v prípade historického pomenovania bršlenu (či inej rastliny či byliny) by do úvahy v šarišskom nárečovom prostredí mohlo prísť i adjektívum *pľebanova*, ale na substantívum *muďa* nezareagoval nikto z nášho okruhu Šarišanov, ale prekvapujúco ani Zemplínčanov či aktívnych používateľov užšího nárečia. V porovnaní so štylisticky obmedzeným prirodzeným nárečovým jazykovým systémom je naopak v spisovnom jazyku množstvo prvkov nielen spoločensky systémových a organizačných, ale aj osobných a osobnostných zásahov kodifikátorov a tvorcov kodifikačných príručiek regulujúcich prienik nových prvkov do jazyka, ako sme to naznačili i v našom *príbehu* slova *múď*.

Lingvistické merito veci

Je zjavné, že tak, ako sa vyvíja samotný jazyk, vyvíja sa i jeho teoretické poznanie, čo sa čoraz viac prejavuje v pragmatickom prístupe k jazykovede. Tento posun z uhla pohľadu lexikografie uviedol Juraj Dolník takto: „Kým chápanie lexikálneho významu v SSJ a KSSJ je viazané na pojem, pričom sa odlišuje lexikografický výklad od vedeckej definície, v SSSJ sa pojmovosť spája so znalosťami používateľov o označovaných entitách, pričom opis sa aj tu obmedzuje na mimoodborné znalosti, ale pripúšťajú sa ‚encyklopedické' údaje, pravda, s tým, že lexikografický výklad sa nemá stotožniť s encyklopedickým opisom."[25] Najnovší

[24] BEDNÁROVÁ, Veronika: *Porovnanie šarišského dialektu s jazykom Soľnobanskej mestskej súdnej knihy z 19. storočia. Diplomová práca*. Košice : KSSFaK FF UPJŠ v Košiciach, 2021, s. 46. Vedúca práce: doc. PhDr. Marianna Sedláková, PhD.

[25] DOLNÍK, Juraj: *Lexikálna pragmatika*. In: *Slovo v slovníku. Aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika. Na počesť Alexandry Jarošovej*. Bratislava : Veda, 2012, s. 43.

slovník slovenského jazyka sa teda v súčasnosti orientuje najmä na bežného používateľa spisovnej slovenčiny, čo je ošetrené i technicky ľahkou dostupnosťou na stránkach Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. V svojom príspevku z rovnakého podujatia ukazuje Klára Buzássyová, „ako sa v spracovaní príslušných heslových statí v SSSJ uplatňuje lexikálna pragmatika, príznaky, ktoré podmieňujú štýlovú a funkčnú určenosť slov obsahujúcich príznak pragmatickej povahy“[26]. V časti venovanej časovému a hodnotiacemu faktoru ukazuje, ako sa na spracovaní slov v SSSJ prejavuje pragmatické spresnenie zásad, ktoré vypracovala Alexandra Jarošová. Zjednodušujúco tu z príspevku vyberieme len kvalifikátory týkajúce sa času a hodnotenia ako motiváciu našich ďalších úvah. Za univerzálny možno považovať kvalifikátor *hist.*, ktorý sa používa bez ohľadu na obdobie. „Dosah na zachytávanie údajov pragmatickej povahy môžu mať slová a slovné spojenia uvedené sémantizačnou poznámkou (v minulosti) a (prv).“[27] Rovnako poznámkou v zátvorke obyčajným typom písma môže byť vyjadrená aj hodnotiaca zložka v lexikálnej pragmatike – s formuláciami ako „s negatívnym postojom hovoriaceho k označenému javu“ alebo poznámkou „z pohľadu kritikov“ či „z pohľadu veriaceho človeka“[28] a pod.

Ak by sa naše slovo *múď* bolo dostalo do SSSJ, alebo lepšie, ak by sa bol pragmatický aspekt lexiky prejavil už v SSJ, aký kvalifikátor okrem *zastr*. by mu patril? Akou poznámkou by sa dalo vyjadriť to, čo sme sa v našom príspevku snažili ukázať? Nie som lexikografka, ba ani za lexikologičku sa nemôžem pokladať, mojím hlavným záujmom je najmä vývin a ten sa prejavuje na všetkých úrovniach jazyka. No napriek pomerne krátkej existencii slova *múď* v slovníku spisovnej slovenčiny ho nepovažujem za podenkové či efemérne slovo.[29] Najbližšie by malo

[26] BUZÁSSYOVÁ, Klára: *Konotatívne a pragmatické príznaky lexikálneho významu.* In: *Slovo v slovníku. Aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika. Na počesť Alexandry Jarošovej*. Bratislava : Veda, 2012, s. 59.

[27] Tamže, s. 60.

[28] Tamže, s. 64 – 68.

[29] K termínu i k jeho využitiu pri tvorbe SSSJ pozri: BUÁSSYOVÁ, Klára: *Jazyk a spoločnosť: krátka „kariéra“ niektorých slov a významov slov*. In : *Ako sa rodia a žijú slová I.* Bratislava : Veda, 2018.

hádam k okazionalizmu. „Okazionalizmy nespájame s podenkovosťou, krátkym zánikom, lebo napríklad príležitostne utvorené autorské slová spisovateľov žijú v ich literárnych textoch.“[30] Literárny okazionalizmus sa totiž nemusí prejaviť len ako novo vytvorené slovo, ale aj ako aktuálne či príležitostne prevzaté z iného jazykového systému, čo by sa k slovu *múď* a jeho slovníkovej „kariére“ hodilo najviac. Ak sme veci pomenovali správne, tak ani v prípade prežitia by sa naša *múď* do SSSJ nedostala, lebo podľa zásad tvorcov, najnovší slovník slovenského jazyka okazionalizmy nespracúva. Našťastie hráči spoločenských hier založených na skladaní slov z písmen môžu stále používať aj staršie slovníky, všetko záleží na nastavení pravidiel.

Literatúra

BIELICH, Mário – SOJÁK, Marián: *Nálezy hlinených fajok zo Spiša*. Študijné zvesti archeologického ústavu SAV, 65, 2019, s. 179 – 206. Dostupné na: https://www.sav.sk/journals/uploads/1122200009_Bielich_Sojak.pdf.

BOSÁK, Ján: *Jazykovedec Štefan Peciar sa narodil pre 103 rokmi.* Dostupné na: https://reginazapad.rtvs.sk/clanky/vyrocia-historia/91371/jazykovedec-stefan-peciar-sa-narodil-pred-103-rokmi.

BUFFA, Ferdinand: *Slovník šarišských nárečí*. Prešov : Náuka, 2004.

Historický slovník slovenského jazyka II. K – N. Bratislava : Veda, 1992.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: *Ako sa rodia a žijú slová I. Výber z diela Kláry Buzássyovej*. Bratislava : Veda, 2018.

ČUPKA, Milan: *Cigaretka na dve storočia. Už odstavuje komíny?* Dostupné na: https://zurnal.pravda.sk/spolocnost/clanok/394587-cigaretka-na-dve-storocia-uz-odstavuje-kominy/.

DOLNÍK, Juraj: *Lexikálna pragmatika*. In: *Slovo v slovníku. Aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika. Na počesť Alexandry Jarošovej*. Bratislava : Veda, 2012, s. 41 – 49. Dostupné na: https://www.juls.savba.sk/attachments/pub_slovo_v_slovniku/slovo_v_slovniku.pdf.

[30] Tamže, s. 176.

IHNÁTKOVÁ, Natália a kol.: *Čítanka 1 pre 1. ročník gymnázií a stredných škôl.* Bratislava : IMPRO, s. r. o., vydavateľstvo Litera, 1994.

JURČOVÁ, Danuša: *Krátky slovník základných demografických pojmov*. Bratislava : Infostat – Inštitút informatiky a štatistiky, Výskumné demografické centrum, 2002. Dostupné na: http://www.infostat.sk/vdc/sk/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=13&Itemid=58.

KRÁĽ, Janko: *Zakliata panna vo Váhu a divný Janko*. In: KRÁĽ, Janko: *Súborné dielo*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959. Dostupné na: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/171/Kral_Zakliata-panna-vo-Vahu-a-divny-Janko/1#ixzz6ySiaovNT.

PRUŠOVÁ, Veronika: *Posledná slovenská fajkárka: „Štiavnické fajky pochovali cigarety a politika."* Dostupné na: https://dennikn.sk/197958/stiavnicke-fajky-pochovali-cigarety-a-politika/.

SEDLÁKOVÁ, Marianna – BILSKÝ, Jozef: *Nárečie bardejovskej Dlhej Lúky po viac ako polstoročí od výskumu F. Buffu*. In: *Jazykovedné štúdie XXXII. Prirodzený vývin jazyka a jazykové kontakty*. Bratislava: Veda, 2015, s. 238 – 244.

Slovník slovenských nárečí II. L – P (povchádzať). Bratislava : Veda, 2006.

TARAGEL, Dušan: *Slovník slovenských vulgarizmov, ktorý sa predával pod rukou*. Dostupné na: https://kultura.sme.sk/c/20757518/velka-vyhra-vulgarizmov-askaredych-slov.html.

ZELENÝ, Anton: *Najkratší slovník slovenského jazyka*. Bratislava : Archa, 1991.

II.

Jazyk, literatúra, umenie, politika a dejiny v reflexii aktuálneho vedeckého výskumu

Oslovenia a dialógy v tradičných rómskych piesňach

Jana Belišová

Abstract

Addressing and dialogue in traditional Roma songs

Many traditional Roma songs sound like fragments of real conversations from everyday life, and a reason for this is their use of dialogical fragments in song lyrics. This article discusses the use of these elements in the older layer of Roma songs, specifically in drawn-out songs for listening and in songs for dancing. These songs are often addressed to a fictional or existing person, and sometimes several of them at once. Ways of connecting with others include various forms of address, dialogical fragments, and pure dialogues using direct or indirect speech. For songs where the focus is on listening, it is characteristic for the performer to address God, their mother, or the Roma people and invite them to play the role of a kind of "witness" with whom the performer can share stories and emotions. The first part of these songs tends to be informative, whereas the second part focuses on the person being addressed and is where communicative elements are used. In some songs of lament, there is evidence of stages of sadness, anger, and helplessness alongside reconciliation. Pure dialogical forms occur more often in dance songs and have a humorous character. Communication in these songs takes the form of pleas, wishes, challenges, warnings, reproaches, sighs, and reassurances.

Keywords: songs, communication, dialogue, addressees, songs, engagement in conversation

Mnohé rómske piesne pôsobia veľmi živo a autenticky, ich témy a motívy odrážajú kľúčové oblasti života svojich nositeľov. „Človeka možno zobraziť ako živého jedine tak, že ho zachytíme, ako bezprostredne

koná. Najvlastnejším ľudským konaním je reč.“[1] Niekedy texty pôsobia ako fragmenty vystrihnuté z rozhovoru, a práve inklinovanie ku komunikácii s konkretizovaným alebo neznámym adresátom už či formou oslovenia, prihovárania sa alebo dialógu im dodáva živosť a plastickosť. Každá pieseň má minimálne jedného adresáta a tým je poslucháč. V niektorých piesňach sa však interpret obracia aj na ďalších adresátov, pozorovateľov, svedkov, v prípade čistého dialógu sa v piesni vymieňajú úlohy interpreta a adresáta. Samozrejme fiktívne v našich úvahách predpokladáme, že pieseň je celý čas spievaná jednou osobou. Hranica medzi monológom a dialógom je veľmi tenká, javí sa však, že prvotný a prirodzenejší je dialóg. Ľudia často svoje dojmy nerozprávajú v ucelenom monológu (pokiaľ nejde napríklad o prednášku), ale skôr v rámci nesúvislého dialógu. Hovorí sa, že umeniu počúvať druhého sa človek musí naučiť, keďže k prerušovaniu a skákaniu do reči máme vrodený sklon.[2] Človek má potrebu svoje pravdy zdieľať s niekým ďalším, hľadá svedka, druhého X či absolútneho diváka.[3]

Piesne slovenských Rómov môžeme rozdeliť do dvoch hlavných kategórií: *phurikane giľa* (starodávne piesne) a *neve giľa* (nové piesne)[4]. Pomenovania vychádzajú z terminológie interpretov piesní, pri *neve giľa* často používajú aj označenia žánrov populárnej hudby, ktorými boli inšpirované. Starodávne ťahavé žalostné piesne sa zvyknú označovať aj *čorikane giľa* (piesne o biede), *žalosno giľa* (žalostné piesne) alebo názvom *halgató*, prevzatým z maďarčiny. V obidvoch kategóriách sa vymedzujú pomalé piesne na počúvanie a tanečné piesne.[5] V štúdii sa budeme venovať kategórii starodávnych piesní, preto-

[1] MARČOK, Viliam: *Estetika a poetika ľudovej poézie*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 65.

[2] MUKAŘOVSKÝ, Jan: *Dialog a monolog*. Listy filologické, 67, 1940, č. 3 – 4, s. 140 – 141.

[3] MERLEAU-PONTY, Maurice: *Vnímání druhého a dialog*. Reflexe, 2019, č. 57, s. 129.

[4] Bližšia charakteristika *phurikane giľa* a *neve giľa* napríklad v štúdii BELIŠOVÁ, Jana: *Bašav, more, bašav. Zahraj, chlapče, zahraj. O piesňach slovenských Rómov.* Bratislava : Žudro, Ústav hudobnej vedy SAV, 2012.

[5] Toto základné delenie rómskych piesní používa mnoho autoriek, ktoré sa venovali rómskej hudbe, napríklad HÜBSCHMANNOVÁ, Milena: *Slovesná tvorba slovenských Romů. Přehled jednotlivých žánrů.* Slovenský národopis, 36, 1988, č. 1, s. 80

že v nich sa častejšie vyskytujú pôvodné kompozičné postupy, medzi ktoré patrí aj využívanie dialogických prvkov. Pri analýze a porovnávaní budeme pracovať s piesňovým materiálom zo zbierok *Phurikane giľa* (Starodávne rómske piesne) a *Hojna nejna* (Tanečné rómske piesne).[6] Skúmané piesne pochádzajú z vlastných terénnych výskumov autorky v rokoch 1988 – 2004. Keďže budeme pracovať s textovou zložkou piesní, dôležitú úlohu zohrávajú zápisy a preklady textov piesní. Časť zápisov a prvotných prekladov sme s pomocou miestnych obyvateľov realizovali ešte počas terénnych výskumov. Druhá fáza zahŕňala hromadné spracovanie a preklad väčšieho korpusu piesní a intenzívnu spoluprácu s prekladateľkami.[7] V poslednej etape, pred publikovaním výsledkov výskumov sme ucelené preklady posielali na jazykovú korektúru.[8]

– 91: phurikane giľa: halgató (písně k poslechu) a čardaša (písně k tanci); DAVIDOVÁ, Eva: *Lidová hudba a písně Romů*. In: *Černobílý život*. Praha : Gallery, 2000: loke phurikane giľa (táhlé, pomalé, tradiční písně) a taneční písně a rytmické popěvky; KOVALCSIK, Katalin: *Szlovákiai Oláhcigány Népdalok. Vlach Gypsy Folk Songs in Slovakia.* Budapest : Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet, 1985: slow songs a dance melodies. Delenie vzťahujú hlavne na piesne starej vrstvy (*phurikane giľa*), no platí i pre piesne novej vrstvy (*neve giľa*).

6 BELIŠOVÁ, Jana: *Phurikane giľa. Starodávne rómske piesne*. Bratislava : Občianske združenie Žudro v spolupráci s občianskym združením Media3, 2002; BELIŠOVÁ, Jana: *Hojna nejna. Phurikane giľa 2. Tanečné rómske piesne. Dance Roma Songs*. Bratislava : Žudro, 2006. Skúmané piesne pochádzajú z vlastných terénnych výskumov autorky v rokoch 1988 – 2004. Všetky piesne sú uložené v súkromnom archíve autorky a postupne sú sprístupňované v elektronickej databáze občianskeho združenia Žudro https://ezbierka.zudro.sk/, vytvorenej v roku 2020.

7 V rokoch 1988 – 2003 sme na prekladoch spolupracovali hlavne s Erikou Šarišskou z obce Abranovce pri Prešove, od roku 2004 s Mariou Oláhovou z Detvy a od roku 2014 so Silviou Šípošovou zo Zlatých Klasov pri Bratislave.

8 Pri korektúrach sme spolupracovali s pracovníkmi rómskeho periodika *Romano nevo ľil,* hlavne s Danielou Šilanovou, ale aj s Františkom Godlom a Erikou Godlovou.

Dialogické formy

Starodávne žalostné piesne bývajú osobnou spoveďou a majú aj očistnú úlohu prinášajúcu úľavu.[9] Fakt, že témy a motívy, o ktorých spievajú, sú všeobecné a zdieľané cez putovné strofy v piesňach komunitou, interpretom prináša pocit, že nie sú so svojou bolesťou sami.[10] A snáď práve táto túžba nebyť so svojím prežívaním a emóciami sám, je jednou z príčin pomerne častého výskytu dialogických fragmentov v piesňach. Texty piesní sú často adresované fiktívnej či konkrétnej osobe, pričom stupeň prepojenia s oslovovanou osobou má rôznu intenzitu. Najslabšou je použitie druhej osoby jednotného alebo množného čísla, bez priameho oslovenia. Ďalším stupňom je prihováranie sa bez konkretizovania adresáta. Bližšou formou je oslovenie osoby, adresovanie celej piesne konkrétnej osobe alebo viacerým osobám a najintenzívnejšou formou komunikácie v piesni je použitie dialógu. Tieto hlavné formy majú mnoho variantov, ako napríklad dialóg samého so sebou, nepriame oslovenie, nepriama reč a podobne. Dialogické prvky sa môžu tiahnuť celou piesňou alebo sa v nej vyskytnú iba ojedinele.

Adresovanie piesne druhej osobe bez oslovenia či identifikácie sa častejšie vyskytuje medzi tanečnými piesňami. Mnohé posmešné piesne sú spievané v druhej osobe nespresnenému adresátovi, môže ním byť aj samotný poslucháč (*tri koruni dava **tut***/tri koruny **ti** dám[11]). Alebo sa v piesni prihovára fiktívnemu adresátovi: *Te man nane* o *sasipen, so tu manca **tu** kereha?*/Keď ja nemám zdravie, čo **ty** so mnou urobíš?[12] Často je v piesňach oslovením „ty“, „ťa“ silnejšie vyjadrená emócia – *kamav **tut***/mám **ťa** rád, rada ako použitím tretej osoby; *kamav **la***/mám **ju** rád. Prípadne speváčka oslovuje samu seba: *Rozi, Rozi, meľaľi som*/ Rozi, Rozi, špinavá som[13]. V niektorých piesňach je položená otázka,

[9] DAVIDOVÁ, Eva: *Lidová hudba a písně Romů*. In: *Černobílý život.* Praha : Gallery, 2000, s. 106.

[10] HÜBSCHMANNOVÁ, Milena: *Slovesnost a literatura v romské kultuře*. In: *Černobílý život.* Praha : Gallery, 2000, s. 133.

[11] Bardejov – Poštárka, 2001.

[12] Svinia, okres Prešov, 2001.

[13] Žehňa, okres Prešov, 1988.

ktorá nemá adresáta: *So chaňa mire čhave, te me buči na kerava?*/Čo budú jesť moje deti, keď nebudem pracovať?

Ťahavé piesne na počúvanie bývajú štruktúrované do dvoch častí, popisnej a emotívnej. V prvej časti spevák podáva informáciu, buď o situácii (niekto je chorý, chudobný) alebo o deji (niekomu ubližujú, niekto uteká, hľadá niekoho). Druhá, emotívna časť piesne sa zvykne obracať na konkrétneho adresáta, a práve v nej sa využívajú komunikačné a dialogické prvky. Napríklad prvá časť piesne informuje: „Náš dom je postavený zo samých veľkých dosiek, zďaleka v ňom vidno najväčšiu chudobu", v druhej časti sa interpret sťažuje, že „nemá peniaze, ani šaty, lebo je chudobný". Alebo informácia „Na cintoríne je veľká brána" je vovedenie do situácie a hneď za tým nasleduje emotívna prosba „neneste tam moju milú". Silné emócie potrebujú svedkov, do pozície „nemého svedka" býva prizývaný Boh, mama alebo ľudia – Rómovia. V prvej vyššie uvádzanej piesni sa spevák obracia na Boha: „Bože, lebo som chudobný, s peniazmi nevystačím", v druhej na ľudí, ktorí jeho milú nesú na cintorín: „neneste ju ešte, Rómovia, neskoro som prišiel, nevidel som ju, spí".

Mnohé piesne sú akýmsi rozhovorom s Bohom. V pravlasti Rómov, v Indii, hinduisti modlitbu spievajú. Aj piesne Rómov, v ktorých sa spevák prihovára Bohu, môžeme považovať za istý druh modlitby.[14] Speváci ľutujú, že neposlúchali Boha, prosia ho o pomoc, o radu, vyčítajú mu utrpenie, väčšinou nie vlastné, ale niekoho blízkeho (ženy, matky, detí, súrodenca). V mnohých piesňach ho len tak, akoby mimochodom, s úplnou samozrejmosťou, že je stále nablízku a počuje, pomedzi hlavný text oslovujú, akoby ho pozývali za svedka toho, čo sa deje. Veľmi podobné postavenie v piesňach má aj mama. Spevák je často potrestaný preto, že neposlúchal mamu, prosí ju o radu, zveruje jej dôležité úlohy (postarať sa o deti), je nositeľkou odkazov z väzenia alebo je v úlohe svedka, podobne ako Boh, je spomínaná a oslovovaná s absolútnou dôverou vo vypočutie. Oslovenia svedkov často nie sú v texte pevne dané, ale vkladajú sa podľa emočného rozpoloženia speváka.

[14] HÜBSCHMANNOVÁ, Milena: *Slovesnost a literatura v romské kultuře*. In: *Černobílý život.* Praha : Gallery, 2000, s. 134.

Výnimočné postavenie matky v rodine dokladujú piesne, ktoré sú jej celé adresované. Neprítomnosť matky je príčinou utrpenia interpretky. Matka zomrela, ona ostala sama, a tak sa so svojimi otázkami, ktoré predtým riešila s ňou, obracia na Boha. Túto pieseň spievala žena v mužskom rode, akoby si tým udržovala odstup a zmierňovala bolesť zo straty matky.

I mamo, mamo, so kerdžal?	Mami, mami, čo si urobila?
Pre kas tu man te mukhľan?	Komu si ma zanechala?
Mukhľan, mukhľan tu man korkores.	Nechala, nechala si ma samotného.
So me, čoro, Devla, kerava?	Čo ja, úbohý, Bože, urobím?[15]

Matka je oslovovaná s naliehavou pravidelnosťou v piesňach, ktoré niektorými prvkami pripomínajú lamenty. V niektorých rómskych komunitách staré ženy ešte spievajú archaickým spôsobom s prvkami lamentu.[16] Stereotypne opakujú citoslovcia, zvolania, oslovujú matku alebo Boha a volia si jednoduchú melodickú mustru s úzkym ambitom. Lamenty vždy súviseli s nejakou rozlúčkou, už či pozostalých s mŕtvym, nevesty so svojou rodinou alebo odveleného vojaka.[17] Nasledujúca skrátená ukážka, ktorá tvorí necelú desatinu dlhej monotónnej piesne, hovorí o osamelosti, odrezanosti dcéry od matky:

[15] Erika Šarišská, Abranovce, okres Prešov, 1995.

[16] S takýmto archaickým spevom sme sa stretli v obci Svinia, okres Prešov pri terénnom výskume autorky v roku 2001. Nahrávania sa zúčastnili štyri ženy vo veku medzi šesťdesiat a sedemdesiat rokov. Spievali žalostné piesne starej vrstvy. Každá z nich pritom využívala svoju vlastnú, veľmi jednoduchú melódiu, na ktorú spievala mnohostrofické, improvizované texty vyskladané z putovných strof, ustálených metafor, prirovnaní a formulácií, charakteristických pre tento piesňový žáner. Ženy vytvorili jednu veľmi dlhú spoločnú pieseň. Keď niektorú z nich spievanie príliš rozrušilo, spev prevzala ďalšia a týmto spôsobom spievali takmer hodinu. BELIŠOVÁ, Jana: *Phurikane giľa. Starodávne rómske piesne*. Bratislava : Občianske združenie Žudro v spolupráci s občianskym združením Media3, 2002, s. 45.

[17] ŠTEFKOVÁ, Markéta: *Umelecká štylizácia lamento-toposu* v hudbe. In: *Studia Ethnomusicologica IV. Lament v hudbe.* Bratislava : Ústav hudobnej vedy SAV, 2009, s. 65.

Joj, dajori, mirori,	Joj, mamička moja,
Joj, či me na som tiri?	Joj, či ja nie som tvoja?
Joj, či ča odi tiri,	Joj, či je len tá tvoja,
Joj, so paš tute hiňi?	Joj, čo pri tebe je?
Joj, dajori mirori	Joj, mamička moja,
Joj, o šero man dukhal.	Joj, hlava ma bolí.
Joj, o šero man dukhal,	Joj, hlava ma bolí,
Joj, na džanav sostar.	Joj, neviem z čoho.
Joj, te man ňiko nane,	Joj, nikoho nemám,
Joj, ča me som korkori.	Joj, len som sama.
Joj, ča me som korkori,	Joj, len som sama,
Joj, sar čhindo kaštoro.	Joj, ako odrezaný konárik.
Joj, dajori mirori	Joj, mamička moja,
Joj, dajori, mirori	Joj, netrhaj si vlasy.
Joj, ma čhinger tre bala.	Joj, svoje vlasy trháš,
Joj, tre bala čhingeres,	Joj, mne žiaľ robíš.[18]

Jednotliví adresáti v piesňach môžu mať rôzne roly. V nasledujúcej piesni spevák najprv osloví ženu ako rovnocennú partnerku, ktorá s ním zdieľa rovnakú situáciu a zodpovednosť. Potom sa prihovára mame, ktorej sa zveruje s vlastnou bolesťou, hľadá u nej poľutovanie a pochopenie:

Aj di romňi, miri romňi,	Žena moja, žena,
dukhal man miro jilo.	srdce ma bolí.
Jaj, ola mire churde čhave,	Jaj, tie moje drobné deti,
ajdi sar šukar ajse čore.	aké sú pekné, také sú chudobné.
O Del, rovav, dalke rovav	Bože, plačem, mamka, plačem,
pal ma, miro šero.	pre mňa, moju hlavu.

[18] Svinia, okres Prešov, 2001.

Kaj ola mire churde čhave
i de ajsi šukar, ajse čore.

Keď tie moje drobné deti
aké sú pekné, také sú chudobné.[19]

V tanečných piesňach častejšie nachádzame ucelené dialogické formy, s tým súvisí i striedanie a množenie postáv. V ukážke sa rôzne striedajú osoby, ktoré spievajú, aj adresáti. Najprv spieva chlapec dievčaťu, chce si ju získať darom. Dievča rozpráva mame, že sa jej nepáči, že je vo vzťahu veľmi rýchly. V poslednej strofe sa sťažuje chlapec svojej mame, že dostal od dievčiny facku:

Andre tire kale bala
somnakuňi khangľi dava.
Joj, andre tire kale bala
somnakuňi kangľi dava.

Do tvojich čiernych vlasov
zlatý hrebeň dám.
Joj, do tvojich čiernych vlasov
zlatý hrebeň dám.

Mekh ča ov man dikhľa, mamo,
imar mandar phučľa, mamo.
Joj, andre tire kale bala,
somnakuňi kangľi dava.

Len čo ma videl, mama,
už si odo mňa pýtal, mama.
Joj, do tvojich čiernych vlasov
zlatý hrebeň dám.

Pre uľica geľom, mamo,
pal o muj latar chudňom.
Joj, andre tire kale bala
somnakuňi kangľi dava.

Na ulicu som išiel, mama,
zaucho som od nej dostal.
Joj, do tvojich čiernych vlasov
zlatý hrebeň dám.[20]

Pieseň je niekedy formálne vystavaná tak, že tá istá osoba – adresát – sa ocitá v pozícii oslovovaného i toho, o kom sa spieva. Alebo spevák spieva o sebe v tretej osobe. Takému spôsobu vyjadrovania sa hovorí illeizmus (z latinčiny „ten človek"). Obvykle je považovaný za prejav vysokého sebavedomia, no môže to byť i pomôcka, ako sa odosobniť a pozrieť sa na veci zvonka, objektívne, no môže poukazovať aj na akúsi osamotenosť. Nasledujúcu pieseň spieva mama svojim deťom

[19] Abranovce, okres Prešov, 1995.
[20] Hermanovce, okres Prešov, 2002.

v tretej osobe. Napokon, matky sa takto bežne zhovárajú s deťmi: *Čo ti mamička priniesla?*:

Geľas e daj pre Poľanka,	Išla mama do Polianky,
kidľas maro leketate.	zbierala chlieb do zástery.
Len, chan, mire churde čhave,	Berte, jedzte, moje malé deti,
so tumenge tumari daj anďa.	čo vám vaša mama doniesla.[21]

Komunikačné časti piesní môžu byť vyjadrené priamou rečou *Phendžom lake: „Av avri, cinav tuke, so kames!"*/Povedal som jej: „Poď von, kúpim ti, čo chceš!"[22] alebo nepriamou, sprostredkovanou rečou *Ajci phendžom la sasake, kaj le Jančus(ke) te lačharel*/Tak som povedala svokre, nech Janko ustelie.[23]

Typy prihováraní

Rómske žalostné piesne sú aj prostriedkom, ako sa so žiaľom vyrovnať. V niektorých piesňach nachádzame fragmenty fáz smútenia – šok, hnev, vyjednávanie, depresia, prijatie – vyjadrené pomocou gradácie textu, zahusťovania slov, či oslovení a následného upokojenia a zmierenia. Pieseň *Churde veša* najprv prináša obraz matky, ktorá sedí na cintoríne medzi lesmi a plače. Speváčka v speve oslovuje Boha, pričom môžeme sledovať gradáciu dramatickosti piesne priraďovaním a opakovaním motívov. Môžeme hovoriť o náznakoch vypočítavania (enumerácie), ktoré napomáha zmocňovaniu sa reality cez detaily.[24] Prvá strofa je bez oslovenia, v druhej Boha osloví až trikrát, pridáva sa aj zdrobnenina *Devloro*/Božičku. Stupňovanie pozorujeme aj v pribúdaní bytostí, ktoré plačú. Plače matka, všetci plačú kvôli nej, plačú dokonca aj lesy, poeticky personifikované. V tretej strofe sa dozvedáme, že matka plače kvôli

[21] Bystrany, okres Spišská Nová Ves, 2001.

[22] Žehňa, okres Prešov, 1988.

[23] Markušovce – Jareček, okres Spišská Nová Ves, 2001.

[24] MARČOK, Viliam: *Estetika a poetika ľudovej poézie*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 79.

otcovi, ktorý zomrel. Tu sa mení adresát, speváčka oslovuje už nie Boha, ale priamo matku zúfalým výkrikom: „*Počuješ, mama? Už je mŕtvy!*“ Táto časť piesne je jej pocitovým vrcholom, vyjadrením zúfalstva, hnevu a depresie. V ďalšej strofe prichádza zmierenie a upokojenie, speváčka sa prihovára deťom, aby neplakali, hoci ona stále ešte plače. No ďalšie slová piesne nás prevedú pretrvávajúcim žiaľom, v ktorom sa chvíľami zdá, že aj matka zomrela, žiaľom, v ktorom sa stretáva bolesť všetkých opustených a svet mŕtvych sa prelína so svetom živých:

Churde veša
u maškaral o cintiris.
Bešel ode mri dajori,
sako rovel kaj mri dajori.

Churde veša
u maškaral o cintiris,
bešel ode mri dajori.
Rovel, Devla, sako, Devla, pre late,
churde veša, avka roven, Devla,
mri daj, Devla, jaj Devlale, rovel.

Churde veša
u maškaral o cintiris,
bešel odaj mri phuri daj,
avka Devla ode rovel sako.

Mri phuri daj, avka, Devla,
so, čorori, de kerenas?
Muľas amenge mro dadoro,
kaj nane amen ňiko.
Šunes, mri daj, kaj te muľa!
Rovas, Devla, sako, Devla, pal late.

Ma roven, čhavale,
bo me, the me, Devla, rovav.
Avka rovav, kaj amen nane ňiko,

Avka, Devla, joj avka, pal mri dajori.
Ma roven, de Devla, mre čhavale,
mri phuri daj avka, Devlale, rovel.

Avka rovas, avka dikhas,
pre oblačkica, kaj te avel,
jaj, phare jileha me dikhav,
mro dadoro, de, pal ma rovel.

Savore pheňa, de, rovas,
Avka, Devla, de, me, Devla,
the me rovav.

Drobné lesy
uprostred cintorín.
Sedí tam moja mamička,
každý plače, kde je moja mamička.

Drobné lesy,
uprostred cintorín.
Sedí tam moja mama,
plače, Bože, každý pre ňu.
Drobné lesy tak plačú, Bože,
moja mama, Bože, jaj, Božičku, plače.

Drobné lesy,
uprostred cintorín.
Sedí tam moja stará mať,
tak, Bože, tam plačú všetci.

Moja stará mať, tak, Bože,
čo, úbohučká, čo urobí?
Zomrel nám môj otecko,
už nemáme nikoho.
Počuješ, mama, už je mŕtvy!
Plačeme, Bože, všetci, Bože, za ňou.

Neplačte, deti,
lebo ja, aj ja, Bože, plačem.
Tak veľmi plačem, že nemáme nikoho,
tak veľmi, Bože, joj, tak, za mojou mamičkou.
Neplačte, Bože, moje deti,
moja stará mať, tak, Bože, plače.

Tak plačeme, tak sa dívame,
cez okienko, že sa vráti.
Joj, s ťažkým srdcom hľadím,
môj otecko pri mne plače.

Všetky sestry plačú.
Tak, Bože, ja, Bože,
aj ja plačem.[25]

V mnohých piesňach nachádzame pocit či presvedčenie, že za utrpenie, ktoré interpreti prežívajú, nesú vinu. Pre porovnanie uvádzame časti textov z dvoch verzií tej istej piesne. Kým v prvej sa speváčka pýta Boha, čo urobila, že sa má zle a je opustená, no odpoveď nedostáva, v druhej verzii piesne priznáva, že príčinou jej nešťastia je to, že opustila svojho muža:

1. verzia piesne

Joj, Devlale, so me kerdžom,
joj, mištes me na kerdžom.
Joj, e daj mange muľa,
joj, o dad romňa iľa.

Joj, Bože, čo som urobila,
joj, dobre som neurobila.
Joj, mama mi zomrela,
joj, otec sa oženil.

2. verzia piesne

Joj, Devlale, so me kerdžom,
joj, me mište de na kerdžom.
Raje romes khere mukľom,
kurvašiha me odgeľom.

Joj, Bože, čo som spravila,
dobre som nespravila.
Pána muža som doma nechala,
so sukničkárom som odišla.

[25] Júlia Červeňáková, Svinia, okres Prešov, 2001.

V inom prípade je miera sebareflexie natoľko výrazná, že muž nielen priznáva svoju vinu *phučav me mangel, so me kerdžom*/odpusť mi, čo som urobil, ale prosí ženu o odpustenie, no nie kvôli sebe, či kvôli nej, ale kvôli deťom: *Na dikh man, ale dikh le čhaven, bo o čhave amaro dživipen*/Nehľaď na mňa, ale na deti, lebo deti sú náš život.[26]

Dialóg

Komunikácia je v rómskych piesňach dôležitým prvkom. Adresát síce často mlčí, alebo si jeho reakciu môžeme domýšľať z ďalšieho priebehu piesne. Prípadne je len svedkom vnútorného monológu speváka. Kompozícia niektorých piesní sa opiera o čistý dialóg, nachádzame v nich aj reakciu, odpovede. „Forma dialógu najpriamejšie vyjadruje bezprostredný, dôverný vzťah k okolitému svetu [...] teda aj druhému človeku."[27] Úlohy sa vymenia, spevák sa na chvíľu stáva fiktívnym poslucháčom. Obvykle je dialogická iba časť piesne:

Phrala miro, phrala,
biken tro gadoro.
Biken tro gadoro,
vaš o kotor maro.

Brat môj, brat,
predaj svoju košieľku.
Predaj svoju košieľku
za kus chleba.

Sar les bikenava
de o čhave o roven.
Jaj, de, o čhave de roven,
de vaš o kotor maro.

Keď ju predám,
deti aj tak budú plakať.
Joj, veď deti plačú
pre krajec chleba.[28]

Občas sa v piesňach vyskytuje aj nepriamy alebo opísaný dialóg. Priama reč je vložená do úst iným osobám, spevák je iba pozorovateľom, ktorý to popisuje: *„Štar love, štar love, le!", o čhaja vriskinen./*

[26] Žehňa, okres Prešov, 1988.
[27] MARČOK, Viliam: *Estetika a poetika ľudovej poézie*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 77.
[28] Svinia, okres Prešov, 2001.

„Štyri peniaze, štyri peniaze, vezmi si!“ dievčatá kričia.[29] Alebo prosba a negatívna odpoveď nie sú vyjadrené priamou rečou, ale opisným spôsobom:

Mangav kečen le phralestar,
jaj ov phenel, že les nane.
De tu ma phen, hoj tut nane,
hoj but Roma te našunen.

Pýtam o pôžičku svojho brata,
joj, on vraví, že nemá.
Ale ty nevrav, že nemáš,
aby veľa Rómov nepočulo.[30]

Viacnásobné vystriedanie tých istých osôb je skôr zriedkavosťou. Nasledujúcu pieseň spievala Anna Michalíková, spevácka osobnosť s výbornou pamäťou a so svojráznym speváckym prejavom[31], a výrazná dialogická forma piesne môže byť odrazom jej tvorivosti:

Te me džava pre oda koda hedžos,
postretňindžom čhajora romaňa.
Av ča, av, de Aňičko,
poťešin man, poťešin.

Keď som išiel na tamten kopec,
stretol som dievčatko rómske.
Poď len, poď, Anička,
poteš ma, poteš.

Soske me tut te poťešinava,
kana te me na som tiri piraňori.
Bo tu ures čhindo gad,
me man tuha na kamav.

Prečo by som ťa mala potešiť,
keď ja nie som tvoja frajerka?
Lebo ty nosíš potrhanú košeľu,
ja s tebou nechcem byť.

Užar, Hančo, se tu bajineha,
sar me tajsa andre škola džava.
Andre škola, Bartvate,
pešones man aveha.

Počkaj, Hanča, veď ty oľutuješ,
keď ja zajtra do školy pôjdem.
Do školy, do Bardejova,
pešo so mnou pôjdeš.[32]

[29] Svinia, okres Prešov, 2001.
[30] Žehňa, okres Prešov, 1988.
[31] BELIŠOVÁ, Jana: *Rómska speváčka Anna Michalíková a odraz jej života v piesňach.* In: *Ethnomusicologicum V*. Bratislava : Ústav hudobnej vedy SAV, 2017, s. 73 – 129.
[32] Bardejov – Poštárka, 2001.

V nasledujúcej piesni matka v prvých dvoch veršoch podáva popis situácie, ale formou oslovenia: „*Deti moje, veľmi chorá som.*“ V ďalších dvoch strofách ich prosí, aby ju učesali. Jej prosbu možno symbolicky chápať ako posledné želanie umierajúcej. Odpoveď detí vyslovená nepriamou rečou umocňuje ich nezáujem o matku, odcudzenosť, neprítomnosť v situácii:

Čhavale mirale,	Deti moje drahé
bari nasvaľi som.	veľmi chorá som.
Uchanen mro šero	Učešte moju hlavu,
bo me na birinav.	lebo ja nevládzem.
Jaj, on mange phende,	Oni mi povedali,
že len nane časos.	že nemajú čas.
A mange sas časos	A ja som mala čas
pandžen te baravel?	piatich vychovať?[33]

Dialógy v tanečných piesňach majú odľahčenejší a humornejší obsah. Stretávame sa aj s čistou formou dialógu a s viacnásobnými vstupmi účastníkov dialógu:

Dža, dža, ma ladža,	Choď, choď, nehanbi sa,
dža ko Jančus mang la čhaj!	choď ku Jankovi, pýtaj dievča!
Te na dena la terňa,	Keď nedajú mladú,
dena tuke la phura.	dajú ti starú.
Me la na kamav,	Ja ju nechcem,
bo me laha na phirav.	lebo s ňou nechodím.
Te la tuke na dela,	Keď ti ju nedajú,
dena tuke la terňa.	dajú ti mladú.[34]

[33] Klenová, okres Snina, 2002.

[34] Petrová, okres Bardejov, 2001.

Ešte výraznejšie sa dialogická forma prejavuje v niekoľkých verziách nasledujúcej piesne. Popisuje situáciu, ako chlapci zbierajú v lese drevo bez povolenia a jeden druhého upozorňuje na hrozbu, že ich chytia. V tejto piesni stojí za povšimnutie aj striedanie jazykov – rómskeho so slovenským nárečím. *Ara, more, bo joj spravcos vičinel! Jaj, čekaj more, ľem naj sebe podvihňem!*/Uteč, chlapče, lebo správca kričí! Jaj, počkaj, chlapče, len nech to podvihnem! V inej verzii drevo zbiera dievča a kričí na ňu *gadžo* (Neróm). Varujú ju, no ona odpovedá priamo gadžovi. *Ara, čhaje, bo o gadžo vičinel! Jaj, čekaj, gadžo, ľem naj sebe podzvihňem!*/Odíď, dievča, lebo gadžo kričí! Jaj, počkaj, gadžo, len nech si podvihnem! V treťom variante už spravodlivosť berú do svojich rúk policajti. *Ara, more, bo o gadže vičinen, joj, o šingale pale mande denašen.*/Ujdi, chlapče, lebo gadžovia kričia, joj, žandári za mnou utekajú.

Formy a témy komunikácie

Prihováraniа sa a oslovenia v piesňach majú rôzny význam a sú vyjadrené rôznym spôsobom. Jednou veľkou skupinou sú **prosby a želania**. Interpret prosí o pomoc *Dža ča, Jančus, dža ča, vičin le dochtori*/Choď len, Janko, choď len, zavolaj doktora; o láskavosť, *Phundrav, dalke, phundrav vudararo*/Otvor, mami, otvor dvierka; prosí a zároveň sľubuje, *Daje, de man kečen trin koruni. Maj me tuke pale dava, sar mri romňi khere avla*/Mami, požičaj mi tri koruny. Potom ti ich vrátim, keď sa moja žena domov vráti. Častým motívom je prosba doktorov o uzdravenie:

Bare dochtorale,	Slávni doktori,
sasťaren man avri, jaj.	vyliečte ma, jaj.
Sasťaren man avri, jaj,	Vyliečte ma, jaj,
de bo man khere čhave.	lebo mám doma deti.[35]

[35] Janovce, okres Poprad, 2002.

Prosba môže mať aj charakter bránenia sa *Ma dikh pre man banges*/ nehľaď na mňa krivo[36] podobne ako v troch variantoch jednej piesne, ktoré spája prosba o nestrihanie vlasov. Pozmenené varianty odrážajú, ako sa text piesne prispôsobuje meniacemu sa svetu a okolnostiam a ako to môže viesť k zabúdaniu na jeho pôvodný význam. Prvý variant popisuje odchod chlapca na vojenskú službu, ktorá bola na Slovensku povinná do roku 2005. V piesni vojenskú službu označujú len slovom služba. Pre chlapca prichádzajú „dolní" (*telune*), ľudia z dolného konca dediny, a chcú ostrihať jeho vlasy. Označenie „dolní" môžeme považovať za synonymum „tých druhých".

Imar aven o „telune"	Už idú „dolní"
te strihinel mire bala.	ostrihať moje vlasy.
Ma strihinen mire bala,	Nestrihajte moje vlasy,
bo me džava ko slugadža.	lebo ja pôjdem k vojakom (do služby).[37]

Vo variante tejto piesne z Markušoviec namiesto „dolných" pre chlapca prichádzajú policajti a chcú ho odviesť na brigádu. Pozmenený text dáva piesni reštriktívnejší charakter a niektorí Rómovia ju považujú za pieseň z obdobia druhej svetovej vojny, ktorá opisuje odvlečenie Rómov do pracovných táborov (v piesni sa spieva „na brigádu" v zmysle ísť pracovať):

Imar aven o burume,	Už idú policajti,
strihinena mire bala.	ostrihajú moje vlasy.
Ma strihinen mire bala,	Nestrihajte moje vlasy,
bo me džava pre brigada.	lebo pôjdem na brigádu.[38]

V treťom variante tejto piesne už nie je konotácia s koncentračnými tábormi vyjadrená len v náznakoch – služba, brigáda, ale priamo – ženú ma do tábora. Slovné spojenie – umieram pre parochňu – ilu-

[36] Petrová, okres Bardejov, 2001.

[37] Bystrany, okres Spišská Nová Ves, 2001.

[38] Markušovce – Jareček, okres Spišská Nová Ves, 2001.

struje fakt, že z vlasov obetí v koncentračných táboroch sa vyrábali parochne:

Merav pale parochňa,	Umieram pre parochňu,
miro šero strihinena.	moju hlavu ostrihajú.
Ma strihinen miro šero,	Nestrihajte moju hlavu,
plašinen man pro taboris.	ženú ma do tábora.[39]

Komunikovaním v piesni môže byť vyjadrených mnoho rôznych emócií, prosieb, želaní, napríklad túžba po láske *De tu mange tro taťipen, de tu man pro kamľiben*/Daj mi tvoje teplo, daj sa mi pomilovať; prosba s vysvetlením *Soven čhave, soven, bo tumari phuri daj androdi kaľi phuv džal*/Spite, deti, spite, lebo vaša stará mať ide pod čiernu zem; prianie *Te del o Del lačho gives*/Nech dá Boh dobrý deň; vyhrážanie *Te mro šero čalavela, buter tu man na dikheha*/Ak sa mojej hlavy dotkneš, viac ma neuvidíš; odmietnutie *Ma phir pal ma, bo imar me tut nakamav, šaj andre tu tiro jilo pukinel*/Nechoď za mnou, lebo ťa už nechcem, môže ti aj srdce puknúť; hľadanie zmyslu života *Soske mange pre oda svetos?*/Prečo som na tomto svete? V tanečných piesňach sa prosby a želania dotýkajú často žiadostí o peniaze, podanej humorným spôsobom:

Daje, daje, mri dajori,	Mama, mama, moja mamička,
de man, mamo, pandž koruni.	daj mi, mama, päť korún.
Pandž koruni, so cineha, hej?!	Päť korún, čo kúpim, hej?!
Aňi pivos na pijeha!	Ani pivo nevypijem!

Známa pieseň *Joj, mamo, bokhali som* už v sebe nesie skôr sociálny rozmer súvisiaci s nedostatkom peňazí:

Joj mamo, joj mamo, bokhaľi som.	Joj, mama, joj, mama, hladná som,
De man, mamo, koruna,	Daj mi, mama, korunu,
cinav mange Marina.	kúpim si Marínu (keksy).
Joj mamo, joj mamo, bokhaľi som.	Joj, mama, joj, mama, hladná som.

[39] Vechec, okres Vranov nad Topľou, 2002.

K dialogickým prvkom tanečných piesní patrí aj vábenie dievčat chlapcami *Dža ča, čhaje, dža ča avri*/Poď len, dievča, poď von; posmeľovanie *Dža dža ma ladža*/Poď, poď, nehanbi sa; varovanie pred žiarlivým mužom *Ma čumide man pro drom te na dikhel miro rom*/Nebozkávaj ma na ceste, aby to nevidel môj muž; volanie k spoločnému životu *Av ke mande, čhaje, džaha jekhetane*/Poď ku mne, dievča, budeme žiť spolu; odháňanie *Ara, more, khatar ma, na ľiľines kijal man*/Ustúp, chlapče, odo mňa, nehodíš sa ku mne.

Ďalšou kategóriou sú **výzvy, varovania a výčitky**. Častým motívom je muž ohrozovaný prepadnutím, ktorý vyzýva svojich bratov alebo kamarátov, aby mu pomohli obrániť sa. Budí brata a rozdáva zbrane *Ušči phrala, richtin tuke o tover a me mange porichtinav e čhuri*/Vstávaj, bratu, chystaj si sekeru a ja si prichystám nôž.

Adresáti oslovenia

Adresáti bývajú oslovovaní v ťahavých aj v tanečných piesňach. Jedným z charakteristických znakov ťahavých piesní je neustále obracanie sa na svedka, ktorým je buď Boh/*Devla, Devlale*, mama/*dajori mirori*/mamička moja alebo ľudia, Rómovia/*Romale*. Pomerne často sa interpreti obracajú k členom rodiny *mre čhavore*/deti moje, *čhave*/deti, *phralale, pheňale*/bratia, sestry, *miri romňi*/žena moja, *dado*/otec, *šogor*/švagor; k dievčatám a ženám *čhajori romaňi*/dievčatko rómske, *mri piraňi*/moja frajerka, občas aj pejoratívnejšie *lubňije*/nevernica, kurva alebo konkrétnym menom, napríklad Andalečka, Mirgi, Rozi, Anička, Hanča, Jančus (Janko). V piesňach so sociálnou tematikou sa vyskytujú oslovenia siroty, páni/*rajale,* doktori/*dochtorale*, žandári/*žandarale*.

V tanečných piesňach sa oslovenia Boha, matky alebo ľudí ako svedkov vyskytujú zriedkavo. Mama, niekedy aj spolu s otcom, je však často oslovovaná v iných kontextoch (žiadosť o peniaze, o „odobrenie" frajera, frajerky, oznámenie odchodu z domu). Rómovia, ľudia, sú oslovovaní s iným zámerom ako v žalostných piesňach. Bývajú prizývaní do tanca, k zábave, sú spomínaní v refréne ako zvolanie: *Joj, Romale! Joj, čhavale!*/Joj, Rómovia! Joj, chlapci! Vyskytujú sa však aj

ako sprostredkovatelia spravodlivosti, svedkovia, ktorí vedia posúdiť pravdu i vinu či nevinu.

Šunen adaj, Romale,	Počúvajte tu, Rómovia,
šunen ade, so kerdžom!	počúvajte, čo som urobil!
Te čorel geľom,	Kradnúť som išiel,
le čhaven čaľardžom.	aby som deti nasýtil.[40]

V tanečných piesňach prevládajú ľúbostné témy a stretávame sa s rôznym oslovením dievčat a žien. Oslovenie dievča/*čhaje* sa používa pri vyznaní lásky, pri popise krásy dievčaťa, pri ponuke spoločného života, prosbe o odpustenie, o návrat, alebo pri vyčítaní nevery *Čhaje, šukar sal. Ko tut lela? Lubňi sal!*/Dievča, pekné si. Kto si ťa zoberie? Neverná si! Dievča je vyzývané do tanca, občas aj ku hre na hudobný nástroj alebo na špásovanie. Oslovenie frajerka/*piraňi* sa vyskytuje v podobných kontextoch ako dievča *Has man lačhi piraňi, ola rokľa sivaďi*/Ty si dobrá frajerka, sukničku máš krásne ušitú. Objavuje sa aj oslovenie žena, panička/*romňi, rakľori*, obvykle takého oslovenie nie je adresované vlastnej žene, manželke. Nasledujúca pieseň je veľmi farebná, v jednej strofe sa spomínajú až tri farby. Biela farba symbolizuje obvykle nevinnosť, ale v rómskych piesňach aj vyšší status a krásu. Červená, farba krvi vyjadruje vzťah, lásku, erotiku, ale aj mladosť a sviežosť. Zlatá farba obvykle znázorňuje vznešenosť, slávnostnosť, čo je v piesni zvýraznené oslovením *rakľori*/panička.

Cinďom tuke parňi ľuľuďori,	Kúpil som ti biely kvietok,
dava me tut, šukar romňa ľoľi.	dám ti ho, pekná žena červená.
Parňi ľuľuďi, somnakuňi rakľori,	Biely kvietok, zlatá panička,
džav pal late, bo me la kamav.	idem za ňou, lebo ju mám rád.[41]

Osloveniu moja žena/*miri romňi* adresovanému vlastnej žene, manželke, už obvykle chýbajú prvky dvorenia, či zamilovanosti. Od-

[40] Abranovce, okres Prešov, 1995.

[41] Prakovce, okres Gelnica, 2004.

rážajú niekedy problém vo vzťahu, či problémy v rodine. *Miri romňi, me geľom andre karčma ke Žegňa*/Žena moja, ja som šiel do krčmy do Žehne, *Miri romňi, so mandar kames?*/Žena moja, čo odo mňa chceš? V tanečných piesňach nachádzame aj oslovenie *bori*/nevesta a oslovenia konkrétnymi dievčenskými menami Marína, Gizka, Júlia, Rosica, Marka, Líza, Morgana, Havelka, Julka, Veronka, Anička.

Oslovenie *more*/chlapče je využívané hlavne v posmešných tanečných piesňach, napr. keď sa dievča posmieva chlapcovi, ktorého nechce, lebo je škaredý, alebo preto, lebo ide o neveru inému chlapcovi či manželovi a bojí sa, že ich uvidí muž, mama alebo ľudia.

Záver

Texty rómskych piesní sú veľmi zaujímavou a dôležitou súčasťou rómskej kultúry z viacerých dôvodov. Jednak ide o ľudovú poéziu plnú poetických prvkov, jednak majú výpovednú hodnotu, ktorá je spolu s rozprávkami a malými formami ľudovej slovesnosti o to väčšia, že v minulosti neexistovala písaná rómska literatúra. O sile jazyka a jeho význame pre vedomie identity svedčia aj nasledujúce vety Neróma očareného rómskou kultúrou: „Už nikdy sa nebudu moci vyjádřit v bujné, prastaré ‚romštině', nehodící se pro bezvýznamnou konverzaci. Již nikdy nebudu užívat mocná, poetická a plastická líčení a důmyslná podobenství Romů nebo se oddávat bezuzdné síle a plodnosti jejich jazyka."[42]

Pri pozornom sledovaní nachádzame v piesňach stopy histórie, informácií o spôsobe života či rodinných vzťahoch. Texty rómskych piesní nie sú dostupné hocikomu, vyžadujú znalosť rómskeho jazyka alebo spoluprácu s rómskym prekladateľom, ideálne jedno i druhé. Obe cesty však v sebe nesú ďalšie úskalia, a to nejednotnosť rómskeho jazyka, nárečové a regionálne odlišnosti. Problémom je i zabúdanie interpretov, ktorí často už nevedia čítať zašifrovaný hlbší význam starých

[42] FONSECOVÁ, Isabel: *Pohřbi mě vestoje. Cikáni a jejich pouť.* Praha : Slovart, 1998, s. 45.

textov. Pôvodné texty a slovné spojenia sú modifikované, infiltrované novými reáliami, ktoré posúvajú ich význam. Na „čítanie medzi riadkami" je potrebná nielen znalosť rómskeho jazyka, ale aj znalosť prostredia, rozmýšľania a spôsobu života.

V doterajších romistických štúdiách bola pri práci s piesňovými textami pozornosť venovaná predovšetkým poetickým obrazom, prirovnaniam, symbolom a celkovému umeleckému vyzneniu. Výrazná komunikačná a dialogická linka doteraz nebola vyzdvihnutá. Obľúbenosť dialogických prvkov v piesňach poukazuje i na veľkú komunikatívnosť a potrebu zdieľania ľudových interpretov. Pri ťahavých žalostných piesňach prevažuje oslovovanie Boha, matky i Rómov ako svedkov vyspievaných udalostí a emócií. Postavy a adresáti sa v piesňach kumulujú, vymieňajú sa ich roly, čo občas spôsobuje istú časovú i postavovú neprehľadnosť piesne. Pri tanečných piesňach sú tieto formy zriedkavé, zato sa oveľa častejšie vyskytujú oslovenia ženských adresátok vo forme dvorenia a zvádzania, a zo strany dievčat posmešné oslovovanie chlapcov. Častejšie sa v nich vyskytuje aj čistá dialogická forma.[43]

Literatúra

BELIŠOVÁ, Jana: *Bašav, more, bašav. Zahraj, chlapče, zahraj. O piesňach slovenských Rómov.* Bratislava : Žudro, Ústav hudobnej vedy SAV, 2012.

BELIŠOVÁ, Jana: *Hojna nejna. Phurikane giľa 2. Tanečné rómske piesne. Dance Roma Songs*. Bratislava : Žudro, 2006.

BELIŠOVÁ, Jana: *Phurikane giľa. Starodávne rómske piesne*. Bratislava : Občianske združenie Žudro v spolupráci s občianskym združením Media3, 2002.

BELIŠOVÁ, Jana: *Rómska speváčka Anna Michalíková a odraz jej života v piesňach.* In: URBANCOVÁ, Hana (ed.). *Ethnomusicologicum V*. Bratislava : Ústav hudobnej vedy SAV, 2017, s. 73 – 129.

[43] Príspevok vznikol v rámci grantu VEGA 1/0015/19 *Kompozícia v kontextoch jazzu, rocku, európskej hudby 20. storočia a súčasnosti.*

BELIŠOVÁ, Jana: *Šilalo paňori. Studená vodička. Cold Water. Príbehy v rómskych žalostných piesňach, piesne v príbehoch. Stories in Romani Songs of Lament, Songs in Stories.* Bratislava : Ústav hudobnej vedy SAV, Občianske združenie Žudro, 2018.

DAVIDOVÁ, Eva: *Lidová hudba a písně Romů*. In: *Černobílý život.* Praha : Gallery, 2000.

FONSECOVÁ, Isabel: *Pohřbi mě vestoje. Cikáni a jejich pouť.* Praha : Slovart, 1998.

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena: *Slovesnost a literatura v romské kultuře*. In: *Černobílý život.* Praha : Gallery, 2000.

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena: *Slovesná tvorba slovenských Romů. Přehled jednotlivých* žánrů. Slovenský národopis, 36, 1988, č. 1, s. 80 – 91.

KOVALCSIK, Katalin: *Szlovákiai Oláhcigány Népdalok. Vlach Gypsy Folk Songs in Slovakia.* Budapest : Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet, 1985.

MARČOK, Viliam: *Estetika a poetika ľudovej poézie*. Bratislava : Tatran, 1980.

MERLEAU-PONTY, Maurice: *Vnímání druhého a dialog*. Reflexe, 2019, č. 57, s. 125 – 137.

MUKAŘOVSKÝ, Jan: *Dialog a monolog*. Listy filologické, 67, 1940, č. 3 – 4, s. 139 – 160.

ŠTEFKOVÁ, Markéta: *Umelecká štylizácia lamento-toposu v hudbe.* In: URBANCOVÁ, Hana (ed.): *Studia Ethnomusicologica IV. Lament v hudbe.* Bratislava : Ústav hudobnej vedy SAV, 2009, s. 63 – 93.

Slovenčina a slovaciká v písomnostiach panskej stolice na panstve Červený Kameň v 18. storočí

Eva Benková

Abstract

Slovak language in documents of the Červený Kameň estate as a feudal seat in the eighteenth century

In the eighteenth century, written material emerging from the Červený Kameň estate, which was located in a predominantly Slovak-speaking environment within the Kingdom of Hungary, experienced an intense infiltration of Slovak. The increase in the number of texts written in Slovak in the *Rod Pálfi – Panstvo Červený Kameň 1* (Pálfi Dynasty – Červený Kameň Estate 1) archival collection is most notable in the writings of this feudal seat that reflect the microhistory of the serfs and the vocabulary of the cultural West Slovak dialect specific to the rural environment. Using two selected court cases from the 1770s, this article presents research on criminality within the social reality of the Kingdom of Hungary as well as current research trends in Slovak historiography.

Keywords: Slovak language, Červený Kameň estate, feudal seat

Indivíduum a spoločnosť ranonovovekého Uhorska je aj v slovenskej historiografii čoraz intenzívnejšie skúmaná cez optiku kriminality a fenoménu kriminálneho správania.[1] Hoci sa bádatelia doteraz sú-

[1] Paradigmy pre výskum v uhorských reáliách (u slovenských historikov je preferované bádanie vo vzťahu k územiu dnešného Slovenska) ponúkajú často práce (stre-

streďovali prevažne na mestské prostredie,[2] ich pozornosť postupne púta aj zločin na vidieku.[3] Táto štúdia prináša pohľad na súdnu prax na pálffyovskom panstve Červený Kameň v 18. storočí a je postavená na niekoľkých konkrétnych prípadoch.[4] Zaujímavými nie sú iba samotné prerokovávané záležitosti, ale aj otázka jazyka používaného v zápisniciach a ostatných písomnostiach panskej stolice. V 18. storočí začala oveľa častejšie do prísne nemecky vedenej agendy hospodárskej správy panstva prenikať slovenčina. Zámerom je preto pozrieť sa na jazykovú situáciu v písomnostiach červenokamenskej judikatúry a ukázať tým na perspektívy výskumu zemepanského súdnictva.

do)európskych historiografií. Ako príklad pozri: *Von Huren und Rabenmüttern: Weibliche Kriminalität in der Frühen Neuzeit*. Ed. O. Ulbricht. Köln, Weimar, Wien : Böhlau, 1995; SCHEUTZ, Martin: *Alltag und Kriminalität. Disziplinierungsversuche im steirisch-österreichischen Grenzgebiet im 18. Jahrhundert*. Vienna : Oldenbourg, 2001; ČECHURA, Jaroslav: *Kriminalita a každodennost v raném novověku*. Praha : Argo, 2009.

[2] Viac ako dve desaťročia kontinuálne prevládajúci záujem o urbánne prostredie potvrdili i vedecké konferencie v rokoch 2003 a 2019: *Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku.* Zborník z rovnomennej vedeckej konferencie konanej 1. – 3. 10. 2003 v Lučenci. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007; *Poklesnuté a okrajové spoločenské živly v mestskom prostredí raného novoveku*. Vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou. Konferenčný bulletin. 8. – 9. október 2019. Primaciálny palác – Justiho sieň, Bratislava.

[3] Tu je dôležité zacielenie na výskum agendy stoličnej a zemepanskej stolice. Špecifické zameranie (z hľadiska geografického či chronologického) najnovších publikácií, ktoré je však nevyhnutným krokom pre komparatívny výskum a nasledujúcu syntézu výsledkov bádania, veľakrát akoby zatienilo ich vysokú vedeckú relevanciu. Pozri napríklad: NEMEC, Miroslav: *Od zločinu k trestu. Vývoj stoličného súdnictva na Liptove v 18. storočí*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2019; PALENČÁROVÁ, Radka: *Kriminalita žien v Abovskej stolici v 18. storočí*. In: *Pamiatky a múzeá*, 69, 2019, č. 4, s. 18 – 22; PALENČÁROVÁ, Radka: *Stoličné súdnictvo a uplatňovaná peneologická prax v 18. storočí na príklade žien – páchateliek v Abovskej stolici*. In: *Historica Carpatica. 48/2017. Zborník východoslovenského múzea v Košiciach*. Košice : Východoslovenské múzeum, 2017, s. 7 – 16.

[4] Autorka sa téme venovala aj v štúdii: BENKOVÁ, Eva: *Probes into minutes from the manorial court of Červený Kameň castle estate in the 18th century*. In: *Miscellanea : Historico-Philologico-Iuridica*. Brno : MSD, 2020, s. 59 – 65.

Panstvo Červený Kameň[5] ležalo v niekdajšej Bratislavskej stolici na geopoliticky exponovanom teritóriu medzi slobodnými kráľovskými mestami Bratislavou a Trnavou, dvomi mocensko-politickými, správnymi a kultúrnymi centrami Uhorského kráľovstva, v podmalokarpatskom regióne, kde najtypickejším prvkom kultúrnej krajiny 18. storočia boli vinohrady a ekonomickým pilierom vidieckych sídel i zemepanských mestečiek bolo poľnohospodárstvo. Majiteľmi panstva boli už od konca 80. rokov 16. storočia Pálffyovci, stabilní prívrženci habsburského domu a predstavitelia uhorskej elity.

V celouhorských reláciách patril Červený Kameň k domíniám s vyspelým manažmentom podporeným pravidelnou kontrolou v teréne a systematicky vedenou písomnou evidenciou. Nemčinu – úradný jazyk na panstve Pálffyovci zdedili po Fuggerovcoch, predchádzajúcich vlastníkoch.[6] Zachované archiválie červenokamenskej proveniencie však potvrdzujú, že mnohí úradníci a zamestnanci tamojšieho feudálneho „podniku" boli multilingválni. Bolo prirodzené, že v písomnom i ústnom styku boli nástrojmi komunikácie tie jazyky, ktorými sa dorozumievali osobne alebo prostredníctvom tlmočníka majitelia panstva s predstaviteľmi panského aparátu, administratíva medzi sebou alebo s námezdnými robotníkmi, nájomcami panských podnikov a poddanými, resp. správa panstva s inými krajinskými, stoličnými, či obecnými inštitúciami. Dôležité teda v tomto smere bolo, kto s kým korešpondoval, kto komu adresoval svoje výkazy/účty/žiadosti, alebo vo všeobecnosti kto komu písomne predkladal svoje záležitosti. Napriek dominancii nemeckého jazyka sa v písomnostiach správy panstva stabilne udržiavala latinčina. Slovenčinu, maďarčinu a hebrejčinu používali najčastejšie nižšie postavení zamestnanci panstva, stredná a nižšia nobilita, poddaní, respektíve ľudia znalí písma, ktorí negramotnému

[5] Na panstve Červený Kameň sa v 18. storočí nachádzali sídla: Píla, Častá, Doľany, Dubová, Štefanová, Budmerice, Suchá nad Parnou, Dolné Orešany, Šelpice, Borová, Dlhá, Vištuk, Košolná, Klčovany, Bohdanovce nad Trnavou, Zvončín, Jablonec a Kaplna.

[6] ŽUDEL, Juraj: *Panstvo Červený Kameň I. (1287) 1536 – 1913. Inventár*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1969, s. 17 – 19.

obyvateľstvu spísomňovali supliky, testamenty či rôzne iné osobné a majetkovoprávne záležitosti. Slovenčina bola v písomnostiach správy panstva s ohľadom na majoritné slovenské obyvateľstvo popri nemčine a latinčine tretím najpoužívanejším jazykom.

Nielen z *Notícií* Mateja Bela je známe, že v 18. storočí žili na Červenokamenskom panstve prevažne Slováci, resp. že jazykom tu žijúcich ľudí bola slovenčina.[7] Podľa najstaršieho úradného lexikónu sídiel v Uhorsku z roku 1773 vo všetkých červenokamenských dedinách a mestečkách prevládala slovenčina.[8] Keď v roku 1754 prebiehala v gescii správy panstva rozsiahla konskripcia tamojších socioekonomických pomerov, pisári si podrobne všímali aj národnostnú a konfesionálnu identitu obyvateľstva či proces asimilácie niektorých národností.[9] Vo všetkých sídlach majoritu tvorili Slováci („*Schlawackhen/ Schlawakischer Nation*"). Napríklad z opisu Dolian vyplýva, že miestni boli nemeckého pôvodu, avšak uzatváraním manželstiev so Slovákmi stratili atribúty nemeckosti. Podobne to bolo v Dlhej. V Košolnej zase pred viac ako polstoročím existovala silná anabaptistická komunita. Jej posledné generácie nielen že sa postupom času vzdali svojho náboženského vierovyznania a konvertovali na katolicizmus, ale stratili aj svoju nemeckú etnickú identitu.[10]

[7] V Častej a Doľanoch žili okrem Slovákov i Nemci. Vo Vištuku a v Borovej boli chorvátske kolónie. BEL, Matthias: *Notitia Hvngariae novae historico geographica. Tomvs secvndvs*. Viennae : Pavlli Stravbii, 1736, s. 185 – 187, 196 – 203.

[8] *Lexicon locorum regni Hungariæ populosorum anno 1773 officiose confectum*. Budapestini : E Typographia V. Hornyánszky, 1920, s. 168 – 170.

[9] Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (ďalej MV SR), Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Rod Pálfi – Panstvo Červený Kameň 1, inventárne číslo (ďalej i. č.) 768, škatuľa (ďalej š.) 175.

[10] Súpis z roku 1754 nezachytáva situáciu v Suchej nad Parnou, Dolných Orešanoch a Šelpiciach. Tieto vytvárali samostatný hospodársky celok prináležiaci pod správu tzv. mladšej, pezinskej vetvy Pálffyovcov. BENKOVÁ, Eva: *Dejiny vinohradníctva na panstve Červený Kameň v druhej polovici 18. storočia*. In: *Štúdie o dejinách. Historia nova 6*. Bratislava : Stimul, 2013, s. 71.

Pred panskou stolicou na Červenom Kameni

Tým, že pred červenokamenskú stolicu v 18. storočí predstupovali miestni poddaní hovoriaci prevažne po slovensky, práve v agende tohto panského orgánu je logicky zachovaný najväčší počet slovacikálnych[11] dokumentov.[12] Cieľom príspevku nie je lingvistický rozbor textov, ale úsilie prostredníctvom nich nahliadnuť do mikrohistórie a slovnej zásoby človeka z neprivilegovanej spoločenskej vrstvy poddaných ocitnuvšieho sa pred panskou stolicou kvôli rôznym neprávostiam (či už z pozície subjektu alebo objektu) a hovoriaceho kultúrnou západoslovenčinou.[13] Samozrejme, pred panskou stolicou sa konali bežne pojednávania, na ktorých sa riešili rôznorodé súkromnoprávne spory či právne úkony obyvateľov panstva (napr. realizovanie poslednej vôle nebožtíka, napadnutie testamentov zo strany príbuzných, poznamenania dlhov, ocenenia nehnuteľností, sťažnosti poddaných voči zemepanskej vrchnosti). Daný príspevok sa koncentruje na prípady kriminálnych deliktov spáchaných na červenokamenskom teritóriu.

Dôležitým poznaním je skutočnosť, že zápisnice z rokovaní panskej stolice boli (na rozdiel od nemeckej hospodárskej a účtovnej eviden-

[11] S termínom slovacikálny narábam nielen v súvislosti s jazykovou stránkou dokumentov písaných kultúrnou západoslovenčinou, ale tiež s ním pracujem vo význame sociolingvistickom a kultúrnom. Dôležitým je fakt, že slovenčina v mnou preštudovaných archívnych prameňoch je jazykom, ktorým komunikovala istá societa a ktorého lexika umožňuje bádateľom reflektovať rôzne aspekty života a mentality jeho nositeľov. ONDREJOVIČ, Slavomír: *Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy*. Bratislava : Veda, 2008, s. 220 a n.

[12] V porovnaní s prvými dvoma storočiami raného novoveku sa z 18. storočia (prvý záznam je z roku 1716) zachovalo z činnosti panskej stolice v archívnom fonde *Rod Pálfi – Panstvo Červený Kameň 1* obsiahle množstvo zápisníc zo súdnych zasadnutí (kopiár zápisníc, kniha zápisníc, 7 škatúľ jednotlivín), osobné indexy, výkazy väzňov, písomnosti zmierovacieho súdu, rôzne písomnosti z vyšetrovaní, udania a ďalšie rôznojazyčné dokumenty, ktorých výpovedný potenciál bol doposiaľ bádateľmi využitý len minimálne.

[13] SKLADANÁ, Jana: *Jazyk súdnych písomností zo 16. – 18. storočia*. In: *Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007, s. 201 – 204.

cie) vedené v latinčine. Rozbor zápisníc datovaných rokmi 1727 – 1751 ukázal, že záznamy v slovenčine sa objavili v piatich z 11 zápisníc (podobne to bolo aj s nemčinou a maďarčinou). V 60. rokoch sa slovenčina zo súdnych aktov takmer vytratila (slovenské zápisy boli asi len v 2 % písomností). Z nasledujúcich troch desaťročí 18. storočia sa oproti predchádzajúcemu obdobiu markantne zvýšil počet zachovaných písomností z činnosti pálffyovského súdu. Pretože ide o viac ako štyritisíc foliantov dokumentov, je kvantifikácia počtu v slovenčine písaných písomností náročná. Je však evidentné, že slovenčina je v sprievodnom materiáli predsúdnej agendy (vyšetrovacie spisy, udania, žaloby, svedectvá atď.) dominantným jazykom.[14]

O kriminálnom správaní domácich obyvateľov i tých, ktorí sa na panstve zdržiavali len dočasne a spáchali tu medzičasom nejaký zločin, resp. boli z iného dôvodu držaní v červenokamenskej väznici Pálffyovcov, vypovedajú prehľadne väzenské výkazy. Tie reflektujú obsadenosť väznice na hrade Červený Kameň v rokoch 1767 – 1781.[15] Najčastejšie si odpykávali vo väzení tresty zlodeji. Z krádeže alebo spolupáchateľstva pri krádeži bolo obvinených dovedna 41 osôb (t. j. 64 % z uväznených v sledovanom období). V jednom prípade bol dotyčný obvinený súčasne aj z bitiek a úteku z väzenia. Do väznice sa dostali previnilí z vraždy, pre život v konkubináte, cudzoložstvo, pre podozrenie z bigamie i incestu, z dôvodu fyzického ataku na vlastných rodičov či podvodu. Z hľadiska spoločenského postavenia išlo väčšinou o poddaných z Bratislavskej stolice, rómskych novousadlíkov, niekoľkých remeselníkov, pálffyovských sluhov, tulákov prichádzajúcich z Viedne, Bavorska, rakúskych krajín, Moravského markgrófstva, Českého kráľovstva, Šopronskej či Nitrianskej stolice.[16]

[14] MV SR, SNA, f. ČK 1, i. č. 1840, š. 601 – 606; BENKOVÁ, Eva: *Probes into minutes from the manorial court of Červený Kameň castle estate in the 18th century*. In: *Miscellanea : Historico-Philologico-Iuridica*. Brno : MSD, 2020, s. 61.

[15] MV SR, SNA, f. ČK 1, i. č. 1842, š. 608, fol. 357 – 384.

[16] BENKOVÁ, Eva: *Probes into minutes from the manorial court of Červený Kameň castle estate in the 18th century*. In: *Miscellanea : Historico-Philologico-Iuridica*. Brno : MSD, 2020, s. 62.

Krivé skutky poddaných na Červenokamenskom panstve

Jedna z mnohých káuz, z ktorých sa zachovala svedecká výpoveď v slovenčine, mala pomerne komplikovanú zápletku. Z predsúdneho konania sa zachoval zápis z vypočúvania („*examen*“) hlavnej aktérky Evy Ribarovej[17] (Prameň č. 1) a svedectvo obecných predstaviteľov Horných Orešian (Prameň č. 2) o jej nečestnom spôsobe života. Oba dokumenty citujem v plnom znení.

Prameň č. 1[18]

„*Puncta.*[19] *Interrogatoria. Responsoria.*[20] *Gak sa volas, kolko roku mas, a odkud gsy? Eva And.*[21] *Ribar, ale 32 roku z Hornich Oressan*[22]*. Ktereg gsy wiry? Katolicskeg. Sy widata, aneb slobodna? Nemala gsem muža gescše gsem slobodna. Precšo sy prissla do arestu*[23]*, a kedy? Preto že gsem prehressila, minulu nedelu gsem prissla do arestu. A wcšem gsy prehressila? S kim? Že gsem sa csizolostwa dopustila s tim Fushowim sinom. Bol ty negaky pritel? Bol a sicse po matry bratranecs. Kolko razy gsy s nim prehressila? Gá newim kolko razy, ked gsem ga skoro dwa roky u nich bola. A kde to bolo? Na hure gsme spolem lezaly, ag w vzbe. Ty gsy geho na to nawadala, aneb on teba? Gag sem geho na to welicse nenawadala, a on ma tež nesilil, geden gaho druhy. Slubil ty necšo zato, aneb on tebe? Neslubil nisst, any ga gemu, on prosil abich geho nezradila, a ga gsem gemu slubila že ho nezradim, on ale powidal že dokad žit bude na mna nezabude, že budem mat u nich wzdicsky kus chleba. W strisbosty*[24] *to Fusko urobil, aneb bil opily? Mnoho razy to urobil strisby, ag mnoho razy*

[17] Mená spomínaných osôb ponechávame v podobe známej v citovaných prameňoch a pripájame k nim len príslušnú pádovú príponu.

[18] MV SR, SNA, f. ČK 1, i. č. 1840, š. 602, fol. 222 – 222v.

[19] Pri prepise prameňov sa držíme nasledujúcich zásad: veľké písmená píšeme na začiatku viet a v prípade vlastných mien, písmeno ÿ prepisujeme v podobe y, predložky zreteľne oddeľujeme od podstatných mien a zámen.

[20] Otázky/odpovede.

[21] And. = Ondreja.

[22] Horné Orešany, okres Trnava.

[23] Väznica, žalár.

[24] Striezvosť.

opily. Urobila sy ten skutek ag s druhim bol ty pritel, aneb ne? Aneb pritel, neb ženaty? Ked gsem zustala s taškim žiwotem gissla gsem len gednucs z gednim cšlowekem ženatim Joan. Balažem ten skutek učsinila, abich mohla Fuska wihoworit. Wsak gsy mala wais dety? Dwogo? Pri tem druhem gsem ho zradile, kde gsem od geho matky welke prenasledowany mala."

Prameň č. 2[25]

„*My richtar a urad mesteczka H. Oressan viswecseny toto dawame že ista Eva Ondreg Ribara obiwatela nasseho czera zakel sa u nas zdržowala wzeli welkem podezreni bola s kowaczem Jan Balažem, kdiž guž naposledi nanics pozor se dalo na hure Jana Novoti propadnutí kdezto geho wlastna manželka gus s teg huri rosehnala ktereho kdiž sme chceli chitit a trestat ista manželka Jan Balaza prosila kleczice zepatiham rukami abi sme ho neplassili abi gu neodbehel nebo guž bol zbiral swe weczi ze pogde do sweta, kterassto Eva od toho czasu wicz w nassem mesteczku se nepridrža. Datum F. Dios*[26] *16. decembris 1778. Richtar Jan Gregor a uplni urad. MP.*"[27]

Ako to vyplýva z vyšetrovacieho spisu a väzenských výkazov, Eva Ribarová bola v očakávaní so svojím bratrancom Ondrejom Magdunom. Keď sa týmto dieťatko narodilo, starí rodičia z mladíkovej strany sa chúlostivú situáciu v rodine ponáhľali riešiť odložením vnúčaťa. Starú mamu súd obvinil z odloženia dieťaťa a starého otca zo zatajovania tohto činu. Mladá žena zrejme neviedla príkladný cnostný život, pretože v rovnakom čase bol z cudzoložstva s ňou obvinený ďalší muž. Incest a cudzoložstvo sa podľa uhorskej legislatívy trestali smrťou, avšak na Červenom Kameni dostali všetci previnilci, ktorých sa strata života v sledovanom období týkala, panovnícku milosť. Ondrej bol odsúdený na dva roky vo väzení v okovoch a v práci, pričom v stredy a soboty dostával ako poživeň len chlieb a vodu. Súd tiež nariadil, aby dostal 50 rán palicou (25 ku koncu prvého roka, 25 ku koncu druhého roka). Eva dopadla rovnako, bitá však bola bičom. Ján Balass, ktorý tiež zhrešil s Evou, bol v žalári len

[25] MV SR, SNA, f. ČK 1, i. č. 1840, š. 602, fol. 223.

[26] F. Dios = Felső-Diós = Horné Orešany.

[27] MP = manu propria, vlastnou rukou.

dva týždne. Dôvodom bol zaiste ten fakt, že sa zaňho prihovorila jeho manželka, a to aj napriek tomu, že ich ona sama nachytala in flagranti na povale u Jána Novotu v Horných Orešanoch. Rodičia Magdunoví sa takisto nevyhli potrestaniu. Matku Annu postihlo polročné väzenie a otca Františka finančná sankcia vo výške 12 uhorských zlatých.[28]

Ďalšia ukážka z roku 1773 hovorí o kriminálom správaní Jána Scsibranyho, zlodeja – recidivistu. Vtedy asi tridsaťročný Ján vyrastal v Budmericiach a živil sa žobraním. Podľa jeho vlastných slov ho do žalára doviedla bitka s richtárom v Dolných Orešanoch po tom, čo sa vkradol niekomu do komory. Počas vypočúvania tiež uviedol, že dôvodom jeho uväznenia bola aj jeho zlá pamäť.[29] Bolo to už ale tretíkrát, čo sa ocitol vo väznici na hrade Červený Kameň. Prvý raz ho pristihli kradnúť v Doľanoch[30] a druhý raz v Budmericiach. Z väzenia sa mu dokonca jedenkrát podarilo utiecť. Podľa väzenského výkazu nakoniec obstál dobre, pretože bol prepustený na slobodu.[31]

Prameň č. 3[32]

„*Poznamenate wecy, anebossto kminstwo, ktere gisti žebrak gest u nas wikonawal w mestečžku Dolno=Oressan*[33].

Primo in Martio. Prinduce na zebrotu, ukradel gest Janowi Kowassicowy geden kramplu[34]*, ssirak*[35]*, a pecen chleba. Kterižto ten krat slobodne prepusstieni, a precž z mestečka skrz dwoch chlapu wiwedeny gest. Druhi krat in Maio, poznowe nawratil se k nam, gest pristiženy stawany otvirat, kdežto*

[28] BENKOVÁ, Eva: *Probes into minutes from the manorial court of Červený Kameň castle estate in the 18th century*. In: *Miscellanea : Historico-Philologico-Iuridica*. Brno : MSD, 2020, s. 63 – 64.

[29] Doslovne povedal: „*...quod bonam memoriam non habeam.*“ MV SR, SNA, f. ČK 1, i. č. 1840, š. 601, fol. 253.

[30] V Doľanoch sa vlámal do panskej krčmy, kde sa pohostil na chlebe a víne. Tamže, fol. 253v.

[31] MV SR, SNA, f. ČK 1, i. č. 1842, š. 608, fol. 369.

[32] MV SR, SNA, f. ČK 1, i. č. 1840, š. 601, fol. 256.

[33] Dolné Orešany, okres Trnava.

[34] Krampla = vinohradnícka motyka.

[35] Širák = klobúk.

ludi ten krat doma nebolo, wessel do gisteg komory Jakubowy Hozlarowy tak že zawrety w komore pristizeny gest, we fare take na hure[36] *pristižen bil, kdežto ukradel žluteho tabaku funt*[37]*, aneb dwa. Po treti poznowa chodice po mestečku mnohe stawany probowal pri kteremžto richtar pristihnuce geho, chtel geho potrestat uderil gest geho richtar raz spaličku, kterissto hnet w tem obratil se, skočžil a chitil richtara za wlasy, tak že zwelku pracu richtar seba obranil, zakut pomocz k sebe dostal, kterížto w rukach richtarowich chtel sebe pomocy hledal nuž u sebe, zatut ale pribehly chlapy 4 z welku praczu geho zwazaly, a na retaz daly. Pri wrbe, pri kteregžto wrbe powidal /: Ciwagte se strela wasseg matiery:/ ale se ginacž diwat budete ked wasse strechy horat budu. Dluheg take, pred tim titnem postižen na hure gest u Godowssica, kterižto guž bol wzal pecen chleba, gine wecy nemel čzasu, pristihel geho pastorek Godowczicow, s kterim se gest, take hrdlowal.*"

Aj tieto tri vybrané pramene poukazujú na to, že písomnosti panskej stolice zachytávajú zväčša hovorové slová z každodennej komunikácie v rámci vidieckeho spoločenstva. Obsahujú profesionalizmy (najčastejšie z oblasti agrikultúry), zachytávajú regionálnu toponymiu, antroponymiu, reflektujú nárečovú terminológiu, či sú svedectvom o priestorovej mobilite obyvateľstva v širšom uhorskom/stredoeurópskom rámci. V súdnych písomnostiach, v ktorých sú zaznamenané rôzne medziľudské spory a vysluhovanie spravodlivosti za kriminálne činy jednotlivcov, sa vyskytuje aj viacero pejoratív a vulgarizmov.

Literatúra a pramene

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Slovenský národný archív, fond *Rod Pálfi – Panstvo Červený Kameň 1*, inventárne číslo/škatuľa 768/175, 1840/601 – 606, 1842/602.

BEL, Matthias: *Notitia Hvngariae novae historico geographica. Tomvs secvndvs*. Viennae : Pavlli Stravbii, 1736. Dostupné na: http://147.213.131.4:85/digi/Lyc_B_VIII_33_II/start.htm.

[36] Hura = povala.

[37] Funt = hmotnostná miera, 1 budínsky (uhorský) funt = 0,491 kg.

BENKOVÁ, Eva: *Dejiny vinohradníctva na panstve Červený Kameň v druhej polovici 18. storočia*. In: Štúdie o dejinách. *Historia nova 6*. Ed. Peter Podolan. Bratislava : Stimul, 2013, s. 71 – 81. Dostupné na: https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/ksd/historia-nova/archiv/historia-nova-6/.

BENKOVÁ, Eva: *Probes into minutes from the manorial court of Červený Kameň castle estate in the 18th century.* In: *Miscellanea : Historico-Philologico-Iuridica*. Ed. Tomáš Klokner. Brno : MSD, 2020, s. 59 – 65.

ČECHURA, Jaroslav: *Kriminalita a každodennost v raném novověku*. Praha : Argo, 2009.

Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku. Zborník z rovnomennej vedeckej konferencie konanej 1. – 3. 10. 2003 v Lučenci. Ed. L. Sokolovský. Bratislava : Univerzita Komenského, 2007.

Lexicon locorum regni Hungariæ populosorum anno 1773 officiose confectum. Budapestini : E Typographia V. Hornyánszky, 1920. Dostupné na: https://mtda.hu/L.html.

NEMEC, Miroslav: *Od zločinu k trestu. Vývoj stoličného súdnictva na Liptove v 18. storočí*. Ružomberok : Society for Human Studies, 2019.

ONDREJOVIČ, Slavomír: *Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy*. Bratislava : Veda, 2008.

PALENČÁROVÁ, Radka: *Kriminalita žien v Abovskej stolici v 18. storočí*. In: *Pamiatky a múzeá*, 69, 2019, č. 4, s. 18 – 22.

PALENČÁROVÁ, Radka: *Stoličné súdnictvo a uplatňovaná peneologická prax v 18. storočí na príklade žien – páchateliek v Abovskej stolici.* In: *Historica Carpatica. 48/2017. Zborník východoslovenského múzea v Košiciach*. Košice : Východoslovenské múzeum, 2017, s. 7 – 16.

Poklesnuté a okrajové spoločenské živly v mestskom prostredí raného novoveku. Vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou. Konferenčný bulletin. 8. – 9. október 2019. Primaciálny palác – Justiho sieň, Bratislava.

SCHEUTZ, Martin: *Alltag und Kriminalität. Disziplinierungsversuche im steirisch-österreichischen Grenzgebiet im 18. Jahrhundert*. Vienna : Oldenbourg, 2001.

Von Huren und Rabenmüttern: Weibliche Kriminalität in der Frühen Neuzeit. Ed. O. Ulbricht. Köln, Weimar, Wien : Böhlau, 1995.

ŽUDEL, Juraj: *Panstvo Červený Kameň I. (1287) 1536–1913. Inventár*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1969.

Slovenská jazyková vôľa

Juraj Dolník

Abstract

Slovak linguistic will

This article focuses on the lightening of standard Slovak from the perspective of its users. It is based on the assertion by the philosopher Arthur Schopenhauer that the existence of the world is based on will and that therefore the primary property of man is not one's intellect but rather one's will; indeed, intellect is merely a tool of one's will. The article discusses Slovak linguistic will in its constitutional, protective, and cultivating aspects and shows that the importance of the instrumental function of intellect changes depending on whether an essential or modified language will is being enforced. From this perspective, the development of standard Slovak took place as the formation of objective conditions that were favourable to essential linguistic will, which modified linguistic will dominated in its constitutional phase. However, the perception of standard Slovak as the most precious value of cultural heritage and the associated ideology have led to a tendency among language users to cause essential will to run counter to the resistance of education, which is based on strengthening the control of language behaviour by intellect. The current state of Slovak linguistic will is one where the tradition of cultivating a modified linguistic will is maintained under an educational influence, albeit with a high degree of democratization of the standard language supporting essential linguistic will. These modalities of linguistic will are experienced by users of the standard language as part of the normality of public linguistic life, where they are exposed to the control of the collective but where they also act as heirs to a language whose nature corresponds to essential linguistic will.

Keywords: Slovak, standard language, linguistic will, essential linguistic will, modified linguistic will, democratization of standard language, education

Vôľa – fundamentálna riadiaca sila

Akú rolu hrá vôľa v živote jednotlivca a spoločnosti? V akom pomere je vôľa k intelektu (vedomiu)? Pri týchto otázkach nemôžeme obísť nemeckého filozofa Arthura Schopenhauera, známeho ako panvoluntarista, ktorý v 19. storočí vzbudil pozornosť mysliteľov svojím presvedčením, že „Vôľa vždy vystupuje ako primárna a fundamentálna najprv v našom vlastnom vedomí a že úplne osvedčuje svoju prednosť pred intelektom, ktorý sa, naopak, ukazuje ako sekundárny, podriadený a podmienený.“[1] Podľa neho bolo treba vyvrátiť prastarý základný omyl, že podstata človeka spočíva v tom, že je poznávajúca, mysliaca bytosť, čím sa podstatne odlišuje od zvieraťa, a teda to, že existuje ako chcejúca bytosť, je druhotné. Svoje presvedčenie obhajuje viacerými argumentmi, medzi ktorými je aj argument vzťahujúci sa na identitu osoby. Položil si otázku, v čom spočíva identita jednotlivca, a hneď odmieta predpoklad, že jeho identita tkvie v identite vedomia. Argumentuje takto: „Čím sme starší, tým menej stôp v nás zanecháva všetko, čo okolo nás prechádza. Vysoký vek, choroba, poranenie mozgu či šialenstvo nás môžu celkom pripraviť o pamäť. Identita osoby sa tým však nestratí. Tá spočíva v jej identickej vôli.“[2] Dôvodí teda, že „všetko, čo prináleží poznávaniu, je vystavené zabudnutiu ... Výlučne vôľa sama pre seba trvá: výlučne ona je totiž nemenná, nezničiteľná, nestarnúca, nefyzická, ale metafyzická, neprináležiaca javu, ale sama sa javiaca“[3]. Pri nazeraní na pomer medzi vôľou a intelektom z funkčného hľadiska mu vychádza, že intelekt je „čírym nástrojom v službách vôle“[4].

Citovaný filozof nás inšpiruje k tomu, aby sme do základu výkladu sveta vložili tézu, že svet existuje ako vôľa k existencii. Týka sa to anorganického aj organického sveta.[5] Existencia niečoho je podmienená

[1] SCHOPENHAUER, Arthur: *Svet ako vôľa a predstava. II*. Bratislava : Kalligram, 2010, s. 258.

[2] Tamže, s. 310.

[3] Tamže, s. 311.

[4] Tamže, s. 265.

[5] Rozsiahlejší výklad podáva DOLNÍK, Juraj: *Základ racionality prirodzeného jazyka*. Filozofia, 75, 2020, č. 4, s. 279 – 293.

vôľou (alebo: vôľa je imanentná vlastnosť existencie). V ľudskom svete k objektívnej vôli pribudla subjektívna vôľa – chcenie subjektu, aby niečo existovalo alebo aj neexistovalo (teda aby sa navodil stav „existencia neexistencie niečoho“) – zahŕňajúca aj nechcený sprievodný efekt (ide o dobre známe objekty tretieho druhu, ktoré existujú ako nezámerný efekt zámernej činnosti, spätý s pôsobením zákona „neviditeľnej ruky“, napr. panika). Svet ľudských výtvorov sa skladá z entít ako chcených aj nechcených produktov jeho subjektov. Intelekt subjektov je nástroj ich vôle. Subjekt používa svoje vedenie – to, čo vie – ako nástroj pri realizácii svojej vôle. Tento jav je zachytený v modeli praktického usudzovania: *x* chce dosiahnuť *y* a vie, že ak má dosiahnuť *y*, musí realizovať takú činnosť *z*, ktorá je založená na vedení relevantnom vo vzťahu *y*, a preto sa rozhodne realizovať *z*.[6] Druhým nástrojom vôle subjektov sú ich schopnosti (dispozície, kompetencia). Aj analýza modálnych slovies *chcieť* a *môcť* (vo význame „byť schopný“) ukázala, že existenčnou motiváciou schopnosti je, že umožňuje navodenie stavov „má byť“, teda to, že schopnosť jestvuje preto, aby sme mohli dosiahnuť chcené.[7]

Vôľa je fundamentálna riadiaca sila kolektívneho subjektu. Kolektívna vôľa sa prejavuje v činoch členov kolektívu, ktorých cieľom je realizácia potrieb, záujmov, želaní, túžob, ideálov a pod. platných v danom kolektíve. „Platných“ znamená, že ich uznáva, akceptuje aspoň časť kolektívu ako vlastné celému kolektívu. Kolektívna vôľa sa optimalizuje – približuje k stavu jednotnej vôle maximálneho počtu členov kolektívu v daných podmienkach – v závislosti od sily zjednocujúcich faktorov, ako sú napríklad ohrozujúce tlaky zvonka, vyvolávajúce potrebu obrany, vidina vymanenia kolektívu z útlaku, deštrukčné subjekty vnútri kolektívu, vidina spoločného bohatstva získaním nadvlády nad iným alebo viera v hodnoty, čo vedie kolektív k vydarenému životu. V sledovanom kontexte sú viac alebo menej implicitne či explicitne

[6] Porov. túto úpravu schémy praktického usudzovania s jej štandardnou logickou štruktúrou napr. v práci ČERNÍK, Václav – FARKAŠOVÁ, Etela – VICENÍK, Jozef: *Teória poznania*. Bratislava : Pravda, 1986, s. 271 – 272.

[7] Porov. DOLNÍK, Juraj: *Sila jazyka.* Bratislava : Kalligram, 2012, s. 116.

prítomné dve otázky: 1. Ako sa vôľa individuálnych alebo subkolektívnych subjektov stáva kolektívnou vôľou? 2. Ako sa realizuje kolektívna vôľa? Pri prvej otázke ide o nástroje na expanziu istej vôle v kolektíve, zahŕňajúce mocenské, persuazívne a edukačné inštrumenty, nástroje späté so zjavným aj s rafinovaným, sofistikovaným násilím, s nenásilnou diseminá ciou aj s imitáciou ako prirodzenou technikou socializácie. Druhá otázka sa týka predpokladov uskutočňovania kolektívneho chcenia, jeho sily a vplyvu na život kolektívu.

Realizácie kolektívnej vôle prejavujú preferencie kolektívu, plynúce z hodnotiaceho a hodnotového vnímania sveta. Preferencie manifestujú axiologické reakcie: preferenčne sa reaguje na to, čo sa hodnotí ako lepšie v pomere k iným možnostiam, na to, čo sa považuje za vyššiu hodnotu. Čím vyššie sa niečo hodnotí, čím vyššia je hodnota niečoho pre daný kolektív, teda čím závažnejšie miesto má v jeho živote, tým silnejšie sa aktivizuje jeho vôľa k zachovaniu tejto hodnoty. Takou hodnotou je aj jazyk národného kolektívu, pretože vzišiel z jeho existenčnej potreby a uspokojuje všetko, čo z nej plynie. Jazyková vôľa – chcenie zamerané na existenciu vlastného jazyka a jeho fungovanie v dynamike života kolektívu – je jedna zo základných bytostných síl národa. Ako transparentne sa dáva najavo, závisí od okolností konštituovania a existencie národa. Okolnosti sprevádzajúce formovanie a životnú dynamiku slovenského národa boli také, že jeho jazyková vôľa sa prejavovala ako jeho salientná črta, ako nápadný príznak, ktorý transparentne vypovedal o tom, akú hodnotu tento národ prisudzoval svojmu jazyku.

Nasledujúci výklad je zameraný na tri aspekty slovenskej jazykovej vôle, a to na konštitučnú, ochrannú a kultivačnú vôľu. O nich bude reč preto, lebo konštitučné, ochranné a kultivačné jazykové aktivity výrazne charakterizujú „slovenský príbeh“ zhruba od polovice 19. storočia po súčasnosť. Jazyková stránka tohto príbehu je poznačená vplyvom jazykových ideológií na presadzovanie kolektívnej jazykovej vôle, a teda vplyvom vôle subkolektívov a jednotlivcov na konštitučné, ochranné a kultivačné aktivity. Dejovú líniu „slovenského jazykového príbehu“ tvoria aktivity potvrdzujúce jednotnú jazykovú vôľu – spoločné chcenie mať viabilný celokolektívny jazyk – založené na diferencovanej jazykovej ideológii.

Slovenská konštitučná jazyková vôľa

Aktivizácia slovenskej konštitučnej jazykovej vôle v období národného obrodenia vyústila do etablovania celonárodného jazyka – spisovnej slovenčiny. Čelný „aktivista" Ľudovít Štúr sa odvolával na vôľu ako nevyhnutný faktor konštituovania národa a jeho jazyka. V spise *Neopúšťajme sa!* píše: „Žiaden národ sa na nohy postaviť nemohol prv, lež nabral vôle k životu vlastnému, lež uvedomil si to, že je on národ jeden, jedna mravná osoba. *Prišli sme teraz k povedomiu tomuto*, prišli sme k vôli tejto, a preto prekážky tie, ktoré nám teraz na ceste stáli, odstrániť, zničiť, ... najsilnejšou vôľou rozhádzať a roztrhať musíme..."[8] Štúr ako vyznávač hegelovskej filozofie vychádzal z tézy o jednote ducha a vôle, podľa ktorej vôľa je praktický duch, takže vôľové akty sú externalizáciou ducha. Prvotný je pre neho – ako pre Hegela – duch, vedomie, intelekt, vôľa je druhotná, jej úloha je presadiť obsah ducha, čo je, pravda, rozhodujúce v praktickom živote jednotlivca aj národa. Citát z jeho spisu ukazuje, že vyzdvihoval uvedomenosť ako predpoklad aktivizácie kolektívnej vôle. Fundamentálnu dôležitosť má poznávanie ducha vlastného národa, teda vzdelanie, lebo to je prostriedok na navodenie kolektívnej vôle k vlastnému národnému bytiu. Pre neho je duch národa objektívny zjednocujúci element, z poznania ktorého plynie kognitívna jednota, zaručujúca vôľovú jednotu národa. Keďže – v duchu jeho myslenia – duch národa sa premieta do jeho jazyka, uvedomovanie tohto vzťahu je aj predpoklad navodenia kolektívnej vôle ku konštituovaniu celokolektívneho jazyka. Slovenská konštitučná jazyková vôľa vzišla teda z kognitívnej jednoty, založenej na sebauvedomovaní kolektívu, spočívajúcom na poznávaní vlastnej duchovnej podstaty.

V Štúrovej filozofii – filozofii objektívneho idealizmu – duch národa je objektívny existenčný základ tohto kolektívu, takže pôsobí ako objektívna normatívna sila: zaväzuje príslušníkov národa konať v súlade so svojou duchovnou podstatou. Podľa toho títo *majú chcieť* kon-

[8] ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo.* Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 214.

štituovať spisovný jazyk odrážajúci duch národa, čomu najlepšie zodpovedá kultúrna stredoslovenčina, v ktorej Štúr videl najautentickejšiu podobu slovenčiny. V tejto voľbe – podľa Štúra – sa tak prejavuje objektívna správnosť konštitučnej jazykovej vôle Slovákov, ktorá demonštruje ich národné dozretie a rozhodnosť vo veci vlastnej budúcnosti. V mene tejto správnosti a rozhodnosti odmietol predstavu, že „mohlo by sa ale zo všetkých podrečí slovenských to, čo je dobrého, pozbierať, podoby (formy) nevybrúsené jedného podrečia s podobami druhého pozameňovať a tak jeden celok, reč slovenská spisovná, utvoriť... Keby sme takto boli šli a zo všetkých podrečí jednu reč spisovnú plátali, boli by sme najsamprv našu neznámosť nárečia vlastného, potom to, že nevieme vlastne, čo chceme, ukázali...“[9] A kongruentne s jeho výkladmi môžeme dodať, že vieme, čo chceme preto, lebo sme dospeli k zdroju našej vôle. Tí, ktorí k tomu nedospeli, alebo z pragmatického dôvodu „správnu voľbu“ odmietli – na ich čele bol Ján Kollár –, videli v slovenskej konštitučnej jazykovej vôli len rozbitie česko-slovenskej svornosti.

Štúrovo chápanie konštitučnej jazykovej vôle zodpovedá tradícii nachádzania objektívnej legitimity spôsobov vedenia vlastného života v metafyzickej sfére. Filozof P. Sloterdijk (2009) sprehľadnil históriu prístupov k hľadaniu fundamentálnej orientačnej opory pre dobrý, vydarený, zmysluplný ľudský život tak, že ich zredukoval do protikladu *vertikalita* : *horizontalita*. Vertikálna existenčná orientácia je upriamovanie sa človeka na niečo vyššie, ako je sám, niečo hodnotnejšie, ako je jeho faktická existencia. Pôsobenie tohto vyššieho, hodnotnejšieho na neho prežíva ako „vertikálne“ napätie a požiadavku, aby zmenil svoj život. Toto vyššie predstavuje teda „ontologickú autoritu privilegovaného súcna“[10], entitu s najvyššou preferenciou. V Štúrovej existenčnej orientácii so zreteľom na národ je duch národa (ako podsubstancia ducha ľudstva): upriamovanie sa naň vyvoláva ono napätie a aktivizuje vôľu ku konaniu, vedúcemu k zmene faktického života v zmysle požiadavky tohto „privilegovaného súcna“. Slovenská konštitučná

[9] Tamže, s. 95.

[10] SLOTERDIJK, Peter: *Du mußt dein Leben ändern. Über Anthropotechnik*. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2009, s. 38.

jazyková vôľa – chcenie zaviesť do života celonárodný jazyk – je tak reakcia na uznávanie ducha národa ako najvyššej autority, čím sa príslušníci národa zaväzujú, že budú viesť aj jazykový život zodpovedajúci jej imperatívu. Úsilie o taký život je snaha o vydarený život, taký, ktorý má opravdivý zmysel. Štúr permanentne vysvetľoval potrebu prechodu z úrovne nižšieho života na vyššiu úroveň: „Pravda, že ešte národ náš nie je duchovne vzbudený, že ešte oveľa viac na telesný život drží a naň, čo má, troví, ale i toto rabstvo telesného života prestať musí a vyššieho života hýbanie aj medzi ním sa rozšíri. Národ sa len dovtedy tohto nízkeho, mäsitého života pridŕža, kým dačo lepšieho, vyššieho nepoznal, aby ale aj vyšší, vznešenejší a opravdivý život poznal, to naša starosť...“[11] A k tomu „vyššiemu“, „lepšiemu“, „vznešenejšiemu“ patrí aj poznanie ducha vlastného národa.

V textoch Ľ. Štúra sa niekedy tak zdôrazňuje vôľa, že to vzbudzuje podozrenie vo veci pomeru medzi vôľou a vedomím, podozrenie, či v jeho myslení sa neodráža aj schopenhauerovský panvoluntarizmus s tézou o priorite vôle a sekundárnosti intelektu. Toto podozrenie je azda najsilnejšie, keď čítame záver jeho spisu *Hlas proti Hlasom*, v ktorom reagoval na známe výpady proti zavedeniu slovenčiny ako spisovného jazyka s odôvodnením, že sa tým narúša jednota Slovákov a Čechov. Štúr vyzdvihuje, že „nechceli sme my teda nejednotu“, ale naopak, „pristúpili sme k práci s duchom plným svornosti“[12]. A na konci spisu zvolal: „Naostatok len ešte protivníkom našim voláme: život je náš, a my Slovenmi chceme byť.“[13] Teda: chceme byť Slovákmi, nie Čechmi, chceme si zachovať odlišnosť od nich, chceme žiť náš život, nie český, takže chceme mať slovenský spisovný jazyk, nie český. Cez túto myšlienku presvitá schopenhauerovská interpretácia vôle aj filozofia horizontality.

Ani Štúrovi tak nemohla byť cudzia východisková idea, že (aj) pri konštituovaní spisovnej slovenčiny mala prioritu jazyková vôľa Slová-

[11] ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo.* Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 97.

[12] Tamže, s. 210.

[13] Tamže, s. 237.

kov a intelekt – poznávanie národného ducha – bol sekundárny, ale dôležitý, pretože mal podpornú úlohu. A. Schopenhauer vo výklade pomeru medzi vôľou a intelektom objasňoval aj ich vzájomné pôsobenie, ako sa vzájomne obmedzujú alebo podporujú. Výklad konštituovania spisovnej slovenčiny na tomto pozadí vyznieva tak, že Slováci stáročia prirodzene (odovzdávaním z generácie na generáciu) reprodukovali svoj jazyk, a to aj v konfrontácii s češtinou, ktorá bola aj ich kultúrnym jazykom, teda konali tak, ako im to „kázala" ich základná jazyková vôľa. Keď nastali primerané historické okolnosti, aktivizovali svoju vôľu k vydobytiu uspokojivého postavenia v mocenských pomeroch, k čomu patrilo vystupovanie ako národ so svojím integračným a reprezentačným jazykom. Ich aktivity spojené s predstavou o mocenskom usporiadaní štátu zahŕňali aj jazykové aktivity, zamerané na prekonanie hranice základnej jazykovej vôle, pretože si to vyžiadal kolektívny politický záujem. K základnej jazykovej vôli pod tlakom tohto záujmu pribudla konštitučná jazyková vôľa, orientovaná na jazykovú potrebu celého národa. Aby sa to stalo, do procesu sa zapojil intelekt, vedomie ako nástroj na stimuláciu vôle ku konštituovaniu spisovného jazyka. Štúr sa zhostil „zhotovenia" takého nástroja a uspel. Pre úplnosť obrazu treba brať do úvahy aj to, že Štúrova vôľa k etablovaniu spisovnej slovenčiny určite mala vplyv na jeho intelekt v jazykovom aspekte. U Schopenhauera čítame: „Silno pôsobiaci motív, ako napr. túžobné želanie či naliehavá núdza, vystupňuje občas intelekt do takej miery, o akej by sme predtým ani neverili, že jej je schopný. Ťažké okolnosti, ktoré nás stavajú pred nevyhnutnosť istých výkonov, v nás rozvíjajú celkom nové talenty, ktorých zárodky nám ostávali skryté, a neverili sme, že k nim máme sklon."[14] Štúrova vôľa uviesť spisovnú slovenčinu do života mu skutočne vybičovala intelekt tak, že slovenskej vzdelaneckej verejnosti sa dostalo toľko široko a hlboko podložených argumentov, že tie sa nemohli minúť účinku.

V zdôrazňovaní národnej a jazykovej vôle Štúrom cítiť aj filozofiu horizontality, podľa ktorej opakom existenčnej orientácie na niečo

[14] SCHOPENHAUER, Arthur: *Svet ako vôľa a predstava II*. Bratislava : Kalligram, 2010, s. 286.

vyššie, hodnotnejšie, ako je sám človek (vertikalita), je sústreďovanie sa na to, aby sa človek vymedzil vo vzťahu k iným tak zreteľne, ako je to možné, teda na to, aby sa individualizoval. Štúrovi išlo o individualizáciu Slovákov ako kolektívneho subjektu, reprezentujúceho jeden zo slovanských kmeňov s vlastným nárečím, ktoré je – a to osobitne zdôrazňoval – „od českého odchodné a rozdielne“[15]. Zjavné je to, keď dodáva, že čeština „práve preto ani nemôže nikdy na ľud náš tak mocne pôsobiť a dorážať. Mocne a všeobecne na ľud náš môže sa dorážať len jeho vlastným nárečím, ono je kľúč k jeho srdcu a mysli, lebo on len v ňom žije duchovne.“[16] Alebo keď na inom mieste podčiarkuje, že Slováci môžu napĺňať svoje osobitné poslanie len v slovenčine, „lebo ona je nášho ducha a všetkých jeho hnutí samojediná, verná a dokonalá vyslovovateľkyňa“[17]. To je pohľad aj z perspektívy horizontality: Slováci sa vymedzujú svojím jazykom vo svete slovanských národov, najmä v pomere k českému národu, lebo len tak sa môžu autenticky duchovne sebarealizovať a tým originálne prispieť k duchovnému bohatstvu slovanského živlu. Potrebujú jazykovú slobodu, aby mohli realizovať a rozvíjať svoj duchovný potenciál ako svojskú danosť.

Tí, ktorí odmietali slovenčinu v pozícii spisovného jazyka, vnímali slovenskú konštitučnú jazykovú vôľu hlavne ako prejav národnej sebarealizačnej vôle, ktorá je však odsúdená na neúspech, lebo – prosto povedané – duchovný a kultúrnojazykový potenciál Slovákov je príliš deficitný na to, aby mohli existovať ako národný kolektív zodpovedajúci štandardným národom v ich okolí (navyše v hre bol aj argument česko-slovenského rozkolu). To, že sa táto vôľa presadila, svedčí o jej priorite v pomere k vedomiu, ako to vehementne vysvetľoval A. Schopenhauer: táto vôľa podnecovala Slovákov k duchovným aktivitám, ktoré slúžili ako nástroj jej realizácie – realizácie vôle transformovať sa na moderný národ so zodpovedajúcim spisovným jazykom. Vôľa jednotlivca (Štúra) a subkolektívu (jeho prívržencov) sa presadila dis-

[15] ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo.* Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 155.

[16] Tamže, s. 156.

[17] Tamže, s. 180.

kurznými praktikami, podporovanými autoritou protagonistu a „požehnaním" bardom (J. Hollým) a opretými o presvedčenie, že zvolená existenčná forma slovenčiny sa môže rozvinúť – ako aj iné jazyky – do podoby spisovného jazyka so všetkými funkciami, lebo má stavbu prirodzeného jazyka, ktorá sa permanentne adaptuje na meniace sa jazykové potreby používateľov, ako aj presvedčenie, že aj Slováci sú takí vývojaschopní ako aj príslušníci iných národov, hoci sa to v tej dobe nemuselo tak zdať. Dôležitejšie však bolo, že konštitučná jazyková vôľa rezonovala v základnej jazykovej vôli ako stimulátor k vyššej vôli. Preto sa mohla konštitučná vôľa realizovať, aj keď „štúrovská skupina stratila po porážke uhorskej revolúcie všetok vplyv na verejný život"[18] a z mocenskej pozície sa – dočasne – presadila vôľa odporcov spisovnej slovenčiny. Citovaný autor konštatuje, že „krátky čas sa zdalo, že štúrovská spisovná slovenčina ako epizodický jav zanikne"[19]. Nezanikla, lebo stimulovaná základná slovenská vôľa – povzbudzované chcenie mať popri nárečí celonárodnú existenčnú formu jazyka – sa nemohla neoživiť, len čo sa odstránili utlmujúce prekážky.

Slovenská ochranná jazyková vôľa

Ochranná jazyková vôľa – chcieť ochraňovať spisovný jazyk – je výrazný príznak slovenského verejného jazykového života, čo je pochopiteľné, keď si uvedomíme, že konštituovanie spisovnej slovenčiny sa vnímalo ako akt legitimizácie moderného národa (aj Štúr vychádzal z mantry „koľko jazykov, toľko národov", mysliac na spisovné jazyky), ktorý bol potrebný na auto- aj heteroakceptáciu slovenského národného bytia, takže spisovný jazyk sa etabloval ako fundamentálna národná hodnota. Je konštituent tohto bytia, čo zahŕňa aj to, že sa v ňom manifestuje substancia národa (v duchu Štúrovho výkladu), ako aj to, že je prostriedkom sebarealizácie jeho nositeľov. Vôľa k ochrane takej

[18] PAULINY, Eugen: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983, s. 193.

[19] Tamže.

hodnoty je sebazáchovná vôľa ako sociokultúrna analógia sebazáchovného inštinktu.

Sebazáchovnú vôľu v sledovanom zmysle bystro postrehol Ľ. Novák a opísal ju v publikácii o československej otázke z jazykovedného hľadiska.[20] Najprv ju ilustroval svojím zážitkom z rodnej Skalice v kontexte svojho výkladu, že „národne uvedomelý slovenský človek vidí v spisovnej reči niečo..., čo ako vonkajší viditeľný symbol reprezentuje národ a čo akoby v skratke shrnuje všetky národné túžby a ideály“[21]. Spomínal, že priemerný Skaličan ovláda iba svoje nárečie a aj tí vzdelaní sa silne držia svojho dialektu a ťažko sa zbavujú nárečového vplyvu na spisovnú výslovnosť. O tamojších roľníkoch ani nehovoriac. Keď sa však k nim dostali isté invektívy proti spisovnej slovenčine zo strany pročesky zmýšľajúcich jednotlivcov, ostro sa proti tomu postavili, „volajúc s rozhorčením: ‚Berú nám víru! Berú nám reč!‘“[22] Mali na mysli spisovný jazyk, ktorý poznali viac-menej len pasívne, ale pre nich bol „symbolom národného povedomia, ktoré bolo a je jasne slovensky vyhranené“[23]. Túto epizódku Ľ. Novák uzavrel úsudkom: „V obave o reč skrývala sa zrejme inštinktívna obava o národnosť, o národné presvedčenie, o nacionálne povedomie.“[24]

Primeranejšia je reinterpretácia, podľa ktorej v obave o jazyk sa skrývala obava o predmet národnokolektívneho citu, ktorá aktualizovala ochrannú jazykovú vôľu, plynúcu z prežívania, resp. uvedomovania si hodnoty tohto predmetu v živote národného kolektívu. Odhodlanosť (vypäté chcenie) chrániť to, čo cítia, resp. o čom vedia, že je v základe ich kolektívnej identity, vzplanula, aj keď invektívy proti spisovnej slovenčine boli „viac-menej ozajstné alebo zdanlivé“[25], čo potvrdzuje hodnotovú váhu tohto jazyka, zdôvodňujúcu silu ochrannej jazykovej vôle.

---

[20] NOVÁK, Ľudovít: *Jazykovedné glosy k československej otázke*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1935.

[21] Tamže, s. 123.

[22] Tamže, s. 124.

[23] Tamže.

[24] Tamže, s. 125.

[25] Tamže, s. 124.

K pochopeniu významu tejto vôle prispieva aj Novákov výklad o pomere medzi vedou a sociálnou praxou v kontexte sporu o otázke československej jednoty a práva Slovákov na vlastný spisovný jazyk. Niektorí českí a slovenskí vedci vynaložili veľké úsilie, aby preukázali národnú aj jazykovú jednotu. Ľ. Novák však zdôrazňuje, že v tomto kontexte je irelevantné, čo zistila veda, a to preto, lebo realita je takáto: „Keď totižto taký Slovák povie: ‚samostatný jazyk' alebo ‚samostatný národ', to je s jeho stanoviska platné, i keby sa veda proti tomu akokoľvek stavala."[26] To značí, že keby sa aj dôveryhodne vedecky preukázalo, že slovenčina a čeština sú dve nárečia (varianty) jedného jazyka, rozhodujúce slovo má nositeľ slovenského jazyka – jeho vôľa. Platí, že slovenčina je samostatný jazyk preto, „lebo Slovák chce, aby slovenčina bola samostatná, osobitná reč, samostatný, osobitný jazyk. Teda: on to – *chce*."[27] Ľ. Novák hovorí o nesúlade medzi pravdou vedy a pravdou života. Aká je však taká veda, ktorá dospieva k pravdám nezodpovedajúcim pravdám života? Ak je realita taká, že ju riadi princíp vôle, žiada sa jej vedecké vysvetlenie (nie ignorovanie). Panvoluntaristická koncepcia A. Schopenhauera je dobrou oporou.

To, čo prezentoval Ľ. Novák, zodpovedá tomu, čo môžeme označiť ako esenciálna, resp. prirodzená ochranná jazyková vôľa. Je to „čistá" ochranná vôľa, plynúca zo sebazáchovnej vôle ako prirodzenej danosti, vôľa bez „prímesí" z motivačného sveta nositeľov jazyka. Keďže ochrana sa týka existencie jazyka aj jeho autenticity, esenciálna ochranná vôľa sa prejavuje v aktivitách vyvolaných pocitom ohrozenia existencie alebo autenticity jazyka alebo aj uvedomovaním si hrozby, pričom pocit ohrozenia a uvedomovania hrozby nie sú pod vplyvom sprievodnej motivácie. Ak je taká motivácia v hre, primerané je hovoriť o modifikovanej ochrannej jazykovej vôli. Hranica medzi esenciálnou a modifikovanou ochrannou vôľou, pravda, nie je nesporná, pretože sa môžu rozchádzať interpretácie ohrozenia existencie aj autenticity jazyka. V tom prípade si konkurujú v jazykovom spoločenstve prejavy esenciálnej aj modifikovanej ochrannej vôle: nositelia jazyka sa odlišu-

[26] Tamže, s. 126.

[27] Tamže, s. 126 – 127.

jú sklonom k esenciálnej, alebo k modifikovanej ochrane. Lingvisti zohrávajú pritom dôležitú úlohu, lebo ich odlišné interpretácie vplyvne prispievajú k diskurzu o ochrane spisovného jazyka a k presadzovaniu tej alebo onej tendencie.

Esenciálna ochranná jazyková vôľa je chcenie zotrvať v stave, v ktorom sa jazyk približuje k maximálnej autoochrane, čo sa deje vtedy, keď sa reprodukuje na základe svojej suverenity. Suverenita jazyka – v tomto kontexte – spočíva v tom, že jeho systematické používanie zaručuje jeho existenciu. Výrazom systematické používanie sa vyjadruje, že každé použitie nadväzuje na predchádzajúce použitia, a tak sa udržiava systém a identita jazyka. Jazyk teda prejavuje svoju suverenitu autoreguláciou svojho používania: používatelia ho používajú nadväzujúcim spôsobom a týmto používaním jazyk reguluje seba a reprodukuje svoju existenciu aj autenticitu, a teda sa aj ochraňuje. Esenciálna ochranná vôľa splýva s autoochranou jazyka. Modifikovaná ochranná vôľa ožíva vtedy, keď niečo stimuluje používateľa k zasahovaniu do tohto samoochranného mechanizmu, lebo toto niečo interpretuje ako ohrozenie jazyka. Pravda, nemusí byť jasné, či ide o skutočné, alebo domnelé ohrozenie (porov. so spomínanou spornosťou hranice), ale keď je preukázateľné, že za zasahovaním je osobitná ideológia – ňou sa zasahovanie zdôvodňuje –, registrujeme zjavnú modifikovanú jazykovoochrannú vôľovú aktivitu. Veľmi výrazne sa prejavuje táto vôľa, keď sa zdôvodňujúca ideológia presadzuje politickomocenským nástrojom, samozrejme, s cieľom jej naturalizácie. Jedným z takých nástrojov je jazykový zákon, v Slovenskej republike zákon o štátnom jazyku z roku 1995.[28]

Tento zákon sa opiera o ideológiu národnej dominancie: v Slovenskej republike je slovenský národ štátotvorný činiteľ, ktorého prototypovými reprezentantmi sú jeho národne „najuvedomelejší" príslušníci s delegovaným právom na presadzovanie dominancie národa a jeho ochrany. Táto ideológia je zdrojom modifikovanosti ochrannej jazykovej vôle, modifikuje ju tak, že k ochrane jazyka sa pristupuje z pozície

[28] *Zákon Národnej rady Slovenskej republiky z 15. novembra 1995 o štátnom jazyku Slovenskej republiky.* Zbierka zákonov č. 270/1995, čiastka 89, s. 1999.

záujmov národa v určujúcom postavení, pričom o tom, čo je v záujme národa, rozhoduje jeho politická reprezentácia. Jazykovým zákonom slovenská ochranná jazyková vôľa sa modifikovala na vôľu k upevňovaniu dominancie slovenského jazyka v súlade s ideológiou politickej reprezentácie národa, ktorá sa systematickými diskurznými praktikami v časti slovenského jazykového spoločenstva naturalizovala. Týmto zákonom sa politicky demonštruje mocenská pozícia slovenského národa a jeho jazyka v štáte ako určujúci faktor jazykového poriadku v ňom, takže je nástrojom na ochranu privilegovanosti slovenčiny a jej bezpečnosti. Paragraf 2 tohto zákona je vyznačený nadpisom *Štátny jazyk a jeho ochrana*, ktorá má spočívať vo vytváraní podmienok na jeho osvojenie slovom a písmom pre každého občana a na jeho vedecký výskum, ďalej v starostlivosti o jeho kodifikáciu a zvyšovanie jazykovej kultúry, ako aj v strážení jeho zákonitostí. Ochranná vôľa je modifikovaná záujmom o navodenie podmienok na expanziu štátneho jazyka a na jeho vedecký výskum, ktorý – popri štandardných výskumných orientáciách – je zameraný na poznatky zdôvodňujúce jeho kodifikáciu a kultivovanie, pričom zásadné je poznanie jeho zákonitostí. Tým, že sa do zákona premietla vôľa ochraňovať zákonitosti štátneho jazyka (v § 2, bode (3) sa píše, že „akýkoľvek zásah do kodifikovanej podoby štátneho jazyka v rozpore s jeho zákonitosťami je neprípustný"), pod právnu ochranu sa dostal nomologický prístup k jazyku, čím sa jeho skúmanie z inej pozície stalo kodifikačne irelevantné.

Slovenská kultivačná jazyková vôľa

Aj vo vzťahu ku kultivácii jazyka je primerané rozlišovať medzi esenciálnou (prirodzenou) a modifikovanou jazykovou vôľou. Esenciálna kultivačná jazyková vôľa tkvie v chcení udržiavať adaptačnú dynamiku jazyka, čo sa deje, keď sa jazyk systematicky používa tak, že sa permanentne prispôsobuje dynamike komunikačných potrieb a intencií čerpaním z toho, čo je v ňom založené, vrátane jeho otvorenosti voči iným jazykom. Je to vôľa k udržiavaniu viability jazyka, spočívajúcej v tom, že používatelia v štruktúre a otvorenosti jazyka nachádzajú to, čo potrebujú na nové a nové komunikačné ciele, na riešenie komu-

nikačných problémov, na uspokojovanie svojich predstáv o vhodných vyjadrovacích prostriedkoch. Pri realizácii tejto vôle má výraznú prevahu praktická koordinácia používania jazykových prostriedkov, teda konsenzus v ich používaní dosahovaný v komunikačnej praxi s minimálnymi metajazykovými reakciami. Nárast týchto reakcií signalizuje modifikáciu tejto vôle. Modifikovaná kultivačná jazyková vôľa sa viaže na predstavu o kultivovaní spisovného jazyka, ktorej pozadím je logická reflexia: plynie z uvažovania s vysokou dávkou abstrakcie. Ukážka takej reflexie: „Moderné spoločenstvá sa nemôžu uspokojiť s intuitívnym praktickým poznávaním jazyka – musia ho teoreticky študovať a získané poznatky odovzdávať používateľom školskou výchovou a inými formami vzdelávania. S ekonomickým a kultúrnym vývinom sa totiž zvyšujú aj požiadavky na jazyk: zväčšuje sa zložitosť organizácie spoločnosti, diferencujú sa činnosti a následne rastú aj komunikačné úlohy jazyka. Teoretickou prácou sa napomáha diferencovanie jazyka a ustaľovanie jeho prostriedkov, tvoria sa predpoklady pre istý jazykový vývin i predpoklady na zlepšenie jazykového vedomia používateľov jazyka.“[29] Podľa toho kultivačná jazyková vôľa používateľov sa má modifikovať tak, aby korešpondovala so „zlepšovaním“ ich jazykového vedomia v súlade s teoretickým poznávaním jazyka. Kultivačná jazyková vôľa má byť chcením kultivovať jazyk na základe stupňovania uvedomenosti v jeho ovládaní, a teda aj vôľou k vlastnému jazykovému vzdelávaniu. Vôľa k nadobúdaniu znalostí o jazyku je zásadný komponent kultivačnej jazykovej vôle.

Slovenské jazykové spoločenstvo je impregnované prejavmi kultivačnej jazykovej vôle v obidvoch verziách. Je prirodzené, že pomer medzi prejavmi esenciálnej a modifikovanej vôle sa mení v závislosti od vývojovej fázy spisovného jazyka a od dominancie esenciálne, alebo modifikačne orientovaného lingvistického diskurzu o kultivácii tohto jazyka, ktorý má v spoločenstve „mienkotvornú“ silu. V rozvojovej a stabilizačnej fáze spisovnej slovenčiny dobre fungovala esenciálna kultivačná vôľa vo vzťahu k nárečiam („ľudovému“ jazyku), ale vo

[29] KRÁĽ, Ábel – RÝZKOVÁ, Anna: *Základy jazykovej kultúry*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1990, s. 26.

verejnom jazykovom živote sa podnecovala modifikovaná vôľa, vôľa k ovládaniu celonárodného jazyka formovaním spisovnojazykového vedomia. V pokročilej demokratizačnej vývojovej fáze, vyznačujúcej sa tým, že sa optimálne rozšírila sociálna báza tohto jazyka a spisovná slovenčina sa priblížila k statusu spoločného materinského jazyka, vytvorili sa podmienky na odstránenie kontrastu medzi esenciálnou a modifikovanou verziou, keďže spisovný jazyk funguje ako takmer „ľudový" jazyk – ľudový jazyk vyššieho vývojového stupňa. To znamená, že z vývoja spisovnej slovenčiny v jeho demokratizačnom aspekte plynie prirodzená referencia esenciálnej kultivačnej jazykovej vôle, avšak slovenským lingvistickým diskurzom modifikovanej vôli naďalej sa dostáva takej podpory, ktorá prispieva k udržiavaniu tlaku na pestovanie tejto jazykovej vôľovej modality.

Táto podpora je aj podporou vôľovej rozdvojenosti používateľa jazyka, ktorý z jednej strany je pod vplyvom esenciálnej kultivačnej jazykovej vôle a z druhej strany je vystavený modifikačnému tlaku, čo prežíva, resp. si aj uvedomuje pri jednotlivostiach, oživujúcich túto rozpoltenosť. Výrazným príkladom je autokorektúra používateľa siahajúceho po prídavnom mene *posledný*, napríklad *Posledné majstrovstvá sveta v hokeji neboli pre nás také úspešné, ako sme si to predstavovali*, ktoré ale nahrádza adjektívom *ostatný*, lebo vie, že môže byť obvinený z jazykovokultivačného ignorantstva. Na jednej strane funguje jeho esenciálna kultivačná jazyková vôľa, ktorá mu „káže" udržiavať stav, v ktorom slovo *posledný* aj v druhotnom význame („posledný vo vzťahu k momentu prehovoru") dobre slúži, pričom jeho funkčnosť je podporená aj jeho ústrojnosťou, ale na druhej strane je podnecovaný k aktivizácii modifikačnej kultivačnej jazykovej vôle, ktorá ho núti k autokorekcii. Taká autokorektúra má zvlášť nepriaznivý vplyv na používateľa, keď to robí vo viere, že slovom *ostatný* sa nahrádza výraz *posledný* preto, lebo nahrádzaný výraz je nesprávny. V tom prípade máme do činenia s jazykovým hoaxom: používateľ podľahol falošnej správe o nesprávnosti slova *posledný* v príslušnom kontexte. V hre je však ale aj možné zdôvodnenie, že slovo *ostatný* je stredoslovenské, a teda vzhľadom na stredoslovenskú genézu spisovnej slovenčiny jeho preferencia je opodstatnená. V tom prípade nám však neuniká, že modifikácia kultivačnej jazykovej vôle má v pozadí puristicky orientovanú jazykovú ideológiu.

Záver

Predchádzajúci výklad vychádza z tézy filozofa A. Schopenhauera o primárnosti vôle a sekundárnosti intelektu: intelekt je nástroj vôle. Sledovanie slovenskej jazykovej vôle v jej konštitučnom, ochrannom aj kultivačnom aspekte ukázalo, že význam nástrojovej funkcie intelektu sa mení v závislosti od toho, či sa presadzuje esenciálna, alebo modifikovaná jazyková vôľa. Vývoj spisovnej slovenčiny z tohto hľadiska prebiehal ako utváranie objektívnych podmienok priaznivých pre esenciálnu jazykovú vôľu, nad ktorou v jej konštitučnej fáze dominovala modifikovaná jazyková vôľa. Vnímanie spisovného jazyka ako najvzácnejšej hodnoty kultúrneho dedičstva (takto sa o ňom píše aj v citovanom zákone o štátnom jazyku) a s ním spojená ideológia však spôsobili, že sklon používateľa k riadeniu sa esenciálnou vôľou narážal na odpor edukácie (v najširšom zmysle), ktorá je založená na posilňovaní kontroly jazykového správania intelektom. Aktuálny stav slovenskej jazykovej vôle, týkajúcej sa spisovnej slovenčiny, je taký, že pod edukačným vplyvom sa udržiava tradícia pestovania modifikovanej jazykovej vôle, ale vysoký stupeň demokratizovanosti spisovného jazyka podporuje esenciálnu jazykovú vôľu. Tieto modality jazykovej vôle používatelia spisovného jazyka prežívajú ako súčasť normality verejného jazykového života, v ktorom sú vystavení kontrole kolektívu, ale súčasne v ňom vystupujú ako „dedičia" jazyka, s povahou ktorého korešponduje esenciálna jazyková vôľa.[30]

Literatúra

ČERNÍK, Václav – FARKAŠOVÁ, Etela – VICENÍK, Jozef: *Teória poznania*. Bratislava : Pravda, 1986.

DOLNÍK, Juraj: *Sila jazyka*. Bratislava : Kalligram, 2012.

[30] Publikácia vznikla v rámci riešenia grantu VEGA 1/0111/20 *Komunikačná kultúra v graduálne demokratizovanej spoločnosti.*

DOLNÍK, Juraj: *Základ racionality prirodzeného jazyka*. Filozofia, 75, 2020, č. 4, s. 279 – 293.

KRÁĽ, Ábel – RÝZKOVÁ, Anna: *Základy jazykovej kultúry*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1990.

NOVÁK, Ľudovít: *Jazykovedné glosy k československej otázke*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1935.

PAULINY, Eugen: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983.

SCHOPENHAUER, Arthur: *Svet ako vôľa a predstava*. *II*. Bratislava : Kalligram, 2010.

SLOTERDIJK, Peter: *Du mußt dein Leben ändern. Über Anthropotechnik*. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2009.

ŠTÚR, Ľudovít: *Dielo.* Ed. Rudolf Chmel. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007.

Zákon Národnej rady Slovenskej republiky z 15. novembra 1995 o štátnom jazyku Slovenskej republiky. Zbierka zákonov č. 270/1995, čiastka 89, s. 1999.

V životnom uzle poetky Maše Haľamovej alebo Polyfokálnosť v debutovej zbierke *Dar*

Ivica Hajdučeková

Abstract

Maša Haľamová's life as a literary node: polyfocality in her debut collection *Dar*

This article presents the results of an exegesis and interpretation of Maša Haľamová's debut collection of poems *Dar* (Gift, 1928). In a reconstruction of literary criticism of her work in an unprocessed collection at the Literary Archive of the Slovak National Library in Martin, it traces the preferred aspects of poetics in the contemporary press and in specialized literature. Upon the basis of surviving archival material, the article reveals the genesis of the collection by comparing the manuscript version with its first published edition, which is motivically linked to her childhood, her studies in Bratislava within the new state of Czechoslovakia, and partially her time in the High Tatras. The article focuses on the heuristic problem of the intentionality of the emblematic poem "Dar" with its once-published subtitle (A. K.) alongside a hermeneutic reading of the whole poetic unit, which allows one to penetrate the author's intention in the architectural arrangement of the collection. Together with the adjoining dedicatory texts, it reveals a principle of polyfocality that enhances the effect of "poetry of the heart" and the spiritual sense of the poetic word (*verbum interius* and *verbum cordis*). This period of the author's life and the literary critical discourse under scrutiny, along with the hermeneutic method of analysing her debut collection, confirm that Haľamová's work in the interwar period was a continuation of the tradition of Protestant spiritual poetry within Slovak literature.

Keywords: Slovak poetry, Maša Haľamová, archival research, spirituality, hermeneutics, Protestant poetry

„Myslím si, ak báseň vyvrela v blahoslavenom okamžiku, keď sa vynorí to, čo máme z hlbín, zo spevu svojich najspodnejších riečíšť – dostáva poézia – i tá subjektívna – svoju všeobecnú platnosť.“

(Maša Haľamová)[1]

Poetka Maša Haľamová (1908 Blatnica – 1995 Bratislava) – v periodizácii slovenskej literatúry zaradená do medzivojnového obdobia (1918 – 1948) – patrila do generácie predstaviteľov estetického pluralizmu formujúceho sa pod vplyvom avantgardných smerov (napr. Emil Boleslav Lukáč, Ján Smrek, Laco Novomeský, Valentín Beniak, Fraňo Kráľ, Ján Rob Poničan).[2] Subtílna ženská poézia M. Haľamovej bola literárnymi teoretikmi a kritikmi posudzovaná prevažne v tradícii Ivana Kraska a porovnávaná s Jánom Smrekom, Vladimírom Royom, Štefanom Krčmérym aj s českými básnikmi Jiřím Wolkrom, Karlom Tomanom a Otakarom Březinom.[3] V línii literárne činných žien bola vnímaná ako pokračovateľka Ľudmily Podjavorinskej-Riznerovej, Anny Lackovej Domkovej (Zore), priraďovaná ku Kriste Bendovej a Márii Rázusovej-Martákovej.[4] Výnimočne sa spomínala aj v spojení s Boženou Slančíkovou Timravou a Margitou Figuli.[5] Napriek hľadaniu spoločných prienikov bola tiež vnímaná ako solitér: „Okrem toho poézia tejto autorky šla natoľko svojou cestou, natoľko mimo striedania literárnych vkusov a tak nezávisle od nich, že vlastne stráca význam ich vymenúvanie a charakteristika (...) Rozhodujúcou účasťou svojej existencie žilo a žije toto dielo mimo kohútích striedaní literárnych manifestov.“[6]

---

[1] HAĽAMOVÁ, Maša: *Inc. Nie som si istá... (komentáre k básňam)*. Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine (ďalej LA SNK), prír. č. 3724/2009.

[2] TOMČÍK, Miloš: *Básnické retrospektívy*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1974, s. 114.

[3] BARTKO, Michal: *Poézia prostoty. Esej o diele Maše Haľamovej*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1983, s. 61, 68.

[4] Tamže.

[5] List Margity Figuli z Bojníc 7. 8. 1968. In: LA SNK, prír. č. 3476/04, v ktorom sa píše o názore M. Rúfusa.

[6] RÚFUS, Milan: *Doslov*. In: HAĽAMOVÁ, Maša: *Dar. Vybrané básne*. Bratislava : Tatran, 1981, s. 219.

Názory na Haľamovej básnickú tvorbu – na debutovú zbierku *Dar* (1928) a *Červený mak* (1928), ale neskôr aj na zbierku *Smrť tvoju žijem* (1966) – vyjadrovali literárni odborníci prevažne v periodickej tlači.[7] Medzi prvými poukázal na osobitosti mladej poetky J. Dvořák (1928), ktorý vyzdvihol jej úprimnú básnickú výpoveď: „Jeji kniha básní Dar, kniha nejosobnejší lyriky, opravdová až krvavě a básnická i ve zlomcích, kniha lidská, srdečná a průbojná je darem, který překvapuje. (...) Je tedy vlastně zpovědí, a to zpovědí nejúpřimnejší a nejvřeleji pronášenou, že jest opravdu jedinečnou v slovenské literatuře."[8] S podobným dôrazom na duchovný aspekt ju charakterizoval aj J. E. Bor (1928), ktorý sa na pozadí zbierky *Červený mak* vrátil k debutu: „‚Dar' je kniha v úplnej miere ženská, radšej by som povedal dievčia, a to v najpriaznivejšom zmysle slova. Je to poezia, z ktorej niektoré čísla (...) pripomínajú priamo liturgiu pred najvznešenejším oltárom krásy..."[9] Protichodne vyhranený názor prezentoval S. Mečiar (rkp. nedatovaný), ktorý na margo umeleckej kvality Haľamovej básní kriticky napísal: „Nemá však v sebe nič priebojného, vynaliezavého, ani v myšlienkovom poklade niet novej mince. (...) Chýba jej zrak objaviteľov a chýba jej erudícia umelca."[10] Na predchádzajúcich recenzentov nadviazal F. Votruba, pripomínajúc spirituálny príznak jej poézie: „koľko verne čistej, pod sordínou zuniacej tichej tragiky sa v nej trasie a zrkadlí, a ako delikátne a bez pózy a sentimentality sa tu vyslovuje (...) láska tvorí uzlový bod celého jej diela, je alfou a omegou, uhlom, cez ktorý sa díva a cez ktorý posudzuje seba i svet."[11] Nadväznosť na tradíciu potvrdzoval aj M. Rúfus, keď prenikol až k lyrickému zmyslu: „Nie je to úlomok z vetvičky, tak trochu za klobúk a na prípadný sviatok, je to časť kmeňa slovenskej poézie, dielo, ktoré v nej má trvalé miesto, pretože sa

[7] V prehľade publikovaných príspevkov sme vychádzali z nespracovaného fondu v LA SNK v Martine.

[8] DVOŘÁK, Josef: *Listy z Bratislavy. Dva lyrické debuty*. Literární Noviny, 2, 1928, č. 38, 29. 11., LA SNK, prír. č. 3476/04.

[9] BOR, Ján E.: *O poézii Maši Haľamovej*. Elán, 2, 1932, č. 6, s. 3.

[10] MEČIAR, Stanislav (– ik.): *Maša Haľamová: Červený mak*. LA SNK, sign. 164 Y 24.

[11] BŽOCH, Jozef: *Čistým srdcom*. Kultúrny život, 1958, č. 35. LA SNK, prír. č. 3455/03.

v jedinom bode dotklo univerza...“[12] Výstižnosť jeho úsudku potvrdila samotná autorka poďakovaním za pochopenie: „A nesmierne si vážim básnického doslovu M. Rúfusa, ktorý ako málokto vie pochopiť tajomstvo prostoty. Jeho slová sú pre mňa povzbudením a bezpečným úzom do krehkého sveta poézie.“[13]

V súčasnosti na dobový literárnokritický kánon nadviazala A. Bokníková, ktorá zároveň upozornila na kľúčovú pozíciu M. Haľamovej v poézii nasledujúcej generácie autoriek, napr.: L. Vadkerty-Gavorníkovú, G. Slavkovskú, D. Hivešovú, D. Podrackú či M. Haugovú: „Od 60. rokov pôsobí tvorba M. Haľamovej ako vzor ženskej ‚poézie srdca‘, ktorá je prijímaná mimo dobových mód, ale zároveň sa reflektuje jej príslušnosť k autorom centra literárneho poľa.“[14]

Na základe štúdia archívnych materiálov môžeme rekapitulovať, že literárni kritici v snahe vstúpiť do podstaty neopakovateľnej jednoduchosti Haľamovej poézie poukazovali na florálne motívy: sirôtky, červený mak, bodliak, materinu dúšku, neskôr vres, mach či limbu, všímali si ich emblematické postavenie v básňach a poukazovali na impresionistické aj novoromantické naladenie, ktoré vzápätí prehodnocovali.[15] V poetickej skratke oceňovali spevnosť a rytmickosť verša, ktoré sa napájali z lyrického zdroja ľudovej piesne a balady. Na tieto podnety nadviazal L. Čúzy a ustálené teorémy s odstupom času precizoval: „Obe žánrové formy však vyznievajú podobne. Balada sa

[12] RÚFUS, Milan: *Doslov.* In: HAĽAMOVÁ, Maša: *Dar*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1964, s. 147.

[13] Príspevok reaguje na vydanie zbierky *Básne*. In: Opýtali sme sa (pod značkou úkp). LA SNK, prír. č. 3455/03.

[14] BOKNÍKOVÁ, Andrea: *Žena ako autorka – žena ako téma v slovenskej poézii od šesťdesiatych rokov po súčasnosť.* In: *Studia Academica Slovaca 29*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2000, s. 48.

[15] Jozef Božoch poprel názor o postromantizme v jej tvorbe, pričom argumentoval, že „*v jej poňatí sa aj príroda stáva nedeliteľnou súčasťou človeka; má priam fyzický pocit zeme a toho, čo by sa dalo nazvať pripútanosťou na jedno miesto*.“ BŽOCH, Jozef: *Čistým srdcom.* Kultúrny život, 1958, č. 35. LA SNK, prír. č.3455/03. Jeho vyjadrenie naznačilo panteistické chápanie vzťahu s prírodou, čo sčasti vystihovalo jej duchovnú podstatu.

premenila z epickej formy na lyrickú, pieseň stratila svoju voľnosť a popevkovitosť a premenila sa na lyrický útvar s vážnym obsahom.“[16] K uvedenému poznatku môžeme pripojiť aktuálne zistenie, že vážny obsah v lyrickom útvare sa v Haľamovej poézii napájal na duchovnú tradíciu žalmickej piesne.[17]

Prehľad literárnokritického hodnotenia ukončíme zhrnutím M. Tomčíka (1988), ktorý dlhoročné posudzovanie troch poetkiných zbierok uzatvoril slovami uznania: „poézia Maše Haľamovej bola za posledných šesťdesiat rokov dosť často predmetom rozborov a interpretačných výkladov. Nikto nezapochyboval o jej umeleckej presvedčivosti.“[18]

Kontext, do ktorého sme prostredníctvom literárnej kritiky nazreli, je dokladom priaznivých podmienok, v ktorých sa mladá poetka úspešne etablovala. Potvrdzujú to nadšené ohlasy mladej generácie v spomienkach R. Brtáňa: „Pamätám sa, ako na nás zaúčinkoval Mášenkin Dar. Niekoľko veršov sa bolo blyslo už predtým v časopisoch, aj v Krčméryho pohľadoch, ale krásny dar na jej dvadsiatku a prvé výročie Republiky, ocenený Ondrejom Kostolným, to bola pre nás újesť, ten Dar sa rozdával v porciách sladkých na recitačných schôdzach študentských, na ňom si overovali estéti svoje brká a nemohli sa ubrániť podmanivosti týchto ‚subtílnych veršov‘...“[19]

Na margo úspechov básnickej zbierky *Dar* uveďme, že odmenou za úspešnú debutovú zbierku bol pobyt v Paríži (od 3. 10. 1929 do 15. 1. 1930), kde sa zúčastnila jazykového kurzu francúzštiny na akademickej pôde Sorbony. Túžby a bezprostredné dojmy pretavila do básní *Sen*

---

[16] ČÚZY, Ladislav: *Maša Haľamová*. In: *Panoráma slovenskej literatúry II.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2005, s. 102.

[17] HAJDUČEKOVÁ, Ivica – BÓNOVÁ, Iveta: *Spiritual Dimension in the Poetry of Maša Haľamová (A Collection of Poetry Dar) – Duchovný rozmer v lyrike Maše Haľamovej (Básnická zbierka Dar)*. Religious and Sacred Poetry: An International Quarterly of Religion, Culture and Education, 4, 2016, č. 1 (13), s. 89 – 130, 131 – 176.

[18] TOMČÍK, Miloš: *Nad dielom národnej umelkyne Maše Haľamovej. Nepokoj prostej poézie.* (Údaje o zverejnení sú zachytené na margu výstrižku z tlače rukopisne: *Práca*, Nedeľa, 27. 8. 1988). LA SNK, prír. č. 3476/04.

[19] BRTÁŇ, Rudo: *Mášenka Haľamová jubiluje* (článok stroj.). LA SNK, 3476/04.

(1929) a *Pére Lachaise* (1929), ktoré boli neskôr zaradené do zbierky *Červený mak*.

Po návrate z Paríža sa vydala (v septembri 1930) za lekára Jána Pullmana, s ktorým vo vile Marína na brehu Štrbského plesa prežila dvadsaťšesť rokov. Z archívnych materiálov sa dozvedáme, že sa jej splnila dievčenská túžba: „Keď som ako malá gymnazistka, tuším tercie, bola prvýkrát na Štrbskom Plese na školskom výlete, prechádzali sme večer popri dome osamote stojacom na brehu jazera. V mesačnom svetle videl sa mi ako z rozprávky. Povedala som svojej spolužiačke: Raz by som tu chcela mať domov.“[20], ale o tomto „životnom uzle“ Maše Haľamovej vypovedá až druhá básnická zbierka.

Prvé vydanie básnickej zbierky *Dar* (1928) do konečnej podoby upravil J. K. Garaj a ilustroval J. Jareš.[21] Osobité postavenie v nej nadobudla sémantická triáda daru, a to nielen v pozícii názvu celej zbierky, ale aj v názve prvej časti a prvej básne. Emblémová báseň *Dar* bola prvýkrát uverejnená v *Slovenskom denníku* v roku 1926 s datovaním: V Bratislave, 10. mája 1926.[22] Na rozdiel od básne v debutovej zbierke mala dedikačný podtitul (A. K.). Ako vyplynulo z rozsiahlejšej osobnej korešpondencie M. Haľamovej so sestrou Oľgou,[23] iniciály zodpovedali menu literárneho kritika Andreja Kostolného, ktorý síce súperil o jej priazeň s E. B. Lukáčom, no neuspel: „Snáď práve preto, že medzi nami lásky nebolo, že to bola, aspoň z mojej strany, len sympatia a priateľstvo, ostalo všetko tak aj naďalej.“[24] Avšak uvedený podtitul sa neuvádzal ani v rukopisnej zbierke *Dar* dochovanej v archíve (na rozdiel od iných básní: *Balada o klamných ružiach (Anči)*, *Horniaky (Z vlaku)*, *V marci (J.)*),[25] ktorú M. Haľamová venovala na Vianoce

[20] HAĽAMOVÁ, Maša: *Maša Haľamová – sama doma so svojou poéziou...* (Vysielané v Československom rozhlase 24. mája 1967). LA SNK, prír. č. 3476/04.

[21] HAĽAMOVÁ, Maša: *Inc. K článku p. Dr. J. Dvořáka „Dva lyrické debuty“*. LA SNK, prír. č. 3724/2009.

[22] HAĽAMOVÁ, Maša: *Dar.* (A. K.). Slovenský denník, 9, 1926, č. 13, s. 9.

[23] HAJDUČEKOVÁ, Ivica: *Po stopách jednej básne (interpretácia a exegéza v archívnom výskume).* Slovenská literatúra, 66, 2019, č. 4, s. 274 – 284.

[24] List sestre Oľge datovaný v Novom Smokovci 28. 9. 1926. LA SNK, prír. č. 3455/03.

[25] HAĽAMOVÁ, Maša: *Dar* (rukopisná zbierka). LA SNK, prír. č. 3724/2009.

v roku 1927 sestre Oľge. Za akých okolností bol v *Slovenskom denníku* podtitul (A. K.) k básni priradený, ostalo neobjasnené, no v prepise rozhlasovej relácie *Maša Haľamová – sama doma so svojou poéziou*[26] autorka v autoreferenciách uviedla, že bola nesmelým vyznaním zaľúbeného dievčaťa. Z motivického reťazca v záverečnom trojverší a z indície v korešpondencii M. Haľamovej s E. B. Lukáčom o pamätnej nedeli v roku 1925[27] môžeme dedukovať, že sa v nej vyrovnávala s ich obojstranným vzťahom.

Na ploche celej zbierky *Dar*, podobne ako v emblémovej básni, presvitajú poetkine osobné dejiny, do ktorých sa výrazne zapísalo detstvo v rodnej Blatnici pri Martine, príroda Turca a Veľkej Fatry. Hlbokú brázdu do básní vyrylo aj rodinné zázemie a žiaľ zo straty matky, o ktorej po rokoch napísala: „Mamina smrť mi je takou jasnou a ostrou hranicou detstva."[28] Prevažná časť básní, zaradených do zbierky, vznikala v rozpätí rokov 1924 – 1928. Späté sú so štúdiom na gymnáziu a obchodnej škole v Bratislave (od roku 1924), vrátane praxe v sanatóriu v Novom Smokovci, kde sa napokon zamestnala (1926). Popri štúdiu navštevovala prednášky Alberta Pražáka, literárny salón Hany Gregorovej a zdokonaľovala sa v písaní poézie.

V prostredí Bratislavy, podľa datovania v archivovanej rukopisnej zbierke, napísala viacero básní: *Zo sanatória* (máj 1925), *Riadok z kancionála* (september 1925), *„Buď wůle Twá"* (október 1925), *Z obloka* (september 1925)[29], *Balada o klamných ružiach* (marec 1926), *Dar* (máj 1926), ale tiež *Z knihy žalmov* (Bratislava, december 1926). V Novom Smokovci, kde pracovala od júna 1926 v sanatóriu Dr. Szontágha, vznikli ďalšie básne: *List* (datovanie rkp. nepoznáme, no uverejnená bola v júli 1926), *Agónia* (júl 1926), *Balada o hre slnka a vetra* (jeseň

[26] HAĽAMOVÁ, Maša: *Maša Haľamová – sama doma so svojou poéziou...* (Vysielané v Československom rozhlase 24. mája 1967). LA SNK, prír. č. 3476/04.

[27] RUSNÁKOVÁ, Ľuba (ed.): *Maša Haľamová: Tatranské listy (Výber z korešpondencie, vyznaní, rozhovorov a spomienok).* Poprad : Podtatranská knižnica Poprad, 2001, s. 19 – 21.

[28] List sestre Oľge datovaný 23. 3. 1931 zo Štrbského Plesa. LA SNK, prír. č. 3541/2004 a 3455/03.

[29] Báseň *Z obloka* bola zaradená do zbierky *Červený mak*.

1926) a o rok neskôr: *V marci (J.)* (marec 1927), *Horniaky (Z vlaku)* (november 1927). V roku prvého vydania zbierky boli uverejnené aj básne *Balada o veľkom žiali* (Nový Smokovec, január 1928), *Pieseň* (Bratislava, marec 1928), *Legenda* (datovanie rkp. nepoznáme, ale uverejnená bola v marci 1928). Napokon súčasťou zbierky sa stali aj básne *Láska*[30] a *Milému*, ktoré sa v rukopisnej zbierke nenachádzali, ale ani pred vydaním debutu neboli časopisecky publikované.

Spomedzi všetkých básní sa kľúčom k úspechu stala *Balada o klamných ružiach*: „Spomínanú baladu napísala som pre seba, tak ako si dievčatá píšu do denníka, bez literárnych ambícií. Odreagovala som si ňou žiaľ nad stratou sestry. Vyše roka bola Balada o klamných ružiach ukrytá v zápisníčku medzi školskými zošitmi, až raz ju ktosi zarecitoval na študentskom večierku, a tak sa dostala do rúk redaktora Slovenských pohľadov – Štefana Krčméryho.“[31] Básnickým pokusom zaujala a pod pseudonymom Zornička jej v *Slovenských pohľadoch* prvýkrát vyšla báseň *Zo sanatória* (1925), ale to už v nej pulzovala aj životná skúsenosť spätá s Vysokými Tatrami.

Uvedené súvislosti naznačili, že jednotlivé básne majú v poetkinom živote nezameniteľné miesto. Na základe ich interpretačného poznania sme predpokladali, že do zmyslu básnického celku je možné prenikať aj na úrovni architektoniky, t. j. vonkajšej výstavby, a teda skúmať, akú významotvornú úlohu nadobúda kompozičné usporiadanie básní v jednotlivých častiach zbierky. Pri práci s textom sme postupovali v intenciách synopticko-pulzačnej teórie P. Zajaca,[32] preto východiskovým materiálom bolo nielen prvé vydanie zbierky *Dar* (1928)[33], ale aj

[30] V periodiku bola prvýkrát uverejnená v Obrane ľudu, 28, 1969, č. 7, s. 7. In: MASÁROVÁ, Jarmila (ed.): *Haľamová, Maša. Blatnica 28. 8. 1908. Personálna bibliografia*. Martin : Okresná knižnica v Martine, 1978, s. 31.

[31] ROLL, Dušan: *Vyznania* (Návrh a zostavenie z archívu Maše Haľamovej, 2007 – 2008). LA SNK, prír. č. 3724/2009.

[32] ZAJAC, Peter: *Národná a stredoeurópska literatúra ako súčasť stredoeurópskej pamäti*. In: TUREČEK, Dalibor (ed.): *Národní literatura a komparatistika*. Brno : Host, 2009, s. 33 – 47.

[33] HAĽAMOVÁ, Maša: *Dar. Básne Máši Haľamovej*. Bratislava : Veľká Morava VI., Literárny Odbor UBS : 1928.

archivovaný rukopis s venovaním sestre Oľge (1927) a fotodokument básne *Nadinke* (datovaná: Nový Smokovec, máj 1929), ktoré boli určené pre neverejnú sféru.

V úvode rukopisnej zbierky *Dar* (datovanej na Vianoce 1927)[34] sa nachádza vstupné venovanie sestre Oľge, v ktorom autorka odkryla zdroj svojej lyrickej výpovede – zvnútornené ľudské slovo:

Olžinka, sestra moja!

Hrsť básní rozhodila som pre Teba na biely papier.
Sú všetky prežité mnou hlboko a dľa môjho svedomia smiem veriť, že neodznel v nich falošný zvuk.
Sú najčistejšou čiastkou môjho života. Najväčšiu bolesť a zmätok duše mojej prijali – a za tichú radosť a čisté šťastie odvďačili sa mi najkrajšou hudbou ľudského slova."
A Tebe Olžinka, sestra moja, v tak mnohom vďačím za prebudenie sa vnútorného zraku duše vo mne!

Tvoja vďačná Maša

V kompozičnom usporiadaní prvého vydania zbierky *Dar* (1928) sú vyčlenené štyri oddiely: *Dar – Z kancionálu – Zo sanatória – Epilóg*, v ktorých úvodný a záverečný rámec tvoria básne *Dar* a *Epilóg*. Básnický celok sa však básňou *Legenda* neuzatvoril: ako prezradil archívny výskum, marginálne k nej prináleží text rukopisnej básne *Nadinke* (datovaná: Nový Smokovec, máj 1929), ktorá vznikla ex post ako poetické venovanie priateľke Nadi Hejnej v jednom z výtlačkov zbierky.[35] Podobne ako vo venovaní rukopisnej zbierky sestre Oľge, aj v tejto básni rezonuje motív prejavenej vďačnosti za *ľudské slovo*:

[34] HAĽAMOVÁ, Maša: *Dar* (rkp. zbierka). In: LA SNK, prír. č. 3724/2009.

[35] Identifikácia venovania bola možná vďaka listu Nade Hejnej z 1. 6. 1983 M. Haľamovej, v ktorom potvrdila prijatie fotografie (od F. Jiříčka z Matice slovenskej v Martine) s básnickým venovaním v knihe *Dar*. LA SNK, prír. č. 3476/04.

Nadinke.

Na Tvoje dobré, dievčenské ruky myslím,
a zlaté vlásky
ako ma pohladili a potešily kedysi,
ako dva biele papršteky
v tmavý nepríjemný
ťažký podvečer.
–
Dnes mi svitlo ráno
Plné milosti –
Z ktorého vďačnosť nesiem Ti
Za krásne – drahé ľudské slovo.
Vtedy – Nadinka!

Tvoja Maša Haľamová
Nový Smokovec, máj 1929

Oba rukopisné texty sú dedikačným rámcom, v ktorom sa potvrdzuje to, čo viacerí literárni kritici uvádzali: zvnútornené slovo, t. j. verbum interius je zdrojom subtílnej poézie M. Haľamovej. Na základe jeho vymedzenia sa opäť potvrdzuje odôvodnené využitie hermeneutickej metódy v apercepcii kompozičného usporiadania básnickej zbierky.

Analýza a interpretácia architektoniky počnúc básňou *Dar* – na pozadí postupného odkrývania významových súvislostí v jednotlivých básňach, priamych aj nepriamych odkazov na duchovnú sféru (prostredníctvom symbolov a slovných znamení)[36] – ústi do palindromického „zakľúčenia" v poslednej básni *Legenda* (prvá a posledná

[36] Bližšie HAJDUČEKOVÁ, Ivica – BÓNOVÁ, Iveta: *Spiritual Dimension in the Poetry of Maša Haľamová (A Collection of Poetry Dar) – Duchovný rozmer v lyrike Maše Haľamovej (Básnická zbierka Dar)*. Religious and Sacred Poetry: An International Quarterly of Religion, Culture and Education, 4, 2016, č. 1 (13), s. 89 – 130, 131 – 176.

v IV. oddiele). Hermeneutický kruh spájajúci začiatok a koniec sa tak uzatvára v antitetickom zarámovaní nosných myšlienok v protiklade sakrálno – profánno: láska je posvätný dar (*Dar*) verzus láska je premárnený Boží dar (*Epilóg*):

Vyšívaný obrázok v básni *Dar* je sebapresahujúcim tvorivým gestom, v ktorom sa lyrický subjekt vyrovnáva s emocionálnym zlomom: revitalizácia životného postoja a citových väzieb sa uskutočňuje prostredníctvom vzťahu k Bohu, t. j. k Transcendencii. Trojičná os – postupujúca od alúzie na Ježišovo posolstvo nádeje cez symboliku Ducha Svätého až ku gestu zmierenia skrze symbolické obetovanie posvätného daru lásky – lyricky kóduje duchovné posolstvo, ktorým autorka nielen motivicko-symbolicky, ale aj ideovo a axiologicky predznamenala svoju ďalšiu tvorbu. V nej synchronizácia prírodného obrazu a psychického stavu so spirituálnym významom zaujala stále miesto: lyrický výkyv sa vyrovnáva presahom do religiózno-spirituálnej sféry, kde nadobúda nový – duchovný zmysel. Jeho ohniskom, zjednocujúcim Stredom, je Božia láska.

V básni *Legenda* lyrický subjekt vydáva svedectvo o dare lásky, ktorý ľudia premárnili, a preto ich žaluje: „*Posúď, Bože, / tú žaloba / človeka: // že mu srdce / – choré láskou – / preteká!*“[37] Za nevďačnosť žiada Boží trest – odňatie daru lásky. Lyrické jadro legendického príbehu tak nadobúda charakter zaklínacieho žalmu.

Obe básne spoločne vytvárajú iniciačný bod paradoxu, v ktorom sa odhaľuje duchovný zmysel a uzatvára lyrická parabola: láska sa rodí zo „živého“ pulzujúceho srdca (fókus).

Sústrednosť sa však prejavuje aj v rozložení básní v jednotlivých oddieloch zbierky. V prvej časti *Dar* predstavuje pomyselný fókus báseň *Láska*: lyrický subjekt túži najvnútornejšie city vpísať do oblohy. Okom oblohy evokuje stálu Božiu prítomnosť, ktorej sa duša zveruje so svojím prežívaním. Čistá láska je významovou osou – spiritualémou – spájajúcou dušu v osobnom vzťahu s Bohom. V obraze nadše-

[37] Verš básne Legenda z prvého vydania zbierky „*tú žaloba*“ má vo výbere z poézie *Komu dám svoju nehu* (Mladé letá, 1968) upravené znenie: „*tu žaloba*“. In: HAĽAMOVÁ, Maša: *Komu dám svoju nehu*. Bratislava : Mladé letá, 1968, s. 27.

nia z lásky, uskutočňovanej skrze iniciované slovo, sa skrýva tajomný zmysel – svedectvo o Božej iskre v zapálenom srdci, ktoré je prístupné v kontemplácii, a to vo vzťahu „ja v t/Ty". Duchovnú sémantiku básne, jej exaltované vyznanie v explicite: „*Milujem!*", umocňujú zlatá a strieborná farba, evokujúc ušľachtilosť citu a mravnú čistotu.

Druhá časť *Z kancionálu* nadobúda v rámci celej zbierky funkciu synergického stredu. V dvoch básňach je zakódovaný prameň duchovnej energie slova: Riadok z kancionála[38] je básňou o náboženskej tradícii, ktorá sa dedí z matky na dcéru. Kniha protestantských duchovných piesní (v biblickej češtine) po čase ožíva v rukách mladej ženy a v kontemplácii nad kalichom sa v nej obnovuje citlivosť pre duchovno – osobná spiritualita. V kajúcnom rozjímaní nad stránkami kancionála prijíma s bázňou dočasne umlčané posolstvo zosnulej matky aj náboženský rítus kresťanky, ktorý je v explicite pretavený do znamenia päťbodkovej apoziopézy:[39] „*Sila v ňom veľká a krása! / Posvätila ho matkina neha: / Kdo jen na Boha se spoléhá...*" Z textu básne sa však vynára ešte jedno posolstvo: archetypálna funkcia matky, ktorá duchovné posolstvo evanjelickej nábožnosti odovzdáva s príznačnou ženskou nehou.

[38] Báseň mala v rukopisnej zbierke uvedené datovanie: Bratislava, IX. 1925. LA SNK, prír. č. 3724/2009. Prvýkrát bola publikovaná v časopise Nový rod, 5, október 1925, č. 2, s. 6 – 7, v rubrike Belletria. In: MASÁROVÁ, Jarmila (ed.): *Haľamová, Maša. Blatnica 28. 8. 1908. Personálna bibliografia*. Martin : Okresná knižnica v Martine, 1978, s. 16.

[39] Práca s interpunkčným znamienkom apoziopézy, t. j. estetickým signálom expresie výrazu, je cielená. Autorka využíva dve bodky akoby v zastúpení (ro)zdvojeného vedomia – výčitiek svedomia: „*Hľa, kalichom obrátený nadol, / zabudnutý, zapadol prachom..// Výčitku hovorí, výčitka nemá / farbí mi líca horúcim nachom../*", štyri bodky sú ženským znamením – zastupujú tu zvnútornený hlas matky: „*Na tú hľadím / a žltý list mi tíško hovorí..../// Dotyk rúk matkiných dosiaľ v ňom živý.*" a päť bodiek je znamenie živého Stredu: „*Kdo jen na Boha se spoléhá...*". Akoby tým evokovala zámlku, resp. pomlčku rôznej hodnoty, tu významovej, a navodzovala tak spevnosť duchovne ladenej básne.

Nadšeným incipitom: „*Ja stretla som sa s dušou mojej matky!*“[40] sa začína báseň Z knihy žalmov a opäť v nej zaznieva známa situácia: duchovný život dcéry sa obnovuje prostredníctvom odkazu zosnulej matky. Oživená modlitba spojila matkinu minulosť s prítomnosťou dcéry: „*Srdce čisté stvoř mi, ó Bože, / a ducha přímého obnow / u wnitřnostech mých...*“ a sila spiritualémy[41] dala zmysel transcendentnému posolstvu, ktorého jadro tvorí posvätná láska: „*Poslednou jej modlitbou dávnou / dýchla mi do duše lásky žeh sladký.*“ Lyrický subjekt sa tu vyznačuje emocionálnym prežívaním spirituality a vo vzťahu k Bohu si vytvára vlastný vzorec: matkina modlitba ako spiritualéma je iniciačným plamienkom lásky, ktorá ju usmerňuje na duchovnej ceste k Bohu. Tematizovaná žalmickosť je zároveň sebavyjadrením lyrického subjektu, ktorý lyrický rozpor z osamotenosti a opustenosti rozriešil detenzívne v sebapresahujúcej sile modlitby.

V tretej časti *Zo sanatória* je v básni „*Buď wůle Twá*“[42] stvárnená činná spiritualéma, ktorá v hraničnej životnej situácii transcenduje z duše umierajúceho k Bohu. Tragický spád v konflikte života a smrti sa končí víťazstvom. Rozhodujúcim okamihom je vôľa človeka – ateistu, ktorý sa v poslednej hodine (symbolicky o štvrtej hodine ráno) s vierou v srdci odovzdáva do Božej vôle. Nastolený duchovný problém zobrazuje smrť ako mystérium života – tajomstvo, ktoré presahuje človeka.

---

[40] V rukopisnej zbierke je báseň datovaná: Bratislava, XII. 1926. LA SNK, prír. č. 3724/2009. Báseň bola prvýkrát publikovaná v Slovenskom denníku, 8, 25. 12. 1925, č. 293 v prílohe Vianočná príloha, s. 3, no s upraveným názvom *V knihe žalmov*. In: MASÁROVÁ, Jarmila (ed.): *Haľamová, Maša. Blatnica 28. 8. 1908. Personálna bibliografia*. Martin : Okresná knižnica v Martine, 1978, s. 16.

[41] Semiotická jednotka, ktorej je vlastná „konotatívna energia vyššieho, transcendentálneho posolstva“. Pojem a atribúty bližšie vymedzili SABOL, Ján – SABOLOVÁ, Oľga – SERSENOVÁ, Julianna: *Spiritualéma.* Verbum, 21, 2010, č. 1, s. 92 – 97.

[42] V rukopisnej zbierke bola datovaná: Bratislava, X. 1925. LA SNK, prír. č. 3724/2009. Prvýkrát uverejnená v časopise Nový rod, 5. január 1926, č. 5, s. 133 – 134. In: MASÁROVÁ, Jarmila (ed.): *Haľamová, Maša. Blatnica 28. 8. 1908. Personálna bibliografia*. Martin : Okresná knižnica v Martine, 1978, s. 17.

Účinnosť básne znásobuje magická hra čísel, v ktorej sa minuciózne graduje napätie (štvrtá hodina, prvé poschodie, izba päťdesiatštyri, tri štvrte hodiny, tretí oblok, štyri údery hodín a ich duplicita), aby potom vyvrcholilo v troch slovách, ktoré sú znamením plnosti, tu duchovného prebudenia a zároveň odovzdania sa do vyššej vôle: „*Zrazu tri slová, zaznané slová / prenikly dušu hladnú // Na zbledlé sadly si pery / tri slová veľkej viery: // „Buď wůle Twá“. // A vôľa stala sa svätá.* //“). Štvrtá hodina, ústredný čas rytmicky odmeraný údermi hodín (v texte zvýraznenými verzálkami: „JEDNA – DVE – TRI – ŠTYRI – “), sa tak stáva nielen existenciálnym medzníkom života, ale aj symbolom víťazstva v duchovnom zápase („*údery štyri srdce zbily*“) na hrane života a smrti. Duplicitné údery z dvoch veží (dovedna osem) pripomínajú zdvojený obraz života. Popri viditeľnej (empirickej) odkrývajú aj jeho neviditeľnú (metaempirickú) stranu, a preto popri temporálnom význame majú aj sakrálny zmysel (podobne tu využíva aj počet punktov v apoziopéze): sú predzvesťou nového začiatku – duchovne obrodeného života.[43]

V štvrtej časti predstavuje báseň *Legenda* osobitný fókus, v ktorom sa spirituálny význam umocňuje a zároveň potvrdzuje, že láskou prekypujúce srdce je centrálnou zložkou kompozície.

Architektonické rozloženie štvorčasťového básnického celku tak evokuje na úrovni vonkajšieho tvaru (eisos) polyfokálnu pulzáciu, pre ktorú je tradičné označenie „poézia srdca“ priliehavé. Podobne aj duchovné alúzie – v súlade s kontemplatívnym štýlom zaužívaným

[43] Číslo štyri tu zreteľne nadobúda duchovný zmysel. V *Lexikóne symbolov* pri výklade čísla štyri sa uvádza, že má archetypálne kvality nielen tým, že zdvojnásobuje duálny systém, ale robí z neho „to pravé“. Podľa C. G. Junga je zas štvorka v nanebovzatí Panny Márie prijatím ženského elementu do trojjedinosti. Dvojnásobok, číslo osem, sa spája s výkladom Nového zákona, a to s ôsmym dňom stvorenia, ktorým je zmŕtvychvstanie Ježiša Krista, označujúcim začiatok novej éry ľudstva. In: BIEDERMANN, Hans: *Lexikón symbolov*. Bratislava : Obzor, 1992, s. 52 – 53. V interpretovanej básni sa jednotlivé významy skryto premietajú do individuálneho osudu človeka.

v protestantskej poézii[44] – v kľúčových básňach tvoria osobitú štruktúru významov,[45] pričom odkazujú na mystický, tzv. anagogický zmysel. Zvnútornené slovo (verbum interius) či slovo srdca (verbum cordis) umocňujú nielen významovú, ale aj kompozičnú zložku lyrickej paraboly rozvíjanej na ploche celej zbierky a zasahujú do jej hodnotového rozmeru (fronésis).[46]

Prezentované výsledky archívneho výskumu (exegéza) – spracovávané na pozadí synopticko-pulzačnej metódy P. Zajaca a hermeneutickej metódy interpretácie – umožnili sledovať nielen „uzlové body" v poetkinom živote či v literárnokritickom diskurze, ale aj polyfokálnosť v architektonike zbierky *Dar*. Z exegézy a analyticko-interpretačného prieniku vyplynulo, že duchovné významy v „poézii srdca" Maše Haľamovej sú dostupné prostredníctvom kľúča hermeneutickej metódy čítania.[47]

---

[44] Kontemplatívnosť nadväzuje na osobitú funkciu piesní, ktoré mali podnecovať k dialógu s Bohom, (preto boli formulované ako modlitba) a odhaľovať moc Božieho Slova. Bližšie VRÁBLOVÁ, Timotea: *Od štýlu „vyznávania" k štýlu „osobnej zbožnosti" (K vývoju poetickej obraznosti v slovenskej protestantskej hymnografii 16. – 18. storočia).* In: BRTÁŇOVÁ, Erika (ed.): *Literárnohistorické kolokvium*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2017, s. 89 – 109.

[45] Bližšie VALČEK, Peter: *Slovník literárnej teórie A – Ž*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2006, s. 16 – 17.

[46] Potvrdzuje to aj hermeneutický výklad, ktorý vnútorný tvar lyriky v piesni chápe ako „živé tkanivo pulzujúce v rytme srdca", t. j. ako hudobnú afektáciu slova a jeho expresívnu inštrumentáciu, ktoré menia verše na „hudobnú poéziu" – vyznanie. In: MIKULÁŠEK, Miroslav: *Hledání „duše" díla v umění interpretace. Genologicko-hermeneutická anamnéza „vnitřní formy" artefaktu a mytopoidních forem narace*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, Nakladatelství Tilia v Šenově u Ostravy, 2004, s. 65 – 68, 72 – 85.

[47] Štúdia je výstupom grantového projektu APVV-19-0244 *Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia*. Zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc. Doba riešenia: 2020 – 2024.

Literatúra a pramene

BARTKO, Michal: *Poézia prostoty. Esej o diele Maše Haľamovej*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1983.

BIEDERMANN, Hans: *Lexikón symbolov*. Bratislava : Obzor, 1992.

BOKNÍKOVÁ, Andrea: *Žena ako autorka – žena ako téma v slovenskej poézii od šesťdesiatych rokov po súčasnosť.* In: *Studia Academica Slovaca 29*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2000, s. 19 – 52.

BOR, Ján E.: *O poezii Maši Haľamovej*. Elán, 2, 1932, č. 6, s. 3.

BRTÁŇ, Rudo: *Mášenka Haľamová jubiluje* (článok stroj.). LA SNK, prír. č. 3476/04.

BŽOCH, Jozef: *Čistým srdcom.* Kultúrny život 1958, č. 35. LA SNK, prír. č. 3455/03.

BŽOCH, Jozef: *Podoby slovenskej poézie*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1961, s. 168

ČÚZY, Ladislav: *Maša Haľamová* In: *Panoráma slovenskej literatúry II. (Literárne dejiny od realizmu po rok 1945)*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2005, s. 101 – 102.

DVOŘÁK, Josef: *Listy z Bratislavy: Dva lyrické debuty.* Literární Noviny, 2, 1928, č. 38, 29. 11. LA SNK, prír. č. 3476/04.

E. Ť./Elena Ťapajová (zaznamenala): *Sloboda na návšteve u zaslúžilej umelkyne – poetky – Máši Haľamovej: Balada o čase.* LA SNK, prír. č. 3476/04.

FIGULI, Margita: List Maši Haľamovej (datovaný 22. júla 1955). LA SNK, prír. č. 3476/04.

HAJDUČEKOVÁ, Ivica – BÓNOVÁ, Iveta: *Spiritual Dimension in the Poetry of Maša Haľamová (A Collection of Poetry Dar) – Duchovný rozmer v lyrike Maše Haľamovej (Básnická zbierka Dar)*. Religious and Sacred Poetry: An International Quarterly of Religion, Culture and Education, 4, 2016, č. 1 (13), s. 89 – 130, 131 – 176.

HAJDUČEKOVÁ, Ivica: *Po stopách jednej básne (interpretácia a exegéza v archívnom výskume)*. Slovenská literatúra, 66, 2019, č. 4, s. 274 – 284.

HAĽAMOVÁ, Maša: *Biela noc* (pôvodný text – 6. X. 1934), strojopisná verzia. In: ROLL, Dušan: *Maša Halamová: Vyznania, z archívnych a publikovaných textov M. Haľamovej pripravené k 100. výročiu jej narodenia.* LA SNK, prír. č. 3724/2009.

HAĽAMOVÁ, Maša: *Dar* (rukopisná zbierka). LA SNK, prír. č. 3724/2009.
HAĽAMOVÁ, Maša: *Dar. (A. K.)*. Slovenský denník, 9, 1926, č. 13, s. 9.
HAĽAMOVÁ, Maša: *Dar. Básne Máši Haľamovej*. Bratislava : Veľká Morava VI., Literárny Odbor UBS, 1928.
HAĽAMOVÁ, Maša: *Inc. K článku p. Dr. J. Dvořáka „Dva lyrické debuty"*. LA SNK, prír. č. 3724/2009.
HAĽAMOVÁ, Maša: *Inc. Nie som si istá... (komentáre k básňam)*. LA SNK, prír. č. 3724/2009.
HAĽAMOVÁ, Maša: *Komu dám svoju nehu*. Bratislava : Mladé letá, 1968.
HAĽAMOVÁ, Maša: *Maša Haľamová – sama doma so svojou poéziou...* (Vysielané v Československom rozhlase 24. mája 1967). LA SNK, prír. č. 3476/04.
List M. Haľamovej sestre Oľge (23. 3. 1931). LA SNK, prír. č. 3541/2004 a 3455/03.
List M. Haľamovej sestre Oľge (28. 9. 1926). LA SNK, prír. č. 3455/03.
List Nade Hejnej M. Haľamovej (1. 6. 1983). LA SNK, prír. č. 3476/04.
MASÁROVÁ, Jarmila (ed.): *Haľamová, Maša. Blatnica 28. 8. 1908. Personálna bibliografia*. Martin : Okresná knižnica v Martine, 1978.
MEČIAR, Stanislav: *Maša Haľamová: Červený mak* [rukopis]. LA SNK, sign. 164 Y 24.
MIKULÁŠEK, Miroslav: *Hledání „duše" díla v umění interpretace. Genologicko-hermeneutická anamnéza „vnitřní formy" artefaktu a mytopoidních forem narace.* Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, Nakladatelství Tilia v Šenově u Ostravy, 2004.
ROLL, Dušan: *Maša Haľamová: Vyznania, z archívnych a publikovaných textov M. Haľamovej pripravené k 100. výročiu jej narodenia*. LA SNK, prír. č. 3724/2009.
RÚFUS, Milan: *Doslov*. In: HAĽAMOVÁ, Maša: *Dar.* Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1964, s. 143 – 159.
RÚFUS, Milan: *Doslov*. In: HAĽAMOVÁ, Maša: *Dar. Vybrané básne*. Bratislava : Tatran, 1981, s. 215 – 230.
RUSNÁKOVÁ, Ľuba (ed.): *Maša Haľamová: Tatranské listy (Výber z korešpondencie, vyznaní, rozhovorov a spomienok)*. Poprad : Podtatranská knižnica Poprad, 2001.
SABOL, Ján – SABOLOVÁ, Oľga – SERSENOVÁ, Julianna: *Spiritualéma*. Verbum, 21, 2010, č. 1, s. 92 – 97.

TOMČÍK, Miloš: *Básnické retrospektívy*. Red. Ľ. Rampáková. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1974.

TOMČÍK, Miloš: *Nad dielom národnej umelkyne Maše Haľamovej. Nepokoj prostej poézie*. (Údaje o zverejnení sú rukopisné: Práca, Nedeľa, 27. 8. 1988). LA SNK, prír. č. 3476/04.

úkp (značka): *Opýtali sme sa*. LA SNK, prír. č. 3455/03.

VALČEK, Peter: *Slovník literárnej teórie A – Ž*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2006.

VRÁBLOVÁ, Timotea: *Od štýlu „vyznávania" k štýlu „osobnej zbožnosti" (K vývoju poetickej obraznosti v slovenskej protestantskej hymnografii 16. – 18. storočia)*. In: BRTÁŇOVÁ, Erika (ed.): *Literárnohistorické kolokvium*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2017, s. 89 – 109.

ZAJAC, Peter: *Národná a stredoeurópska literatúra ako súčasť stredoeurópskej pamäti*. In: TUREČEK, Dalibor (ed.): *Národní literatura a komparatistika*. Brno : Host, 2009.

Monumenta Linguae Slovacae Vydávanie slovenských textov predspisovného obdobia ako výzva k interdisciplinárnej a medzinárodnej spolupráci

Martin Homza – Stanislava Kuzmová

Abstract

***Monumenta Linguae Slovacae* (Monuments of the Slovak language)**

Publishing Slovak texts from the pre-literate period as a challenge for interdisciplinary and international cooperation

This article presents the most successful systematic interdisciplinary project of the search, systematization, publication, virtual access, and analysis of Slovak texts from the pre-literate period. The project was created in 2017 at the Department of Slovak History at the Faculty of Arts of Comenius University. Thus far, the project can be divided into two main phases. From 2017 to 2021, the first phase of the project was implemented as a part of APVV-16-0374 grant "Slovak Texts from the Former Kingdom of Hungary with a Focus on Upper Hungary (1500–1780)". In the second half of 2021, the second stage of the project, as a part of APVV-20-0598 grant "The Role of Slovak in Hungary in the Early Modern Period", was then put into operation. The article describes the basic methods of the work of the researchers in these two grant projects. It presents and comments on its outputs and current plans. It also compares the ongoing project with projects of a similar kind in Slovakia and abroad.

Keywords: Slovak language of the pre-literate period, interdisciplinarity, work in archives, the processing of available data, building electronic databases, editorial activity, international cooperation

Dôvody vzniku projektu *Monumenta linguae Slovacae* (Pamätníky slovenského jazyka)

Slovenčina podobne ako iné jazyky má svoju genézu a históriu, ktorú sa z jazykového i z literárneho hľadiska pokúsil mapovať celý rad významných vedcov. Napriek tomu však možno povedať, že výskum nášho jazyka v predspisovnom období, najmä v porovnaní s okolitými krajinami, zostáva ešte veľa dlžný tomu, ako by mal vyzerať. Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave preto v spolupráci s najlepšími slovenskými lingvistami dejín jazyka, ale i literárnymi vedcami z odboru dejín slovenskej literatúry pripravila v roku 2017 projekt, ktorého zmyslom malo byť toto zaostávanie dobehnúť. Deje sa to v niekoľkých rovinách. Základným výskumom v archívoch stredovýchodnej Európy, sprístupňovaním elektronických kópií pôvodných dokumentov[1] a napokon ich edíciou s rozsiahlymi interdisciplinárnymi komentármi, ktorú sme nazvali *Monumenta Linguae Slovacae* (Pamätníky slovenského jazyka, ďalej MLS).

Kolektív súčasných riešiteľov pritom neignoruje ani staršie edície slovenských textov predspisovného obdobia, o ktoré sa od polovice 19. storočia zaslúžili slovenskí, českí, poľskí i maďarskí slavisti. Podrobnejšie sme o nich písali v štúdii, ktorá uvádzala prvý diel našej edície textov staršej slovenčiny.[2] Nateraz, ak to autorské práva umožňovali, sme ich tiež zaradili do nášho elektronického portálu www.slovacika.sk.[3]

Aktuálny projekt v roku 2021 končí úlohy stanovené grantom APVV-16-0374 *Slovacikálne texty z bývalého Uhorského kráľovstva na príklade Horného Uhorska (1500 – 1780)*. Zároveň v tomto roku spúšťame druhú fázu projektu v rámci grantu APVV-20-0598 pod názvom *Úloha slovenčiny v Uhorsku v ranom novoveku*.

---

[1] Dostupné na: www.slovacika.sk.

[2] HOMZA, Martin: *Niekoľko poznámok k edícii Monumenta Linguae Slovacae*. In: *Monumenta Linguae Slovacae.* Vol. I: *Documenta Iuridico-administratoria.* Tomus 1: *Formulae Iuramentorum Saeculi XVI. – XVIII.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2018, s. 63 – 94.

[3] Dostupné na: http://slovacika.sk/starsie-vyskumy/.

Hlavné východiská prvej fázy projektu

Pomyselným „odrazovým mostíkom" pre aktuálne projekty Katedry slovenských dejín Filozofickej fakulty UK sa stala doterajšia práca na výskume slovenčiny predspisovného obdobia, ktorá vyšla najmä z Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave. Vďaka dlhoročnému archívnemu výskumu jeho vedci vytvorili súbor – databázu, slovenskej lexiky predspisovného obdobia, ktorej veľká časť je dnes prístupná vďaka *Historickému slovníku slovenského jazyka*.[4] V roku 1992 tiež uzrel svetlo sveta prvý diel antológie slovenských textov predspisovného obdobia *Pramene k dejinám slovenčiny*. Do dnešného dňa vyšli tri diely.[5] Od 24. februára 2020 napokon jazykovedný ústav spustil online *Historický korpus slovenčiny*.[6] Úmyslom vedcov z Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV bolo formou ilustratívnych príkladov pokiaľ možno čo najkomplexnejšie poukázať na všetky spoločenské funkcie, ktoré slovenčina v predspisovnom období v živote našich predkov zohrávala. V ich reprezentatívnom výbere preto nechýbajú texty administratívno-právne, odborno-náučné, náboženské, korešpondencia, ale ani dobové slovníky. Do databázy slovenských textov predbernolákovského obdobia tiež vedci z Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV zaradili jazykový materiál z východného Slovenska, a tak vlastne po prvý raz prekonali staršie teritoriálne obmedzenie výskumu staršej slovenčiny na západné a stredné Slovensko. Pokiaľ ide o spôsob prepisu zachovaných pamiatok, jeho autori zvolili diplomatickú edíciu, inak povedané dôslednú transliteráciu.

Za hlavné nevýhody edície *Pramene k dejinám slovenčiny* však pokladáme účelové skracovanie textov a vytrhnutie vybraného textu z kontextu iných, často inojazyčných (latinských, nemeckých, v menšej miere maďarských) písomností, medzi ktorými boli archívne slovaciká

[4] *Historický slovník slovenského jazyka*. Bratislava : Veda, 1991 – 2008.

[5] *Pramene k dejin*ám slovenčiny *1 – 3*. Bratislava : Veda, 1992 – 2008.

[6] Dostupné na: https://korpus.sk/hks.html. Na základe dohody editorov MLS a tvorcov historického korpusu slovenského jazyka bude edícia MLS tiež zaradená do tejto databázy.

uložené. Skracovanie publikovaných slovenských textov a/alebo vynechávanie najmä latinských pasáží textu, ktoré majú často významovo doplňujúci charakter, totiž takéto písomné pamiatky ochudobňuje o ich primárnu informačnú hodnotu, inými slovami oslabuje potenciu adekvátnej recepcie publikovaného prameňa.

Trochu rušivo v prípade edície *Pramene k dejinám slovenčiny* môže tiež pôsobiť žánrová rozmanitosť publikovaných pamiatok v jednotlivých dieloch, ako i redukcia ďalších dát, ktoré by bližšie osvetlili osudy publikovaných diel a prakticky nulový komentár, prečo vlastne vybraná pamiatka bola publikovaná, respektíve v čom tkvie zmysel vydania práve tejto pamiatky a nie inej.

To boli aj dôvody, pre ktoré sa tím editorov série *Monumenta Lingaue Slovacae* (MLS) pokúsil postupovať vo svojej edícii písomných pamiatok predspisovného obdobia trochu iným, komplexnejším spôsobom. Striktná transliterácia jednotlivých textov sa stala tiež východiskom MLS. Oproti edícii *Pramene k dejinám slovenčiny* však naše texty neskracujeme, ale vydávame *in extenso*. Publikované texty sa teda snažíme nevytrhávať z ich kontextu. Ak je známa, podávame genézu ich vzniku, opisujeme aj osudy publikovanej pamiatky. Predovšetkým však, a to je nateraz najväčším prínosom edície MLS, publikovaný materiál priamo analyzujeme z perspektívy vedných odborov, ktoré korešpondujú s obsahom publikácie, a následne ich syntetizujeme a zaraďujeme do širšieho dobového i súčasného kontextu.

Doterajšie edície MLS

Držiac sa tejto filozofie editovania slovenských textov predspisovného obdobia vyšiel v roku 2018 prvý diel MLS, ktorý obsahoval prísažné formuly z územia bývalého Horného Uhorska (východného Slovenska).[7] Okrem monografie Petra Benku, ktorá sa venuje presa-

[7] *Monumenta Linguae Slovacae.* Vol. I: *Documenta Iuridico-administratoria.* Tomus 1: *Formulae Iuramentorum Saeculi XVI. – XVIII.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2018.

deniu sa slovenčiny v stredovekom a novovekom Bardejove,[8] potom v krátkom období za sebou vyšli ďalšie dva diely tejto edície. Jedna bola komentovanou kritickou edíciou knihy slovenských lekárskych receptov zo 16. storočia z Levoče[9] a druhá podobne komentovanou kritickou edíciou prvej po slovensky napísanej alchymistickej zbierky zo 17. storočia, tento raz však z Prešova.[10] V tlači je v súčasnosti piaty diel MLS, ktorého obsah tvoria slovenské a latinské teologické, vlastivedné a geografické vedomosti zapísané študentom kežmarského lýcea Andrejom Kleniarom (Klennera) v roku 1785.[11] V súčasnosti sú v štádiu posledných redakčných prác dve ďalšie knihy zo série MLS, za ktoré je primárne zodpovedná Ivana Labancová, a budú sa týkať problematiky slovenských františkánskych kázní z východného Slovenska predspisovného obdobia. Jedna v podobe monografie o problematike slovenských františkánskych kázní a druhá ako edícia vybraných kázní zo sledovaného obdobia i teritória. Konečne prvú fázu riešenia APVV projektu zavŕši komentovaná kritická edícia šľachtických listov Anny Horváth-Stančičovej z Hradca (Anna Horváth Stansith de Gradez) z konca 18. storočia, ktoré sú uchované v archíve v Levoči.

[8] BENKA, Peter: *Monumenta Linguae Slovacae*. Vol. II: *Monografiae*. Tomus I: *Mesto a jazyk*: *Bardejov v ranom novoveku*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019.

[9] *Monumenta Linguae Slovacae*. Vol. III: *Documenta Theoretico-praeceptiva*. Tomus 1: *Collectio praeceptorum de medicina et natura saeculi XVII*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019.

[10] *Monumenta Linguae Slovacae*. Vol. IV: *Documenta Theoretico-praeceptiva*. Tomus 2: *Alchidemia Magistri Friderici Æ de Ferrea Porta Sæculi XVI*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2020.

[11] *Monumenta Linguae Slovacae*. Vol. V: *Documenta Theoretico-praeceptiva*. Tomus 3: *Notitiae Scholasticæ Andreæ Klenjar de Anno 1785*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2020.

Budovanie elektronickej databázy k dejinám slovenčiny predspisovného obdobia

Okrem knižnej produkcie venovanej slovenským textom predspisovného obdobia, ktorá sa mimochodom stáva už v prvej fáze realizácie projektu najreprezentatívnejším výstupom edičného spracovania takýchto textov v slovenských dejinách, neoddeliteľnou súčasťou projektu sa stalo budovanie nemenej reprezentatívnych elektronických databáz k dejinám staršej slovenčiny. Odborne popísané jednotliviny, ktoré sa nachádzajú na webovom vlákne www.slovacika.sk, kvantitatívne prekračujú počet edícií vydaných v rámci MLS. Ich výhodou je tiež krížové prepojenie na pamäťový portál Pammap (https://www.pammap.sk/), čo ich robí všeobecne dostupnými prakticky po celom svete.[12] Hlbším zmyslom budovania elektronickej databázy slovenských textov predspisovného obdobia je nielen tieto vzácne dokumenty (neraz aj so súkromných zbierok zberateľov) vydať, ale aj podnietiť záujem o výskum starších období vývoja slovenčiny nielen u odbornej, ale i laickej verejnosti.

Východiská druhej fázy projektu

Na výsledky prvej fázy projektu na kvalitatívne vyššej úrovni nadviaže aktuálne začatý projekt APVV-20-0598 *Úloha slovenčiny v Uhorsku v ranom novoveku*, ktorý by mal trvať až do roku 2025. Na jednej strane ho možno chápať ako pokračovanie začatých bádateľských, publikačných a digitalizačných aktivít, na druhej strane je však nutné zdôrazniť, že ide o koncepčne značne rozšírený výskumný zámer. K jeho základným princípom už nepatrí geografický dôraz na jeden konkrétny región (v prípade prvého projektu išlo primárne o územie bývalého Horného Uhorska), ale celkový pohľad na problematiku predspisovnej slovenčiny v rôznosti sociokultúrnych kontextov jej používania, naprieč regiónmi a v širšej komparatívnej perspektíve.

[12] Dostupné na: https://www.pammap.sk/?temy=74232&cas=476-1-1|1800-12-31&sort=time_from&sort_mode=1.

Súčasná európska historiografia je charakterizovaná rôznorodosťou metodologických a filozofických prístupov k bádaniu, a zároveň čoraz viac sa rozširujúcou databázou pramenného materiálu. Jedným zo znovu oživených trendov aktuálneho historicko-lingivsticko-sociologického bádania je aj dôraz na jazyk a roly, ktoré plní v živote jednotlivcov a väčších či menších spoločenstiev. Nejde primárne o výskum vychádzajúci z úzko chápaných lingvistických perspektív, ale o vnímanie jazyka ako historicko-spoločenského a kultúrneho fenoménu v rôznych podobách a s rôznymi funkciami, ktoré mu jeho používatelia prisudzovali, a to či už bežnou praxou alebo na základe istého vedomého postoja. Pridanou hodnotou druhej fázy nášho projektu je teda pristúpiť k jazykovej otázke – konkrétne na príklade predspisovných variet slovenského jazyka v ranom novoveku – z historických pozícií, zužitkujúc pritom postupy z oblasti sociálnych a kultúrnych dejín. Prístup k jazyku prostredníctvom výskumu kontextov a z perspektívy jeho používateľov sa tak stal nosným motívom aktuálneho výskumného zámeru, čo sa napokon odzrkadľuje aj na zložení a rozšírení riešiteľského kolektívu, ktorý je síce ešte stále väčšinovo tvorený historikmi, čoraz viac sa však snažíme s externého prostredia doňho zaangažovať aj sociológov, geografov, vedcov z prírodných vied a v neposlednom rade aj ľudí, ktorí sa zaoberajú *digital humanities*. Dominantne historický rozmer projektu tak nejde na úkor jeho interdisciplinárneho charakteru a pri riešení jednotlivých výskumných otázok sa budú i naďalej zohľadňovať tradičné jazykovedné a literárnovedné perspektívy. Dobrým príkladom práve pre takýto výskum je plánované vydanie takzvaných „Zemských kľúčov", teda rôznych návodov v staršej slovenčine, ako kde, kedy a za akých podmienok možno dospieť k rôznym „pokladom".

Okrem interdisciplinarity sa ďalším zo základných metodologických východísk druhej fázy projektu kritických edícií a elektronického sprístupňovania slovenských textov predspisovného obdobia stane dôraz na hlbšiu tematizáciu „polarizácie" jazyka, teda pohľad na literárnu pamiatku z rôznych vybraných sociokultúrnych kontextov, ktoré sú často vo vzťahu vzájomnej opozície. Práve prostredníctvom takejto „konfrontácie" je možné lepšie definovať špecifiká a detailnejšie analyzovať dobovú jazykovú prax, keďže práve v „hraničných polohách" sa mnohé historické fenomény stávajú zreteľnejšími a lepšie bádateľsky uchopiteľ-

nými. Pod sociokultúrnymi kontextami, ktoré možno stavať do binárnej opozície, máme na mysli primárne dvojice mesto a vidiek, meštianska komunita a šľachta, sakrálne a profánne prostredie, prostredie evanjelické (alebo všeobecne protestantské) a katolícke, lokálne a nadregionálne, vzdelanecké a ľudové a podobne. Takto definované dvojice pritom treba vnímať ako analytické kategórie, ako nástroje, ktoré umožňujú systematickejší prístup k historickému bádaniu. Sme si, samozrejme, vedomí ich relatívnej hodnoty aj skutočnosti, že v dobovej spisbe sa mnohé fenomény vzájomne prelínali a ovplyvňovali. Táto skutočnosť bude, pochopiteľne, reflektovaná pri formulácii záverečných interpretácií založených na predošlej analýze vybraného pramenného materiálu. O tom, že definovanie výskumného poľa práve takýmto spôsobom je produktívnym bádateľským prístupom, svedčia napokon aj podobne koncipované vedecké projekty v iných európskych historiografiách.

MLS a nadviazanie na nové trendy v modernej vede, ktorá sa zaoberá vernakulárnymi jazykmi

Naše aktivity zapadajú do širšieho rámca vedeckých trendov v modernej historiografii a interdisciplinárnom výskume. Téma vernakulárnych jazykov v Európe v stredoveku a ranom novoveku sa totiž v poslednom období teší pozornosti historikov, jazykovedcov, literárnych vedcov a odborníkov z ďalších disciplín. Historický sociolingvistický prístup a kultúrne dejiny jazykov a jazykových komunít majú svoje stále miesto v modernej historiografii už niekoľko desaťročí aj vďaka prácam Petra Burka, ktoré neprestávajú inšpirovať historikov v posledných rokoch aj v našom priestore. Peter Burke sa sústredil najmä na obdobie raného novoveku, keď význam vernakulárnych jazykov vzrastal na oficiálnej, politickej aj literárnej úrovni. Poukázal na to, že rôzne jazyky preberali rôzne kultúrne a sociálne roly v multilingválnom prostredí, okrem ich komunikačnej funkcie.[13]

[13] BURKE, Peter: *Language and Communities in Early Modern Europe.* Cambridge : Cambridge University Press, 2004.

Historický interdisciplinárny prístup nie je iba doménou lingvistov venujúcich sa dejinám a vývoju jednotlivých jazykov, ich predspisovnej forme a kodifikácii, ako tomu často bolo v minulosti. Pramene rôznych žánrov písané vo vernakulárnych jazykoch (nielen v dominantnej latinčine) sa objavujú v stredoveku a so stúpajúcou tendenciou v ranom novoveku v rôznych jazykových oblastiach v rozdielnom časovom horizonte a miere. Podobne sa vernakulárne jazyky, čo je aj prípad predspisovnej slovenčiny, rozširovali v úradnej a cirkevnej praxi či v literárnej tradícii. Je prirodzené a nevyhnutné, že tieto pramene a informácie o jazykovej praxi v historicko-kultúrnom kontexte sa popri úzko zameranom jazykovednom výskume stali predmetom skúmania historikov často v interdisciplinárnej spolupráci aj v priestore strednej Európy. Historické sociolingvistické prístupy a analýzy sociokultúrnych aspektov jazyka v dejinách sú predmetom viacerých čiastkových i syntetizujúcich prác aj v kontexte novovekého Uhorska a strednej Európy. V uhorskom kontexte napríklad zväzok Gábora Almásiho a Lava Šubarića,[14] práce Roberta Evansa,[15] v slovenskej historiografii napríklad práce Evy Kowalskej[16] a Petra Šoltésa,[17] ale aj práce členov nášho tímu, napríklad Petra Benku a ďalších. Väčšiu pozornosť dostáva táto téma vo výskume raného novoveku.

V poslednom období sa čoraz častejšie výskum zameriava nielen na jeden jazyk (a jeho varianty), ale na interakciu viacerých jazykov v rámci kultúrnych a sociálnych skupín a politických útvarov. Ide o prítomnosť a vzťahy viacerých jazykov nielen v rámci jednej komu-

[14] ALMÁSI, Gábor – ŠUBARIĆ, Lav (eds.): *Latin at the Crossroads of Identity*: *The Evolution of Linguistic Nationalism in the Kingdom of Hungary*. Leiden : Brill, 2015.

[15] EVANS, Robert John Weston: *The politics of language and the languages of politics: Latin and the vernaculars in eighteenth-century Hungary*. In: *Cultures of Power in Europe during the Long Eighteenth Century.* New York : Cambridge University Press, 2007, s. 200 – 224.

[16] KOWALSKÁ, Eva: *Language as a means of transfer of cultural values.* In: *Cultural Translation in Early Modern Europe.* Cambridge : Cambridge University Press, 2007, s. 52 – 64.

[17] ŠOLTÉS, Peter: *Tri jazyky, štyri konfesie*: *Etnická a konfesionálna pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši.* Bratislava : Historický ústav SAV, 2009.

nity, ale aj v rámci jedného prameňa (rukopisu, zbierky kníh, knižnice, a pod.),[18] alebo používanie rôznych jazykov jedným používateľom, zvyčajne v rozdielnych kontextoch a funkciách – multilingualizmus, code-switching a pod. Môže ísť o interakciu latinčiny ako dominantného jazyka písomných prameňov s vernakulárnym jazykom či jazykmi, ale aj o rôzne vernakulárne jazyky medzi sebou a ich rozdielne sociálne a kultúrne funkcie. Máme bohaté príklady z oboch oblastí v priestore strednej Európy. Predmetom výskumu môže byť aj vzťah jazykovej situácie zachovaných písomných prameňov (prípadne „pragmatickej písomnej kultúry"[19]) k reálnej jazykovej praxi v stredoveku a ranom novoveku v Uhorsku a v strednej Európe. Namiesto zjednodušeného pohľadu na rozdielne jazykové komunity a jazyky ako ľahko oddeliteľné entity a zjednodušeného naratívu postupného nárastu vernakulárnych jazykov v národnej perspektíve sa do popredia dostáva téma multilingualizmu, koexistencie jazykov v rámci určitého priestorového a časového rámca, aj v materiálnej rovine napr. v monastickej knižnici, multilingvistických znalostí a schopností pisárov a autorov, zmeny a mix jazykov v jednom kódexe a pod.[20]

[18] DOLEŽALOVÁ, Lucie: *Multilingualism and Late Medieval Manuscript Culture.* In: *The Medieval Manuscript Book. Cultural Approaches*. Cambridge : Cambridge University Press, 2015, s. 160 – 180.

[19] Pragmatická písomná kultúra spolu s gramotnosťou obyvateľstva sú témy tiež spojené s vernakulárnymi jazykmi, kde sú tiež rezervy v opise situácie v strednej Európe. Pozri napríklad *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe.* Turnhout : Brepols, 2004. V mestskom prostredí napríklad práce A. Bartosiewicz a K. Szende. BARTOSIEWICZ, Agnieszka: *Urban Literacy in Late Medieval Poland*. Turnhout : Brepols, 2017; SZENDE, Katalin: *Towns and the Written Word in Medieval Hungary.* In: *Writing and the Administration of Medieval Towns: Medieval Urban Literacy I*. Turnhout : Brepols, 2014, s. 123 – 148.

[20] DOLEŽALOVÁ, Lucie: *Multilingualism and Late Medieval Manuscript Culture.* In: *The Medieval Manuscript Book. Cultural Approaches*. Cambridge : Cambridge University Press, 2015, s. 160 – 180.

Medzinárodné inštitucionálne zastrešovanie výskumu vernakulárnych jazykov a projekt MLS

Otázka jazyka a jeho používateľov je zároveň úzko previazaná s otázkami skupinovej identity na rôznych úrovniach (národnej, etnickej, konfesionálnej, a pod.). Procesy vernakularizácie v súvislosti s transformáciou identít v strednej Európe v období 14. – 16. storočia sú v posledných rokoch skúmané aj medzinárodným tímom vo Viedni (Inštitút pre medievalistiku Rakúskej akadémie vied), ktorý sa sústredil predovšetkým na literárne texty a na jazyky ako čeština, poľština, nemčina a maďarčina pomocou interdisciplinárnych a transdisciplinárnych prístupov, nadväzujúc na trendy v európskej historiografii a iných jazykových oblastiach. Slovenčina a slovenské kontexty zostávajú však zatiaľ celkom neprávom mimo záujmu podobných iniciatív. Výsledkom ich práce je niekoľko dôležitých diel.[21] V súčasnosti je to jedna z oblastí expertízy inštitútu, ktorá nadväzuje na výsledky grantu financovaného ERC pod vedením Pavlíny Rychterovej v rokoch 2011 – 2017[22] a ich ďalších aktivít.[23] Kombinujú textologické a kodikologické metódy, študujú transmisiu jednotlivých textov (predovšetkým z oblasti katechetickej literatúry, vernakulárnej teológie a pod.) a zaraďujú ich do západoeurópskeho kontextu, ktorému sa doteraz venovalo viac pozornosti.

---

[21] Sekcia v rámci inštitútu, dostupné na: https://www.oeaw.ac.at/en/imafo/research/historical-identity-research/wg-vernacularisation-and-the-transformation-of-identities/. Z najdôležitejších publikácií možno uviesť napríklad zborníky: *Pursuing a New Order I: Religious Education in Late Medieval Central and Eastern Central Europe*: *The Medieval Translator / Traduire au Moyen Âge 17.1.* Turnhout : Brepols, 2018; *Pursuing a New Order II: Late Medieval Vernacularization and the Bohemian Reformation*: *The Medieval Translator / Traduire au Moyen Âge 17.2.* Turnhout : Brepols, 2019.

[22] *Origins of the Vernacular Mode*, OVERMODE, ERC grant agreement No. 263672. Dostupné na: http://overmode.oeaw.ac.at/old/index.php.

[23] Napríklad sieť výskumníkov v rámci COST Action IS 1301 *New Communities of Interpretation* (2013 – 2017), ktorá sa zameriavala na katechetickú a teologickú literatúru v neskorostredovekej Európe, a to predovšetkým cez prizmu ich čitateľov a ich komunít. Z ich výstupov napríklad *Discovering the Riches of the Word: Religious Reading in Late Medieval and Early Modern Europe.* New York – Leiden : Brill, 2015.

Používajú metódy historiografie, jednotlivých vernakulárnych filológií, lingvistiky a literárnej vedy. Vo svojich prístupoch sa odvolávajú na teóriu a prax prekladu v stredoveku (ktorá bola predmetom „Cardiff Conferences on the Theory and Practice of Translation in the Middle Ages") a trendov v oblasti kultúr čitateľských komunít a komunít interpretácie (cultures of reading, communities of interpretation).

Štúdium stredovekých a novovekých vernakulárnych textov sa teda stáva aktuálnou témou v celoeurópskom kontexte. Podobne dôležitou témou na prieniku historických, lingvistických a literárnych prístupov sú aj predmoderné preklady literárnych a náboženských diel do vernakulárnych jazykov a ich rôzne aspekty.[24] Iné teoretické prístupy, ktoré sa pozerajú na vernakularizáciu v ešte širšom kontexte (v širšom geografickom, globálnom rámci, a naprieč obdobiami), rozlišujú medzi procesmi literarizácie (používanie jazyka v literatúre) a literalizácie (podobnej začiatkom pragmatickej písomnej kultúry vo vernakulárnych jazykoch).[25] Vernakulárnym textom a začiatkom národných literatúr, ako aj prehodnocovaniu tradičných naratívov sa venujú napríklad spomínané tímy okolo Pavlíny Rychterovej a Gábora Kiss Farkasa.

Miesto výskumu predspisovnej slovenčiny v kontexte strednej Európy

V stredoeurópskych krajinách pokračuje aj vydávanie a s ním prepojené štúdium textov vo vernakulárnych jazykoch z obdobia stredoveku

[24] Súčasťou tohto trendu je aj francúzsky projekt OPVS (Old Pious Vernacular Successes, G. Veysseyre), ktorý mapuje centrá produkcie, šírenia a čitateľské komunity vernakulárnych náboženských textov v stredovekých rukopisoch a prostredníctvom nich študuje religiozitu a vplyv vernakulárnej náboženskej literatúry v západnej Európe v neskorom stredoveku (dostupné na: http://www.opvs.fr/), alebo projekt BIFLOW (Bilingualism in Florentine and Tuscan Works, A. Montefusco).

[25] POLLOCK, Sheldon: *Cosmopolitan and Vernacular in History*. Public Culture, 13, 2000, s. 591 – 625; POLLOCK, Sheldon: *The Language of the Gods in the World of Men: Sanskrit, Culture and Power in Premodern India.* Berkeley : University of California Press, 2006.

a novoveku. Bohaté portfólio textov a jazykový korpus historického českého jazyka vznikol aj zásluhou veľmi skorého nástupu češtiny v písomných prameňoch (preklady diel z latinčiny a pod.).[26] V Poľsku sa tiež vydávajú napríklad faksimile starých tlačí v poľskom jazyku zo 16. storočia.[27] Podobne v Maďarsku vzniklo tiež množstvo zaujímavých publikácií.[28]

Viedenský tím sa venoval aj dôležitým čiastkovým témam, ktoré sú zaujímavé aj pre náš projekt, napríklad multilingualizmus stredovekých kázní. Podarilo sa im napríklad spojiť expertov na stredoveké kazateľstvo a rukopisy a na moderné teórie ako code-switching, korpusovú lingvistiku, sociolingvistiku a translatológiu. Tu mohli stavať na predchádzajúcich prácach a na rôzne variácie témy viacjazyčnosti v kontexte kázní a možnosti ich interpretácie (napríklad Siegfried Wenzel, Nicole Bériou, Carmen Kämmerer, Herbert Schendl a ďalší).[29]

---

[26] Napríklad práca tímu na Ústave pro jazyk český AV ČR, ktorej výsledkom je aj *Vokabulář webový*, vokabular.ujc.cas.cz, a texty vydávané klasickým aj digitálnym spôsobom, od autorov ako Andrea Svobodová, Kateřina Voleková a pod. Okrem databázy textov na webe, napríklad e-knihy (dostupné na: https://ujc.avcr.cz/veda-vyzkum/publikace/e-publikace/), možno uviesť aj ďalšie publikácie (z najnovších: *Staročeské biblické předmluvy*. Praha : Scriptorium, 2019; *Výklad Mikuláše Lyry na evangelium sv. Matouše*. Praha : Scriptorium, 2018).

[27] V poslednej dobe napríklad *„Śmierci z Mistrzem dwojakie gadania…"*: *Nieznany drukowany przekaz „Rozmowy mistrza Polikarpa ze Śmiercią" z 1542 r.* Poznań : Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne, 2018.

[28] FARKAS KISS, Gábor: *Az első, részben magyar nyelvű nyomtatvány (Melanchthon: Elementa Latinae grammatices, Krakkó, Vietor, 1526)*. In: *MONOKgraphia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*. Budapest : Kossuth Kiadó, 2016, s. 375 – 379; FARKAS KISS, Gábor: *Reading Nuns at the Insula Leporum: Traces of Bilingualism in a Late Medieval Dominican Nunnery*. In: *Pursuing a New Order*. Turnhout : Brepols, 2018.

[29] Niekoľko článkov v čísle Medieval Worlds 12, 2020, napríklad: ODSTRČILÍK, Jan: *Multilingual Medieval Sermons: Sources, Theories and Methods*, s. 140 – 147; SCHENDL, Herbert: *Multilingual Texts as a Reflection of Code-Switching in Medieval England: Sermons and Beyond*, s. 148 – 168; BÉRIOU, Nicole: *Orality in its Written Traces: Bilingual reportationes of Sermons in France (Thirteenth Century)*, s. 169 – 184 a ďalší.

V stredoeurópskom priestore sa v poslednej dobe venujú tejto téme napríklad Jan Odstrčilík alebo Dorota Masłej[30] a ďalší.

Spolupráca MLS s portugalskými partnermi z Univerzity v Porte

V synergii s projektom MLS financovaným APVV sa tím z Katedry slovenských dejín podieľa aj na bilaterálnom projekte spolupráce s portugalskými partnermi z Univerzity v Porte na tému *Európa vo vernakulárnych jazykoch: nástup vernakulárnych jazykov na hraniciach latinského sveta v neskorom stredoveku a ranom novoveku. Kontexty a idey* (Europe in vernacular: The rise of vernacular languages at the borders of Latin World in Late Middle Ages and Early Modern Age. Contexts and Ideas, financovanom APVV, SK-PT-18-0043), ktorý nám umožňuje prezentovať výsledky našej práce na medzinárodnom fóre, konfrontovať sa s metódami a výsledkami výskumu na podobnú tému z opačného konca latinského sveta. Aj táto iniciatíva a spoločné workshopy dokazujú, že pracujeme na téme nielen lokálneho významu, v súlade s aktuálnymi trendami vo výskume.[31]

Literatúra

„*Śmierci z Mistrzem dwojakie gadania…*“: *Nieznany drukowany przekaz „Rozmowy mistrza Polikarpa ze Śmiercią“ z 1542 r.* Ed. Wiesław WYDRA. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne, 2018.

[30] MASŁEJ, Dorota: *Jak rodził się średniowieczny tekst: Tak zwane Kazania augustiańskie w perspektywie historycznojęzykowej.* Poznań : Poznańskie Studia Polonistyczne, 2020.

[31] Príspevok vyšiel ako súčasť projektov APVV-16-0374 *Slovacikálne texty z bývalého Uhorského kráľovstva na príklade Horného Uhorska (1500 – 1780)* a slovensko-portugalského projektu *Európa vo vernakulárnych jazykoch: nástup vernakulárnych jazykov na hraniciach latinského sveta v neskorom stredoveku a ranom novoveku. Kontexty a idey*, APVV, SK-PT-18-0043.

ALMÁSI, Gábor – ŠUBARIĆ, Lav (eds.). *Latin at the Crossroads of Identity*: *The Evolution of Linguistic Nationalism in the Kingdom of Hungary*. Leiden : Brill, 2015.

BARTOSIEWICZ, Agnieszka: *Urban Literacy in Late Medieval Poland*. Turnhout : Brepols, 2017.

BENKA, Peter: *Monumenta Linguae Slovacae*. Vol. II: *Monografiae*. Tomus I: *Mesto a jazyk*: *Bardejov v ranom novoveku*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019.

BÉRIOU, Nicole: *Orality in its Written Traces*: *Bilingual reportationes of Sermons in France (Thirteenth Century)*. Medieval Worlds 12, 2020, s. 169 – 184.

BURKE, Peter: *Language and Communities in Early Modern Europe.* Cambridge : Cambridge University Press, 2004.

Discovering the Riches of the Word: Religious Reading in Late Medieval and Early Modern Europe. Ed. Sabrina CORBELLINI, Margriet HOOGVLIET a Bart RAMAKERS. New York – Leiden : Brill, 2015.

DOLEŽALOVÁ, Lucie: *Multilingualism and Late Medieval Manuscript Culture*. In: *The Medieval Manuscript Book. Cultural Approaches*. Ed. Michael van Dussen a Michael Johnston. Cambridge : Cambridge University Press, 2015, s. 160 – 180.

EVANS, Robert John Weston: *The politics of language and the languages of politics: Latin and the vernaculars in eighteenth-century Hungary*. In: *Cultures of Power in Europe during the Long Eighteenth Century*. Ed. Hamish Scott a Brendan Simms. New York : Cambridge University Press, 2007, s. 200 – 224.

FARKAS KISS, Gábor: *Az első, részben magyar nyelvű nyomtatvány (Melanchthon: Elementa Latinae grammatices, Krakkó, Vietor, 1526)*. In: *MONOKgraphia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*. Ed. Judit Nyerges et al. Budapest : Kossuth Kiadó, 2016, s. 375 – 379.

FARKAS KISS, Gábor: *Reading Nuns at the Insula Leporum: Traces of Bilingualism in a Late Medieval Dominican Nunnery.* In: *Pursuing a New Order*. Ed. Pavlina Rychterová. Turnhout : Brepols, 2018.

Historický slovník slovenského jazyka. Ed.: Kol. Bratislava : Veda, 1991 – 2008.

HOMZA, Martin: *Niekoľko poznámok k edícii Monumenta Linguae Slovacae*. In: *Monumenta Linguae Slovacae.* Vol. I: *Documenta Iuridico-administratoria.* Tomus 1: *Formulae Iuramentorum Saeculi XVI. – XVIII.* Ed. Peter

Benka, Martin Homza a Pavol Žigo. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018, s. 63 – 94.

KOWALSKÁ, Eva: *Language as a means of transfer of cultural values.* In: *Cultural Translation in Early Modern Europe.* Eds. Peter Burke a Ronnie Po-Chia Hsia. Cambridge : Cambridge University Press, 2007, s. 52 – 64.

MASŁEJ, Dorota: *Jak rodził się średniowieczny tekst: Tak zwane Kazania augustiańskie w perspektywie historycznojęzykowej.* Poznań : Poznańskie Studia Polonistyczne, 2020.

Monumenta Linguae Slovacae. Vol. III: *Documenta Theoretico-praeceptiva.* Tomus 1: *Collectio praeceptorum de medicina et natura saeculi XVII.* Ed. Ivana Labancová, Vladimír Olejník a Adam Mesiarkin. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019.

Monumenta Linguae Slovacae. Vol. IV: *Documenta Theoretico-praeceptiva.* Tomus 2: *Alchidemia Magistri Friderici Æ de Ferrea Porta Sæculi XVI.* Ed. Miloš Jesenský, Martin Homza a Pavol Žigo. Bratislava : Univerzita Komenského, 2020.

Monumenta Linguae Slovacae. Vol. V: *Documenta Theoretico-praeceptiva.* Tomus 3: *Notitiae Scholasticæ Andreæ Klenjar de Anno 1785.* Ed. Ivana Labancová, Martin Homza a Pavol Žigo. Bratislava : Univerzita Komenského, 2020.

ODSTRČILÍK, Jan: *Multilingual Medieval Sermons: Sources, Theories and Methods.* Medieval Worlds 12, 2020, s. 140 – 147.

POLLOCK, Sheldon: *Cosmopolitan and Vernacular in History*. Public Culture, 13, 2000, s. 591 – 625.

POLLOCK, Sheldon: *The Language of the Gods in the World of Men: Sanskrit, Culture and Power in Premodern India.* Berkeley : University of California Press, 2006.

Pramene k dejinám slovenčiny 1 – 3. Bratislava : Veda, 1992 – 2008.

Pursuing a New Order I: Religious Education in Late Medieval Central and Eastern Central Europe: *The Medieval Translator / Traduire au Moyen Âge 17.1.* Ed. Pavlína Rychterová. Turnhout : Brepols, 2018.

Pursuing a New Order II: Late Medieval Vernacularization and the Bohemian Reformation: *The Medieval Translator / Traduire au Moyen Âge 17.2.* Ed. Pavlína Rychterová. Turnhout : Brepols, 2019.

SCHENDL, Herbert: *Multilingual Texts as a Reflection of Code-Switching in*

Medieval England: Sermons and Beyond. Medieval Worlds 12, 2020, s. 148 – 168.

Staročeské biblické předmluvy. Ed. Kateřina Voleková a Andrea Svobodová. Praha : Scriptorium, 2019.

SZENDE, Katalin: *Towns and the Written Word in Medieval Hungary.* In: *Writing and the Administration of Medieval Towns: Medieval Urban Literacy I*. Ed. Anna Adamska a Marco Mostert. Turnhout : Brepols, 2014, s. 123 – 148.

ŠOLTÉS, Peter: *Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesionálna pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2009.

The Development of Literate Mentalities in East Central Europe. Ed. Anna Adamska a Marco Mostert. Turnhout : Brepols, 2004.

Výklad Mikuláše Lyry na evangelium sv. Matouše. Ed. Milada Homolková a Andrea Svobodová. Praha : Scriptorium, 2018.

Použité elektronické databázy

http://overmode.oeaw.ac.at/old/index.php

http://slovacika.sk/starsie-vyskumy/

http://www.opvs.fr/

https://korpus.sk/hks.html

https://ujc.avcr.cz/veda-vyzkum/publikace/e-publikace/

https://www.oeaw.ac.at/en/imafo/research/historical-identity-research/wg-vernacularisation-and-the-transformation-of-identities/

https://www.pammap.sk/?temy=74232&cas=476-1-1|1800-12-31&sort=time_from&sort_mode=1

www.slovacika.sk

Mecenášstvo ako významný činiteľ rozvoja poézie v 16. storočí

Zuzana Kákošová

Motto
Básnici nemôžu rásť, ak mecenáš nedá im pomoc;
Preto sa každý snaží dákeho priaznivca nájsť.
(Martin Rakovský: *Svojim mecenášom*)[1]

Abstract

Patronage as an important factor in the development of poetry in the sixteenth century

Martin Rakovský was one of the most important European humanists of the sixteenth century. This was due to his undeniable talent, his diligence, and most importantly the support of his "surroundings". In Prague, his environment was that of the poetry circle under the leadership of Jan the Elder of Hodějov, which, thanks to the contacts that resulted from this membership, led him to a rectorial position in the Czech town of Louny and the support of its prominent leaders before his arrival in Bratislava and the guarantee of a comfortable livelihood and a space for his creative endeavours. This article examines the influence of such external circumstances on Martin Rakovský's work between 1558 and 1574.

Keywords: Martin Rakovský, topos, patrons and poetry, Latin humanist poetry

[1] RAKOVSKÝ, Martin: *Zobrané spisy.* Bratislava : Veda, 1974, s. 90.

Úvod

Umenie i literárna tvorba si v dnešnej dobe uctievajúcej komerčný úspech hľadá spôsoby ako prežiť. Získavanie sponzorov je veľmi náročné, najmä v konkurencii iných nekomerčných aktivít, ktoré pre svoju existenciu potrebujú peniaze, veľa peňazí. Ide predovšetkým o nepomerne populárnejší šport, ale napríklad aj o aktivity spojené s tretím sektorom. Sponzorstvo je teda nesmierne dôležité pre existenciu početných aktivít dnešných ľudí. Avšak vzťah básnikov a ich patrónov, dobrodincov či jednoducho mecenášov má starý pôvod. Aj slovo mecenáš je odvodené od mena vari najznámejšieho patróna básnikov od Gaia Cilnia Maecenata, priateľa Octaviana Augusta a podporovateľa najznámejších básnikov tzv. augustovho obdobia (Vergília a Horatia). Renesancia a najmä humanisti obnovili inštitút mecenátu a hľadali si svetských i cirkevných podporovateľov. Toto platí aj o predstaviteľoch humanizmu a renesancie na Slovensku, ale aj napríklad v Čechách, na Morave a v Sliezsku. Zámerne spomínam „české krajiny", keďže v období 16. storočia, prípadne na začiatku toho nasledujúceho storočia, mali naše krajiny (Slovensko ako súčasť Uhorska a české krajiny) veľmi úzke vzťahy nielen v politike, ale najmä v kultúre či školstve.[2] Vo svojom príspevku sa preto zameriam na nášho najvýznamnejšieho predstaviteľa latinského (i národného) humanizmu, a to Martina Rakovského a reflexiu mecenátu a mecenášstva v jeho poézii.

Martin Rakovský: *Elégie a epigramy* (1556)

Na interpretáciu som si najskôr vybrala básnickú zbierku Martina Rakovského *Elégie a epigramy* (Elegiae et epigrammata, Praha 1556), v ktorej sa „slovenský" a český kontext prepája na viacerých úrovniach a charakter textov poskytuje bohatý materiál na interpretáciu myšlienkových i formálnych topoi zviazaných s problematikou mecenášstva.

[2] KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Latinská humanistická poézia 16. storočia v kontexte slovenskej literatúry.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 5 – 13.

Básnická zbierka okrem toho, že vyšla tlačou v Prahe, aj vznikla počas Rakovského pobytu v tomto meste. Profesor Miloslav Okál v súvislosti so životopisom Martina Rakovského píše: „Vo Wittenbergu sa však Martin Rakovský dlho nezdržal a v lete 1556 ho už nachádzame v Prahe ako člena básnického krúžku Hodějovského, na čele ktorého stál Matúš Collinus.“[3] Zbierka nie je veľmi rozsiahla, obsahuje 21 básní, z toho jednu predstavuje odporúčajúca báseň Matúša Collina, ostatné sú dielom Martina Rakovského. Na úplnom začiatku nechýba príhovor básnika *Knižke* (Ad chartam), za ktorým nasleduje 14 básní venovaných rôznym predstaviteľom dobového spoločenského a kultúrneho života v Čechách, ďalej zbásnená 5. kapitola Jeremiášových nárekov, ktorú autor venoval (aj pripojenou básňou) Mikulášovi z Čiernej Ruže. Záver knihy tvoria dve modlitby (ranná a večerná) a krátka báseň epigramatického charakteru *Svojim mecenášom* (Ad suos mecoenates).

Ťažiskovými básňami z hľadiska našej témy sú úvodná báseň *Knižke*, 14 básní rôzneho charakteru, rozsahu i metrickej formy a záverečný epigram, v ktorom sa autor vyjadruje k téme mecenášstva. Miloslav Okál sa v svojej monografii o Martinovi Rakovskom zmieňuje o tom, že cieľom básní tejto zbierky „bola jednak snaha odvďačiť sa niektorým adresátom za podporu a priazeň, jednak snaha upozorniť na seba“[4] a oceňuje najmä jeho snahu „o originálne podanie a vystihnutie adresátových predností.“[5] Ide však o príležitostnú poéziu, takže v zbierke môžeme identifikovať väčšinu z ustálených klišé či myšlienkových a výrazových schém. Jej žánre mali výrazne normovanú, ustálenú podobu, ktorá jednoznačne odrážala ich funkciu: oslavovať, gratulovať, vyslovovať priania, kondolovať, smútiť a pod. Prejavilo sa to napríklad vo vysokej formalizácii prejavu, v použití ustálených a tým i v podstate rovnakých apostrof adresáta, v rovnakých alebo veľmi podobných záverečných prianiach, v použití hyperboly, superlatívu, idealizácie. Spomínaná originalita sa potom pociťuje na pozadí týchto ustálených

[3] OKÁL, Miloslav: *Život a dielo Martina Rakovského.* In: RAKOVSKÝ, Martin: *Zobrané spisy.* Bratislava : Veda, 1974, s. 10.

[4] OKÁL, Miloslav: *Život a dielo Martina Rakovského I. – II.* Martin : Matica slovenská, 1979, s. 152.

[5] Tamže.

formálnych a myšlienkových topoi a prejavuje sa väčšinou v odchýlkach od zaužívaných predstáv o konkrétnom žánri. Tak sa za v istom zmysle originálne motívy a prístupy k adresátovi pokladajú vyzdvihovanie jeho veselej povahy, vtipnosti a rečníckeho umenia (báseň venovaná Jurajovi Ursinovi z Vladoře[6]), aj keď o poslednej vlastnosti by sme mohli pochybovať ako o originálnej. Z koexistencie topických motívov a reálnych motívov viažucich sa na život adresáta či autora vzniká zvláštne napätie v básňach tohto typu a každý autor si v tomto ohľade počína relatívne samostatne.

V zbierke môžeme teda identifikovať väčšinu z ustálených klišé či myšlienkových a výrazových schém. Či už ide o rétorické topoi ako topos skromnosti a nevysloviteľnosti, topické metafory (metafora života ako plavby na lodi), krajinné topoi (locus amoenus), či často používané techniky úvodov a záverov. Aj keď vyvolávajú dojem opotrebovanosti a pocit zovšednenia, môžu však byť nanovo sformulované a interpretované a tým aj oživené. Martinovi Rakovskému v jeho prvej samostatnej zbierke túto snahu nemožno uprieť. Chcel svojimi veršami urobiť „dobrý dojem" na autority, ktorých priazne sa v básňach dovoláva.

Myšlienkovým stereotypom, ktorý sa objavuje v dielach uhorských humanistov, a nie je výnimkou ani Rakovský, je pocit sklamania až rozčarovania z nedostatočnej pozornosti, ktorá sa v Uhorsku venuje činnosti básnikov (úvodná báseň *Knižke*):

Hor sa, knižtička moja, ta, do našej panónskej zeme,
rýchle zaleť a presláv mužov, čo o nich som pel.
Ak je tam niekto, kto myslel, že nie som podpory hoden,
len mu to povedz, nech ešte väčší sa zmocní ho bôľ.
Tu si básnictvo ctia a básnikov napomáhajú.
Zatiaľ im prines len týchto, neskoršie bude ich viac.[7]

Na tento stereotyp sa viaže potom snaha presvedčiť zahraničie o skutočných schopnostiach vzdelancov, humanistických básnikov,

[6] RAKOVSKÝ, Martin: *Zobrané spisy.* Bratislava : Veda, 1974, s. 64.

[7] Tamže, s. 61.

ktorí pochádzajú z Uhorska. Rakovský o tom píše o osemnásť rokov neskôr v úvode k svojmu poslednému veľkému dielu *O svetskej vrchnosti* (De magistratu politico, Lipsko 1574): „*... a najmä domácim Uhrom môj spis nebude robiť hanbu, pretože aj cudzinci spoznajú, že Uhrovia nie sú celkom bez poézie (ako sa väčšinou o nich nazdávajú) ... Nájdu sa aj niekoľkí priatelia, ktorí túto moju prácu niekoľkých rokov, ... budú ochotne čítať a mňa ako aj cnosti a povinnosti dobrých vladárov a užitočných vladárov, opísané v mojom spise, budú ešte viac milovať.*“[8]

Tretiu vrstvu v tomto myšlienkovom topose tvorí prezentovanie svojej skromnosti (v závere básne *Knižke*). Súčasťou topickej sebaprezentácie je vždy aj opačná stránka sebavedomia (sebavedomú stránku predstavuje snaha vyrovnať sa antickým vzorom, prípadne ich aj prekonať), skromnosť, niekedy až sebapodceňovanie. Ostentatívna skromnosť nezriedka vyplýva z porovnávania schopností adresáta a samotného autora (báseň venovaná Martinovi Kuthenovi zo Sprinsbergu[9]) a autoritou, ktorá slúži ako comparandum, je antický autor, v tomto konkrétnom prípade Martialis, ktorého Kuthen prekonáva, lebo, ako hovorí Rakovský: „*ibaže v tvojich veršoch nemravnosť nemožno nájsť.*“[10]

Myšlienkovo podnetná je aj úvodná, rekomandačná báseň Matúša Collina *Čitateľovi* (Lectori), v ktorej zaujímavým spôsobom obchádza konvenciu vychváliť predkladané dielo. Upriamuje pozornosť na to, že autor je cudzinec, ktorý sa úprimne chce zžiť s novou komunitou, ale potrebuje k tomu pomoc domácich „učencov“. Knihu prezentuje ako priateľský dar, ktorým si môže získať „priazeň učencov v Prahe“. A autor skutočne oslovuje relevantných „učencov“, ale nielen ich, ale aj predstaviteľov spoločenského, ba dokonca i politického života v Prahe. Rakovský sa aj s „pomocou“ Collinovho odporúčania snaží o začlenenie alebo aspoň pričlenenie k už sformovanej komunite v čase, keď jej „hlava“ (Jan starší z Hodějova) už aktívne v Prahe nepôsobil. Venuje mu v zbierke len jednu báseň a ako dôležitý sa exponuje vzťah aj k ďalším dôležitým reprezentantom tejto učeneckej, najmä akademickej ko-

[8] Tamže, s. 251.

[9] Tamže, s. 72.

[10] Tamže.

munity: k rektorovi pražskej univerzity Jánovi Hortensiovi, k dekanovi artistickej fakulty v Prahe Jakubovi Codicillovi, k básnikovi Martinovi Kuthenovi. To je jedna skupina mecenášov, patrónov, ochrancov, praeceptorov, či „mentorov". Ale početnú skupinu tvoria ďalší potenciálni mecenáši, ktorí sa môžu podieľať a asi sa aj podieľajú na pozdvihnutí autora (Rakovského) do „vyšších" kruhov, ktoré tu reprezentujú najmä kruhy inteligencie. Preto sú medzi adresátmi aj konšel, sudca, lekár, kráľovský richtár, osoba duchovná (administrátor kališníkov v kráľovstve českom a pastor pri kostole sv. Mikuláša v Starom Meste pražskom), alebo len zaslúžilý občan Starého Mesta Prahy.

Vznešeného pána Krištofa Janovského z Janovíc, Vrchlabí, Žaclera a Trutnova atď. v rovnomennej básni prezentuje Rakovský ako objednávateľa poézie („*Na tvoju výzvu som ospieval zásnuby dcérušky tvojej...*"[11]). V závere vyslovuje prosbu aj o ohodnotenie básne v predkladanom súbore a oslovuje ho priamo „mecenáš" (Mecaenas): „*Preto si, mecenáš, prečítaj toto s pokojnou tvárou, / schváliš zaiste službu, ktorú som básňou ti dal.*"[12]

Báseň venovaná rektorovi Jánovi Hortensiovi vyznieva ako Rakovského snaha predviesť svoje vedomosti z filozofie, keď väčšinu básne prestavujú akési prehľadné dejiny filozofických škôl v komentovaných výrokoch. Až v závere exponuje svoju osobu (čo sme označili za charakteristický znak Rakovského sebaprezentácie): „*Ju* (Múzu, pozn. Z. K.) *a seba zverujem tebe, verný môj patrón, / Lebo ty môžeš vietor vypustiť do mojich plachát.*"[13]

U Rakovského je pomerne často exponovaným motívom skromnosť. Či už vyplýva z porovnania s adresátom, ako je to v úvode básne venovanej Martinovi Kuthenovi, alebo je skromný jeho adresát, v tomto prípade rektor univerzity Ján Hortensius, ktorý žije priam asketickým životom: „*... ktorého netrápi ni sláva, ni bohatstva túžba, / netrápi telesná rozkoš, netrápi po víne chuť.*"[14]

[11] Tamže, s. 67.

[12] Tamže.

[13] Tamže, s. 69.

[14] Tamže.

Rakovského zbierku príznačne uzatvára báseň *Svojim mecenášom* (Ad suos mecoenates), v ktorej aktualizuje topos „exegi monumentum". Obvyklá antická autorita (Ovídius a Vergílius a ich „mecenáši") sa najskôr rozširuje na všetkých významných mužov a následne sa báseň uzaviera poukazom na samotného autora a jeho „skromný" prínos: „*Nateraz spokojní buďte aj s touto maličkou zbierkou, / posmelíte ma a ja neskoršie pošlem vám viac.*"[15]

Báseň môžeme interpretovať aj ako istú reflexiu potrebnosti inštitúcie mecenátu, podpora mecenáša sa prezentuje ako podmienka básnickej tvorby. Absencia podpory spôsobuje nielen nízky počet básnikov, ale aj obmedzenie ich rastu, rozvoja i zdokonaľovania sa. Nedostatok podpory doslova stojí v ceste dosiahnuť úroveň antických autorít. Rakovský sa však v súvislosti s exponovaním seba a svojej potreby podpory nesnaží opísať, čo bude, ak podporu nedostane (katastrofálnu víziu neexistencie poetických výkonov si ponecháva pre antických autorov, kde má reálne kontúry), ale sľubuje aj ďalšiu tvorbu, ak podpora bude (pozri citát vyššie).

Motív nesmrteľnosti prostredníctvom poézie je jedným z najčastejších v básňach venovaných mecenášom. Podľa autorov poézie je to totiž najistejšia cesta k nesmrteľnosti a nie inak je to aj u Rakovského. V relatívne všeobecnej rovine sa s ním vyrovnal v spomínanej básni *Svojim mecenášom*, ale nájdeme ho aj v ďalších textoch (*Vznešenému, cnostnému a múdremu pánovi Duchoslavovi Chmelířovi zo Semechova, konšelovi Starého Mesta Prahy*).[16]

Rakovského najvýznamnejším mecenášom a patrónom bol jednoznačne spomínaný Jan starší z Hodějova. Zaujímavé je Rakovského zakomponovanie krajinného toposu známeho ako „locus amoenus" do v svojej podstate oslavného textu. Nájdeme ho v druhej básni súboru *Vznešenému pánovi Jánovi staršiemu z Hodějova a z Řepice, oddanému mecenášovi učencov* (Ad nobilem dominum Ioannem seniorem ab Hodeiova et in Rzepice, Mecaenatem doctorum fidelissimum). Hlavnou myšlienkou je vyzdvihnutie jeho zásluh o básnikov („pretože

[15] Tamže, s. 90.

[16] Tamže, s. 81.

básnikom všetkým priaznivcom veľkým si vždy“), predpoveď jeho nesmrteľnej slávy v Čechách (variant motívu „exegi monumentum“), ale najmä snaha zaradiť sa do radu oslavovateľov a obdivovateľov adresáta. K všeobecnej oslave sa pridáva aj príroda oživená personifikáciou:

O tebe spievajú údolia, háje a listnaté lesy,
napodobňujúc šumom lahodné spievanie múz.
Vďačným šumotom vĺn sa zmieňujú o tebe brehy
Vltavy bystrej a labských pomaly tečúcich vôd.[17]

V čase písania Rakovského zbierky už Hodějovský žil v rodovom sídle na Řepici mimo Prahy, preto sa dá tento rozvinutý bukolický motív chápať aj ako aktualizačný moment oslavy. V básňach iných autorov venovaných v tomto čase Hodějovskému sa často nachádzajú opisy panstva Hodějovského aj pomocou figúr spojených s motívom „locus amoenus“ a s idylou a prezentuje sa ako spoločný cieľ putujúcich básnikov a útočisko Apollóna a Múz.[18]

V závere básne sa Rakovský vráti k osvedčeným motívom prezentácie vzťahu k mecenášovi, a to k želaniu zdravia, ktoré je predpokladom udržania úrovne mecenášskej pomoci básnikom, ergo aj jemu samému („našim láskavo pomáhaj múzam“). Rovnako pripája obligátne želanie zdravia a šťastia v spolužití s manželkou i dlhého života. Báseň zakončuje hyperbolou motívu večnej slávy a kontrastu pominuteľnosti hmotného a večnosti slávy. Najväčšou odmenou pre básnika však bude, ak si pri čítaní oslavných básní aj iných autorov spomenie na neho samého:

Predsa však vždycky, keď niekto ťa zvelebí oslavnou básňou,
učenú alebo nežnú báseň ti do daru dá,
ráč si aj na mňa spomenúť, drahý, bo nad túto rozkoš,
nad túto odmenu diela väčšie nič nebudem mať.[19]

[17] Tamže, s. 65.

[18] STORCHOVÁ, Lucie: *Paupertate styloque connecti. Utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích.* Praha : Scriptorium, 2011, s. 124.

[19] RAKOVSKÝ, Martin: *Zobrané spisy.* Bratislava : Veda, 1974, s. 66.

Treba však zdôrazniť, že u Rakovského nenájdeme ani náznak požadovania hmotných benefitov od mecenášov, ani od samotného Hodějovského. Svoju báseň chápe ako nehmotný dar a aj vďaku za oslavu chápe v tejto rovine, v rovine priazne, láskavej náklonnosti, v ochote adresáta načúvať slovám básnika.

Martin Rakovský sa, a to nielen zbierkou *Elégie a epigramy*, úspešne etabloval v komunite humanistov v Čechách. Dokladom toho je aj fakt, že v roku 1558, keď už bol mimo Prahy rektorom školy v Lounoch, sa zúčastnil na kolektívnom projekte zborníka, oslavujúceho príchod cisára Ferdinanda I. do Prahy. Výber autorov bol osnovaný na pôdoryse kontaktov v Hodějovského okruhu[20] a medzi oslovenými bol aj Martin Rakovský. Napísal do súboru zaujímavý text s názvom *O vstupe jeho svätého cisárskeho majestátu Ferdinanda do mesta Prahy* (De ingressu Sacratissimae Caesareae Maiestatis Ferdinandi in urbem Pragam). Bol očitým svedkom udalosti a na jeho básni to aj cítiť v podobe živosti a bezprostrednosti opisu významnej udalosti. Báseň sa nachádza na pomerne poprednom mieste, v 38-stranovom súbore je piata a Rakovský bol jedným z pätnástich autorov zborníka.[21] Aj toto by sme mohli zahrnúť medzi budúce benefity vyplývajúce z členstva, alebo aspoň z priradenia do okruhu Jana staršieho z Hodějova.

Martin Rakovský: *Opis českého mesta Louny* (1558)

V rokoch 1557 až 1559 pôsobil Martin Rakovský ako rektor školy v českom mestečku Louny. Počas tohto svojho pôsobenia napísal a vydal rozsiahle dielo s názvom *Opis českého mesta Louny* (Descriptio urbis Lunae Boemicae, 1558). Patrí nielen k najvydarenejším Rakovského dielam napísaným počas pobytu v Čechách, ale vôbec k najpôsobivejším (aj literárne) dielam našej humanistickej literatúry. Podarilo sa mu

[20] STORCHOVÁ, Lucie: *Paupertate styloque connecti. Utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích.* Praha : Scriptorium, 2011, s. 166.

[21] KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Pražské a české motívy v latinskej humanistickej poézii.* In: *Literární historiografie a česko-slovenské vztahy*. Brno : Tribun EU, 2011, s. 107 – 115.

v ňom skĺbiť básnickú invenciu so snahou podať čo najúplnejší katalóg faktov o meste Louny a jeho okolí, realizovať dobovo i skupinovo obľúbený žáner a zároveň do neho priniesť aj svoj vlastný, osobitý pohľad na mesto a jeho okolie. Jeho opis je maximálne podrobný, ale aj poeticky pôvabný a schopný evokovať atmosféru Loun a krásnej prírody okolo nich.

Miloslav Okál v spomínanej monografii o Rakovského živote a diele sa zmieňuje aj o predpokladaných dôvodoch napísať takúto rozsiahlu báseň: „Všade tam, kde sa dlhšie zdržal, napísal básne svojim priaznivcom a Louny a ich občania si vraj zaslúžia oslavy.“[22] Na viacerých miestach v Rakovského básňach nachádzame vyjadrenia o tom, že báseň, básnické dielo chápal aj ako istú formu vďaky za priazeň. A ako sme mohli sledovať pri predchádzajúcej zbierke *Elégie a epigramy*, uprednostňoval nehmotné prejavy priazne. Takýmto spôsobom Rakovský zakončuje aj iné svoje významné dielo, ktoré vzniklo počas jeho pôsobenia v Bratislave, *Knižka o rozvrstvení obyvateľstva a príčinách štátnych prevratov,* 1560):

Ale už Kyléncan volá inam, ku vyšším kruhom,
múzu a v otcovom mene rozkazy prináša jej.
Zakiaľ sa nevráti, prosím ťa, kráľ môj, dovoľ mi mlčať,
náhradou za veľké veci túto tu trošíčku maj.
Len mi vo svojej miernosti prikývni s láskavou tvárou,
riadiacu ruku mi podaj, prosím ťa, panovník môj.
Čoskoro moja loďka po mori pobeží smelšie:
ospieva, aké sú dobré zvyky a vlády a kráľ.
Nech ti ľudnatá Bohémia vždy pod tebou šťastne
stojí a tvojemu žezlu Teutóni priazniví sú.
Nech ti Boh Otec sám, čo vládcom je nad celým svetom,
čoskoro panónske žezlo s vladárskou korunou dá.[23]

[22] OKÁL, Miloslav: *Život a dielo Martina Rakovského I.* Martin : Matica slovenská, 1979, s. 160.

[23] RAKOVSKÝ, Martin: *Zobrané spisy*. Prel. Miloslav Okál. Bratislava : Veda, 1974, s. 179.

Metaforicky tu vyjadruje prísľub ďalších ešte významnejších diel vtedy ešte len českému kráľovi Maximiliánovi II., budúcemu cisárovi. Rakovský bol pisárom Uhorskej komory. Aj Miloslav Okál v monografii píše: „Prvou snahou Martina Rakovského na novom pracovisku bolo upozorniť na seba najvyšších predstaviteľov politického života: najstaršieho Ferdinandovho syna Maximiliána, ktorý sa čoskoro mal stať uhorským kráľom."[24] Výsledkom bolo nielen spomínané dielo, ale aj koncipovanie ďalšieho, *O svetskej vrchnosti* (De magistratu politico, 1574), v ktorom sa nachádza tretia kapitola venovaná portrétu ideálneho vládcu, za ktorým tušíme práve osobnosť Maximiliána II.

V prípade opisno-oslavnej básne na Louny to určite nebola len snaha Rakovského zapáčiť sa či zavďačiť sa svojim „nadriadeným", alebo v istom zmysle aj priaznivcom z prostredia mesta Louny, ale aj ambícia popasovať sa s náročnou úlohou básnicky stvárniť „portrét" mesta svojho pôsobenia tak, aby bol dostatočne názorný, podrobný, živý, poetický a presvedčivý. Určite sú v tomto prípade dôležité aj literárne inšpirácie, či už nemeckej alebo samotnej českej literatúry.[25] Viacerí členovia Hodějovského básnickej družiny napísali krátke, prevažne oslavné verše na české, ale i európske mestá alebo české regióny. Okál však predpokladá, že priame vzory mal Rakovský v opise Olomouca (*Breve encomium Olomucii,* 1550) od Šimona Ennia a v opise Norimbergu od Eobana Hessa (*De sacri Romani imperii libera civitate Noribergensi Commentario,* 1532).[26] Spoločné znaky, ktoré tu však Okál opisuje, sú pomerne všeobecného charakteru a súvisia skôr s konvenciou žánru topografie ako s priamym napodobňovaním alebo s vedomou závislosťou. Rozdiely totiž vyplývajú z podstaty samotného objektu opisu, jednoducho Louny a Norimberg sú príliš rozdielne lokality na to, aby

[24] OKÁL, Miloslav: Život a *dielo Martina Rakovského I.* Martin : Matica slovenská, 1979, s. 59.

[25] TKÁČIKOVÁ, Eva: *Rakovského opis mesta Loun.* In: *Martin Rakovský a latinská humanistická kultúra na Slovensku.* Bratislava : Univerzita Komenského, 1998, s. 64.

[26] OKÁL, Miloslav: *Život a dielo Martina Rakovského I.* Martin : Matica slovenská, 1979, s. 173.

sa ich opis skutočne na seba podobal a Ennius píše primárne enkomium, čiže oslavnú báseň, ktorá má trochu iné žánrové parametre ako opis (descriptio).

Keď Rakovského dielo vyšlo, mal jeho autor 27 rokov. Samozrejme, že tu nájdeme veľa z dobových konvencií písania oslavy a opisu miest, ale na texte výrazne cítiť, že autor opisuje dôverne známu realitu, že sa pohybuje v známom priestore, ku ktorému má osobný vzťah. K jeho osobným dôvodom patrila aj snaha ukázať konšelom a richtárovi, „starším a predstaveným a konečne celému ľudu obce Louny, svojim pánom a mecenášom, hodným jedinečnej pozornosti“[27], že je vzdelaný rektor školy a schopný básnik. Už v úvode sa stretávame s prejavom tejto ambície, keď v starej gréčtine cituje odpoveď veštiarne a zdôrazňuje, že pripojený preklad je z jeho vlastného pera: „čo ja takto prekladám“[28]. Súčasťou alebo daňou za takúto demonštráciu sú aj záverečné časti diela, ktoré už priamo s opisom mesta nesúvisia, a majú najmä pedagogický zmysel: *Tri modlitby (K Bohu Otcu, K Synovi Božiemu o nadanie, K Duchu Svätému); Cvičenie, v ktorom sa rozličnými spôsobmi obmeňuje Teokritova myšlienka „Chudoba plodí remeslá“; Na erb urodzeného pána Joachima z Vršovíc, ináč Ilburga atď.; Kalendár magistrovi Matejovi Kolínskemu, občanovi Loun v novom roku; Oznámenie na 26. februára* a predovšetkým *Reč k predsedom a seniorom Loun, ... O dôstojnosti a užitočnosti škôl.*

Rakovský sa v svojej básni prejavuje ako typický humanista druhej polovice 16. storočia. Je vzdelaný a svoje vzdelanie dáva patrične najavo demonštráciou erudície nielen v antickej (najmä rímskej) literatúre, mytológii, topografii či histórii, ale aj hlbokou zbožnosťou, úctou k starším či vyzdvihovaním vzdelania ako osobnostnej hodnoty aj u samotných obyvateľov Loun.

Martin Rakovský už na začiatku svojej básnickej kariéry topografiou *Opis českého mesta Louny* (Descriptio urbis Lunae Boiemicae,

[27] RAKOVSKÝ, Martin: *Zobrané spisy*. Prel. Miloslav Okál. Bratislava : Veda, 1974, s. 93.

[28] Tamže, s. 94.

1558) naznačil, že je v jeho silách zvládnuť rozsiahly tematický materiál a dať mu príťažlivú básnickú podobu. Obdivuhodná je jeho schopnosť vizualizovať svoj opis, dať aj silne enumeratívnym pasážam svojho textu (kapitoly *Opis hradieb a budov* a *Námestie*) život cez drobné narážky na významné udalosti (požiar mesta) alebo narážky na charakter obyvateľov (vzdelanie, múdrosť). Podobu malebných žánrových obrázkov majú niektoré pasáže z kapitol zaoberajúcich sa obyvateľmi Loun, najmä ich súkromným životom. Skladba má premyslenú kompozíciu, ktorá je isto do veľkej miery podmienená konvenciou žánru, ale Rakovský sa ju snaží dokonale naplniť. Jednotlivé kapitoly navzájom prepája, postupuje od všeobecného k jednotlivému, suchú reč čísel a faktov pretavuje do reči poézie. Takto z geografického hľadiska presne opisuje polohu Loun na mape, ale aj v krajine:

Takmer na samej západnej hranici českej je mesto,
kde sa otvára cesta tým, čo chcú do Míšne ísť.
Podľa podoby Luny ho Lounami volajú ľudia,
pretože v piaty deň Luna máva tiež podobný tvar.
Obidva rožky im smerujú k severnej strane, no oblúk
krúži sa v opačnú stranu, ta, kde sa nachádza juh.
Od mora Herkulovho ich celé dve hodiny delia,
ku ktorým osem minút treba je krem toho dať.
O celých päťdesiat stupňov a ešte pol stupňa je odtiaľ
vzdialený treskúcim mrazom hrozivý severný pól.
Kruhový obvod mesta až šesťsto vytvára krokov;
celé je zavreté v hradbách, ktoré sa okolo pnú.
Materskú Prahu má tam, kde v zime vychádza slnko,
na západ, naopak, leží Žatec, to popredné z miest.
Z južnej strany zas hľadí na hradby Rakovníka;
do slávnych Litoměřic treba ti napravo ísť.[29]

[29] Tamže, s. 95 – 96.

Záver

Martin Rakovský sa svojou tvorbou zaradil medzi najvýznamnejších európskych humanistov 16. storočia. Iste to bolo aj vďaka jeho nespornému talentu, ale aj usilovnosti a v neposlednom rade aj vďaka podpore jeho „okolia". V Prahe to bolo prostredie básnického krúžku pod vedením Jana staršieho z Hodějova. Vďaka kontaktom, ktoré z tohto členstva pre neho vyplynuli, ďalej pôsobenie v rektorskej pozícii v českom mestečku Louny a podpore jeho významných predstaviteľov či konečne aj pôsobenie v Bratislave na mieste, ktoré mu zaručovalo bezproblémové živobytie a tým de facto aj priestor na vlastnú tvorbu. Táto naznačená súvislosť sa následne potvrdzuje aj v tom, že keď musel svoje pôsobisko v Bratislave kvôli rodinným problémom opustiť, neostával mu čas a asi ani vôľa na ďalšiu tvorbu. Dokonca aj už spomínané dielo *O svetskej vrchnosti* (De magistratu politico, 1574), ktoré koncipoval počas pobytu v Bratislave v rozsahu deväť kníh (podľa deviatich antických múz), nedokončil a vydal ho len v „skrátenej" podobe v rozsahu troch kníh.

Literatúra

CURTIUS, Ernst Robert: *Evropská literatura a latinský středověk.* Praha : Triáda, 1998.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Latinská humanistická poézia 16. storočia v kontexte slovenskej literatúry.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2010.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Pražské a české motívy v latinskej humanistickej poézii.* In: *Literární historiografie a česko-slovenské vztahy.* Brno : Tribun EU, 2011, s. 107 – 115.

KOPECKÝ, Milan: *Český humanismus.* Praha : Melantrich, 1988.

NÜNNING, Angsar (ed.): *Lexikon teorie literatury a kultury.* Brno : Host, 2006.

RAKOVSKÝ, Martin: *Opera omnia. Zobrané spisy.* Bratislava : Veda, 1974.

OKÁL, Miloslav: *Život a dielo Martina Rakovského.* In: RAKOVSKÝ, Martin: *Zobrané spisy.* Bratislava : Veda, 1974.

OKÁL, Miloslav: *Život a dielo Martina Rakovského I. – II.* Martin : Matica slovenská, 1979.

OKÁL, Miloslav: *Život a dielo bratislavského humanistu Juraja Purkirchera.* In: *Biografické štúdie*, roč. 11, 1984, s. 25.

Renesanční poesie. Praha : Academia, 1975.

STORCHOVÁ, Lucie: *Paupertate styloque connecti. Utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích.* Praha : Scriptorium, 2011.

TKÁČIKOVÁ, Eva: *Rakovského opis mesta Loun.* In: *Martin Rakovský a latinská humanistická kultúra na Slovensku.* Bratislava : Univerzita Komenského, 1998.

Lexikálna pragmatika v implicitných znalostiach dieťaťa

Ľudmila Liptáková

Abstract

Lexical pragmatics in the tacit knowledge of a child

The aim of this article is to present an empirical investigation of six- to seven-year-old children's implicit linguistic knowledge by focusing on their knowledge of lexical pragmatics. The empirical data analysed in this article was collected through qualitative research using process elicitation and semi-structured interview methods on a research sample of sixty-two participants. The theoretical background is based on the definition of lexical pragmatics as the relationship of the user to a named object and the definition of types of pragmatically marked vocabulary. In terms of developmental linguistics, the article draws attention to previous research findings on child pragmatic development in both domestic and foreign contexts. The analysis of children's understanding and their use of pragmatically motivated vocabulary was carried out using diminutive and augmentative word-formation structures, connotative meanings of denominal adjectives, and word-formation innovations produced by children in the process of elicitation. The research findings indicate that children of a certain age are able to verbalize their relationship towards a named entity, including in the form of naming, which can be considered as the beginning of a child's metalinguistic pragmatic reasoning.

Keywords: lexical pragmatics, word-formation motivation, implicit knowledge, child, empirical research

Úvod

Cieľom príspevku je prezentovať empirické zistenia o implicitných znalostiach šesť- až sedemročného dieťaťa, ktoré sa týkajú pragmatic-

kej zložky slova. Empirické dáta sme získali v rámci riešenia projektu VEGA 1/0353/18 *Implicitné jazykové znalosti dieťaťa mladšieho školského veku*, v ktorom sme uskutočnili kvalitatívny výskum slovotvorných znalostí dieťaťa uvedeného veku.[1] Okrem zberu údajov o implicitných znalostiach dieťaťa o sémantike a forme slovotvorného vzťahu v motivačnej dvojici bolo súčasťou výskumného postupu aj elicitovanie významových interpretácií slovotvorne motivovaných slov, pri ktorých deti reagovali aj na pragmatickú stránku slova. Použitie metódy procesovej elicitácie[2] spočívalo v tom, že sme sa na základe vopred pripravených podnetov (verbálno-vizuálna alebo verbálno-manipulačná jazyková úloha) a v priebehu pološtruktúrovaného interview s dieťaťom snažili vytvoriť taký jazykový kontext, v ktorom sme u dieťaťa elicitovali (vyvolávali) spontánne významové interpretácie. Znamená to, že sme deťom predložili súbor motivantov a súbor sufixov, o ktorých mali rozhodnúť, či sa dajú spojiť, a v prípade kladnej odpovede mali vysvetliť, čo utvorený motivát znamená, resp. akú s ním majú jazykovú skúsenosť. V príspevku budeme analyzovať tie detské lexikálne alebo slovotvorné interpretácie, ktorých súčasťou bola pragmatická reakcia. Celkovo vychádzame z transkriptov pološtruktúrovaného interview vo výskumnom súbore 62 detí. Výskum sa realizoval v období od marca do októbra 2019 v školskom klube detí na štyroch prešovských základných školách. Výskumná administrácia[3] prebiehala jednotlivo s každým dieťaťom v osobitnej miestnosti. Naším zámerom bolo zistiť autentické a spontánne jazykové znalosti dieťaťa, čo najmenej zaťažené školským jazykovým učivom (išlo o žiakov prvého a začiatku druhého

[1] LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: *Slovotvorné znalosti*. In: *Implicitné jazykové znalosti dieťaťa*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2020, s. 197 – 288.

[2] Porov. MEHAN, Hugh: *„What time is it, Denise?": Asking known information questions in classroom discourse.* Theory into Practice, 18, 1979, č. 4, s. 285 – 294; MERTINS, Barbara: *Psycholingvistické metody.* In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny.* Dostupné na: https://www.czechency.org/slovnik/PSYCHOLINGVISTICKÉ%20METODY.

[3] Na administrácii okrem autorky príspevku participovali Dávid Dziak, Katarína Drozdová a Tatiana Hrušovská, v tom čase denní doktorandi na Katedre komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty PU.

ročníka), a vyhnúť sa vzájomnému ovplyvňovaniu participantov výskumu.

Pri pojmovom vymedzovaní vzťahu implicitných a explicitných jazykových znalostí počítame s ich prechodným charakterom, a teda s možnosťou, že pri elicitovaní spontánnej produkcie sa môžu manifestovať aj explicitné znalosti jazyka[4]. Z tohto dôvodu sme rozlišovanie implicitných a explicitných jazykových znalostí pre potreby nášho výskumu operacionalizovali na základe toho, či bol daný jazykový jav predmetom explicitnej jazykovej edukácie (potom by dieťa malo disponovať jeho explicitnou znalosťou) alebo doteraz nebol predmetom jazykovej edukácie (teda dieťa má o danom jave len implicitnú znalosť).

Lingvistické a vývinovolingvistické východiská

V príspevku analyzujeme pragmatické znalosti dieťaťa. Pragmatiku chápeme v duchu morrisovského vymedzovania ako súčasť semiotiky, ktorá skúma vzťah jazykových znakov k ich používateľom a interpretom. V širšom vymedzení ide o štúdium používania jazyka, t. j. skúmanie významu na základe používania jazyka a v závislosti od neho.[5] V našom výskume sme sledovali oblasť lexikálnej pragmatiky, teda vzťah používateľa k pomenovanému, resp. zámer produktora použiť z možných výrazov také slovo, ktoré sa mu javí ako primerané z expresívneho a situačného hľadiska.[6] Okrem toho, detské významové interpretácie sme posudzovali nielen z hľadiska denotačného, ale aj konotačného a kolokačného významu[7], čím sa snažíme odhaľovať subjektívny a kontextualizovaný vzťah dieťaťa k pomenovanej entite.

[4] KOPČÍKOVÁ, Marta: *Jazykové znalosti dieťaťa a osvojovanie si cudzieho jazyka*. In: *Implicitné jazykové znalosti dieťaťa*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2020, s. 289 – 310.

[5] HUANG, Yan: *Pragmatika*. Praha : Karolinum, 2019, s. 21 – 22.

[6] APRESJAN, Jurij D.: *Leksičeskaja semantika*. Moskva : Nauka, 1974.

[7] PACOVSKÁ, Jasňa: *K hlubinám študákovy duše (Didaktika mateřského jazyka v transdisciplinárním kontextu.)* Praha : Karolinum, 2012, s. 91 – 92.

Pri analýze deťmi interpretovanej lexikálnej pragmatiky vychádzame z typov pragmatického príznaku vymedzených D. Slančovou[8]. Ako relevantné pre náš výskumný súbor sa ukázali tieto pragmatické príznaky a vrstvy príznakovej lexiky: príznak časovej špecifickosti (okazionalizmy), príznak expresívnosti (deminutíva, laudatíva, augmentatíva, subjektívne konotácie pri adjektívach), príznak registrovej príslušnosti (detská lexika), príznak varietovej príslušnosti (štandardné slová).

Pragmatická kompetencia dieťaťa, teda schopnosť vstupovať do interakcie s okolím, vyjadrovať komunikačné zámery a vzťah k pomenúvaným javom, sa vyvíja od raného obdobia. Obdobie pragmatizácie sa dokonca vyčleňuje ako prvé vývinové obdobie v reči dieťaťa (po ňom nasleduje obdobie sémantizácie, lexémizácie, gramatizácie a intelektualizácie).[9] O ranom vývine pragmatických funkcií v rečovej činnosti slovensky hovoriaceho dieťaťa máme výskumné dôkazy zásluhou D. Slančovej, ktorá vymedzila ontogenetickú postupnosť pragmatických funkcií v reči dieťaťa.[10] Podľa zistení autorky vývin pragmatických funkcií odráža interakciu dieťaťa s okolím, ako aj kognitívny vývin dieťaťa. Katalyzátormi raného rečového vývinu sú jednak interakčné typy výpovedí (výpovede s pragmatickou funkciou výzva a odpoveď na otázku) a jednak pragmatická funkcia konsituačná informácia, teda výpovede odrážajúce detskú interpretáciu reality.[11] V priebehu vývinu sa rozširuje repertoár tak neverbálnych, ako aj verbálnych prostriedkov, ktorými dieťa dokáže svoje komunikačné zámery a interakciu s okolím vyjadrovať, a rozširuje sa aj okruh pragmatických funkcií, ktoré sú deti schopné vyjadrovať.[12]

[8] SLANČOVÁ, Daniela: *K pragmatickej charakteristike slovnej zásoby*. In: *Jazyk a kultura vyjadřování*. Brno : Masarykova univerzita, 1998, s. 185 – 191.

[9] LECHTA, Viktor: *Symptomatické poruchy reči u detí*. 3. vyd. Bratislava : Univerzita Komenského, 2000, s. 36.

[10] SLANČOVÁ, Daniela: *Pragmatické funkcie vo vývine rečovej činnosti*. In: *Štúdie o detskej reči.* Prešov : Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 67 – 120.

[11] Tamže, s. 110.

[12] Tamže a PRŮCHA, Jan: *Dětská řeč a komunikace. (Poznatky vývojové psycholingvistiky.)* Praha : Grada Publishing, 2011, s. 63.

Vývin pragmatickej kompetencie dieťaťa sa prejavuje i nárastom pragmaticky príznakovej lexiky, ktorej dieťa rozumie a ktorú používa. V ranom a predškolskom období sa lexikálna pragmatika dieťaťa spája predovšetkým s deminutívami a eufemizujúcou lexikou.[13] D. Slančová nadväzujúc na výskum Z. Ondráčkovej považuje eufemizované pomenovania (deminutíva odvodené tak od neutrálnych ako od expresívnych slov, eufemizmy, hypokoristiká, interjekcie, sémanticky motivované lexémy, ktoré sa používajú aj v reči orientovanej na dieťa a ktoré vzbudzujú a vyjadrujú kladné city) za centrálnu vrstvu registrovo motivovanej lexiky v detskej reči.[14]

Slovotvorná (onomaziologická) kategória deminutívnosti bola zistená ako jedna z prvých derivačných kategórií v jazykovom vývine dieťaťa vo viacerých jazykoch.[15] Vo výskume slovotvorby dieťaťa hovoriaceho po slovensky sa zistilo, že vo veku dvoch rokov výrazne dominuje modifikačný typ onomaziologickej kategórie, a to práve zásluhou vysokého podielu deminutív. Autorka K. Vužňáková[16] toto zistenie dáva

[13] ONDRÁČKOVÁ, Zuzana: *Detské slová v slovenčine a ich charakteristika*. In: *Štúdie o detskej reči.* Prešov : Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 255 – 258; SLANČOVÁ, Daniela – LIPTÁKOVÁ, Ľudmila – ONDRÁČKOVÁ, Zuzana – VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: *Slovná zásoba v ranom veku*. In: *Desať štúdií o detskej reči*. Bratislava – Prešov : Veda – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2018, s. 62 – 63. Autorky Z. Ondráčková a D. Slančová chápu eufemizujúcu lexiku ako zjemňujúcu lexiku všeobecne na rozdiel od chápania eufemizmu ako synonyma tabuizovaného alebo nevhodného výrazu (napr. FINDRA, Ján: *Štylistika slovenčiny.* Martin : Osveta, 2004, s. 31 – 32).

[14] SLANČOVÁ, Daniela – LIPTÁKOVÁ, Ľudmila – ONDRÁČKOVÁ, Zuzana – VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: *Slovná zásoba v ranom veku.* In: *Desať štúdií o detskej reči*. Bratislava – Prešov : Veda – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2018, s. 63.

[15] CLARK, Eve V.: *Acquisition of Derivational Morphology*. In: *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. Oxford : Oxford University Press, 2017, s. 424 – 439; SAVICKIENĖ, Ineta – DRESSLER, Wolfgang U. et al.: *Diminutives as pioneers of derivational and inflectional development – a cross-linguistic perspective*. In: *Typological perspectives on the acquisition of noun and verb morphology*. Antwerp Papers in Linguistics, 112, 2007, s. 81 – 92.

[16] VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: *Slovotvorba v ranej ontogenéze reči*. In: *Desať štúdií o detskej reči*. Bratislava – Prešov : Veda – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, s. 146 – 148.

do súvislosti s vplyvom reči matky, čo podporil aj výskum A. Brestovičovej[17], v ktorom sa v lexike matky orientovanej na dieťa ukázal vysoký podiel deminutívnej lexiky. Oveľa väčšia frekvencia deminutív v reči orientovanej na dieťa oproti reči orientovanej na dospelého sa zistila vo viacerých jazykoch sveta.[18] V slovenskom kontexte D. Slančová na základe výskumu reči učiteľky materskej školy orientovanej na dieťa dospela k záveru, že deminutívnosť je jeden z najvýraznejších rysov registra reči dospelých v styku dieťaťom vôbec a deminutívnosť pokladá za výraz expresívno-afektívneho rozmeru tohto komunikačného registra.[19]

Zahraničné výskumy (pozn. 15) a výskum K. Vužňákovej (pozn. 16) sa zhodujú v zistení, že v ranej fáze vývinu deti používajú deminutíva prevažne v nominačnej funkcii, teda bez významovej zmeny oproti motivujúcemu slovu. Iné výskumy zase poukazujú na to, že deminutíva sú u detí v ranom veku pragmatickým nástrojom používaným na vyjadrenie láskavosti, náklonnosti alebo hravosti a že sémantika „malosti" sa objavuje až po tomto pragmatickom využití deminutív ako dôsledok koexistencie pragmatického aspektu v interakcii dieťa – dospelý a „malosti" detského sveta.[20]

Vo veku od 3 do 6 rokov sa však v slovenčine situácia začína meniť a výskyt deminutív výrazne klesá. Oslabuje sa nominačná funkcia deminutív a dieťa čoraz viac používa deminutíva na označenie malého javu alebo na vyjadrenie expresívneho postoja.[21] Z. Ondráčková na zá-

---

[17] BRESTOVIČOVÁ, Alexandra: *Lexika v reči matiek orientovanej na dieťa*. In: *Desať štúdií o detskej reči*. Bratislava – Prešov : Veda – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, s. 285 – 288.

[18] *Encyclopedia of Language Development*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC : SAGE, 2014, s. 158.

[19] SLANČOVÁ, Daniela: *Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 1999, s. 184.

[20] *Encyclopedia of Language Development*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC : SAGE, 2014, s. 158.

[21] DROZDOVÁ, Katarína: *Osvojovanie si slovotvorby v predškolskom veku*. O dieťati, jazyku, literatúre, 8, 2020, č. 2, s. 66 – 81.

klade výskumu deminutívnej lexiky dvoj- až päťročných detí konštatuje takmer výlučnú prítomnosť emocionálneho príznaku.[22] V mladšom školskom veku pokračuje tendencia ústupu deminutívnej lexiky s výnimkou expresívnych deminutív pri imitácii dialógu dospelého s dieťaťom.[23] Podobné zistenia dokumentujú výskumy, ktoré u detí elicitovali komunikáciu s mladšími deťmi alebo komunikačnú rolu matky/otca. V prvom prípade sa ukázala registrová závislosť používania deminutív, pretože keď si štvorročné deti mali predstavovať, že hovoria s dvojročnými deťmi, ich deminutívna produkcia stúpla z 24 % na 49 %.[24] V druhom prípade šesť- až osemročné deti takisto reagovali na registrovú lexiku reči orientovanej na dieťa, pretože v ich replikách imitujúcich reč matky alebo otca adresovanú bábätku sa ukázala rozvinutá expresivita, a to eufemizácia a až hyperdeminutívnosť.[25]

Ak v zhode s J. Zimom[26] chápeme lexikálnu expresivitu nielen ako prejav emocionálnej alebo vôľovej zainteresovanosti človeka, ale širšie ako výraz subjektívnej reakcie človeka na skutočnosť, potom za procesuálnu pragmatickú znalosť dieťaťa považujeme aj produkciu okazionalizmov, pretože každý detský okazionalizmus je prinajmenej implicitne expresívny. Stupeň explicitne manifestovanej expresivity (zvukovej, slovotvornej, sémantickej, kontextovej) sa pri každom okazionalizme dieťaťa či dospelého musí posudzovať osobitne. Implicitný charakter expresívnosti sa týka najmä okazionalizmov menších detí, ktoré okazionalizmus produkujú spontánne predovšetkým z nominač-

[22] ONDRÁČKOVÁ, Zuzana: *Detské slová v slovenčine a ich charakteristika*. In: *Štúdie o detskej reči.* Prešov : Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 255.

[23] KESSELOVÁ, Jana: *Morfológia v detskej reči*. Prešov : Vydavateľstvo Anna Nagyová, 2003, s. 45.

[24] CLARK, Eve V.: *Acquisition of Derivational Morphology*. In: *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. Oxford : Oxford University Press, 2017, s. 431.

[25] ZAJACOVÁ, Stanislava: *Komunikačné registre v rolových hrách detí. Výsledky sociolingvistického experimentu*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012, s. 56.

[26] ZIMA, Jaroslav: *Expresivita slova v současné* češtině. Praha : Nakladatelství ČSAV, 1961, s. 51.

ného dôvodu, miesto zatiaľ neosvojeného konvenčného slova[27]. U starších detí pozorujeme väčší výskyt explicitne manifestovanej expresivity a podobné pragmatické funkcie okazionalizmov, aké sme zistili v spontánnej hovorenej komunikácii dospelých (vyjadrenie emócií, snaha o úspornosť alebo výstižnosť vyjadrenia, rečová hra, snaha o nápadnosť vyjadrenia a pod.).[28]

V nasledujúcej časti príspevku budeme prezentovať zistenia o implicitných pragmatických znalostiach dieťaťa, ktoré sa prejavili v procese elicitovania významových interpretácií slovotvorne motivovaných slov.

Výskumné zistenia

Pri elicitovaní významových interpretácií slovotvorne motivovaných slov sme, okrem ďalších slovotvorných štruktúr, vystavili participantov výskumu aj **deminutívnym štruktúram**. Deťom sme teda predkladali súbory motivantov a deminutívnych sufixov, pričom mali rozhodnúť o ich spojiteľnosti a v kladnom prípade interpretovať význam motivátu, resp. svoju jazykovú skúsenosť s ním. Dôvodom zaradenia onomaziologickej kategórie deminutívnosti bola jej produktívnosť v jazyku, vysoká potencialita utvorenia motivátu,[29] ale aj vyššie uvedené zistenia o prirodzenej produktivite tejto kategórie v rečovej činnosti dieťaťa. Prehľad deťmi reprodukovaných uzuálnych deminutívnych štruktúr obsahuje tabuľka 1 v prvom stĺpci vľavo. V zátvorke uvádzame počet

[27] Porov. aj zahraničné výskumy, napr. CLARK, Eve V.: *First Language Acquisition*. Second Edition. Cambridge University Press, 2009, s. 254; *Encyclopedia of Language Development*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC : SAGE, 2014, s. 351.

[28] LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: *Okazionalizmy v hovorenej slovenčine.* Prešov : Náuka, 2000; LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: *Detská okazionálna slovotvorba a slovotvorba orientovaná na dieťa*. In: *Dieťa a slovotvorba*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2009, s. 55 – 91.

[29] FURDÍK, Juraj: *Slovenská slovotvorba*. Prešov : Náuka, 2004, s. 90.

participantov, ktorí danú slovotvornú štruktúru reprodukovali a interpretovali.[30]

Tabuľka 1 **Pragmatika deminutívnych štruktúr v interpretácii detí**

deminutívny motivát	nocionálny	expresívny	nominačný	laudatívny	registrovo alebo varietovo motivovaný
banánik (9)	6		1	2	
baníček (1)	1				
levík (3)	1	1	1		
myška (13)	8		2	3	
myšička (3)	3				
papierik (5)	4	1			
stĺpik (8)	7		1		
stĺpček (1)	1				
stromček (6)	6				
zemička (5)	2		1	2	
zubček (2)	2				
gumka (11)	3		8 (na vlasy)		
gumička (8)			8 (na vlasy)		
husličky (5)	5				

[30] Rozdiely v počte participantov pri jednotlivých motivátoch vyplývali z viacerých okolností výskumu, ktoré pri hodnotení pragmatickej stránky motivátu nie sú dôležité, preto ich z dôvodu rozsahu príspevku nebudeme osobitne komentovať (viac LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: *Slovotvorné znalosti*. In: *Implicitné jazykové znalosti dieťaťa.* Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2020, s. 197 – 288).

mäsko (9)	6		2	1	3 štandardizmy: „mäska“ ako tvar nominatívu plurálu
poštička (5)	2	1	1		1 (detská reč)
školička (2)	1			1	
škôlka (2)	1		1		
vrecko (12)	2		10		10 štandardizmov: „vrecka“ ako tvar nominatívu plurálu
vrecúško (12)	3		9		
lesík (19)	10		5	2	2 (detská reč)
ľadík (3)	2			1	
SPOLU	**76**	**3**	**50**	**12**	**16**

Pri pragmatickej analýze interpretácií deminutívnych štruktúr sme zaznamenali päť skupín detských reakcií: (1) nocionálnu interpretáciu deminutíva s významom „malý denotát“; (2) expresívnu interpretáciu deminutíva, v ktorej sa na pomenovanie malého javu navrstvovala postojová zložka; (3) interpretáciu deminutíva ako významového synonyma k motivujúcemu slovu, teda použitie deminutíva na čistú nomináciu; (4) laudatívnu interpretáciu deminutívnej štruktúry, teda navrstvovanie expresívnej zložky „láskavého vzťahu“ na sémantiku pomenúvaného javu[31]; (5) registrovo motivovanú interpretáciu demi-

[31] Laudatíva ako osobitnú vrstvu kladnej expresívnej lexiky chápeme podľa FINDRA, Ján: *Štylistika slovenčiny.* Martin : Osveta, 2004, s. 33.

nutíva, keď deti spájali použitie deminutíva s istým komunikačným registrom, alebo varietovo motivovanú interpretáciu deminutíva, keď deti asociovali tvar deminutíva príznačný pre istú varietu slovenského jazyka.

Ako ukazuje kvantifikácia interpretácií v tabuľke 1, najčastejšou interpretáciou skúmaných detí bola **nocionálna interpretácia**, teda chápanie deminutíva ako pomenovania malého javu[32]. Ukázalo sa to aj pri deminutívach, ktoré deti nereprodukovali pomocou predložených sufixov, ale deminutívum utvorili s vlastným deminutívnym sufixom (napr. *banáničeк* so zdvojeným deminutívnym sufixom a interpretáciou „že malý banán"; *stĺpček* – „malý stĺp"; *škôlka* – „malá škola"). Pravda, vo všetkých prípadoch nie je možné vymedziť presnú hranicu medzi tým, či deti chceli vyjadriť iba význam malého denotátu alebo či ich interpretácia naznačovala aj emocionálny vzťah (napr. *husličky* – „také maličké husle"). Väčšina detských interpretácií, ktoré považujeme za nocionálne, však zdôrazňovala len význam „X je malý/á/é".

Druhou najčastejšou interpretáciou bolo použitie deminutíva **v nominačnej funkcii**, keď deti stotožňovali význam motivanta s deminutívnym motivátom a nevideli medzi nimi ani žiaden pragmatický rozdiel. Dokumentujú to napríklad tieto interpretácie[33]: A: Je nejaký rozdiel medzi banán a banánik? P: *Je to rovnaké*; P: levík – *ako lev, nie je rozdiel medzi lev a levík*; P: *Lesík*. A: Čo to je? P: *Les, len inak sa povie*. A: Myslíš si, že je to to isté? Kedy by si povedala les a kedy lesík? P: *Je to rovnaké, len inak sa povie*; A: Čo je myška? P: *To je také zviera, to je to isté ako myš*. Najviac nominačných reakcií sa objavilo pri deminutívnych štruktúrach *gumka*, *gumička*, *vrecko* a *vrecúško*. Slová *gumka* a *gumička* deti spájali výlučne s pomenovaním „gumka do vlasov". V súlade s bezprostrednou skúsenosťou lexému *vrecko* i *vrecúško* deti dominantne interpretovali ako nemotivovanú: *vrecúško – tam, kde sa dávajú veci, keby sme išli na telesnú alebo sme dačo hľadali z výtvarnej*;

[32] Podľa TRNKOVÁ, Jana: *O substantívnej deminutívnej derivácii v slovenčine*. Slovenská reč, 56, 1991, č. 2, s. 87 – 95. Ide o kvantitatívne deminutíva.

[33] Skratkou A označujeme administrátora, ktorý viedol rozhovor s dieťaťom, skratkou P označujeme dieťa ako participanta výskumu.

vrecúško – to, že napríklad ideš do školy a si zoberieš do vrecúška prezuvky alebo telesnú. Demotivačnú interpretáciu dokladá aj táto ukážka výskumného interview, keď participant dokonca mení smer slovotvornej motivácie a interpretuje slovo *vrece* ako motivované slovom *vrecko*: P: *Vrece – to je také veľké vrecko*. A: Kde sa nachádza, ako vyzerá? P: *Vo farme, môže sa tam dávať seno pre koníkov*. A: Prečítaj časti slov na kartičkách. P: *úško, ko, ka, ník*. A: Porozmýšľaj, čo sa dá spojiť so slovom vrece, aby to malo význam. P: *Vrecko – keby bolo v bunde alebo v mikine, keby som si tam dačo dával*. A: Aký je rozdiel medzi vrecom a vreckom? Prečo jedno voláme vrece a druhé voláme vrecko? P: *Lebo vrecko je v mikine a vrece je vo farme*.

Pri **expresívnej interpretácii** deminutívnej štruktúry sa vyskytovali dva prípady. Prvým prípadom, zaznamenaným len u troch participantov, bolo navrstvovanie postojovej zložky na sémantiku „malý denotát“[34]. Napr.: *levík je malilinké bábätko* (tu sa navrstvuje aj názov mláďaťa); *poštička to je taká malinká pošta*. V prípade deminutívnej štruktúry *papierik* participant uplatnil kontextovú expresivitu: *Napríklad si urobíš takú schránku maličkú a do toho dáš prekvapenie pre dakoho*.

V rámci expresívnej interpretácie bolo častejšou reakciou detí navrstvovanie expresívnej zložky „láskavý vzťah“ na sémantiku veci, teda **laudatívna interpretácia**. Napr.: *myška je pekná*; *zemička – že sa ti (zem) páči, tak povieš zemička*. Súčasťou laudatívnej interpretácie bolo aj vyjadrenie vzťahu k forme pomenovania, kde bol pravdepodobným podnetom deminutívny sufix[35]: *banánik – trošku krajšie povedané ako banán*; *banánik – krajšie vyslovené ako banán*; *myška – je to také isté ako myš, len myška je pekný názov*; *myška – to je zdrobnelinka myši*; *zemička – to je krajšie slovo, niekto povie, že toto je zem, ale niekomu sa to nepáči, tak povie, že to je zemička*; *školička – sa povie tak milšie*; *lesík*

[34] Podľa TRNKOVÁ, Jana: *O substantívnej deminutívnej derivácii v slovenčine*. Slovenská reč, 56, 1991, č. 2, s. 87 – 95. Ide o kvantitatívno-kvalitatívne deminutíva.

[35] Vrstva laudatív sa niekedy chápe v rámci deminutívnosti. Napr. TRNKOVÁ, Jana: *O substantívnej deminutívnej derivácii v slovenčine*. Slovenská reč, 56, 1991, č. 2, s. 87 – 95. Túto vrstvu expresívnej lexiky zaraďuje ku kvalitatívnym deminutívam, pri ktorých absentuje kvantitatívny príznak (napr. *mliečko, sniežik*).

– že les povieš tak nemilo, ale lesík povieš milo; *lesík – že to je krajšie slovo; ľadík – ľad je drsnejšie slovo ako ľadík*. P: *mäsko – ako mäso, len iné slovo*. A: Aký je rozdiel? P: *Že je to roztomilé*. Tieto príklady poukazujú aj na metajazykovú reakciu dieťaťa, pravdepodobne ovplyvnenú rečou orientovanou na dieťa.

Posledným typom pragmatickej reakcie dieťaťa bola „citlivosť" na zaradenie slova k registrovo alebo varietovo motivovanej lexike. Pri vnímaní **registrovej motivácie** deti reagovali na príslušnosť deminutívnej lexémy ku komunikačnému registru detskej reči: poštička *– malé dieťa hovorí poštička a veľké hovorí pošta*; lesík – *Malé dieťa, ktoré ma tri roky alebo štyri, alebo dve, tri alebo štyri a nevie vysloviť, že les, ale vie vysloviť lesík. – Keď som bol malý, tak som hovoril lesík, a keď som väčší, no tak hovorím les.* Tieto príklady poukazujú na registrovú závislosť používania deminutív deťmi, ktorá sa potvrdila vo vyššie uvedených výskumoch v dvoch situáciách, a to, keď deti imitovali rozhovor s mladšími deťmi a keď imitovali reč dospelých orientovanú na dieťa.

Pri citlivosti na **varietovú lexiku** išlo o deťmi neuvedomovanú reprodukciu štandardizmov v elicitovanom jazykovom kontexte, keď mali rozhodnúť o spojení motivantov *mäso* a *vrece* s predloženými sufixmi, pričom jedným z nich bol distraktorový sufix *-ka*. Deti na vystavenie uvedeným jazykovým prostriedkom reagovali pod vplyvom východoslovenského štandardu absencie kvantity. Pri slove *vrece* až 10 z 12 participantov „našlo" spojenie tohto motivanta so sufixom *-ka* a reprodukovali tvar východoslovenského variantu štandardnej variety slovenčiny[36]: *vrecka – máš dve vrecka na riflach, vetrovke, mikine*; *vrecka, že ich je viacej*; *vrecka – to že máš veľa vreciek*. Podobne, ale v menšom rozsahu, deti spojili sufix *-ka* s motivantom mäso: *malé mäska*, *pokrájané mäska, dve mäska.*

V súvislosti s onomaziologickou kategóriou deminutívnosti sme elicitovali aj komplementárnu modifikačnú kategóriu **augmentatívnosti** (tabuľka 2). Podobne ako pri deminutívach sme vychádzali z potenciality, a teda „ľahkosti" utvorenia augmentatívneho motivátu.

[36] SLANČOVÁ, Daniela − SOKOLOVÁ, Miloslava: *Variety hovorenej podoby slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca 23.* Bratislava : Stimul, 1994, s. 225 – 240.

Tabuľka 2 **Pragmatika augmentatívnych štruktúr v interpretácii detí**

augmentatívny motivát	nocionálny	expresívny
banánisko (3)	2	1
levisko (6)	2	4
myšiak (1)	1	
myšisko (1)	1	
papierisko (1)	1	
stĺpisko (4)	4	
stĺpok (2)	2	
stromisko (6)	6	
ľadisko (1)	1	
nosisko (9)	8	1
SPOLU	**28**	**6**

Na rozdiel od situácie v jazyku, keď „augmentatívnosť neznamená len kvantitatívnu veľkosť, ale vždy nesie v sebe aj expresívne hodnotenie“[37], sme v detských implicitných znalostiach zistili prevažujúcu **nocionálnu interpretáciu augmentatíva**. Deti objasňovali význam reprodukovanej augmentatívnej štruktúry Z_S + -isko ako „niečo veľké“: banánisko *je veľký banán*; levisko *to je veľký lev*; stĺpisko – *že je to veľmi veľké*; stromisko – *to je taký veľký strom*; stromisko *znamená veľký a stromček znamená malý a strom znamená stredný*; P: *Že pôjdeme niekde sa korčuľovať na* ľadisko. A: Prečo ľadisko? Prečo nie ľad? Aký je rozdiel? P: *Veľké je ľadisko a malý je ľad*; P: *Niekde v zošite napríklad, keď otvoríš stranu, a tam je taký veľký drak, tam má veľký nos, spolužiakovi povieš, že ten drak má veľké* nosisko; A: Čo to znamená nosisko? P: *To je nos, ale sa povie nosisko*. A: Kedy? P: *Že keď ho má veľký*. Ako augmentatívne deti interpretovali aj iné slovotvorné štruktúry, napr.

[37] FURDÍK, Juraj: *Slovenská slovotvorba*. Prešov : Náuka, 2004, s. 90.

myš-iak – *už taký väčší* (táto interpretácia sa objavila popri prevažujúcej interpretácii motivátu *myšiak* ako spätného prechýlenia od motivanta *myš*); alebo neuzuálnu štruktúru stĺp-ok – *mne sa zdá, že by bol trochu väčší stĺp, nie taký normálny, ale väčší*; *taký stĺp ako veľa múrov*.

Expresívna interpretácia augmentatívnej štruktúry bola dvojaká. V prvom prípade deti vyjadrovali negatívne hodnotenie pomenovaného denotátu: levisko – *keď je zlý*; *takí, čo nemajú radi levov, povedia, že hnusný levisko*; *taký neporiadny lev, čo neposlúcha ľudí, napríklad v ZOO, hovoria mu „levisko, nerob to*". V druhom prípade pod vplyvom augmentatívneho sufixu deti negatívne reagovali na formu slova: banánisko – *ale to je škaredo povedané*; nosisko – *je to to isté ako nos, ale povedané drsnejšie*.

Ďalšou elicitovanou onomaziologickou kategóriou, pri ktorej sa objavili pragmatické reakcie detských participantov, boli **desubstantívne vzťahové adjektíva**. Túto kategóriu, podobne ako kategóriu deminutívnosti, sme vo výskume zvolili z dôvodu vysokej produktívnosti v slovenčine a z dôvodu vysokej potenciality utvorenia adjektíva od substantíva[38]. Detských participantov sme pri elicitácii vystavili najfrekventovanejšej štruktúre desubstantívneho vzťahového adjektíva Zs + -ový a v menšej miere ďalším frekventovaným štruktúram Zs + -(e)ný a Zs + -ský[39]. Spájanie substantívnych motivantov s adjektívnymi sufixmi bolo pre deti bezproblémové, väčšinou reprodukovali konvenčné vzťahové adjektíva s nocionálnym významom, pričom uplatňovali najfrekventovanejšiu kolokačnú štruktúru AdjNom + SubstNom[40]: napr. *banánový jogurt*, *hokejová bránka*, *zubný kaz*, *gumená lopta*, *husľový kľúč*, *mäsová polievka*, *poštová schránka*, *školská taška* a pod. Okrem toho však participanti používali elicitované adjektíva na vyjadrenie konotačných významov reflektujúcich ich poznanie a prežívanie sveta.

[38] NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Vzťahové adjektíva v slovenčine (Funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov)*. Bratislava : Veda, 1993.

[39] OLOŠTIAK, Martin: *Nominačné aspekty slovných druhov. Adjektíva*. In: *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2015, s. 643.

[40] Porov. MAJCHRÁKOVÁ, Daniela – CHLPÍKOVÁ, Katarína – BOBEKOVÁ, Kristína: *Slovník kolokácií prídavných mien v slovenčine*. Bratislava : Veda, 2017.

Zaznamenali sme tak **metaforické vzťahovo-akostné adjektíva** ako **subjektívne konotačné významy** desubstantívneho adjektíva. Metaforický posun vzťahového adjektíva smerom k vyjadreniu istej kvality možno ilustrovať príkladmi: *banánové hračky* = hračky v tvare banána (význam podobnosti), *gumené mäso* = pri prežúvaní pripomínajúce gumu (význam charakteristickej vlastnosti), *zubný nepriateľ* = zubný kaz (význam podobnosti), *vrecové šaty* = sú na nich vrecká (význam vlastnosti podľa nápadného znaku)[41] a pod. Vyslovene subjektívne, a teda expresívne, konotácie možno doložiť týmito príkladmi: *kamarátsky bicykel*, *pes*, *kôň*, čo dieťa interpretuje tak, *že ho* (bicykel, psa, koňa) *máš rád* (= je tvojím kamarátom); *husľový človek* (čo bez huslí nepreží ani jeden deň); *poštový snehuliak* (= *nálepka, obrázok, ktorý sa dá kúpiť na pošte*); *vrecová taška* (že sa otvára ako vrece len z jednej strany) a pod.

V rámci lingvistických východísk sme pripomenuli, že k pragmaticky príznakovým slovám patria aj okazionalizmy, a to z dvoch dôvodov. Prvým je príslušnosť k typu pragmatického príznaku časová špecifickosť a druhým je expresívnosť ako definičná vlastnosť okazionalizmu. V rámci elicitácie slovotvorne motivovaného slova a jeho významovej interpretácie sa aj v našom výskume objavili neuzuálne reakcie detí. Produkované novotvary označujeme ako **slovotvorné inovácie**, pretože na rozdiel od detských okazionalizmov nie sú výsledkom spontánneho procesu tvorenia, ale výsledkom zámerného vyvolania slovotvornej reakcie.[42] Aj slovotvorné inovácie detí však vznikli ako výraz subjektívnej reakcie dieťaťa na pomenúvanú skutočnosť, preto ich takisto ako okazionalizmy z pragmatického hľadiska hodnotíme ako prinajmenej implicitne expresívne. Za **implicitne expresívne** považujeme tie slovotvorné inovácie, ktoré sú utvorené podľa produktívnych slovotvorných typov slovenčiny a ktoré podľa detskej interpretácie majú

[41] Vzťahovo-akostné významy adjektív podľa FURDÍK, Juraj: *Slovenská slovotvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov : Náuka, 2004, s. 103.

[42] Porov. CLARK, Eve V.: *Acquisition of Derivational Morphology*. In: *The Oxford Handbook of Derivational Morphology.* Oxford : Oxford University Press, 2017, s. 424 – 439; *Encyclopedia of Language Development*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC : SAGE, 2014, s. 350 – 351.

najmä nominačnú funkciu. Väčšina slovotvorných inovácií reflektuje subjektívny postoj dieťaťa výraznejšie a **expresivita** sa v nich manifestuje **explicitným spôsobom**, a to ako zvuková, slovotvorná, sémantická alebo kontextová expresivita, prípadne kombinácia viacerých druhov expresivity. Slovotvorná expresivita vzniká v dôsledku kombinácie neprízнакového a príznakového slovotvorného komponentu (slovotvorný základ, afix) alebo spojením dvoch príznakových komponentov, prípadne v dôsledku sémantickej inkompatibility zložiek slovotvorne motivovaného slova.[43] V nasledujúcej tabuľke uvádzame príklady na oba pragmatické typy slovotvorných inovácií.

Tabuľka 3 **Implicitná a explicitná expresivita detských slovotvorných inovácií**

implicitne expresívne slovotvorné inovácie		
banánár	*ten, čo robí banány; že môže robiť banány*	konateľský názov, Zs + -ár
myšiar	*ten, kto chová myši*	konateľský názov, Zs + -iar
školár	*(1) školník; (2) kto chodí do školy (žiak)*	konateľský názov, Zs + -ár
školárka	*(1) školníčka; (2) dievča, ktoré chodí do školy*	prechýlenie, Zs + -ka
školárik	*malý žiak (školáčik)*	kvantitatívne deminutívum, Zs + -ik
poštárik	*malý poštár (dieťa)*	kvantitatívne deminutívum, Zs + -ik

[43] FURDÍK, Juraj: *Štylistické dimenzie slovotvorne motivovaného slova.* Jazykovedný *časopis*, 38, 1987, č. 1, s. 25 – 31.

zubík	*malý zub*	kvantitatívne deminutívum, Zs + -ík
nezmyselár	*kto hovorí nezmysly*	názov osoby podľa typickej vlastnosti, Zs + -ár
stromáreň	*miesto, kde sa režú stromy*	názov miesta, Zs + -áreň
zubáreň	*miestnosť, kde sa opravujú zuby*	názov miesta, Zs + -áreň
explicitne expresívne slovotvorné inovácie		
hokejný zápas	*že strašne veľa chodíš na hokej*	slovotvorná a sémantická[44] expresivita
myšec	*myš, ktorá uteká*	slovotvorná a sémantická expresivita
papierka	*to je skratka k vytlačeniu* (podľa kopírka)	slovotvorná a sémantická expresivita
papierovník	*veľký papier*	slovotvorná expresivita
stromička	*taký najmenší strom*	slovotvorná expresivita
zemka	*malý kúsok zeme*	slovotvorná expresivita

[44] Sémantickú expresivitu tu pripisujeme subjektívnej detskej interpretácii významu daného motivátu.

zemuľa	*taká strašne veľká zem*	zvuková a slovotvorná expresivita
zemililinka	*malilinká zem*	zvuková a slovotvorná expresivita
zubačka	*s tým sa vŕtajú zuby* (podľa vŕtačka)	slovotvorná a sémantická expresivita
gumáková hračka	*gumená hračka*	slovotvorná a sémantická expresivita
huslík	*malý chlapec, čo hrá na husle*	slovotvorná a sémantická expresivita
huslistko	*keď niekto nevie hrať, tak niekto mu povie, ty jeden zlý huslistko, a je nahnevaný*	slovotvorná a kontextová expresivita
huslisko	*taká izba, kde sa hrá len na husliach*	slovotvorná a sémantická expresivita
huslisko	*to sú také husle, na ktoré hráš, a sa v niečom pomýlia, nepočúvajú*	slovotvorná a kontextová expresivita
poštaník	*to je človek a môže doručovať pošty*	slovotvorná expresivita
poštárnička	*je dievča, čo rozdáva pošty*	slovotvorná expresivita
školnikárka	*školníčka*	slovotvorná expresivita

vrecník	*vreckovka*	slovotvorná expresivita
nosár	*keď niekto niečo stále nosí*	slovotvorná expresivita
nutisko	*že tam napríklad v tej triede sa robia dajaké veci a tie veci sa nútia robiť*	slovotvorná a kontextová expresivita
nosisko	*(1)miesto, kde sa nosia veci;(2) kto nosí veľa vecí, silák*	slovotvorná a sémantická expresivita
nosovať	*keď má niekto nádchu*	slovotvorná a sémantická expresivita
nezmyselisko	*že keď niekto niečo navrhne a to bude zlá vec, no tak si povieme, nie že nezmysel, ale nezmyselisko*	slovotvorná a kontextová expresivita
navrhisko	*tam sa navrhujú veci na počítači*	slovotvorná a sémantická expresivita

Záver a diskusia

To, že deti spontánne využívajú vo svojej rečovej činnosti jazykové prostriedky nielen na pomenúvanie, ale aj na subjektívne interpretovanie reality, dokazujú empirické výskumy od raného vývinového obdobia, ako o tom v príspevku referujeme pri vývinovolingvistických východiskách. Tieto zistenia potvrdzuje aj náš výskum šesť- až sedemročného dieťaťa, v ktorom sme však uplatnili iný metodologický prístup a na rozdiel od longitudinálnych výskumov skúmajúcich spontánny priebeh jazykového vývinu sme pragmatické znalosti dieťaťa elicitovali v rámci jednorazovej administrácie. Napriek limitom takéhoto výskumného postupu sa nazdávame, že zachytené autentické jazyko-

vé reakcie detí nám poskytli istý obraz o ich implicitných znalostiach týkajúcich sa lexikálnej pragmatiky.

Empirické dáta získané z transkriptov výskumného interview s 62 deťmi poukazujú na to, že pri interpretácii deminutívnych štruktúr deti preferovali nocionálnu interpretáciu (kvantitatívne deminutíva) a použitie deminutívnej štruktúry na prostú nomináciu javu. V menšej miere sa objavuje laudatívna interpretácia (kvalitatívne deminutíva) a len okrajovo sa na označenie malého javu navrstvuje expresívna zložka (kvantitatívno-kvalitatívne deminutíva). Ukazuje sa teda, že u detí na začiatku školskej dochádzky už deminutíva nie sú takou výraznou súčasťou eufemizujúcej lexiky, ako sa zistilo vo výskume raného alebo predškolského vývinového obdobia. V tejto súvislosti sa ukazuje aj potreba prehodnotiť „deminutívny naratív", ktorý sa stereotypne spája s detským vekom, a potreba pri hodnotení deminutívnosti ako súčasti rečového správania dieťaťa vychádzať z dostupných empirických dát. Na druhej strane, v skúmanom veku 6 – 7 rokov sme zaregistrovali citlivosť detí na registrovo motivovanú lexiku, a to konkrétne pri interpretovaní deminutív ako súčasti detskej reči. Zistený výskyt varietovo motivovanej lexiky je iného charakteru, pretože deti si príslušnosť slova k danej variete neuvedomovali, ale zároveň svojou jazykovou reakciou dokladovali výskyt štandardizmov vo svojom subjektívnom slovníku.

Elicitované augmentatívne štruktúry, podobne ako deminutívne, deti prevažne interpretovali nocionálne. Pri expresívnej interpretácii tak augmentatív ako deminutív považujeme za zaujímavý jav, že deti daného veku vyjadrovali svoj postoj aj k forme slova. Okrem vzťahu k pomenovanej entite tak verbalizovali vzťah aj k forme pomenovania, čo reflektuje schopnosť dieťaťa identifikovať jazykové prostriedky vyjadrenia pragmatického vzťahu. Túto implicitnú znalosť považujeme za počiatok metajazykového uvažovania dieťaťa a za predpoklad explicitného rozvíjania pragmatických znalostí v rámci inštitucionálnej jazykovej edukácie.

Za implicitnú pragmatickú znalosť dieťaťa považujeme aj zistené produkovanie metaforických vzťahovo-akostných adjektív a subjektívnych konotačných významov desubstantívneho adjektíva, v rámci ktorého deti odhaľovali svoje prežívanie sveta. Podobne sa detská jazyková interpretácia skutočnosti ukázala aj pri produkovaní slovotvorných

inovácií, hoci s rozličnou mierou explicitne manifestovanej expresivity. Všetky zachytené slovotvorné inovácie sú však prostriedkami, ktorými deti prinajmenej implicitne vyjadrovali svoj subjektívny postoj k pomenúvanej entite a ktorými dokazovali aj implicitnú znalosť slovotvorných prostriedkov na vyjadrenie tohto postoja.

Bez nároku na zovšeobecňovanie a s vedomím relativizácie výskumných zistení sa nazdávame, že prezentovaný výskum prispel k nahliadnutiu do spontánneho jazykového vedomia dieťaťa na začiatku školskej dochádzky a k prvotným zisteniam o jeho chápaní a používaní pragmaticky príznakovej lexiky.

Literatúra

APRESJAN, Jurij D.: *Leksičeskaja semantika*. Moskva : Nauka, 1974.

BRESTOVIČOVÁ, Alexandra: *Lexika v reči matiek orientovanej na dieťa*. In: *Desať štúdií o detskej reči.* Ed. D. Slančová. Bratislava – Prešov : Veda – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2018, s. 285 – 288.

CLARK, Eve V.: *First Language Acquisition*. Second Edition. Cambridge University Press, 2009, s. 254.

CLARK, Eve V.: *Acquisition of Derivational Morphology*. In: *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. Ed. R. Lieber – P. Štekauer. Oxford : Oxford University Press, 2017, s. 424 – 439.

DROZDOVÁ, Katarína: *Osvojovanie si slovotvorby v predškolskom veku*. O dieťati, jazyku, literatúre, 8, 2020, č. 2, s. 66 – 81.

Encyclopedia of Language Development. Ed. P. J. Brooks – V. Kempe. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC : SAGE, 2014.

FINDRA, Ján: *Štylistika slovenčiny.* Martin : Osveta, 2004.

FURDÍK, Juraj: *Štylistické dimenzie slovotvorne motivovaného slova.* Jazykovedný časopis, 38, 1987, č. 1, s. 25 – 31.

FURDÍK, Juraj: *Slovenská slovotvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov : Náuka, 2004.

HUANG, Yan: *Pragmatika*. Praha : Karolinum, 2019, s. 21 – 22.

KESSELOVÁ, Jana: *Morfológia v detskej reči*. Prešov : Vydavateľstvo Anna Nagyová, 2003, s. 45.

KOPČÍKOVÁ, Marta: *Jazykové znalosti dieťaťa a osvojovanie si cudzieho jazyka*. In: M. Klimovič – M. Kopčíková – Ľ. Liptáková – K. Vužňáková:

Implicitné jazykové znalosti dieťaťa. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2020, s. 289 – 310.

LECHTA, Viktor: *Symptomatické poruchy reči u detí*. 3. vyd. Bratislava : Univerzita Komenského, 2000, s. 36.

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: *Okazionalizmy v hovorenej slovenčine.* Prešov : Náuka, 2000.

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: *Detská okazionálna slovotvorba a slovotvorba orientovaná na dieťa*. In: Ľ. Liptáková – K. Vužňáková: *Dieťa a slovotvorba*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, 2009, s. 55 – 91.

LIPTÁKOVÁ, Ľudmila: *Slovotvorné znalosti*. In: M. Klimovič – M. Kopčíková – Ľ. Liptáková – K. Vužňáková: *Implicitné jazykové znalosti dieťaťa*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2020, s. 197 – 288.

NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Vzťahové adjektíva v slovenčine (Funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov)*. Bratislava : Veda, 1993.

MAJCHRÁKOVÁ, Daniela – CHLPÍKOVÁ, Katarína – BOBEKOVÁ, Kristína: *Slovník kolokácií prídavných mien v slovenčine*. Bratislava : Veda, 2017.

MEHAN, Hugh: *„What time is it, Denise?": Asking known information questions in classroom discourse*. Theory into Practice, 18, 1979, č. 4, s. 285 – 294.

MERTINS, Barbara: *Psycholingvistické metody*. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Ed. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovnik/PSYCHOLINGVISTICKÉ%20METODY.

OLOŠTIAK, Martin: *Nominačné aspekty slovných druhov. Adjektíva*. In: *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine.* Ed. M. Ološtiak. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2015, s. 643.

ONDRÁČKOVÁ, Zuzana: *Detské slová v slovenčine a ich charakteristika*. In: *Štúdie o detskej reči.* Ed. D. Slančová. Prešov : Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 255 – 258.

PACOVSKÁ, Jasňa: *K hlubinám študákovy duše (Didaktika mateřského jazyka v transdisciplinárním kontextu).* Praha : Karolinum, 2012, s. 91 – 92.

PRŮCHA, Jan: *Dětská řeč a komunikace (Poznatky vývojové psycholingvistiky).* Praha : Grada Publishing, 2011, s. 63.

SAVICKIENĖ, Ineta – DRESSLER, Wolfgang U. et al.: *Diminutives as pioneers of derivational and inflectional development – a cross-linguistic perspective*. In: *Typological perspectives on the acquisition of noun and verb morphology.* Ed. S. Laaha – S. Gillis. Antwerp Papers in Linguistics, 112, 2007, s. 81 – 92.

SLANČOVÁ, Daniela: *Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 1999, s. 184.

SLANČOVÁ, Daniela: *K pragmatickej charakteristike slovnej zásoby*. In: *Jazyk a kultura vyjadřování.* Ed. P. Karlík – M. Krčmová. Brno : Masarykova univerzita, 1998, s. 185 – 191.

SLANČOVÁ, Daniela: *Pragmatické funkcie vo vývine rečovej činnosti*. In: *Štúdie o detskej reči.* Ed. D. Slančová. Prešov : Prešovská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 67 – 120.

SLANČOVÁ, Daniela − SOKOLOVÁ, Miloslava: *Variety hovorenej podoby slovenčiny*. In: *Studia Academica Slovaca 23.* Bratislava : Stimul, 1994, s. 225 – 240.

SLANČOVÁ, Daniela – LIPTÁKOVÁ, Ľudmila – ONDRÁČKOVÁ, Zuzana – VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: *Slovná zásoba v ranom veku*. In: *Desať štúdií o detskej reči.* Ed. D. Slančová. Bratislava – Prešov : Veda – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2018, s. 62 – 63.

TRNKOVÁ, Jana: *O substantívnej deminutívnej derivácii v slovenčine*. Slovenská reč, 56, 1991, č. 2, s. 87 – 95.

VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: *Slovotvorba v ranej ontogenéze reči*. In: *Desať štúdií o detskej reči.* Ed. D. Slančová. Bratislava – Prešov : Veda – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2018, s. 146 – 148.

ZAJACOVÁ, Stanislava: *Komunikačné registre v rolových hrách detí. Výsledky sociolingvistického experimentu*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012, s. 56.

ZIMA, Jaroslav: *Expresivita slova v současné češtině.* Praha : Nakladatelství ČSAV, 1961, s. 51.

Zabudnutá novela Petra Karvaša *Rozkaz nestrieľať*

Veronika Svoradová

Abstract

Peter Karvaš's forgotten short novel *Rozkaz nestrieľať* (An order not to shoot)

This article focuses on an interpretation of the 1946 short novel *Rozkaz nestrieľať* (An order not to shoot), which was written by the well-known Slovak playwright and novelist Peter Karvaš (1920–1999). It is one of the lesser known works dealing with war and is situated in the period of the Slovak National Uprising. The short novel brings to life the experiences of conflict and its effect on the mental wellbeing of the main protagonist. It was first published in a compilation of works called *Revolučný almanach* (Revolutionary almanac, 1946) which was written by authors who had actually participated in the Slovak National Uprising. The article concentrates on the interpretation and analysis of the original 1946 version of the text; it also briefly mentions the changes made by Karvaš in the 1950 edition. The aim of the article is to identify the artistic techniques used in the short novel and to draw attention to the interdisciplinary character of this work, given that it overlaps with film, visual art, drama, and theatre. It also outlines the typological affinity of the short novel with the prose collections *Niet prístavov 1-2* (There are no harbours, 1946) and *Polohlasom* (In a low voice, 1947).

Keywords: the Second World War, the Slovak National Uprising, literature, prose, short novels, drama, parallels, visual arts, film, interdisciplinarity

Novela Petra Karvaša *Rozkaz nestrieľať* bola po prvý raz uverejnená v roku 1946 v *Revolučnom almanachu*, zborníku povstaleckej poézie a prózy. Jeho zostavovateľmi boli Peter Karvaš a Ctibor Štítnický; obaja spisovatelia do almanachu prispeli úvodným textom aj vlastnou

tvorbou. V zborníku sa objavili básne a prózy neskôr známych, ale aj – z hľadiska literárnej histórie – periférnych autorov (Ján Bodenek, Július Barč-Ivan, Miloš Krno, Andrej Plávka, Dominik Tatarka, Ivan Teren). Ako napovedá podtitul (*Zborník umelcov, ktorí sa zúčastnili na Slovenskom národnom povstaní v jeseni 1944*), všetci menovaní spisovatelia istým spôsobom participovali na SNP. Výnimkou nebol ani Peter Karvaš, ktorý bol spočiatku redaktorom armádneho časopisu, neskôr politickým komentátorom a literárnym referentom Slobodného slovenského vysielača[1]. Po potlačení SNP do hôr v jeseni 1944 absolvoval spolu s ďalšími členmi rozhlasu náročný prechod hrebeňa Nízkych Tatier, počas ktorého sa viackrát ocitol v priamom ohrození života.[2] Vo februári 1945 sa spolu s kolegami dostal do oslobodených Košíc, odkiaľ spolu pokračovali vo vysielaní. Začiatkom mája 1945 sa presťahoval do Bratislavy, kde pôsobil do konca života. Publicistické texty a denníkové záznamy z posledných mesiacov vojny sa stali súčasťou jeho knižného debutu s názvom *Most* (1945). Za autorov prvý pokus o umelecké spracovanie vojnovej témy v próze, v ktorom badať predovšetkým literárne ambície, možno považovať novelu *Rozkaz nestrieľať*. Ide o málo známe dielo, ktorému nebola dodnes venovaná žiadna pozornosť. V nasledujúcom texte sa zameriam na analýzu niektorých umeleckých postupov, ktoré autor uplatnil v tejto novele. Zaujímať ma bude presah Karvašovej prózy smerom k iným druhom umenia, ale tiež jej miesto v kontexte autorovej tvorby zo štyridsiatych rokov.

Názov prózy *Rozkaz nestrieľať* naznačuje situovanie textu do obdobia ozbrojeného konfliktu, t. j. výnimočnej situácie, implikujúcej hraničné, duševne a emocionálne vypäté momenty. V úvode sa čitateľ stretáva s postavou partizána Michala, ktorý po návrate z hôr kráča

[1] Slobodný slovenský vysielač (SSV) – rozhlas antifašistického odboja na Slovensku. Po vypuknutí SNP vysielal najmä spravodajské relácie, informácie o domácich a zahraničných politických udalostiach, pohybe frontu. Neskôr pribudli relácie o umení.

[2] KRNO, Martin: Peter Karvaš: *Hlási sa Slobodný slovenský vysielač*. Nové slovo, 11. 8. 1999. Uverejnené online 25. 4. 2020, dostupné na https://www.noveslovo.sk/c/Peter_Karvas_Hlasi_sa_Slobodny_slovensky_vysielac.

po „*uliciach slobodného mesta*“[3], pričom sa snaží vytesniť spomienky na udalosť z nedávnej minulosti, „*zážitok-fakľu, zážitok-povetroň, zážitok-bombu*“[4]. Uvedené prívlastky naznačujú, že spomienky postavy sa týkajú istej – spočiatku nekonkretizovanej – zlomovej skúsenosti. V úvodnej časti textu sa objavuje veľké množstvo výrazov súvisiacich s časom, poväčšine odkazujúcich na onú udalosť (*osudová chvíľa, spomienka, okamih, večnosť, vtedy, tá sekunda, chvíľa prerodu*…), alebo na prítomnosť, v ktorej sa postava snaží žiť „nový život“. Atribút novosti sa týka spoločenského kontextu (život v oslobodenom meste), aj osobnostného (nový, vojnovými skúsenosťami zmenený človek). Výrazným prvkom Karvašovho textu je kategória času. Časovosť, temporálnosť sa v Karvašovej próze manifestuje v troch rovinách: zasahuje pásmo postáv, kompozíciu diela aj jeho štýl.[5] Text je kompozične vystavaný na princípe dvoch vzájomne sa prelínajúcich dejových línií. Jedna sa odohráva vo (fiktívnej) prítomnosti počas marcového večera – historický čas autor nekonkretizuje, z kontextu je však zrejmé, že ide o marec roku 1945. Druhá dejová línia sa odohráva v nedávnej minulosti a zobrazuje partizánsku akciu v horách.

S kompozičným riešením Karvašovej novely súvisí aj situovanie textu do dvoch rozdielnych typov prostredia: mestského a prírodného. Literárny priestor má v diele podobu viacnásobne členenej vertikály: *Chabenec* (vrch v Nízkych Tatrách) – *údolie Chabenca, resp. miesto pod*

[3] KARVAŠ, Peter: *Rozkaz nestrieľať.* In: *Revolučný almanach. Sborník umelcov, ktorí sa zúčastnili na Slovenskom národnom povstaní v jeseni 1944*. Praha : Mladá fronta, 1946, s. 99. Scény situované do „slobodného mesta“, ktoré v texte nie je konkretizované, sa odohrávajú v marci. Postava sa pohybuje v blízkosti katedrály, parku, železničného mosta – ide o reálie Banskej Bystrice, centra SNP, ktorá bola oslobodená koncom marca 1945.

[4] Tamže.

[5] Podľa Albína Bagina kategória času (resp. časovosť) v literárnom diele vystupuje v troch rovinách, ktoré sú relatívne samostatné, ale vzájomne podmienené. Sú nimi „autorova koncepcia času (vrátane prežívania času postavami), čas ako kompozičný faktor (vzťahy času a kompozície), čas ako štylistický faktor (príslovkové určenie času, slovesné časy)“. Pozri BAGIN, Albín: *Kategória času v Švantnerovej novele Piargy*. In: *Vitalita slovesnej tvorby.* Bratislava : Tatran, 1982, s. 162.

vrcholom (nachádza sa tu partizánska skupina) – *priestor pod týmto údolím* (objavuje sa v ňom nemecká hliadka) – *mesto*. Priestor „hore" je v novele miestom konfrontácie so smrťou, ale aj sebou samým – tu sa postava v jednom okamihu mení na „*človeka nepoznaného*"[6], koná živelne, impulzívne, necháva sa strhnúť k prekvapivému činu, na ktorý chce v meste (t. j. prostredí, ktoré si vyžadujúce kontrolované správanie) zabudnúť. Rozsahom neveľká próza sa vyznačuje zovretým tvarom a prepracovaným, dôkladne vystavaným sujetom; autor v diele tiež cieľavedome pracuje s napätím, gradáciou deja.[7]

Po úvodnej „expozičnej" scéne (Michal v uliciach mesta) dochádza k odkrývaniu súvislostí spojených s anticipovanou „osudovou chvíľou". Exteriér sa mení na interiér – súkromný príbytok, v ktorom sa koná večierok. Spôsob, akým je v ňom zachytená hlavná postava, pripomína filmový strih: obraz je spočiatku zaostrený na detail („*víno sa nespokojne ligoce na dne pohára a luster sa mnohonásobne odráža v brúsenej obrube*"[8]), následne „kamera" nasníma celok: duchom neprítomný Michal s chvejúcimi sa prstami myslí na svoje husle „*a chce sa mu hrať, hrať, hrať*"[9]. Hostiteľka postave dolieva víno a realitu-prítomnosť postupne zatlačí vynárajúca sa spomienka na zasneženú horskú krajinu, „*zaviate údolie, vrúbené kosodrevinou, stratené údolie kdesi pod Chabencom, zákerné slepé údolie, v ktorom sa Michalova skupina*

[6] KARVAŠ, Peter: *Rozkaz nestrieľať*. In: *Revolučný almanach. Sborník umelcov, ktorí sa zúčastnili na Slovenskom národnom povstaní v jeseni 1944*. Praha : Mladá fronta, 1946, s. 99.

[7] Na premyslenú výstavbu Karvašových textov, „ktorá prezrádza autorovu znalosť konštrukčných princípov drámy", upozornila v súvislosti s inou Karvašovou novelou už Dagmar Kročanová. Podobne ako v ňou analyzovanej próze *Milý pán Hálka* (kniž. 1947), i v *Rozkaze nestrieľať* je badateľný päťstupňový pôdorys klasickej drámy a dôsledná práca s krivkou napätia. Pozri KROČANOVÁ-ROBERTSOVÁ, Dagmar: *Peter Karvaš: Milý pán Hálka. Interpretácia novely a porovnanie jej dvoch textových variantov*. In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 109.

[8] KARVAŠ, Peter: *Rozkaz nestrieľať*. In: *Revolučný almanach. Sborník umelcov, ktorí sa zúčastnili na Slovenskom národnom povstaní v jeseni 1944*. Praha : Mladá fronta, 1946, s. 99.

[9] Tamže.

držala takmer tri mesiace“[10]. Zasnežené údolie sa v Michalovej mysli so stúpajúcou hladinou alkoholu mieša až s halucinačne pôsobiacimi obrazmi, cez ktoré sa odhaľujú fragmenty z minulosti postavy, naznačujúce osobnú tragédiu (strata milovanej ženy): „*Moje husle majú hlboký a krvavý tón. Moje husle majú tón mojej milej. Moje husle majú červené ústa mojej milej, ktorú odvliekli Nemci, viete?*“[11]

Peter Karvaš na ploche celej novely pracuje s nedopovedanosťou, nejednoznačnosťou, náznakom. Túto autorskú stratégiu možno vnímať v nadväznosti na poetiku noviel zaradených do zbierok *Niet prístavov 1 – 2* (1946) a *Polohlasom* (1947).[12] Na základe týchto zbierok bol Karvaš neskôr spolu s Jánom Červeňom a Dominikom Tatarkom zaradený do skupiny tzv. básnikov sujetu. Pre tvorbu týchto autorov bola charakteristická snaha o inováciu sujetu a silná imaginatívnosť kombinovaná s intelektuálnym uchopením témy (O. Čepan hovorí o imaginatívno-intelektuálnom type realizmu – neorealizme[13]). Vladimír Petrík v súvislosti so zbierkou *Niet prístavov 1 – 2* upozorňuje na spôsob, akým autor buduje napätie, ktoré „dosahuje (...) zamlčovaním faktov, resp. ich naznačovaním, nikdy nie úplným vysvetľovaním. Časť príbehu je vždy v tieni, pretože autor „nasvetľuje“ len jeho časti.[14] Dagmar Kročanová v prípade zbierky *Polohlasom* konštatuje, že základným postupom konštruovania príbehu je u Karvaša „zamlčiavanie časti deja, jeho skratkovité podanie a využitie prvku tajomstva, ktoré si vyžaduje od čitateľa rekonštruovanie okolností, pátranie po skrytej informácii a súvislostiach“[15]. Podobne autor postupuje aj pri výstavbe deja a postavy v próze *Rozkaz nestrieľať*. O postave Michala sa čitateľ dozvedá len niekoľko faktov, viaceré sú zámerne zahalené tajomstvom,

[10] Tamže, s. 100.

[11] Tamže.

[12] Texty vznikali počas druhej svetovej vojny, autor ich však mohol publikovať až po oslobodení.

[13] ČEPAN, Oskár: *Literárne dejiny a literárna veda*. Bratislava : VEDA, 2002, s. 28.

[14] PETRÍK, Vladimír: *Niet prístavov 1, 2*. In: *Slovník diel slovenskej literatúry 20. storočia*. Bratislava : Kalligram, 2006, s. 185.

[15] KROČANOVÁ-ROBERTS, Dagmar: *Konštruovať príbeh*. In: KARVAŠ, Peter: *Polohlasom*. Bratislava : Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2006, s. 226.

z ktorého vyplýva napätie spojené s očakávaným odhalením súvislostí. Z kontextu (boj v horách, partizán, druhá svetová vojna) je zrejmá len participácia postavy na protifašistickom boji. Motív huslí naznačuje muža-intelektuála/umelca, ktorý je charakterizovaný v duchu dobových „povstaleckých" konvencií ako typ hrdinského „tvrdého, neohrozeného" partizána, podobného „*bralu*"[16]. Až dôvetok „*ktorý stratil všetko*"[17] otvára priestor na úvahy o minulosti postavy.

Vráťme sa však k späť k scéne na večierku: Michal, ktorého vnímanie skresľuje stúpajúca hladina alkoholu, sa v duchu vracia k udalostiam z hôr. Tie sa mu pripomínajú vo forme záblesков z minulosti. Lineárnosť jeho spomínania je v novele opakovane narušovaná pokusmi ostatných hostí nadviazať s ním dialóg, čím sa niť spomienok trhá. Spoločnosť sa v istom momente zmieňuje o „našom víťazstve" a Michalovi gratuluje k vyznamenaniu. Zmienka o týchto skutočnostiach spomínanie postavy zrýchľuje, jeden obraz následne asociuje druhý: pomyselné hrdlo husieľ, ktoré Michal vo svojich predstavách drží v ruke a počuje v diaľke, sa mení na studenú zbraň, ktorá má tiež „*skrvavené ústa mojej milej*"[18]. Realita/prítomnosť (večierok) sa prepadáva do tmy, z ktorej sa vynára obraz zasneženej krajiny a spomienka na onen osudový moment: šesťčlenná partizánska skupina sleduje z hrebeňa Chabenca nemeckú hliadku na lyžiach, ktorá o jej prítomnosti nevie. Partizáni majú rozkaz nestrieľať. Nehybnosť skupiny kontrastuje s pravidelným tempom približujúcich sa Nemcov, so zmenšujúcou sa vzdialenosťou sa znásobuje dramatickosť situácie. Stupňujúce sa napätie sa manifestuje aj cez syntax: vety sa skracujú, rytmizujú.[19] Zvuková zložka (snehová víchrica, ticho čakajúci partizáni) v kombinácii s priestorovou vertikálou (hrebeň Chabenca verzus priestor pod ním; partizáni zhora hľadiaci na Nemcov) a „rozpohybovanými" postavami má charakter filmovej

[16] KARVAŠ, Peter: *Rozkaz nestrieľať*. In: *Revolučný almanach. Sborník umelcov, ktorí sa zúčastnili na Slovenskom národnom povstaní v jeseni 1944*. Praha : Mladá fronta, 1946, s. 103.

[17] Tamže.

[18] Tamže, s. 101.

[19] „*Nestrieľať – podávajú ústa ústam. A oni sa blížia. Raz dva. Raz dva. Desiati, dvadsiati. Dvadsiati štyria. Nestrieľať, raz dva, raz dva.*" Tamže, s. 101)

scény.[20] Eskalujúca nenávisť, postupne ovládajúca skupinu partizánov, korešponduje s obrazom besniacej prírody. Zdôrazňuje sa telesná neznesiteľnosť situácie: oči zasahované chumáčmi snehu, mračná snehu v ústach, ušiach, očiach, mráz prenikajúci cez podošvy, prázdny žalúdok, vietor, ktorý „*rozleptáva údy ľadovými ihlicami*“.[21] „*Chorobná napätosť*“[22] skupiny naznačuje moment existenciálnej úzkosti. Nehybné postavy partizánov uprostred šírej, snehom a vetrom bičovanej krajiny vyvolávajú dojem výtvarného diela.[23] Znepokojivá farebnosť, ktorú evokuje obraz krvavých ženských úst na pozadí bielej krajiny, výrazný kontrast objavujúci sa v celej novele[24] a Michalovo deformované vnímanie reality pripomína expresionistické postupy.

Scéna vrcholí nečakanou salvou z automatu – niekto porušil rozkaz nestrieľať, v snehu ostávajú dve telá. Identita strelca je odkrytá nepriamo: na Michalových pleciach sa hojdá zbraň s prázdnym zásobníkom. Konanie postavy nie je zdôvodnené (v úvode novely rozprávač v súvislosti s touto „osudovou chvíľou“ hovorí o „*živelnom správaní*“[25]). Čin možno interpretovať ako dôsledok pretlaku emócií v hraničnej situácii a/aj realizáciu osobnej pomsty, ktorej motiváciou môže byť tragický

[20] Podobná scéna sa o dva roky neskôr objaví v úvode filmu *Bílá tma* (1948, réžia František Čáp).

[21] KARVAŠ, Peter: *Rozkaz nestrieľať*. In: *Revolučný almanach. Sborník umelcov, ktorí sa zúčastnili na Slovenskom národnom povstaní v jeseni 1944*. Praha : Mladá fronta, 1946, s. 102.

[22] Tamže, s. 100.

[23] Pozri napr.: Anton Hollý – *Pochod cez Prašivú* (1945, kresba), *Noc na Prašivej* (1945, kresba), *Mŕtvy pod Chabencom* (1945, kresba), *V kosodrevine* (1945, kresba); Štefan Bednár: *Prechod cez Prašivú* (nedat., uverejnené v *Na slávu týchto dní*, 1949; kresba).

[24] Kontrastnosť sa v diele objavuje najčastejšie v podobe chladu a horúčosti, bledých a tmavých plôch: „*studený plameň*“ alkoholu „*sa mení v požiar*“ (KARVAŠ, Peter: *Rozkaz nestrieľať*. In: *Revolučný almanach. Sborník umelcov, ktorí sa zúčastnili na Slovenskom národnom povstaní v jeseni 1944*. Praha : Mladá fronta, 1946, s. 100); „*hebké teplé dlane*“ Michalovej milej sa vyjavujú pri pohľade na príslušníkov SS kráčajúcich snehom ako „*biele postavy temných čiel*“ (tamže, s. 101), „*hlaveň zbrane, o ktorú primŕza rukavica, zdá sa byť žeravou*“ (tamže) atď.

[25] Tamže, s. 99.

osud[26] Michalovej milej. Do textu následne vstupuje v kontexte prózy o povstaní z tohto obdobia v podstate neexistujúci motív viny, svedomia, pochybností spojených so zabitím nepriateľa. Hlavná postava sa dozvedá, že jedným z dvoch zastrelených mužov je mladý sedemnásťročný gymnazista holandského pôvodu, „*vyslovené decko*"[27]. Táto skutočnosť postavou otrasie. Jej psychické rozpoloženie Karvaš zobrazuje „divadelne" – cez jediný dialóg v texte, ktorý sa odohráva mimo zabávajúcej sa spoločnosti v tichu prázdnej chodby. Michalovým dialogickým partnerom je jeden z hostí na večierku (postava je zároveň rozprávačom). Protagonista sa v rozhovore opakovane vracia k udalosti z hôr, jeho výpovede sú prerušované, neukončené. Svoj čin zdôvodňuje, vzápätí zase spochybňuje.[28] Vyjadrovanie postavy plné zámlk a opakovanie spojky „ale –" svedčí o vnútornom konflikte – pocity spojené s udalosťou sú priveľmi bolestivé a znepokojivé na to, aby sa dali verbalizovať. Vnútorne procesy autor sprostredkúva prostredníctvom gesta, zvuku,[29] pohľadu, mlčania, t. j. vyjadrovacích prostriedkov charakteristických (aj) pre divadlo, s ktorým mal Karvaš v tom čase už praktické skúsenosti.

Vladimír Petrík sa v súvislosti s dielom *Niet prístavov 1 – 2* zmieňuje o verbalizme, Ivan Kusý hovorí o „rozbujnenosti" jazyka noviel

[26] Časť, „*ktorú odvliekli Nemci*" (tamže, s. 100) implikuje možnosť transportu do koncentračného tábora, detail „*skrvavených úst*" (tamže, s. 101) zase fyzické násilie (znásilnenie, smrť).

[27] Tamže, s. 102.

[28] „*Nik nestrieľal, len ja! Keby som nebol začal, bol by začal on. Nemec nenemec. Ale –*" (tamže, s. 103 – 104).

[29] Zvuk alebo jeho absencia (napr. v podobe mlčania) má v próze viacero funkcií. Je katalyzátorom emócie, „vidiny" (zvuk huslí v Michalovej mysli, ktorý spúšťa jeho spomienky), v dramaticky napätých situáciách uvoľňuje napätie (salva z automatu počas scény v horách), inokedy pôsobí „terapeuticky", postave pomáha zabudnúť na znepokojivé myšlienky (ako napr. v závere pravidelné kroky milicionárov). Akcent kladený na zvukovú zložku môže súvisieť s autorovým dlhoročným pôsobením v rozhlase. V súvislosti s touto témou pozri tiež PALKOVIČ, Pavol: *Karvašov príspevok k teórii rozhlasovej hry*. In: *Osobnosť a dielo Petra Karvaša*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 1996, s. 65 – 70.

zaradených do zbierky *Polohlasom*[30]. Redundancia v jazykovej rovine, sklon k pátosu až istej „teatrálnosti" (v zmysle na efekt voleného výrazu) sa prejavuje aj v próze *Rozkaz nestrieľať*. Tento dojem vyvoláva časté nadužívanie adjektív a adverbií a ich kumulácia vo vetnej štruktúre, ale tiež miestami preexponované lyrizujúce pasáže. Ako prostriedok gradácie autor vo veľkej miere využíva opakovanie slov alebo väčších celkov, prípadne výrazov s podobným alebo stupňujúcim sa významom. Pričastým používaním však táto metóda postupne stráca želaný účinok; čitateľ ju môže vnímať ako kontraproduktívnu. Autor je najsugestívnejší v jazykovo úspornejších častiach – jednou z nich je napr. vyššie spomínaný dialóg.

Problém Michalovho svedomia autor „rieši" v závere nečakanou udalosťou. Postava opúšťa večierok, neďaleko železničného mosta stretáva podozrivého muža s aktovkou v ruke, ktorý sa pri pohľade na Michala rozbehne do tmy. Nastáva moment *déjà vu*, postava reaguje intuitívne, muža zneškodní a zisťuje, že v aktovke mal nálož. Na veliteľstve sa dozvedá jeho identitu: sabotérom je člen nemeckej hliadky, ktorú Michalova skupina sledovala v horách a na ktorú nezaútočila.[31] Táto skutočnosť na postavu pôsobí oslobodzujúco, katarzne: Michalov predchádzajúci čin sa v zrkadle novej skúsenosti javí ako správny. Potvrdzuje to aj posledný, imaginárny výjav z Chabenca – udalosť v podobe, v akej sa *mala stať*: hliadka už nebude mať rozkaz nestrieľať, *„žeravé zbrane budú páliť vášnivo a spravodlivo… aby nebolo postavy, ktorá zaváhala, dala sa na útek a zjavila sa v slobodnom meste s nálo-*

[30] KUSÝ, Ivan: *Doslov*. In: KARVAŠ, Peter: *Polohlasom*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1966, s. 278.
PETRÍK, Vladimír: *Niet prístavov 1, 2.* In: *Slovník diel slovenskej literatúry 20. storočia*. Bratislava : Kalligram, 2006, s. 186.

[31] Sabotér sa volá Heinz Lucke, druhý muž, ktorého Michal zastrelil pod Chabencom, bol Friedrich Lucke. Priezvisko naznačuje súrodenecký vzťah, a teda aj potenciálny motív pomsty. Karvaš túto možnosť opäť len načrtáva, ďalej ju nerozvíja. Podobne postupuje aj pri zmienke o Michalovom vyznamenaní – je málo pravdepodobné, že postava dostala vyznamenanie za neuposlúchnutie rozkazu, čo znamená, že časť deja (to, čo sa odohralo medzi udalosťou v horách a návratom postavy do mesta) ostáva zamlčaná.

žou v aktovke“[32]. Záverečný obraz má charakter epilógu: Michal sediaci v autobuse so zbraňou v ruke sa vydáva na západ (t. j. zrejme na zatiaľ neoslobodené územie krajiny – pozn. V. S.). Do textu sa vracia motív huslí[33] symbolizujúcich slobodu, ku ktorej sa treba prebojovať „*cez zaviate údolie Chabenca*“[34] – cesta k mieru je dláždená udalosťami a činmi podobnými tomu, čo Michal zažil v horách. Vnútorná premena literárneho hrdinu teda prebieha osi osobné – spoločenské (t. j. zvnútra smerom von).[35] Od nenávisti, impulzívnosti, túžby po pomste sa akcent prenáša na vedomie/uvedomenie si širšieho významu boja, ktorý už nie je len „*súkromným prípadom*“[36]. Takýto vývin postavy možno vnímať aj ako anticipáciu „postupného Karvašovho prechodu od existenciálne osobného k občiansky spoločenskému,“[37] ku ktorému dochádza koncom štyridsiatych rokov. V *Rozkaze nestrieľať* sa však autor na

[32] KARVAŠ, Peter: *Rozkaz nestrieľať*. In: *Revolučný almanach. Sborník umelcov, ktorí sa zúčastnili na Slovenskom národnom povstaní v jeseni 1944*. Praha : Mladá fronta, 1946, s. 106 – 107.

[33] Oto Kollárik vyjadruje v recenzii Karvašovho diela *Niet prístavov 1 – 2* názor, že „hlavným a najvýraznejším Karvašovým kompozičným postupom je opakovanie“ a „mnohonásobne opakovaný motív býva často schopný prevziať úlohu svorníka, držiaceho celú kompozíciu. (…) Kompozičný význam ústredného motívu, stále opakovaného, je teda v udržiavaní jednoty prózy, pričom motív sám ukazuje vplyvom meniacich sa súvislostí, do ktorých je zaraďovaný, vždy inú tvárnosť...“ Pozri KOLLÁRIK, Oto: *Peter Karvaš: Niet prístavov I. – II*. Slovenské pohľady 1 – 6, 1946, s. 314 – 315. Takýmto ústredným (návratným) motívom je v *Rozkaze nestrieľať* motív huslí.

[34] KARVAŠ, Peter: *Rozkaz nestrieľať*. In: *Revolučný almanach. Sborník umelcov, ktorí sa zúčastnili na Slovenskom národnom povstaní v jeseni 1944*. Praha : Mladá fronta, 1946, s. 107.

[35] Peter Darovec hovorí o prechode od „osobného k spoločenskému“ v súvislosti s celkovým literárnym vývojom autora. Pozri DAROVEC, Peter: *Peter Karvaš*. In: *Portréty slovenských spisovateľov 1*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 72.

[36] KARVAŠ, Peter: *Rozkaz nestrieľať*. In: *Revolučný almanach. Sborník umelcov, ktorí sa zúčastnili na Slovenskom národnom povstaní v jeseni 1944*. Praha : Mladá fronta, 1946, s. 105.

[37] DAROVEC, Peter: *Peter Karvaš*. In: *Portréty slovenských spisovateľov 1*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 73.

rozdiel od svojich neskorších diel s vojnovou tematikou ešte vyhýba explicitnej formulácii idey, „posolstva" diela.

V kontexte próz tematizujúcich povstalecký boj, ktoré vznikli krátko po vojne, má Karvašova novela najbližšie k novelám Jána Bodeneka a jeho postavám impulzívnych, hnevom ovládaných hrdinov „‚spreševaných' zo zlosti"[38]. U Karvaša sa však na bodenekovskú živelnosť navrstvuje širší spoločenský, resp. občiansky aspekt: parafrázujúc Alexandra Matušku, Karvašova novela spočiatku zachytáva postavu, ktorá vie najmä, *proti komu* bojuje, v závere si ale hlavne uvedomuje, *za čo* bojuje.[39] V súvislosti s dielami situovanými do obdobia SNP vnímam u Karvaša ako zaujímavý prvok typ nedisciplinovaného partizána zneisteného výčitkami svedomia, ktorého konanie (neuposlúchnutie rozkazu) v závere autor v podstate legitimizuje ako správne. Tento variant povstaleckého/partizánskeho literárneho hrdinu a takéto vyústenie deja boli azda dôvodom, pre ktorý sa Karvašova novela neobjavila v žiadnom z neskorších výberov tzv. povstaleckej literatúry. Próza bola opätovne publikovaná dvakrát: v roku 1948 v *Slobodnom rozhlase* (v nezmenenej podobe) a v roku 1950, keď ju Ján Poničan zaradil do súboru *Desať slovenských noviel*[40]. Vo verzii z päťdesiatych rokov autor odstránil celú úvodnú časť, čím z textu vypadli zmienky o osudovosti, živelnosti a tiež motív „rozdvojenosti" osobnosti na vedomé (kontrolované, racionálne) a nevedomé (pudové, živelné) ja. Dôvodom takejto úpravy bola pravdepodobne zmena spoločensko-politických pomerov po februári 1948, s ktorou súviseli aj nové požiadavky na literatúru a preferencia tzv. umeleckej metódy socialistického realizmu. V novej situácii sa mohli vyššie vymenované prvky javiť ako anachronické. Odstránením úvodu nevymizli len potenciálne problematické časti

[38] KUSÝ, Ivan: *Povstalecká próza*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1984, s. 65.

[39] Ide o parafrázu myšlienky, ktorú A. Matuška vyslovuje v súvislosti s dielom Alfonza Bednára. Pozri MATUŠKA, Alexander: *Od včerajška k dnešku*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1978, s. 137.

[40] Koncepcia výberu je pomerne nejasná: obsahuje diela známych i menej známych autorov z rôznych období a s rôznymi témami (J. Bodenek: *Jed*, I. Horváth: *Bebé Cadum*, M. Figuli: *Rubári*, I. Minárik: *Hôrni chlapci*, J. Poničan: *Zmena*, F. Švantner: *Malka*, D. Tatarka: *Pach*, Š. Žáry: *Teresa*).

– vypustením „expozície“ sa znížilo napätie, ktoré v pôvodnej verzii vyplývalo z prvku tajomstva a už spomínanej stratégie náznaku (t. j. čitateľ vedel, že postava prežila nejaký zlomový moment, ktorý ju poznačil, a očakával odhalenie kontextu a súvislostí). Rozhodnutím odstrániť pôvodný začiatok novely sa zároveň oslabil motív svedomia a viny[41] spojený so zabitím nepriateľa, čo mohlo v päťdesiatych rokoch súvisieť s tendenciou zobrazovať jednoznačnejších, t. j. nepochybujúcich a neváhajúcich, povstaleckých hrdinov. Takéto upravovanie, resp. aktualizovanie vlastných textov nebolo v prípade Petra Karvaša ničím nezvyčajným – autor svoje diela prepracúval často, niekedy i viackrát, pravdepodobne „v snahe ‚opraviť‘ či vylepšiť ich, aktualizovať ich, sprístupniť ich novej generácii čitateľov, a tak potvrdiť svoje zapojenie do literárneho života“[42].

Ivan Kusý charakterizoval Petra Karvaša ako mnohostranne talentovaného človeka s literárnym, hudobným a výtvarným nadaním.[43] O presahoch k výtvarnému umeniu, ale i k filmu možno hovoriť aj v prípade jeho novely *Rozkaz nestrieľať*. Dielo prezrádza Karvašovu skúsenosť s písaním drámy, ktorej sa autor venoval paralelne popri próze; uvažovať sa však dá aj o vplyve rozhlasu. Niektoré prvky a postupy objavujúce sa v tejto próze svedčia o kontinuite autorskej poetiky a typologickej príbuznosti novely *Rozkaz nestrieľať* s prózami zo zbierok *Niet prístavov 1 – 2* a *Polohlasom*. Vývin deja a postavy však zároveň naznačuje možnosť vnímať novelu ako istý medzistupeň na ceste ku Karvašovým „angažovanejším“ dielam s témou vojny z päťdesiatych rokov.

---

[41] V pôvodnej verzii sa v úvode viackrát zdôrazňuje naliehavá túžba postavy zabudnúť na moment z hôr, neoživovať spomienku zatvorenú za „*sedem nepreniknuteľných a mlčanlivých brán*“ (KARVAŠ, Peter: *Rozkaz nestrieľať*. In: *Revolučný almanach. Sborník umelcov, ktorí sa zúčastnili na Slovenskom národnom povstaní v jeseni 1944*. Praha : Mladá fronta, 1946, s. 99).

[42] KROČANOVÁ-ROBERTSOVÁ, Dagmar: *Peter Karvaš: Milý pán Hálka. Interpretácia novely a porovnanie jej dvoch textových variantov*. In: *Studia Academica Slovaca 39*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 119.

[43] KUSÝ, Ivan: *Doslov*. In: KARVAŠ, Peter: *Polohlasom*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1966, s. 275.

Krátke prózy tematizujúce odboj a SNP, ktoré vznikali v prvých povojnových rokoch, mali často podobu spomienkových rozprávaní, publicistických čŕt alebo reportáží. Len niekoľkým autorom sa pri spracovaní vojnovej témy podarilo prekonať „zážitkový" charakter tvorby. Peter Karvaš už v roku 1945 upozornil na potrebu istého odstupu, „aby sa historický fakt takého prenikavého dosahu sociálneho a psychologického mohol exploatovať umelecky"[44]. Novela *Rozkaz nestrieľať* je praktickou a pomerne úspešnou realizáciou týchto teoretických náhľadov.[45]

Literatúra a pramene

BAGIN, Albín: *Kategória času v Švantnerovej novele Piargy.* In: *Vitalita slovesnej tvorby*. Bratislava : Tatran, 1982, s. 161 – 170.

DAROVEC, Peter: *Peter Karvaš.* In: *Portréty slovenských spisovateľov 1*. Ed. Ján Zambor. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 70 – 77.

ČEPAN, Oskár: *Literárne dejiny a literárna veda*. Bratislava : Veda, 2002.

KARVAŠ, Peter: *Česká dramatická tvorba.* Slovenské pohľady, 61, 1945, č. 1 – 6, s. 286 – 288.

KARVAŠ, Peter: *Rozkaz nestrieľať.* In: *Revolučný almanach. Sborník umelcov, ktorí sa zúčastnili na Slovenskom národnom povstaní v jeseni 1944*. Praha : Mladá fronta, 1946, s. 99 – 106.

KARVAŠ, Peter: *Rozkaz nestrieľať.* Slobodný rozhlas, 4, 1948, s. 1105 – 1108.

KARVAŠ, Peter: *Rozkaz nestrieľať.* In: *Desať slovenských noviel.* Ed. Ján Ponič an. Bratislava : Práca, 1950, s. 131 – 137.

KOLLÁRIK, Oto: *Peter Karvaš: Niet prístavov I. – II.* Slovenské pohľady, 62, 1946, č. 1 – 6, s. 310 – 315.

KRNO, Martin: *Peter Karvaš: Hlási sa Slobodný slovenský vysielač*. Nové slovo, 11. 8. 1999. Uverejnené online 25. 4. 2020, dostupné na https://www.noveslovo.sk/c/Peter_Karvas_Hlasi_sa_Slobodny_slovensky_vysielac.

[44] KARVAŠ, Peter: *Česká dramatická tvorba*. Slovenské pohľady, roč. 61 (1945), č. 1-6, s. 287.

[45] Štúdia je výstupom grantového projektu VEGA 1/0315/21 *Poetika slovenskej prózy 18. – 20. storočia 2.*

KROČANOVÁ-ROBERTS, Dagmar: *Konštruovať príbeh.* In: KARVAŠ, Peter: *Polohlasom*. Bratislava : Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2006, s. 225 – 227.

KROČANOVÁ-ROBERTSOVÁ, Dagmar: *Peter Karvaš: Milý pán Hálka. Interpretácia novely a porovnanie jej dvoch textových variantov*. In: *Studia Academica Slovaca 39*. Ed. Jana Pekarovičová a Miloslav Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010, s. 107 – 120.

KUSÝ, Ivan: *Doslov*. In: KARVAŠ, Peter: *Polohlasom*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1966, s. 275.

PALKOVIČ, Pavol: *Karvašov príspevok k teórii rozhlasovej hry*. In: *Osobnosť a dielo Petra Karvaša*. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 1996, s. 65 – 70.

PETRÍK, Vladimír: *Niet prístavov 1 – 2*. In: *Slovník diel slovenskej literatúry 20. storočia*. Bratislava : Kalligram, 2006, s. 184 – 186.

Zabíjačky – tradičné spoločenské príležitosti vo vidieckom prostredí

Michal Uhrin

Abstract

Pig slaughtering as a traditional social opportunity in the rural environment

This article examines the material, social, and cultural aspects of domestic pig farming within a specific village community. It presents the results of long-term ethnographic research undertaken in the White Carpathians in western Slovakia and includes personal testimonies from the 1920s up to the present day. Meat products and the chance to make a profit are no longer the main motivations for pig farming. Nevertheless, pig farming remains widespread. The aim of this article is to show how private pig farming fulfils a number of social and cultural functions in the lives of village inhabitants.

Keywords: private pig farming, ethnography, economy, rural transformation, local community

Úvod

Poľnohospodárstvo a chov hospodárskych zvierat patria k výskumným témam etnológie. Pozornosť im bola venovaná už v 18. storočí v prácach osvietenských bádateľov. V počiatočných obdobiach formovania etnológie (respektíve etnografie či národopisu) bol záujem o agrárnu kultúru ľudu spojený so snahou o jeho poznanie a duchovné a materiálne pozdvihnutie. Záujem sa týkal nielen materiálneho zefektívnenia pestovania plodín a chovu hospodárskych zvierat, ale aj zlepšenia ži-

votných podmienok obyvateľov.[1] Aj v 20. storočí predstavoval výskum poľnohospodárstva a chovu hospodárskych zvierat jednu z ťažiskových tém etnológie na Slovensku. Systematické informácie nachádzame v regionálnych a tematických monografiách, ako aj vedeckých štúdiách.[2]

Problematika poľnohospodárstva a domáceho chovu hospodárskych zvierat patrí do oblasti materiálnej a agrárnej kultúry. Týmto témam je aj v súčasnosti venovaná systematická pozornosť.[3] V texte sa zameriavam na materiálne, sociálne a kultúrne aspekty domáceho chovu ošípaných v konkrétnom spoločenstve obce. Prezentujem niektoré výsledky dlhodobého etnografického výskumu, ktorý som vykonal v obci na západnom Slovensku v prostredí Bielych Karpát. V príspevku sú opísané tak, ako boli zachytené vo výpovediach respondentov a pozorované počas etnografického terénneho výskumu.

Príspevok je etnografickou prípadovou štúdiou. Čitateľ sa dozvie o prostredí obce, o zistených údajoch a ich špecifikách. Zvlášť zaujímavé sú spomienky na obdobie socializmu. V tomto období sa kontrolovali mnohé aspekty každodenného života obyvateľov, okrem iných aj domáci chov ošípaných a spracovanie či distribúcia jeho produk-

---

[1] Pozri napríklad: SLAVKOVSKÝ, Peter: *Agrárna kultúra Slovenska – premeny v čase.* Bratislava : Veda, 2002; SLAVKOVSKÝ, Peter: *Slovenská etnografia.* Bratislava : Veda, 2012.

[2] Pozri napríklad: ÁBELOVÁ, Viera: *Chov ošípaných v okolí Trenčína.* In: *Zborn*ík Slovenského národného múzea *74. Etnografia 21*. Martin : Osveta, 1980, s. 49 – 74; BOTIK, Ján (ed.): *Hont: tradície ľudovej kultúry.* Martin : Osveta, 1988; PODOLÁK, Ján: *Pestovanie poľnohospodárskych plodín a chov hospodárskych zvierat na Slovensku od polovice 19. do polovice 20. storočia.* Agrikultúra, 4, 1965, s. 29 – 77; PODOLÁK, Ján: *Tradičné ovčiarstvo na Slovensku*. Bratislava : Veda, 1982.

[3] Pozri napríklad: JANTO, Juraj: *Salašný chov v Detve a na Slovensku*. Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 4, 2016, č. 2, s. 95 – 106; JANTO, Juraj: *Slovenské bryndziarstvo a vagačovská výrobňa v Detve. K 230.výročiu vzniku prvej bryndziarne.* Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 5, 2017, č. 2, s. 51 – 59; JANTO, Juraj: *Karpatské salašníctvo a bryndza ako súčasť národnej kultúry.* In: *Studia Academica Slovaca 48*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 65 – 78; SLAVKOVSKÝ, Peter: *Svet na odchode. Tradičná agrárna kultúra Slovákov v strednej a južnej Európe.* Bratislava : Veda, 2009; SLAVKOVSKÝ, Peter: *Svet roľníka. Agrárna kultúra Slovenska ako predmet etnografického výskumu.* Bratislava : Veda, 2011.

tov, ktoré vytvárali v istom zmysle „šedú ekonomiku“. V závere sa dostanem k niektorým zovšeobecneniam vzťahujúcim sa na materiálne, sociálne a kultúrne aspekty domáceho chovu ošípaných. Jedným z cieľov etnológie je totižto prostredníctvom štúdia konkrétnych javov v konkrétnych sociokultúrnych podmienkach a historických obdobiach vysloviť všeobecné závery o ľudskom správaní.

Výskumné prostredie

Obec Nová Bošáca sa nachádza na západnom Slovensku na území Bielych Karpát na hraniciach s Českou republikou. Leží na Považí v okrese Nové Mesto nad Váhom, v hornej časti Bošáckej doliny. Kataster obce sa rozprestiera v strednom pásme Bielych Karpát a jeho povrch je členitý.[4] Nová Bošáca vznikla oficiálne v roku 1950 odčlenením kopaničiarskych osád od obce Bošáca. Pôvodne sa tieto osady označovali ako Bošácke kopanice s centrálnou časťou nazývanou Predbošáčka. V súčasnosti v obci žije približne 1 100 obyvateľov, pričom 800 sa hlási k rímskokatolíckemu vierovyznaniu a 250 k evanjelickému vierovyznaniu.

Dnešné Novobošácke kopanice sú súčasťou Bielokarpatskej kopanicovej oblasti. Tá sa rozprestiera od východnej časti Myjavskej pahorkatiny cez Biele Karpaty až po Vlársky priesmyk. Hlavným dôvodom zakladania kopaníc v 17. storočí na tomto území bol nedostatok poľnohospodárskej pôdy.[5] Kopaničiarske osídlenie malo zväčša trvalý charakter – obyvatelia kopaníc žili na kopaniciach počas celého roku[6].

[4] KRAVARČÍK, Pavol (ed.): *Ľudové tradície, piesne a tance z Novej Bošáce*. Nová Bošáca : Vydala obec Nová Bošáca, 2010, s. 3.

[5] KRAVARČÍK, Pavol (ed.): *Nová Bošáca: roky 1950 – 2000*. Nová Bošáca : Vydala obec Nová Bošáca, 2000, s. 42.

[6] K problematike kopaničiarskeho osídlenia na území Slovenska pozri podrobne publikácie: ŠVECOVÁ, Soňa: *Kopanicové sídla a dedina. Národopisná štúdia o spoločenských vzťahoch medzi obyvateľmi jednej slovenskej obce*. Praha : Univerzita Karlova, 1975; ŠVECOVÁ, Soňa: *Lazy v 19. a 20. storočí. Vývoj roľníckych chotárnych sídiel v oblasti Krupinskej planiny.* Praha : Univerzita Karlova, 1984.

Nová Bošáca a priľahlé kopanice sa už od druhej polovice 17. storočia vyznačovali agrárnym, poľnohospodárskym a ovocinárskym charakterom.[7]

S lokalitou výskumu a okolitými obcami (Zemianske Podhradie, Bošáca) sa spája pôsobenie viacerých významných osobností národného obrodenia a slovenských dejín. Menovite ide napríklad o Pavla Doležala, Ladislava Paulínyho, Viliama Paulínyho Tótha, Gustáva Ostrolúckeho, Pavla Mikulíka a Samuela Štúra ml. V rokoch 1861 – 1909 v Zemianskom Podhradí ako evanjelický farár pôsobil aj Jozef Ľudovít Holuby. Spoločne s Ľudovítom Vladimírom Riznerom, ktorý v tom čase pôsobil ako evanjelický učiteľ, uskutočnil množstvo botanických, archeologických a národopisných výskumov. Vďaka Holubyho etnografickým prácam máme k dispozícii podrobný obraz o spôsobe života ľudu v Bošáckej doline[8]. Holubyho prístup pri sledovaní a opise javov ľudovej kultúry sa vyznačuje exaktnosťou, precíznosťou v zbere a spracovaní etnografických údajov a bez sentimentálnych podtextov pri ich analýze.[9]

Etnografický výskum, ktorého výsledky sú v tomto príspevku, prebiehal od júna 2017 do júla 2019. Hlavným spôsobom získavania údajov bolo etnografické interview a zúčastnené pozorovanie. Interview bolo realizované s 55 obyvateľmi obce. Z toho bolo 33 žien a 20 mužov.

---

[7] Pestovali sa najmä menej náročné plodiny (raž, pšenica, ovos, jačmeň, proso, zemiaky, kapusta, strukoviny, zelenina, ďatelina a lucerna pre dobytok), ovocné stromy (slivky, jablone, hrušky, čerešne a orechy). Zo zeleniny to bola taktiež koreňová zelenina ako mrkva, petržlen alebo zeler, či cvikla a posledných niekoľko rokov aj cuketa. V minulosti sa choval najmä hovädzí dobytok, ošípané, kozy, ovce a kone. V súčasnosti sa niektorí obyvatelia venujú domácemu chovu zvierat, od vodnej a hrabavej hydiny až po hovädzí dobytok, kozy, ovce, kone a ošípané.

[8] JURÁK, Ján: *Jozef Ľudovít Holuby. Obrazy zo života.* Bratislava : Alfa, 1993; SLAVKOVSKÝ, Peter: *Slovenská etnografia.* Bratislava : Veda, 2012; URBANCOVÁ, Viera: *Slovenská etnografia v 19. storočí.* Martin : Matica slovenská, 1987, s. 219 – 221, 231 – 233, 245 – 247.

[9] BOTIKOVÁ, Marta – JAKUBÍKOVÁ, Kornélia – ŠVECOVÁ, Soňa: *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava : Veda, 1997, s. 137.

Výpovede respondentov uvádzané v texte sa vzťahujú najmä na obdobie od začiatku druhej polovice 20. storočia po súčasnosť; niektoré spomienky siahajú až na prelom 19. a 20. storočia. Údaje získané prostredníctvom zúčastneného pozorovania sa vzťahujú na súčasnosť[10].

Chov ošípaných v Novej Bošáci

Od začiatku 20. storočia je pre celé územie Slovenska charakteristický prechod z pasenia ošípaných na voľných priestranstvách smerom k intenzívnemu chovu v chlievoch. Ako v súčasnosti, tak aj v minulosti, kam siahajú spomienky respondentov, prevládal v lokalite chov ošípaných v chlievoch. Chliev mohol byť samostatnou murovanou stavbou alebo tvoril prístavbu k inej hospodárskej budove. Chlievy sa stavali murované alebo drevené, prípadne sa využívala kombinácia oboch materiálov. Súčasťou chlievov boli aj ohradené výbehy.[11]

Sociálne a ekonomické podmienky jednotlivých rodín, domácností a hospodárstiev vplývali nielen na stavebné materiály využívané pri stavbe chlievov, ale aj na počet chovaných ošípaných. Jedna domácnosť chovala jednu až päť ošípaných. V súčasnosti jedna domácnosť chová jednu až dve ošípané.

Zabíjačky ošípaných prebiehali v minulosti (ako aj v súčasnosti) najmä v jesennom a zimnom období. V *Encyklopédii ľudovej kultúry Slovenska* je zabíjačka definovaná ako pracovná a spoločenská príležitosť pri zabíjaní a spracovaní ošípanej.[12] Niektorí respondenti označili dátum 11. 11., teda v kalendári deň zasvätený sv. Martinovi za deň,

[10] Výpovede respondentov sú uvádzané v texte kurzívou. Pri ilustratívnych výrokoch sú uvádzané mená respondentov v nasledujúcom tvare: Anton – 1950. Prvá časť, meno, bolo náhodne pridelené jednotlivým respondentom a nezodpovedá skutočnému menu. Štvorčíslie kódu zodpovedá roku narodenia.

[11] Bližšie pozri: MJARTAN, Ján: *Staviteľstvo*. In: *Slovensko – Ľud. II. časť.* Bratislava : Obzor, 1975, s. 897 – 964; URBANCOVÁ, Viera: *Poľnohospodárstvo a chov dobytka.* In: *Slovensko – Ľud. II. časť.* Bratislava : Obzor, 1975, s. 755 – 800.

[12] BOTIK, Ján – SLAVKOVSKÝ, Peter (ed.): *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2.* Bratislava : Veda, 1995, s. 332.

kedy sa zvyčajne začalo so zabíjačkami. V niektorých prípadoch sa zabíjačky konali aj pred svadbami. Bolo zvykom, že rodiny, príbuzní, susedia a známi sa dohodli na termínoch, v ktorých budú zabíjačky. Dôvodom časových rozostupov bolo zefektívnenie práce ako aj potreba pomoci pri zabíjačke. Svoju úlohu taktiež zohrával obmedzený počet mäsiarov, ktorí disponovali znalosťami a schopnosťami nielen k usmrteniu ošípaných, ale aj k bezprostrednému spracovaniu kože a mäsa.

Dôvodom konania zabíjačiek v zimnom období boli nielen lepšie podmienky pre konzerváciu mäsových výrobkov. Tie sa uchovávali napríklad v menej vykúrených častiach domov, ako boli komory alebo povaly. V druhej polovici 20. storočia sa pre uskladnenie začali používať aj mrazničky a chladničky. Tie ešte v prvej polovici 20. storočia neboli súčasťou každého hospodárstva a domácnosti. Na odľahlých kopaniciach bolo možné využívať chladiarenské zariadenia až po elektrifikácii, ktorá sa realizovala začiatkom druhej polovice 20. storočia. K ich nákupu do jednotlivých domácnosti však dochádza až od začiatku 70. rokov. V neskorom jesennom a zimnom období už boli taktiež ukončené poľnohospodárske práce ako žatva či zvážanie vysušeného sena z lúk. Po skončení poľnohospodárskych prác obyvatelia obce disponovali potrebným časom na zabíjačky.

Okrem konzervácie mäsa a masových výrobkov chladom sa využívala aj konzervácia údením. Údenie je jednou z konzervačných techník, kedy sa za použitia dymu a vysušovania vytvára ochranná vrstva na potravine a zároveň sa hubia potenciálne škodlivé mikroorganizmy. Potraviny sa mohli údiť v podstrešnom priestore domu pri vyústení komína. Neskôr sa vo dvoroch stavali aj samostatne stojace udiarne, teda jednoduché stavby na údenie mäsa a ďalších produktov z domácich zabíjačiek.[13] Počas 20. storočia sa v Novej Bošáci využívali všetky spomenuté formy konzervácie. Údenie v podstrešnom priestore domu však bolo postupne nahradené údením v samostatne stojacich udiarňach. Táto forma pretrvala až do súčasnosti.

Mäsové výrobky z mäsa ako klobásy, slanina, jaternice či tlačenka sa konzumovali pri bežných aj sviatočných príležitostiach. Ich konzu-

[13] Tamže, s. 273 – 274.

mácia (najmä klobásy a slanina) bola častá aj počas poľnohospodárskych prác, kedy sa ponúkali ako občerstvenie pomocníkom z radov príbuzných, známych a susedov. Frekventovane sa taktiež ponúkali návštevám a váženým hosťom. Tvorili významnú súčasť potravín konzumovaných počas rodinných osláv, svadieb či krstín ako aj obecných slávností. Bravčová masť predstavovala významnú zložku potravy slovenského ľudu vo všeobecnosti a Novobošáčanov konkrétne počas celého dvadsiateho storočia. Mäsové výrobky z mäsa ošípaných a bravčová masť aj dnes tvoria na vidieku jednu zo základných zložiek každodennej aj sviatočnej stravy.[14]

> „*Aj zabíjačky napríklad, to neboli mrazáky. To sa postupne zabíjalo... Nezaváralo sa mäso prv, až potom. Aj údené sa uvarilo a nakrájalo. Potom už keď hostia, tým sa ponúkalo údené mäso narezané na plátky a žiadne chlebíčky. Ale vtedy to bolo samozrejmé, vieš. Kde sa kosilo a robilo, to sa pohostilo... Skrátka, to bolo zato, vieš*“ (Natália – 1948).

Výpomoc pri zabíjačke

Jednotlivé rodiny využívali pri zabíjačke a výrobe mäsových výrobkov pomoc ostatných obyvateľov obce. Pomáhať na zabíjačky zväčša prišli blízki príbuzní (rodičia, súrodenci, kmotrovia a kmotry, švagriné, švagrovia, krstní rodičia). Tendencia uprednostňovať pomoc príbuzných, nielen pri každodennej spolupráci (požičiavanie potravín, stráženie detí atď.), ale aj pri príležitostiach, akými boli stavba domu, zabíjačky ošípaných či obrady prechodu ako svadba, pohreb, krstiny, je v slovenskej etnológii dobre zdokumentovaným javom.[15] Rovnako často ako

[14] Bližšie pozri: STOLIČNÁ, Rastislava: *Jedlá a nápoje našich predkov.* Bratislava : Veda, 1991; STOLIČNÁ-MIKOLAJOVÁ, Rastislava: *Kuchyňa našich predkov.* Bratislava : Veda, 2001; STOLIČNÁ-MIKOLAJOVÁ, Rastislava: *Socializmus na tanieri: možnosti a praktiky stravovania obyvateľov Slovenska v rokoch 1948 – 1989*. Bratislava : Veda, 2015.

[15] BOTIKOVÁ, Marta – JAKUBÍKOVÁ, Kornélia – ŠVECOVÁ, Soňa: *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava : Veda, 1997, s. 131 – 145.

najbližšia rodina poskytovali pomoc aj blízki priatelia, známi a takisto susedia.[16]

Koľko a akých pomocníkov si rodina na zabíjačky volala, ovplyvňovali faktory ako veľkosť hospodárstva, vybavenosť hospodárstva a domácnosti, časová naliehavosť práce ako aj počet zabíjaných ošípaných. Kým v minulosti sa naraz zabíjali aj tri a viac ošípaných, v súčasnosti sa najčastejšie zabíja jedna či dve ošípané.

„*Zavolali sa najbližší, kmotor, bratia a takí. To bolo zas také, že človek išiel ďalšiemu... Tí zas prišli k tomu, posedeli, pošpásovali, pospievali. Zajesť bolo, vypiť tiež v zime. Posedelo sa, karmína sa spravila, dala sa výslužka každému z rodiny, lebo vtedy sa nechodilo k mäsiarovi. Mäso vydržalo do leta. Pamätám, že keď sa kosili lúky, to si naši vždycky potrpeli, klobáska ostala od tej zimy až do kosby. Zvolávali sa kmotrové: Prídi, bude zabíjačka, karmína, výslužka večer a tak. Posedeli. Tridsať ľudí pri stole. To je teraz svadba*“ (Anton – 1950).

Nevyhnutnou súčasťou zabíjačky na vidieku bol aj mäsiar. Mäsiar na zabíjačke mohol byť vyučený mäsiarskemu remeslu. Funkciu mäsiara však mohol vykonávať aj náturista. Náturista nebol vyučený mäsiarskemu remeslu. Zručnosti spojené so zabíjačkou a spracovaním mäsa a mäsových výrobkov sa naučil od iného náturistu alebo vyučeného mäsiara. Podstatnejšie pre obyvateľov obce ako to, či mäsiar bol alebo nebol vyučený, boli jeho schopnosti vzťahujúce sa k spracovaniu mäsa. Nešlo len o samotné usmrtenie ošípanej, ale aj o správne vybratie vnútorností, rozporciovanie mäsa a tuku. Vyučeným mäsiarom sa za prácu platilo peniazmi a formou naturálií. Nevyučeným mäsiarom sa za prácu platilo najmä formou naturálií.

[16] K problematike susedských vzťahov v rurálnom prostredí pozri: ŠKOVIEROVÁ, Zita: *Súčasné funkcie susedských skupín*. Slovenský národopis, 38, 1990, č. 1 – 2, s. 184 – 190; ŠKOVIEROVÁ, Zita: *Susedské skupiny a susedské vzťahy na slovenskej dedine v 20. storočí*. In: *Studia Academica Slovaca 30*. Bratislava : Stimul, 2001, s. 270 – 282; ŠKOVIEROVÁ, Zita: *Dnes ja tebe – zajtra ty mne. Bezplatná pomoc v roľníckych spoločenstvách u Slovanov.* In: *Studia Academica Slovaca 35*. Bratislava : Stimul, 2006, s. 393 – 408.

„*Ja som robil aj masára. Ja som nebol masár, ale vyučený vodoinštalatér. To zabíjať som sa naučil od svokra. Tiež bol ako náturista, nie vyučený a keď som sa oženil, tak ma naučil. Bavilo ma to, sme chovali aj dve aj štyri. Sme si potom sami spravili výrobky aj všetko. Nemuseli sme mäsiara volať*“ (Boris – 1954).

Výslužky zo zabíjačky. História a súčasnosť

Výslužky (mäso a mäsové výrobky zo zabíjačky) sa posielali blízkej aj vzdialenej rodine, priateľom aj susedom. Niektorí respondenti si spomínali, že do výslužky vždy dávali väčšie množstvo mäsa a mäsových výrobkov ako ostatní, ku ktorým chodili na zabíjačky, a taktiež väčšie množstvo, aké sa dávalo vo všeobecnosti:

„*Ono sa nám to vrátilo, oplatilo sa nám to neskôr zase, keď niekto zabíjal*“ (Marcela – 1954). „*Kto dával nám, museli sme aj my im dať*“ (Boris – 1954).

Uvedené výroky sú zaujímavé z dvoch dôvodov. V prvom je vyjadrené uvedomenie si výhodnosti vzájomnej pomoci. Poukazuje taktiež na nevyhnutnosť reciprocity a povinnosť vzťahujúcu sa na odplatenie výslužky. Druhý výrok je zaujímavý nielen odkazom na reciprocitu, ale aj svojím normatívnym charakterom. Ak niekto výslužku dostal, bol povinný ju oplatiť. Výslužky sa posielali aj do rodín a domácností, v ktorých nechovali ošípané. Respondenti pritom zdôrazňovali, že výslužka im bola v tomto prípade oplatená iným spôsobom. Najčastejšie formou potravín rastlinného či živočíšneho pôvodu.

Vo večerných hodinách, v deň zabíjačky, sa konalo pohostenie nazývané *karmína*. Na *karmínu* sa okrem účastníkov zabíjačky pozývali aj vzdialení príbuzní, susedia a známi, ktorí nepomáhali v procese zabíjačky a spracovania mäsa. Boli pohostení mäsom, mäsovými výrobkami a alkoholom. K jedlám podávaným na *karmíne* patrili ovarová kapustnica, zabíjačková kaša, krvavnice, jaternice či pečené mäso. Tieto jedlá boli konzumované zväčša s chlebom, no v niektorých prípadoch aj so zemiakmi, knedľou alebo kyslou kapustou. Zábava mohla pretrvávať až do skorých ranných hodín. Vo večerných hodinách sa na

karmínach často objavili aj zamaskované osoby označované termínom *cigáni*. Išlo zväčša o susedov, známych, priateľov, v ojedinelých prípadoch vzdialených príbuzných. Takto zamaskovaní a prezlečení zabávali spevom a hrou na hudobné nástroje všetkých účastníkov *karmíny*. Obyvatelia si obliekali rôzne kusy odevov rozmanitých farieb. Zakrývali si hlavu a tvár. V niektorých prípadoch si maľovali tváre rôznymi farbami. Ojedinelo dochádzalo aj k prezliekaniu mužov do ženských šiat a *vice versa*. *Karmínu* usporadúvajú obyvatelia obce pri príležitosti zabíjačky aj v súčasnosti. Jej neoddeliteľnou súčasťou sú aj naďalej maskované postavy *cigáňov*.

„*Keď niekto niekde zabíjal, tak takí tí spriaznení, susedia napríklad a takí, čo neboli na zabíjačke, sa obliekli akože za cigáňov. Sa poobliekali tak, aby neboli spoznateľní a sa išlo na večer na tú zabíjačku a sa išlo tam na tú zabíjačku akože taká zábava urobiť. Prišlo sa akože vypýtať niečo z tej zabíjačky. Tak sa vypilo, pojedlo, zaspievalo a dávala sa im takzvaná výslužka. To sa dávalo vždy, ale dávalo sa aj tým cigáňom a dali sa im kosti napríklad, vždy zase niečo také žartovné naspäť a to sa niekedy ani nevedelo, kto to bol. Prišli takí zamaskovaní a doobliekaní, že sa koľko rázy bavili, že kto bol ten a tá. Sa zisťovalo, že kto za tých cigáňov bol. No a samozrejme fungovali tie zabíjačky, že sa to po susedoch roznášalo. Samozrejme to gro zostalo v rodine, ale po susedoch sa roznieslo a zase sa im to vrátilo. Tí ľudia z toho týždeň žili a ďalší týždeň zabíjal ďalší sused a ten zas dal tým ostatným susedom. A takto cez tú zimu prežili, že každú sobotu zabíjal iný sused. Taká už bola dohoda a po troche si dávali medzi sebou. Ale tie zabíjačkové výslužky ostali dodnes. Lebo vlastne tento P.* (zať respondentky – poznámka autora), *on tiež keď zabíja, tak dáva susedom. To už je len ako tradícia. To nikto nie je odkázaný na to. Už to, nedávalo sa každému, ani sa nedáva každému susedovi. Takí, čo sú spriaznení. Rodine samozrejme sa dávalo. Rodine a tým spriazneným susedom. A zase sa to samozrejme vrátilo, hej. Že oni zabíjali a takto. Bartrovým spôsobom* (smiech). *Ešte vlastne tí susedia sa dohodli medzi sebou, že každý zabíjal iný víkend. Tie medziľudské vzťahy tam fungovali, aj tá výpomoc medzi susedmi*“ (Tereza – 1972).

Ako som už uviedol, v období približne od 90. rokov 20. storočia prevláda domáci chov jednej až dvoch ošípaných. V minulosti, najmä

v druhej polovici 20. storočia, nebol neobvyklý domáci chov štyroch až piatich kusov. V súčasnosti väčšina respondentov taktiež hovorí o finančnej nevýhodnosti domáceho chovu ošípaných v porovnaní s nákupom mäsových výrobkov. Počet obyvateľov chovajúcich hospodárske zvieratá od 90. rokov 20. storočia klesá. Pokles sa nevzťahuje len na počet chovaných zvierat v jednej rodine či domácnosti, ale aj na počet rodín a domácností chovajúcich hospodárske zvieratá vo všeobecnosti. V posledných desaťročiach sa napokon stretávame aj s kupovaním už prvotne spracovaných ošípaných, ktoré obyvatelia lokality spracovávajú do podoby mäsových výrobkov. Pri tomto spôsobe spracovania bravčového mäsa absentujú spoločensko-kultúrne príležitosti ako *karmína* a prezliekanie sa za *cigáňov*. Zmeny v spôsobe chovu ošípaných spôsobujú zmeny či zánik pridružených spoločensko-kultúrnych reálií. Súčasnú situáciu chovu hospodárskych zvierat opísal manželský pár Dušan – 1984 a Dušana – 1986, ako ilustračný vyberám výrok manželky:

> „*Robievame zabíjačky. Tak v novembri, decembri. Príde aj tridsať ľudí a polovica sa zje* (smiech). *Tuto ešte taký zvyk, že sa povolajú aj všetci súrodenci. Už na to aj viac nadávajú tu domáci ako. Vieš, že zbytočne veľa ľudí. Keď menej ľudí, ta každý vie, čo má robiť a rýchlo sa spraví. Takto keď je veľa, tak každý sa len motá a nemá robotu. Ale tak už je to raz tak zaužívané, tak je to tak. U našich už to tak nebývalo. Lebo bratia a ja som vedela, čo máme robiť a tam sa zavolala ešte tak jedna žena, dvaja chlapi a hotovo. Spravilo sa. Tuto sem niekedy príde až zbytočne veľa ľudí*" (Dušana – 1986).

Obaja respondenti vyslovili názor o ekonomickej nevýhodnosti domáceho chovu hospodárskych zvierat v súčasnosti. Napriek tomu chovajú okrem jednej či dvoch ošípaných aj menšie hospodárske zvieratá ako sliepky či zajace.

Koľko ty mne, toľko ja tebe?

Väčšina opýtaných deklarovala, že si neviedli záznamy o kvantite a kvalite poskytnutej a prijatej pomoci pri zabíjačke. Pomoc mala naj-

častejšie formu manuálnej práce, ktorú niekto vykonal, alebo ktorú vykonali u iných obyvateľov obce. Viacerí pri spomínaní na tieto praktiky hovoria, že ich nevykonávali oni sami, ale ich známi alebo členovia rodiny. Výpovede respondentov sú v tomto zmysle homogénne. Zapisovanie poskytnutej a prijatej pomoci reflektujú zväčša negatívne. Stretávame sa aj s postojom explicitného odmietnutia.

V kontexte zabíjačiek sme sa u jedného z mojich spolubesedníkov stretli so spomínaním „*váženia výslužky*". Ten spomína, ako jeho teta (matkina sestra) počítala kusy mäsových výrobkov a vážila ich hmotnosť, aby mohla odplatiť „*rovným dielom*". Vo výrokoch ostatných spomienky na podobné postupy absentujú. Neznamená to však, že ľudia nereflektujú prípadné „*krivdy*". Podľa ich slov nikto nevyžadoval presný a exaktný návrat výslužky. Negatívne však hodnotia, ak im bola vrátená menšia výslužka, akú poskytli sami.

„*Celú zimu sme mali čo jesť potom, ale bola aj skupina tých ľudí, čo boli lakomejší*" (Kornélia – 1940).

Kornélia poukazuje na šírenie informácií o obyvateľoch, ktoré sa vzťahovali sa na ochotu spolupracovať. Spomínanie „lakomejších" obyvateľov obce je v tomto prípade spojené aj so znalosťou o konkrétnych jedincoch aj napriek tomu, že ich respondentka počas interview nepomenovala. Takto hovorí Ingrid:

„*Vždy sa našiel nejaký podvodník, viete* (smiech). *Vždy sa niekto našiel taký lakomejší, čo dal menej, alebo tak, ale väčšinou to bolo také rovné. Ale potom keby, tak už by ani nedostal. To ľudia si medzi sebou vyčistili*" (Ingrid – 1957).

Rozprávanie Ingrid je v tomto kontexte zaujímavé vo vzťahu k porušeniu noriem (nepísaných spoločenských pravidiel) a trestom, ktoré pri ich porušení nastávajú. Ingrid neodkazuje na priamu konfrontáciu, ale na zmenu partnerov pri spolupráci a pomoci. Takáto forma trestu je nenákladným a efektívnejším mechanizmom podporujúcim dodržiavanie noriem a pravidiel spolupráce ako priama a potenciálne nákladná konfrontácia.

Postoje respondentov k vedeniu záznamov o presnej hmotnosti a počte kusov mäsových výrobkov vo výslužke zo zabíjačky sú rôzno-

rodé. Zväčša sa stretávame s explicitným odmietnutím. Ak respondenti hovoria o jej využívaní, tak v špecifickom kontexte – teda odvolávajú sa na „*obavu z nedostatočného oplatenia prijatej pomoci/mäsových výrobkov atď.*" Nejde o obavu z toho, že by dostali od ostatných obyvateľov menej, ako im sami darovali. Žiaden z obyvateľov obce nechcel byť považovaný zo strany ostatných členov spoločnosti za lakomého či neférového partnera pri výpomoci a spolupráci. Takéto označenie by mohlo mať za následok symbolické trestanie (vo forme klebiet), stratu reputácie, partnerov v kooperácii či poškodenie prestíže jednotlivca a jeho rodiny.

V súčasnosti už nie je, z čisto racionálneho pohľadu, potrebné posielať výslužky zo zabíjačky. Dostupnosť mäsa a mäsových výrobkov v lokálnych potravinách a obchodných reťazcoch je celoročná. Navyše ich skladovanie nie je problematické z dôvodu vlastníctva chladiarenských zariadení. Inštitúcia výslužky však pretrváva. Domnievam sa, že na podobné javy je potrebné nahliadať nie z prísne racionálneho a ekonomického pohľadu. Nepopieram, že zdieľanie potravín predstavuje potenciálne dôležitý ekonomický aspekt aj v súčasnosti. V ostatných desaťročiach je však dôležitejšou funkciou výslužky a zabíjačky udržovanie priaznivých medziľudských vzťahov a nie zdieľanie potravín samotných.

Stretávanie sa príbuzných a susedov na zabíjačke a *karmíne* predstavuje spôsob budovania dôvery medzi členmi komunity. Pomoc pri zabíjačke posiela signál nielen tomu, u koho sa pomáha, ale aj všetkým zúčastneným. Táto pomoc signalizuje členom spoločenstva ochotu jednotlivcov a rodín pomáhať a spolupracovať s ostatnými jednotlivcami a rodinami. Navyše vďaka existencii komplexnej formy komunikácie, akou je jazyk, je možné o poskytnutej pomoci informovať aj osoby, ktoré ju priamo nepozorovali. Týmto spôsobom môžu jednotlivci ako aj celé rodiny zvyšovať reputáciu a prestíž v lokálnom spoločenstve obce.

Domáci chov ošípaných v období socializmu

Vo výrokoch respondentov sa s poľnohospodárstvom a domácim chovom hospodárskych zvierat asociuje aj obdobie socializmu. Vyberám

tie, ktoré sa vzťahujú na domáci chov hospodárskych zvierat vo všeobecnosti a na domáci chov ošípaných konkrétne. V tomto zmysle najčastejšie ľudia spomínajú najmä na proces kolektivizácie poľnohospodárstva a fungovania jednotných roľníckych družstiev.

Kolektivizáciu možno definovať ako štátom iniciovaný, riadený a často vynucovaný proces premeny roľníckej malovýroby na poľnohospodársku veľkovýrobu na družstevnom princípe.[17] Kolektivizácia poľnohospodárstva prebiehala v krajinách východného bloku najmä v období 50. rokov 20. storočia. Na Slovensku sa uskutočnila v dvoch vlnách – v rokoch 1949 – 1955 a 1955 – 1960. Kolektivizácia spôsobila zánik súkromného vlastníctva poľnohospodárskej pôdy, a tým pádom aj zánik niektorých tradičných foriem poľnohospodárstva. Jedným z jej dôsledkov bola diskontinuita vo vývine poľnohospodárstva. Rovnako ovplyvnila viaceré aspekty chovu hospodárskych zvierat.[18]

Niektorí z mojich spolubesedníkov počas rozhovorov spontánne reflektovali tému kolektivizácie a združstevňovania. V tomto kontexte respondenti najčastejšie spomínali na kontingenty. Kontingenty predstavovali povinné materiálne dávky, ktoré museli obyvatelia odvádzať štátnym úradníkom. Výška dávky bola určená v závislosti od veľkosti poľnohospodárskej pôdy. Dávky však nemali jednotný charakter a boli určované komisiami vznikajúcimi pri miestnych národných výboroch. Dávky zahŕňali živočíšne aj rastlinné produkty. Išlo o rôzne druhy mäsa, vajcia, mlieko, maslo, syr, obilniny, kukuricu, zemiaky atď.

---

[17] BOTIK, Ján – SLAVKOVSKÝ, Peter (ed.): *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1.* Bratislava : Veda, 1995, s. 243.

[18] Pozri: NOVÁKOVÁ, Katarína: *Poľnohospodárstvo na Slovensku v druhej polovici 20. storočia. (Kolektivizácia poľnohospodárstva a fungovanie jednotných roľníckych družstiev v okrese Trnava).* In: *Žili sme v socializme I. Kapitoly z etnológie každodennosti.* Bratislava : Ústav etnológie SAV, ZING Print, 2012, s. 44 – 69; PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.): *Žili sme v socializme I. Kapitoly z etnológie každodennosti.* Bratislava : Ústav etnológie SAV, ZING Print, 2012; SLAVKOVSKÝ, Peter: *Agrárna kultúra Slovenska – premeny v čase.* Bratislava : Veda, 2002; SLAVKOVSKÝ, Peter: *Kolektivizácia poľnohospodárstva na Slovensku ako predmet etnologického a muzeologického výskumu v 50. rokoch 20. storočia (historicko-kultúrne kontexty).* Slovenský národopis, 57, 2009, č. 4, s. 429 – 443.

„Chovali sme aj kravu, aj prasce, lebo sa muselo odovzdávať. Kontingenty sa museli odovzdávať, zbožie. Keď boli kravy, tak mlieko, maslo sa dávalo. Vajcá a čo ostalo, ak niečo, tak pre nás. Moc toho neostalo, ale tak museli sme sa uskromniť... Mlieko sa odovzdávalo, chlieb, maslo, tvaroh, aj masti sa muselo odovzdať. Potom si akože vymieňali. Keď ten vác vychoval a mal bravčové a henten hovädzie, tak on mu dal z bravčového a on jemu z hovädzieho, aby mali kontingenty. Tak tak si to menili. Potom aj napríklad, kto mal jednu kravu a musel odviesť, ja neviem, a čo mali dve kravy, čo bol bohatší sedlák, alebo čo boli tí sedláci, kulaci či jako ich volali, takže tí mali viacej majetku, takže to bolo iné. My, čo sme mali menej majetku, takže to bolo zase iné. Ale odviesť museli tú určitú časť všetci" (Karolína – 1954).

Pozrime sa ešte na jeden výrok. Ten je vzhľadom na tému príspevku zaujímavý tým, že okrem odovzdávania potravín (rastlinného a živočíšneho charakteru) hovorí aj o odovzdávaní úžitkových častí z ošípaných. Ide konkrétne o krupón z ošípanej. Krupón je pomenovanie pre opracovanú vrchnú časť kože ošípanej, ktorá sa ďalej využíva pri produkcii výrobkov zo zvieracích koží. V odpovedi Žofia taktiež odkazuje na vykonávanie zabíjačiek „na čierno". V takomto prípade zabíjačka nebola vopred ohlásená príslušným úradom, a tak boli majitelia pozbavení nutnosti odovzdania kontingentu z ošípanej. Vystavovali sa však riziku pokuty a možným postihom v osobnom či profesijnom živote.

„Keď sme mlátili zbožie, tak to len prišiel komisár a na stoličke a všetko, každé vreco zapisoval a vrátil. Bol kontingent a museli sme odovzdávať, mlieko, vajcia, zbožie, zemiaky, všetko, bravčové. Krupón zo svine sa odovzdával. Mali sme väčšie gazdovstvo, štrnásť hektárov. Mali sme kone, kravy, ale my sme si nedovolili ani maslo. My sme ho dorábali, ale dobre že všetko sme museli odovzdať a jedli sme margarín. Vytýčili kontingenty a keď nie, tak gazdu už popoťahovali. Schovali sa prasatá a zabíjali na čierno. Kto to nezažil, tak ani nevie. Ľudia sa narobili, ale si navzájom pomáhali" (Žofia – 1966).

Záver

V texte som venoval pozornosť materiálnym, sociálnym a kultúrnym aspektom chovu ošípaných v spoločenstve obce. Charakter chovu hospodárskych zvierat v lokalite je ovplyvnený sociálnymi, kultúrnymi, historickými a ekonomickými faktormi, ako aj faktormi ekologickými. Poľnohospodárstvo vo všeobecnosti a súkromný chov ošípaných konkrétne ovplyvnil aj proces kolektivizácie a zakladania jednotných roľníckych družstiev, ktorý začal v 50. rokoch 20. storočia. S ním je v rozprávaní obyvateľov Novej Bošáce späté odvádzanie povinných dávok, takzvaných kontingentov, ktoré sa vzťahovali aj na ošípané.

Diskontinuita v súkromnom chove hospodárskych zvierat spôsobená procesmi kolektivizácie sa prejavila aj po roku 1989, teda po obnovení súkromného vlastníctva pôdy a zrušení povinných dávok. Zmeny v spôsobe chovu ošípaných ilustrujú, ako celospoločenské ekonomické a politické procesy a zmeny ovplyvňujú každodenné životy ľudí na lokálnej úrovni.

Na základe analýzy etnografických dát možno vysloviť názor, že v priebehu 20. storočia klesal ekonomický význam súkromného chovu ošípaných. Aj napriek tomu, že počet chovaných hospodárskych zvierat, vrátane ošípaných, v lokalite klesá, domnievam sa, že v určitej forme bude pretrvávať aj naďalej. Dokladom je napríklad stály záujem obyvateľov o domáci chov hospodárskych zvierat. Primárnym cieľom v súčasnosti nemusí byť ekonomický zisk. K pretrvávaniu chovu hospodárskych zvierat v súčasnosti prispieva aj rozvíjajúci sa trend ekologického a udržateľného chovu zvierat a pestovania plodín. V súčasnosti chov hospodárskych zvierat tiež môže predstavovať voľnočasovú aktivitu.

Zmeny v spôsobe chovu ošípaných sa prejavujú aj v nižšej frekvencii usporadúvania *karmíny* (zabíjačková hostina) a návštev maskovaných postáv *cigáňov*. Zabíjačka a *karmína* predstavujú dôležité spoločenské udalosti v lokálnom spoločenstve. Dochádza pri nich k utvrdzovaniu kooperatívnych vzťahov a výmene strategických informácií medzi obyvateľmi lokality. Prostredníctvom pomoci pri zabíjačke môžu jednotlivci, ako aj celé rodiny, signalizovať ochotu poskytnúť pomoc ostatným obyvateľom obce.

Cieľom príspevku bolo nielen charakterizovať spôsob domáceho chovu ošípaných, ale na jeho príklade ilustrovať, že etnológia ako spoločenskovedná disciplína si všíma viac ako len „materiálnu stránku" skúmaných javov. Etnológov zaujímajú okrem materiálnej podstaty aj sociálne, kultúrne a historické aspekty skúmaných fenoménov.[19]

Literatúra

ÁBELOVÁ, Viera: *Chov ošípaných v okolí Trenčína.* In: *Zborník Slovenského národného múzea, 74. Etnografia 21*. Martin : Osveta, 1980, s. 49 – 74.

BOTIK, Ján (ed.): *Hont: tradície ľudovej kultúry.* Martin : Osveta, 1988.

BOTIK, Ján – SLAVKOVSKÝ, Peter (ed.): *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1 – 2.* Bratislava : Veda, 1995.

BOTIKOVÁ, Marta – JAKUBÍKOVÁ, Kornélia – ŠVECOVÁ, Soňa: *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava : Veda, 1997.

JANTO, Juraj: *Salašný chov v Detve a na Slovensku*. Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 4, 2016, č. 2, s. 95 – 106.

JANTO, Juraj: *Slovenské bryndziarstvo a vagačovská výrobňa v Detve. K 230. výročiu vzniku prvej bryndziarne.* Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 5, 2017, č. 2, s. 51 – 59.

JANTO, Juraj: *Karpatské salašníctvo a bryndza ako súčasť národnej kultúry.* In: *Studia Academica Slovaca 48*. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 65 – 78.

JURÁK, Ján: *Jozef Ľudovít Holuby. Obrazy zo života*. Bratislava : Alfa, 1993.

KRAVARČÍK, Pavol (ed.): *Nová Bošáca: roky 1950 – 2000*. Nová Bošáca : Vydala obec Nová Bošáca, 2000.

KRAVARČÍK, Pavol (ed.): *Ľudové tradície, piesne a tance z Novej Bošáce*. Nová Bošáca : Vydala obec Nová Bošáca, 2010.

MJARTAN, Ján: *Staviteľstvo*. In: *Slovensko – Ľud. II. časť*. Ed. B. Filová. Bratislava : Obzor, 1975, s. 897 – 964.

[19] Tento text vznikol s podporou grantu VEGA č. 1/0194/20 *Morálne naratívy o náboženských a etnických skupinách vo vyučovaní vybraných predmetov na základných školách.*

NOVÁKOVÁ, Katarína: *Poľnohospodárstvo na Slovensku v druhej polovici 20. storočia. (Kolektivizácia poľnohospodárstva a fungovanie jednotných roľníckych družstiev v okrese Trnava).* In: *Žili sme v socializme I. Kapitoly z etnológie každodennosti.* Ed. Z. Profantová. Bratislava : Ústav etnológie SAV, ZING Print, 2012, s. 44 – 69.

PROFANTOVÁ, Zuzana (ed.): *Žili sme v socializme I. Kapitoly z etnológie každodennosti.* Bratislava : Ústav etnológie SAV, ZING Print, 2012.

PODOLÁK, Ján: *Pestovanie poľnohospodárskych plodín a chov hospodárskych zvierat na Slovensku od polovice 19. do polovice 20. storočia.* Agrikultúra, 4, 1965, 29 – 77.

PODOLÁK, Ján: *Tradičné ovčiarstvo na Slovensku*. Bratislava : Veda, 1982.

SLAVKOVSKÝ, Peter: *Agrárna kultúra Slovenska – premeny v čase.* Bratislava : Veda, 2002.

SLAVKOVSKÝ, Peter: *Svet na odchode. Tradičná agrárna kultúra Slovákov v strednej a južnej Európe.* Bratislava : Veda, 2009.

SLAVKOVSKÝ, Peter: *Kolektivizácia poľnohospodárstva na Slovensku ako predmet etnologického a muzeologického výskumu v 50. rokoch 20. storočia (historicko-kultúrne kontexty).* Slovenský národopis, 57, 2009, č. 4, s. 429 – 443.

SLAVKOVSKÝ, Peter: *Svet roľníka. Agrárna kultúra Slovenska ako predmet etnografického výskumu.* Bratislava : Veda, 2011.

SLAVKOVSKÝ, Peter: *Slovenská etnografia.* Bratislava : Veda, 2012.

STOLIČNÁ, Rastislava: *Jedlá a nápoje našich predkov.* Bratislava : Veda, 1991.

STOLIČNÁ-MIKOLAJOVÁ, Rastislava: *Kuchyňa našich predkov.* Bratislava : Veda, 2001.

STOLIČNÁ-MIKOLAJOVÁ, Rastislava: *Socializmus na tanieri: možnosti a praktiky stravovania obyvateľov Slovenska v rokoch 1948 – 1989.* Bratislava : Veda, 2015.

ŠKOVIEROVÁ, Zita: *Súčasné funkcie susedských skupín*. Slovenský národopis, 38, 1990, č.1 – 2, s. 184 – 190.

ŠKOVIEROVÁ, Zita: *Susedské skupiny a susedské vzťahy na slovenskej dedine v 20. storočí*. In: *Studia Academica Slovaca 30*. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul, 2001, s. 270 – 282.

ŠKOVIEROVÁ, Zita: *Dnes ja tebe – zajtra ty mne. (Bezplatná pomoc v roľníckych spoločenstvách u Slovanov). Studia Academica Slovaca 35*. Ed. M. Vojtech – J. Mlacek. Bratislava : Stimul, 2006, s. 393 – 408.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Kopanicové sídla a dedina. Národopisná štúdia o spoločenských vzťahoch medzi obyvateľmi jednej slovenskej obce*. Praha : Univerzita Karlova, 1975.

ŠVECOVÁ, Soňa: *Lazy v 19. a 20. storočí: Vývoj roľníckych chotárnych sídiel v oblasti Krupinskej planiny.* Praha : Univerzita Karlova, 1984.

URBANCOVÁ, Viera: *Poľnohospodárstvo a chov dobytka.* In*: Slovensko – Ľud. II. časť.* Ed. B. Filová. Bratislava : Obzor, 1975, s. 755 – 800.

URBANCOVÁ, Viera: *Slovenská etnografia v 19. storočí.* Martin : Matica slovenská,1987.

Rozdiely vo význame lexémy *dobrý/dobrá* podľa rodu nadradeného substantíva označujúceho osobu

Lujza Urbancová

Abstract

Differences in the meaning of the lexeme *dobrý/dobrá* (good) according to the gender of the superordinate noun denoting a person

This article highlights the context-sensitive lexemes *dobrý* and *dobrá* (good). The article examines their meaning in the collocations *dobrá žena* (good woman) and *dobrý muž* (good man). Using examples of the use of collocations in texts in the Slovak National Corpus, slight variations in meaning are found for gender-differentiated words; the meaning of the collocation *dobrý chlap*, i.e. "good man/bloke/guy", is more varied than the meaning of the collocation *dobrá žena* (good woman). The gendered system of society may also influence the meaning of lexemes denoting people and the formation of collocations with these lexemes. The examples of the analysed lexemes document this phenomenon.

Keywords: pragmatics, context sensitivity, socialized meaning, the lexeme *dobrý*, the lexeme *dobrá*

Úvod

Kontextová senzitívnosť lexém je súčasťou výskumu v rámci pragmatiky, ktorú Juraj Dolník charakterizuje takto: „Do oblasti pragmatického skúmania patria tie jazykové javy, ktoré sa vyznačujú takou kontextovou senzitívnosťou, že ich interpretácia je prvotne spätá s kontextovými faktormi [...] Kontext sa tu chápe v najširšom zmysle: okrem jazykového kontextu patria k nemu komunikanti, ich znalosti a pred-

poklady, ako aj situácia [...], v ktorej sa rečový akt realizuje."[1] Predstavme si, že sa učíme cudzí jazyk a osvojujeme si význam jednotlivých lexém. K osvojovaniu dochádza nielen výlučne v rámci nového jazyka, ale novú lexému dávame do sústavy všetkých podobných významov, ktoré poznáme z prvého alebo z ďalších jazykov. Na ilustráciu uvediem lexému *žena* a lexému *muž.* Pri pojmoch *žena* a *muž* aktivizujeme vo všetkých jazykoch svoj kontextový horizont, preto je pojmovo *žena* takmer totožná vo všetkých jazykoch ovládaných jednou osobou, ako aj *muža* si predstavíme takmer rovnako bez ohľadu na to, v akom jazyku je formálne lexéma vyjadrená. Dôvodom je pomerne rovnaký kultúrny kontext jazykov, ktoré ovládame a učíme sa (ak ide napríklad o európske jazyky). V prípade, že by sme sa učili nejaký exotický jazyk, predstavme si napríklad jazyk kmeňa žijúceho v Južnej Amerike, je reálne predpokladať, že pojem *žena* a pojem *muž* by sa líšili od tých, ktoré máme vo svojom vedomí. Kontextová senzitívnosť je vytváraná v širšom zmysle konkrétnym jazykom a jeho kultúrnym kontextom, v užšom zmysle ide o použitie lexémy v texte. Žiadne aktuálne použitie lexémy však nie je odtrhnuté od širšieho kultúrneho kontextu, preto sa obidve kontextové chápania prekrývajú.

Skúsenosti komunikujúcich osôb s lexikálnym významom sa prenášajú z jazyka do jazyka a bližšie poznanie kultúrneho kontextu cudzieho jazyka prispieva aj k tomu, že istému významu pridávame nové konotácie alebo sémantické príznaky. V zborníku *Studia Academica Slovaca* v roku 2019[2] bol publikovaný text o osloveniach *pani* a *slečna* v slovenčine a bol v ňom zahrnutý aj ich socializovaný význam, teda význam získavaný na základe procesu socializácie ľudí, ktorí lexémy používajú. Tento význam nemusí byť totožný so slovníkovým významom a tiež nemusí byť známy celému jazykovému kolektívu. Socializovaný význam lexém označuje časť lexikálneho významu závislú od konkrétnej komunikačnej situácie. Na skúmanie v tejto sfére sú vhod-

[1] DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava : Veda, 2009, s. 252.

[2] URBANCOVÁ, Lujza: *Socializovaný význam lexém označujúcich osoby*. In: *Studia Academica Slovaca 48*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2019, s. 251 – 261.

né lexémy označujúce osoby alebo tvoriace kolokácie s nimi, pretože sa domnievame, že v ich význame sa môžu odrážať spoločenské zmeny a spoločenský vývin týkajúci sa napríklad postavenia mužov a žien v spoločnosti.

Kontextovo senzitívne lexémy *dobrý* a *dobrá*

V texte sa zaoberáme lexémou *dobrý* a *dobrá* v kolokáciách so substantívom mužského alebo ženského rodu označujúceho osobu. Vzhľadom na to, že lexéma *dobrý* je hodnotiaca, predpokladáme, že na jej lexikálny význam má vplyv nadradená lexéma *chlap*, *žena*, resp. že socializovaná zložka významu bude súvisieť s nadradeným slovom kolokácie.

Príklady čerpáme zo *Slovenského národného korpusu* (verzia prim-9.0-public-sane). Uvedomujeme si, že niektoré príklady vybrané z korpusu sú prekladom cudzojazyčných diel, čiže nepatria primárne do slovenského kultúrneho kontextu, avšak to, že sa objavujú v slovenskom texte, považujeme za znak, že ich prekladateľka či prekladateľ používa vo význame, ktorý považuje za známy a dostatočne stabilizovaný.

Štandardné významy lexémy *dobrý*, vytvorené na základe redukcie sémantických komponentov a výberu relevantných či invariantných komponentov (porov. J. Dolník[3]), sú uvedené napr. v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (KSSJ): „*1. spĺňajúci mravné normy... 2. spĺňajúci odb., prac., spoloč. ap. požiadavky... 5. láskavý, vľúdny, prívetivý, dobrotivý, milý, op. zlý: 8. užitočný, osožný, prospešný, vhodný, výhodný, op. zlý...*“[4]

Náhľad do *Slovenského národného korpusu* (verzia prim-9.0-public-vyv[5]) ukázal až významovo protikladné použitie kolokácie *dobrý chlap*, ako dokumentujú tieto príklady: [1] Vavrinec bol do vysokého veku *dobrý chlap*, lebo o pätnásť rokov mladšia Grékyňa rodila jedné-

[3] DOLNÍK, Juraj: *Jazyk v pragmatike*. Bratislava : Veda, 2018, s. 114.

[4] *Krátky slovník slovenského jazyka*, Bratislava : Veda, 2003. Dostupné online: http://slovniky.juls.savba.sk/?d=kssj4.

[5] *Slovenský národný korpus* – verzia prim-9.0-public-vyv. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2020. Dostupné na: www.bonito.korpus.sk.

ho syna za druhým; [2] Muži sa snažia zapáčiť ženám. No aj tak si väčšina z nás myslí, že *dobrí chlapi* napokon dopadnú zle, lebo ženám sa z nejakého dôvodu páčia drsní darebáci; [3] Mirka je s ním šťastná a to je podstatné. Jasné, že by mohla mať aj lepšieho, ale čo s tým narobíme, veď každý vie, že my baby *dobrých chlapov* nechceme.

Zatiaľ čo v prvom príklade má spojenie *dobrý chlap* význam zdravý, plodný, sexuálne aktívny, v druhom a treťom príklade by takýto význam nebol vhodný, tu vidíme príklad štandardného významu.

Zaznamenali sme niekoľko významových okruhov, resp. socializovaných významov kolokácie *dobrý chlap*. V niektorých uvedených kontextoch je významový variant kolokácie priezračný a jednoznačný, niekde môže mať použitá kolokácia viaceré významy. Nikdy však nie sú protichodné, ale komplementárne, napr.: *nepil, nefajčil, nechodil po krčmách*.

- Štandardný význam (podľa KSSJ)

[4] „Sú to *dobrí chlapi*," žmurkol výčapník na osadenstvo bufetu. „Myslím, že áno," prisvedčil Hugo. „Murári, lešenári, betonári... Z celého Slovenska. Všetci odniekiaľ odišli, a teraz nemajú nič, len tento bufet. Niekedy sa pobijú, ale to len z takej clivoty. Cnie sa im za ženami a deťmi.

[5] Ešte som na neho mohol zakričať, aby sa vrátil. Určite by to bol urobil. Lebo Vendel je *dobrý chlap*.

[6] V súvislosti z reformou verejnej správy si však neodpustil poznámku smerom k predsedovi Združenia miest a obcí Slovenska Michalovi Sýkorovi. Ten je podľa premiéra *dobrým chlapom*, ale keď ide o peniaze stále fňuká a plače. „Ochorel na typickú chorobu Slovákov," dodal.

[7] „Je veľa povolaných, ale málo vyvolených. Komisárov by sme mohli mať aj 5 000 000. Aby to nebol komisár, ktorý uspáva aj kobry indické ako Figeľ, pretože i keď je to *dobrý chlap*, ja ho poznám strašne dlho, ešte ako člena branno-bezpečnostného výboru v SNR, ale očakávam, že komisár by mal byť trošku akčnejší," povedal dnes pre agentúru SITA Slota.

[8] „Hovadiny! Úplné hovadiny! Ale za to nemôže náš pán premiér, to je *dobrý chlap*!" rozhorčoval sa na schodisku Krištofovho domu

opitý hlas. „Však aj tým pochlebovačom povedal, že ho v televízii nemajú toľko chváliť, lebo potom sa zo správ nič nedozvie.

[9] „Donútila som ho, aby sa s ňou rozišiel a ostal s nami. Vedela som, že je *dobrý chlap* a že keď zatlačím, svojho syna neopustí."

[10] V starých kovbojkách *dobrí chlapi* nosili biele klobúky a zlí čierne.

[11] Z hlasu majiteľa FK Dukla Jána Kováčika bolo cítiť, že rozhodnutie odvolať trénera Reháka ho osobne zabolelo. „Našu dôveru mal ešte aj pred pohárom v Ružomberku. Je to inteligentný a *dobrý chlap*.

- Štandardný význam s uvedením konkrétnych atribútov patriacich k označeniu *dobrý*

[12] „Myslím, že som *dobrý chlap*. Som pracovitý, nikdy som nebol opitý, nemám to rád. Ktorá žena by však vydržala s manželom, ktorý je každý deň od rána do noci v montérkach, a keď príde víkend, ide koncertovať...

[13] Ja – priznávam sa – som po dvoch koktailoch oveľa *lepší chlap* ako inokedy – vtipnejší, pohotovejší, láskavejší, geniálnejší. A ušľachtilejší, morálne.

[14] Jánošík. Lepšieho historického spojenca by Fico hľadal len ťažko. Tak trochu zbojník, ale so širokým srdcom. Kradol síce len pre seba a svoje frajerky, ale ľud doteraz verí, že si išiel krpce zodrať, aby pánom bral a chudobným dával. No a hlavne to bol Slovák a *dobrý chlap*.

[15] Nikdy si nezaložil rodinu a tak s ňou býva v jednom domčeku. „Je to *dobrý chlap*. Aj mi pomôže, pokosí, dreva nanosí. Poslúcha, pokiaľ si nevypije. Vtedy sa z neho stáva celkom iný človek," obhajuje syna 83-ročná starenka.

[16] Mohol by mu povedať, poznám vás, Karasík, pišťavý krikľúň, ale ste *dobrý chlap*, ste bojovník a obetavý pracovník, ale vedel, že nič by nemohlo byť smiešnejšie pre nich aj preňho samého.

[17] Bez nás by Janko neuzrel svetlo sveta, nie veru. A otec, aký tvrdý, ale *dobrý chlap* bol jeho otec! Pílil a rúbal stromy, furmanil, ba aj na pltiach hengoval.

[18] „Veď máte muža. Ujček je *dobrý chlap*. A ešte je k svetu. Ja si ho vážim. On jediný sa neodťahoval od môjho otca.

[19] „Bol to *dobrý chlap*, nikdy neodmietol pomôcť, teraz to my musíme vrátiť jeho deťom," hovoria bývalí kolegovia, hasiča a záchranára, ktorý tragicky zahynul pri dopravnej nehode
[20] Bol to *dobrý chlap*. Vždy počúvol rozkaz.
[21] Prudko sa otočil. Hodil pohľad plný nepokoja na zem a hundral: – Javorec bol *dobrý chlap*. Dobrý. Krvou a dušou oddaný našej veci a takých je na poľane veľa...
[22] Tajomník i riaditeľ vyzerali *dobrí chlapi*, takých Fero uznával. Najmä riaditeľ sa mu pozdával, nebol namyslený ako ten v ich dedine.
[23] Maťo súhlasne žmurkol. *Dobrý chlap*, keď nechce nič zadarmo.
[24] Vravievalo sa, že *dobrý chlap*, hospodár, nemal ovládať len sedem remesiel, ale dvakrát toľko. Muži plietli košíky, opálky, zväzovali brezové metly...

- Silný, mohutný, urastený

[25] ... kým sme sa bili s Nemcami v dolinách, bolo nás neúrekom, ale keď nás vytlačili do hôr, zostalo nás dvanásť... – Ak je v každej rokline a na každej poľane dvanásť *dobrých chlapov*, vydržíme aj do konca vojny!
[26] Kúsok od Mlynian, asi tak ďaleko, čo by *dobrý chlap* kameňom dohodil, je botanická záhrada, ktorej hovoria arborétum.
[27] Vystrašený ušiel a Hraško medzitým pekne rúče odviedol voly. Keď prišiel do hory k zbojníkom, začali ho chváliť, že je hodný chlap. On povedal: „To verím. Ale *dobrý chlap* sem, *dobrý chlap* tam, veď ma ten žart mohol stáť život..."
[28] Mladík sa ponosoval: „Škrtil ma a bil." Starký ho tešil: „Nič ti nebude! *Dobrý chlap* sa vylíže aj z horších rán!"
[29] „Veď viem, ako by som nevedel? Aj tu vidím, po doline sa driape družstvo, čoraz vyššie sa driape, už *dobrý chlap* aj skalou dohodí, tak je blízko.
[30] Daj mi dvoch *dobrých chlapov* a ešte v túto hodinu ti unesieme milú.
[31] Potom odopol ohnutý, zlatými plieškami vybíjaný roh, naplnil medovinou a ponúkol kniežaťu. Akurátna miera pre *dobrého chlapa*, – pochvaľoval si Svätopluk, prechádzajúc palcom po zlatých ozdobách.

[32] Prv sa zdala, akoby nevedela do troch napočítať, a teraz ti už zastane *dobrého chlapa*, – povedali o nej prvé gazdiné v dedine...
[33] Obaja sa vydávajú za poľných kapitánov. Majú oddiel *dobrých chlapov*. Keď nie všetci, tak aspoň Matej Koza, Štefan Holub, Martin Macák a Gašpar Krekoška sú určite zbojníci.
[34] *Dobrý chlap*, silák, vrece múky vyhodil na plece ako slamku.
[35] Vytasil šabľu a stínal zaradom dračie hlavy ako makovice. Tá dvadsiata štvrtá hlava však začala prosiť: „Odpusť mi, Vintalko. Predsa si len lepší chlap ako ja a moji bratia!" Vintalko bol nielen *dobrý chlap*, ale mal aj láskavé srdce, nuž pokládol drakovi hlavy nazad a každá mu hneď prirástla, akoby ju nebol nikdy zoťal.

- Sexuálne aktívny

[36] Kde máš oči? Tá ešte dlho bude v najlepších rokoch. Nezabúdaj, že aj *najlepší chlapi* môžu len do suasantnef, ale každá žena až do smrti.
[37] Kebi si ból jak *dobrí chlap* namísťe, mohla bi si s ťebu zažit zaisťe. Ňemosela bi sem g vojsku choďiťí, ked si scem já trošičičku zažiťí.
[38] Vieš, čo ma najviac prekvapilo... no však vieš, s tými vojakmi? Že taká pekná a veselá žena ako pani mäsiarová si so žiadnym vojakom nezačala... – Musí mať *dobrého chlapa*, načo by hľadala inde...
[39] Vavrinec bol do vysokého veku *dobrý chlap*, lebo o pätnásť rokov mladšia Grékyňa rodila jedného syna za druhým.

- Rád pije, znesie veľa alkoholu

[40] Podľa farby a vône sa zdá, že pijú čistý rum. Nie ešte dlho, lebo fľaša je ledva načatá. Po každom pohárik ich strasie, ale iba byľku ako *dobrých chlapov*.
[41] U nás sa za *dobrého chlapa* považuje taký, ktorý pije viac ako treba.

- Typický predstaviteľ skupiny

[42] Aj muži boli iní – voňali ako muži. Veď ako sa hovorí, *dobrý chlap* musí byť cítiť na sto honov...

Lexéma *dobrý* v spojení s lexémou *chlap* má tieto významy: spĺňajúci mravné normy, odborné, pracovné i spoločenské požiadavky, lás-

kavý, milý, užitočný, osožný, silný (komponenty lexikálneho významu uvedené v slovníku), mohutný, urastený, sexuálne aktívny, chlap, ktorý rád pije a znesie veľa alkoholu, typický chlap – nositeľ typických vlastností (socializované komponenty lexikálneho významu).

Prieskum kolokácie *dobrý chlap* v Slovenskom národnom korpuse ilustruje jej sociálnu senzitívnosť, ktorá vychádza z u nás dlhodobo stabilizovaného pohlavno-rodového systému. Sonda ukázala, že niektoré socializované významové komponenty sa vyskytujú vo výrazne menšej miere ako iné. Napríklad spojenie *dobrý chlap* v súvislosti s jeho typickou charakteristikou zameranou na pach (Aj muži boli iní – voňali ako muži. Veď ako sa hovorí, *dobrý chlap* musí byť cítiť na sto honov...) je najmenej používané zo všetkých socializovaných významových komponentov. Nevieme síce určiť, či toto spojenie bolo v minulosti rovnako frekventované ako spojenie *dobrý chlap* vo význame silný, mocný, urastený chlap, ale za jeho súčasným nízkym výskytom nepochybne stoja aj zmeny v sociálnom konštruovaní predstáv starostlivosti o mužské telo.

Pozrime sa na kolokácie *dobrá žena*. Ich význam ilustrujú tieto dva príklady: [43] Bola to veľmi *dobrá žena*. Nie pekná, naopak bola škaredá, ale v jej tele pobývala šľachetná duša; [44] Vybral si mu *dobrú ženu*, je mladá, bohatá a navyše krásna.

Zistené významové okruhy sa prekrývajú s významom uvedeným v slovníku (významy 1, 2, 5, 8, KSSJ). Lexéma *dobrá* vyjadruje význam poriadna, statočná, čestná žena, spĺňajúca požiadavky na ženu v danej spoločnosti, je milá a užitočná. Odlišnosť nie je vo význame adjektíva, ale nadradeného substantíva, ktoré označuje *ženu* ako príslušníčku ženského rodu alebo *ženu* ako manželku. V niektorých kontextoch sa tieto významy prelínajú, prípadne nie je zreteľne vyjadrené, či ide o význam manželka alebo žena vo všeobecnosti. Uvádzame niekoľko príkladov kolokácie *dobrá žena* (Slovenský národný korpus, verzia prim-9.0-public-sane).

- Žena ako príslušníčka ženského rodu

[45] Caterina, tvoja matka, je *dobrá žena*... — Chodili spolu do školy. Sedeli v tom istom rade. Caterina bola vždy poriadna. Má ju rada. Je zbožná, tichá, úctivá, čestná.

[46] „Darina je *dobrá žena* a starostlivá manželka," vyslovil pomaly, „ale mrzí ma, že nechcela ďalšie dieťa, máme len jedného syna."
[47] Nora je veľmi *dobrá žena*, dobrosrdečná, má rada ľudí, ktorí sú úprimní a povedia, čo si myslia. Denne sme spolu v kontakte, vždy mám u nej dvere otvorené, aj ona u mňa."
[48] „Veru, je to rozťahané a neveselé," pomyslel som si, keď tá *dobrá žena* šla dolu privítať doktora, nie je to príbeh na rozveselenie.

- Žena ako manželka

[49] Presviedčal ma, že ona bude *dobrá žena*, že mi bude variť, starať sa o mňa.
[50] Vybral si mu *dobrú ženu*, je mladá, bohatá a navyše krásna.
[51] Kto dostal *dobrú ženu*, ten sa dostáva k bohatstvu, ona je pomocnicou aj stĺpom, o ktorý sa pokojne (opiera).
[52] Manželstvo s *dobrou ženou* je ako prístav v búrke; manželstvo so zlou ženou je ako búrka v prístave.
[53] „Keby si ma len viac ľúbila, keby si aspoň vedela navariť normálnu večeru." Vyčítajú obeti: „Nevieš byť *dobrou ženou*. Prečo nemôžeš byť ku mne milšia?"
[54] Keby jej to umožnili, strávila by aj celý deň čítaním a snívaním. A každý rozumný nápadník by došiel k záveru, že by z nej nebola *dobrá žena*, čo sa týka vedenia domácnosti, pretože to si vyžadovalo pozornosť a sústredenosť.
[55] Je to dobrý chlapec, verím, že si nájde aj *dobrú ženu*.
[56] Doma mu chutí všetko, čo mu jeho *dobrá žena* navarí.
[57] Aký sen sa vám v živote splnil: krásne deti, *dobrá žena*.
[58] Namojdušu, z tej by bola *dobrá žena*. Zaváhal pri chôdzi. Po prvý raz uvažoval o Mary ako o manželke.

- Žena ako príslušníčka ženského rodu a/alebo ako manželka

[59] Každá *dobrá žena* sa usiluje mužovi ulahodiť, keď ho má rada.
[60] Mariena Krákoreje, o ktorej je dnes reč, je *dobrá žena*. Poslušná a veru ničoho zlého by človek na ňu povedať nemohol.
[61] Navyše podľa MacIvera je Laurie hotová svätica, *dobrá žena* v starodávnom zmysle slova, ako povedal.
[62] Katie, táto tolerantná *dobrá žena*, matka, lekárka, bytosť, ktorá re-

cykluje odpadky, súcití s bezdomovcami i hladujúcimi v treťom svete a volí laubouristov, sa zrazu ocitá v pozícii, keď ona je tá zlá.

[63] Chladné skaly ako *dobrá žena* vždy si nechajú dačo na potom.

[64] Role na Veľkých Lúkach predal, rodičovský dom nechal sestre a presťahoval sa do dediny, k *dobrej žene* Krásnovesňanke.

[65] Na okamih jej tvár stmavla, keď si spomenula na posmešky okoloidúcich, triumfálne pohľady takzvaných *dobrých žien* a odpad, ktorý na ňu hádzali, až sa jej zlepili vlasy a upchali nosné dierky.

[66] Veľmi *dobrá žena* to bola. Nikdy sa nesťažovala, aj keď bola veľmi chorá. Keď prišla z dialýzy zobrala tašku, išla nakúpiť, uvarila, išla po deti do školy.

- Žena ako sexuálne aktívna manželka

[67] Evan sa raz Sydney zdôveril, že v manželskej posteli *lepšiu ženu* ešte nemal. Dokazovala to aj – pravdaže, ťažko overiteľná – skutočnosť, že za tých sedem rokov Evan Kitty ani raz nebol neverný.

Záver

Pri porovnaní významu lexémy *dobrý* a *dobrá* zisťujeme, že jej význam je pestrejší pri kolokácii s lexémou *chlap* oproti kolokácii s lexémou *žena*. Tento jav môže dokumentovať relatívne jednoznačné nároky, ktoré kladie spoločnosť na ženu a/alebo manželku a pestrejšie pozitívne hodnotiace atribúty spojené s mužom. Kontextová senzitívnosť lexém pomenúvajúcich osoby alebo kolokácie s týmito lexémami sa môžu prostredníctvom pragmatického výskumu konkrétnych rečových prejavov stať jedným z indikátorov zmien prebiehajúcich v pohlavno-rodovom systéme spoločnosti a môžu tiež tento systém charakterizovať. Jazykový materiál predstavený v tomto texte síce zmeny nedemonštruje, ale reprezentuje isté subtílne významové odchýlky spojené s pohlavno-rodovým systémom.[6]

[6] Text vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 1/0472/20 *Xenizmy v nemeckých a slovenských komunikátoch.*

Literatúra

DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava : Veda, 2009.

DOLNÍK, Juraj: *Jazyk v pragmatike*, Bratislava : Veda, 2018.

Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava : Veda, 2003. Dostupné na: http://slovniky.juls.savba.sk/?d=kssj4.

Slovenský národný korpus – verzia prim-9.0-public-vyv. Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2020. Dostupné na: www.bonito.korpus.sk.

URBANCOVÁ, Lujza: *Socializovaný význam lexém označujúcich osoby*. In: *Studia Academica Slovaca 48*. Ed. Jana Pekarovičová a Miloslav Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 251 – 261.

URBANCOVÁ, Lujza: *Socializovaná zložka lexikálneho významu oslovenia žien a mužov*. Inskrypcje, 8, 2008, č. 2 (15), s. 69 – 76.

Slovenskí spisovatelia a ich dialóg s Talianskom v medzivojnovom období

Martin Vašš

Abstract

Slovak writers and their dialogue with Italy in the interwar period

This article illustrates how an intercultural dialogue with Italy was carried out to a significant degree by several Slovak writers in the interwar period. Research was carried out using a representative sample of Slovak writers – Milan Thomka Mitrovský, Ján Hrušovský, Ladislav Nádaši Jégé, and Valentín Beniak – who are believed to have been most intensively engaged in this dialogue at that time. The driving forces behind this dialogue were trips and stays in Italy which served as sources of inspiration. The experiences and stimuli gained from these experiences resulted in literary works that were inspired by the Italian environment. In order to provide a more complete picture of the intercultural dialogue between Slovak writers and Italy, the article focuses on the correlation between visits to Italy by the Slovak writers and their literary works that have Italian themes.

Keywords: Slovak writers, Italy, intercultural dialogue, inspiration, interwar period

Taliansko pútalo pozornosť európskych umelcov niekoľko posledných storočí vďaka mimoriadne bohatej kombinácii podnetov. Vďaka svojim antickým pamiatkam predstavovalo krajinu kultúrnej pamäti Európy. Umelci ho rovnako vnímali ako krajinu umenia s nezabudnuteľnými epochami renesancie a baroka. Pre operných spevákov a hudobníkov bolo Taliansko kolískou opery. Fascinovalo však tiež ako krajina s obdivuhodnou stredomorskou prírodou a úchvatnými vidieckymi i mest-

skými panorámami a stavbami. Nezanedbateľným zdrojom inšpirácie bol aj taliansky ľud so špecifickými vlastnosťami a fyziognómiou.

V predkladanom príspevku chceme zdokumentovať, ako prebiehal interkultúrny dialóg s Talianskom u viacerých slovenských spisovateľov v medzivojnovom období (Milan Thomka Mitrovský, Ján Hrušovský, Ladislav Nádaši Jégé a Valentín Beniak). Hnacími motormi tohto dialógu boli pobyty v Taliansku (resp. cesty po Taliansku), ktoré sa stávali rezervoármi inšpirácie. Výsledkom získaných skúseností a stimulov boli literárne diela inšpirované talianskym prostredím. Za účelom ucelenejšieho obrazu interkultúrneho dialógu slovenských spisovateľov s Talianskom v medzivojnovom období sa preto zameriavame na súvzťažnosť ich talianskych ciest a literárnych diel s talianskou tematikou.

Milan Thomka Mitrovský: hľadajúci intelektuál a Taliansko

Maliar a spisovateľ Milan Thomka Mitrovský (1875 – 1943) bol celoživotným obdivovateľom klasickej maľby, a preto nie je náhoda, že už v rokoch 1898 – 1901 strávil študijný pobyt v Taliansku, najmä vo Florencii.[1] K Mitrovského rozhodnutiu stráviť študijný pobyt vo Florencii výraznou mierou prispel český maliar Emanuel Zamrazil, ktorý ho presviedčal, že staré umenie možno najlepšie spoznať priamo a neuspokojiť sa len s reprodukciami a prednáškami.[2] Uvedený pobyt nemal význam len pre jeho smerovanie vo výtvarnej činnosti, keďže svoje zážitky a dojmy z pobytu vo Florencii sa s odstupom času rozhodol spracovať v autobiograficky ladenej novele *Pani Helène*, ktorú spolu s ďalšími prózami s talianskou tematikou vydal v roku 1930. V tejto súvislosti je zaujímavé, že ako píšuci maliar získal za túto zbierku próz

[1] Turčianska galéria v Martine, Slovenská výtvarná moderna v Turci (stála expozícia), Milan Mitrovský, list Milana Mitrovského rodičom z Florencie zo dňa 29. októbra 1899.

[2] VYSKUPOVÁ, Martina: *Milan Thomka Mitrovský (1875 – 1943).* Martin : Turčianska galéria v Martine, 2012, s. 10.

československú štátnu cenu za literatúru. Mitrovský pritom pristupoval k úlohe spisovateľa s pokorou, svoju literárnu činnosť považoval za produkt pravidelného skorého vstávania a s tým spojeného ranného písania.[3]

Novelu *Pani Helène* písal až v medzivojnovom období podľa svojich spomienok, pričom po jej dopísaní náhodne objavil svoje zápisky z pobytu vo Florencii. Pri ich porovnaní dospel k záveru, že spamäti napísaná novela ponúka objektívnejší obraz ako zápisky, ktoré písal ešte ako mladý a málo skúsený adept výtvarného umenia. Dôsledný autobiografický prístup pri písaní tejto novely ilustruje aj skutočnosť, že v nej vstupuje postava majstra „Z", ktorým bol český maliar Emanuel Zamrazil. Po vydaní zbierky dokonca z jeho strany čelil pokusom o žalobu za ubližovanie na cti.[4]

Novela *Pani Helène* teda vznikla na základe Mitrovského spomienok na pobyt vo Florencii a začína ju vzývaním Talianska ako túžby „skrehnutých duší severu". Vyzdvihuje pri tom, aké mal šťastie, keď v septembri 1899 dorazil vlakom do Florencie, kde ho medzi seba prijala priateľská a národnostne pestrá spoločnosť zväčša výtvarných umelcov. V tejto bohémsky naladenej spoločnosti sa cítil príjemne a rýchlo do nej zapadol. Zásadný zlom v novele nastáva, keď sa v blízkosti uvedenej skupiny začala objavovať 21-ročná rozvedená poľská barónka s krstným menom Helène.[5] Onedlho sa stala ich ženskou múzou a Mitrovského vzťah k pani Helène bol natoľko silný, že sa mu jej obraz prekrýval s obrazom Florencie.[6] Mitrovský s odstupom času v novele skonštatoval, že pani Helène začala okolo seba zoskupovať umelcov výlučne zo svojej lásky k umeniu, no tí nedokázali odolávať jej pôvabu.[7]

---

[3] Členmi pražskej poroty, ktorá rozhodla o udelení štátnej ceny za literatúru M. Th. Mitrovskému, boli aj Pavel Bujnák a Hana Gregorová (Elán, 1, 1930, č. 2, s. 5).

[4] MITROVSKÝ, Thomka Milan: *Pretože som ranostajom*. Elán, 1, 1930, č. 3, s. 6.

[5] Mitrovský taktne neuvádza jej priezvisko.

[6] Mitrovský v tejto súvislosti konštatuje: „*... Florencia a pani Helène stopili sa mi v jeden pochop...*" In: MITROVSKÝ, Thomka Milan: *Pani Helène*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1932, s. 29.

[7] Mitrovský na margo pani Helène v novele okrem iného uviedol: „*Každého, kto prišiel z nás za veľkým umením do Itálie, ona svojim rýdzim talentom a apoštolovaním,*

Za kľúčové motivické línie tejto najvýznamnejšej Mitrovského novely s talianskou tematikou môžeme považovať jeho romanticky ladenú lásku k pani Helène a „honbu za krásami" Florencie. Mitrovský bol totiž okrem kurzov na akadémii každodenným návštevníkom florentských múzeí a obdivovateľom krásy florentských ulíc, palácov, zámkov, kostolov, námestí a záhrad. Počas večerov sa zúčastňoval spoločných vychádzok za mesto a pokiaľ nebolo náhodou priaznivé počasie, tak trávieval večery v internacionálne ladenej Centrálnej kaviarni na Piazza Vitorio Emanuelle. V čase, keď Mitrovský písal riadky venované tejto kaviarni, vedel, že už zanikla. V kontrapozícii voči spomínanej kaviarni vystupuje v Mitrovského novele florentský dóm Santa Maria del Fiore, v ktorom autor nachádzal pocit stability, útočisko pred ruchom ulíc a spirituálne podmienený nadhľad nad bežnými životnými starosťami. Milan Mitrovský v tejto súvislosti uviedol, že katedrály zohrávali pri jeho návštevách miest vždy dôležitú úlohu.[8]

Počas svojho trojročného talianskeho pobytu na prelome storočí sa Mitrovský mal možnosť dostatočne oboznámiť s duchom a dielami talianskej renesancie. Naučil sa aj kopírovať diela starých majstrov. Ako sám uviedol, až v Taliansku sa prepracoval k umeleckému pochopeniu života.[9] Počas tohto pobytu sa mu podarilo navštíviť aj Benátky a do Florencie sa v neskoršom období vrátil ešte trikrát.[10]

Okrem novely *Pani Helène* sú súčasťou rovnomennej zbierky aj kratšie prózy s talianskou tematikou, ktoré vznikli na základe Mitrovského skúseností s Talianskom v medzivojnovom období. V 20. rokoch 20. storočia sa totiž Mitrovský vracal do Talianska, no tentoraz ako účastník katolíckych pútí po rôznych talianskych mestách. Častým organizátorom týchto pútí bol moravský slovakofil a katolícky kňaz Alois Kolísek. Mitrovský sa v roku 1926 spolu s maliarom Andrejom Ko-

plným zápalu, okúzlila a pripútala k svojmu kruhu, ale u mužských toto rýdze umelecké opojenie netrvalo dlho: každý skoro zamenil v nej vestálku umenia za bohyňu lásky a každý napokon hľadal v nej len ženskú..." Tamže, s. 21.

[8] Tamže, s. 48.

[9] VYSKUPOVÁ, Martina: *Milan Thomka Mitrovský (1875 – 1943).* Martin : Turčianska galéria v Martine, 2012, s. 10.

[10] Tamže, s. 51.

väčikom zúčastnil cesty do Talianska v rámci púte, ktorú organizoval práve A. Kolísek. Počas tejto cesty navštívil Benátky, Assisi, Florenciu, Rím, Veronu a Padovu.[11] V máji 1927 Mitrovský získal opätovnú príležitosť navštíviť milované Taliansko v rámci františkánskej púte. Podľa jeho vlastného vyjadrenia mal obrovskú chuť občerstviť si svoje dojmy a v ideálnom prípade plánoval každoročné pobyty v Taliansku, kde by sa mohol „trochu scivilizovať".[12]

Počas náboženských pútí sa Mitrovský nepohyboval po talianskych mestách len v polohe umelca, ktorý obdivoval taliansky rezervoár klasického umenia, ale súčasne ako pokorný pútnik, ktorého priťahovali stopy po dávnych obdobiach kresťanstva. Uvedená skutočnosť sa premietla aj v jeho literárnej činnosti, keď napísal tri krátke prózy (*Sopra Minerva*, *Amore Sacro* a *Cyntia*), ku ktorým ho motivovali prehliadky talianskeho mesta Assisi. V črte *Sopra Minerva* Mitrovský reflektuje svoju fascináciu kontrastnou symbiózou starého pohanského chrámu *Sopra Minerva* v Assisi s neskoršou úpravou na kresťanský chrám *Santa Maria sopra Minerva*. Možnosť pozorovať tento fenomén z terasy blízkej kaviarne vníma ako príjemné intermezzo počas neustáleho kolotoča prehliadok sakrálnych pamiatok a relikvií.[13]

V próze *Amore Sacro* sa orientuje na osobnosti sv. Františka z Assisi a sv. Kláry z Assisi, pretože ho zaujala romanticky ladená legenda o ich vzájomnej nenaplnenej, preduchovnelej a dokonca až mystickej láske. Vzťah sv. Františka k sv. Kláre prirovnal k vzťahu génia a ženskej múzy, podobne ako v prípade Dante Alighieriho a Beatrice alebo Francesca Petrarcu a Laury.[14]

O skutočnosti, že Mitrovského na meste Assisi okúzľovala kombinácia antických stôp a odkazu sv. Františka, svedčí aj próza *Cyntia*. Mitrovský v nej vzdáva hold sv. Františkovi, pričom vyjadruje ľútosť,

[11] Slovenská národná knižnica – Literárny archív (SNK – LA), o. f. 153 (Alexyovci), sign. 153 AM 12, s. 44.

[12] Archív výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie (AVU SNG), o. f. Peter Július Kern, sign. 13 A 71. List M. T. Mitrovského P. J. Kernovi z 18. marca 1927.

[13] MITROVSKÝ, Thomka Milan: *Sopra Minerva*. In: MITROVSKÝ, Milan Thomka: *Pani Helène*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1932, s. 59 – 61.

[14] Tamže, s. 62 – 67.

že tejto osobnosti sa dovtedy na Slovensku nevenovala výraznejšia pozornosť, a jedným dychom upozorňuje na antickú Cyntiu, ktorá sa preslávila vďaka svojmu spevu. Samotné mesto Assisi pritom na Mitrovského pôsobilo stiesňujúco kvôli absolútnej dominancii nahrubo otesaného kameňa v jeho architektonických pamiatkach.[15] Trvalé stopy však v ňom zanechali antické pamiatky spolu so stredovekými pamiatkami a legendami, ktoré boli spojené s postavou sv. Františka z Assisi.

Ján Hrušovský a jeho fascinácia Talianskom v 20. rokoch

Ján Hrušovský (1892 – 1975) mal dve príležitosti stráviť v Taliansku dlhší čas. Prvou skúsenosťou s Talianskom bola služba v rakúsko-uhorskej armáde v oblasti Južného Tirolska a Isonza, kde slúžil v rakúskom pluku č. 59. Zo zážitkov z talianskeho frontu Hrušovský čerpal vo svojej medzivojnovej prozaickej tvorbe, či už to boli poviedky z rokov 1923 – 1925 ako napríklad *Mamma mia!* alebo *Zážitok vo vzduchu*, novela *Muž s protézou* (1925), či román *Peter Pavel na prahu nového sveta* (1928). Z historického hľadiska majú uvedené Hrušovského literárne texty veľkú výpovednú hodnotu a dajú sa použiť ako legitímny historický prameň z hľadiska verných opisov prostredia a historických reálií talianskeho frontu.

Druhou a neporovnateľne príjemnejšou príležitosťou bol Hrušovského ročný študijný pobyt v Taliansku počas rokov 1920 – 1921, ktorý strávil ako tlačový pridelenec na československom veľvyslanectve v Ríme. Hrušovského skúsenosti z talianskeho pobytu mali významný vplyv na jeho literárnu tvorbu. Ján Hrušovský predstavuje v slovenskej literatúre 20. rokov spisovateľa, ktorý sa ako jeden z mála rozhodol svoje príbehy nevsadiť do slovenských miest alebo dedín, ale do exotického talianskeho prostredia, ktorým sa nechal očariť počas svojho ročného študijného pobytu v Taliansku. Súdobý kritik Ján Igor Hamaliar preto Hrušovskému vyčítal, že neberie sujety zo slovenské-

[15] Tamže, s. 80 – 81, 96.

ho prostredia, čo mylne pripisoval jeho namyslenosti voči domácemu prostrediu.[16]

Hrušovskému neučaril len Rím, ale aj malebný ostrov Capri v Neapolskom zálive, na ktorom mal možnosť absolvovať kratší pobyt. Spomienky na Capri mu utkveli hlboko v pamäti a stali sa materiálom na ďalšie literárne spracovanie v novelách (*Krásny Antonio*, *Môj priateľ Mario*) a v spomienkovom texte *Zo zážitkov na ostrove*, ktorý s odstupom niekoľkých desaťročí publikoval v memoároch *Umelci a bohémi* (1963).[17] Hrušovský počas svojho pobytu na Capri býval vo vile Pompeiane, pričom jeho susedom bol taliansky spisovateľ Nino Salvaneschi, ktorý bol súčasne vášnivým cestovateľom. Okrem okúzľujúcej scenérie Capri tam spoznal viacero zaujímavých osobností z umeleckej sféry a rád tam počúval historky o Maximovi Gorkom, ktorý tam žil niekoľko rokov. Hrušovský si prezrel hotel *Pagano* a vilu, v ktorých Gorkij býval. Pri počúvaní príbehov o Maximovi Gorkom ho zaujala aj postava starého rybára Nicolina, ktorý zvykol sedávať výtvarníkom ako model.[18] Konkrétne dojmy a zážitky z Talianska boli pre Hrušovského natoľko stimulujúce, že ich považoval za hodné literárneho spracovania.

Stali sa súčasťou zbierky ôsmich prozaických textov (noviel a poviedok) z talianskeho prostredia, ktoré Hrušovský vydal v roku 1923 pod názvom titulnej novely *Pompiliova Madonna*.[19] Prózy *Pompiliova Madonna*, *Tanečnica* a *Un soldo, signore...* sa odohrávajú priamo v prostredí Ríma, kde Hrušovský pôsobil počas svojho pobytu ako novinár a poznal ho tak najdôvernejšie. Dej novely *Pompiliova Madonna* Hrušovský vsadil do prostredia známej rímskej baziliky Santa Maria Maggiore, pričom ústrednou postavou je beznohý žobrák Pompilio, ktorý sedáva na schodoch bočného vchodu katedrály a bytostne túži vstúpiť do baziliky za účelom získania uzdravenia od Madony – patrónky

[16] HAMALIAR, Ján Igor: *Ján Hrušovský: Zmok a iné poviedky.* Dostupné na: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/ 1765/Hamaliar_Kriticke-torzo/13.

[17] HRUŠOVSKÝ, Ján: *Umelci a bohémi*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1963, s. 172 – 179.

[18] Tamže, s. 173 – 176.

[19] HRUŠOVSKÝ, Ján: *Pompiliova Madonna*. *Novely*. Bratislava : Slovenská kníhtlačiareň v Bratislave, 1923.

chrámu.[20] Hrušovský tu pred čitateľa postavil modernistický kontrast medzi vznešenou a majestátnou bazilikou (krása) a beznohým páchnucim žobrákom (škaredosť).

Hlavnou hrdinkou prózy *Tanečnica* je Vilma, tanečnica rímskeho *City baru* na Piazza Venezia, ktorá tragicky zomiera nešťastným pádom počas svojho tanečného vystúpenia.[21] Hrušovský aj tu pracuje s princípom kontrastu medzi mladou, útlou a až detsky pôsobiacou tanečnicou a zmyselným a podnapitým publikom.[22] Hrušovskému sa súčasne podarilo svojimi opismi vystihnúť spoločenskú atmosféru rímskeho baru na začiatku 20. rokov. Sociálne motívy môžeme nájsť aj v próze *Un soldo, signore...*, v rámci ktorej Hrušovský reflektuje biedny život obyvateľov rímskej chudobnej štvrte Trastavere. Neostáva však len na povrchu, ale usiluje sa aj o priblíženie psychologického prežívania svojich postáv. Hlavnou postavou prózy je čistič topánok Domenico, ktorý je svojským pozorovateľom ľudskej duše: hodnotenie ženského charakteru totiž odvodzuje od výšky podpätku na topánkach. Hrušovský súčasne poukazuje na absenciu zamračených tvárí napriek chudobe, čo pripisuje hojivým účinkom talianskeho slnka.[23]

Dej prózy *Prípad Fra Jacoma* je vsadený do kláštora v blízkosti Rocca di Papa na Albánskych vrchoch. Osobitnou kategóriou sú prózy vsadené do prímorského prostredia: *Žralok* (ostrov Procida), *Psia revolta* (ostrov Trivento), *Krásny Antonio* a *Môj priateľ Mario* (ostrov Capri). Poviedka *Žralok* je z literárneho hľadiska zaujímavá tým, že žralok, ktorý na začiatku textu vystupuje ako motor (predmet) rozprávania, sa v závere stáva pointou príbehu.[24] V próze *Môj priateľ Mario* Hrušovský na jednej strane v postave Maria Bacciolettiho ponúka obraz talianskeho spisovateľského estéta-dandyho, čo však môže súčasne predstavovať ironickú narážku na Gašparovu a Hrušovského rodiacu sa zlatú bohému. Hrušovský sa totiž ironicky zmieňuje prostredníc-

[20] Tamže, s. 5 – 7.

[21] Tamže, s. 37 – 43.

[22] Tamže, s. 40.

[23] Tamže, s. 48, 50.

[24] HORVÁTH, Tomáš: *Ján Hrušovský a modernizmus*. Bratislava : Slovak Academic Press, 2008, s. 123.

tvom postavy Maria o zvyku slávnych spisovateľov nosiť na Capri karafiát v gombíkovej dierke: „ – *My básnici a spisovatelia – vysvetľoval – sme celkom zvláštnymi tvormi. Nás nemožno posudzovať obvyklým merítkom, nepodliehame všeobecne uznaným zákonom. Vymykáme sa obyčajnému rámcu, tvoríme osobitnú kastu a už svojim zovňajškom sa musíme rozlišovať od ostatných priemerných ľudí. Preto majú karafiáty svoj zvláštny význam.*“[25]

V zbierke *Dolorosa* sa vyskytujú aj poviedky napísané v štýle dobrodružných (resp. hrôzostrašných) príbehov, v čom Tomáš Horváth vidí anticipáciu neskoršieho Hrušovského zblíženia sa so žánrom historického románu.[26] Tie však nie sú vsadené do talianskeho prostredia. Ťažiskovou poviedkou s talianskou tematikou je preto *Dolorosa*. Hrušovský tu zobrazuje kontrast askézy a sexuálneho pudu (resp. dualizmus duchovného a telesného princípu) na postave osemnásťročnej mníšky Dolorosy. Poviedka vykazuje aj umelecké momenty, ktoré môžeme vidieť na zaľúbení sa Dolorosy do reprodukcie Tizianovho *Spasiteľa*.[27] V druhej poviedke s talianskou tematikou *Zážitok vo vzduchu* sa Hrušovský už len vracia k svojim zážitkom z talianskeho frontu v roku 1917. Zbierka *Dolorosa* tak už nepredstavuje kompaktný súbor próz s talianskou tematikou, ako to bolo v prípade zbierky *Pompiliova Madonna*. Je to však pochopiteľné, keď vezmeme do úvahy skutočnosť, že Hrušovský prózy zo zbierky *Pompiliova Madonna* písal bezprostredne po návrate zo svojho talianskeho pobytu.

Ladislav Nádaši Jégé a jeho „rinascimento“ v 20. rokoch

Spisovateľ Ladislav Nádaši Jégé (1866 – 1940) sa nezaujímal len o slovenskú históriu, ktorú spracoval v rôznych literárnych prácach, ale značnú pozornosť venoval aj histórii iných národov. Osobitné miesto

[25] HRUŠOVSKÝ, Ján: *Môj priateľ Mario*. In: HRUŠOVSKÝ, Ján: *Pompiliova Madonna*. *Novely*. Bratislava : Slovenská kníhtlačiareň v Bratislave, 1923, s. 115.

[26] Tamže, s. 103.

[27] HRUŠOVSKÝ, Ján: *Dolorosa*. In: HRUŠOVSKÝ, Ján: *Dolorosa*. Bratislava : Sväz slovenského študentstva, 1925, s. 8.

v tomto smere patrí jeho sústredenému záujmu o taliansku renesanciu, pri štúdiu ktorej nadobudol pozoruhodné vedomosti. Zaradil sa tak do plejády svetových spisovateľov, ktorých fascinovalo obdobie a pamiatky talianskej renesancie.[28] Jégé predstavoval v kontexte slovenských spisovateľov a ich dialógu s Talianskom špecifický prípad, pretože materiál s talianskou tematikou začal literárne spracovávať ešte pred vytúženou talianskou cestou v roku 1929.[29] Uvedená talianska cesta však mala rozhodujúci význam pre vznik zbierky prevažne historických noviel *Itália* (1931). Jégé plánoval podniknúť cestu do Talianska už v roku 1925, na čo chcel použiť prostriedky v rámci štátnej ceny za literatúru, ktorú v danom roku získal, no po daňových odvodoch mu zostala natoľko smiešna suma, že plánovanú cestu do Talianska musel na niekoľko rokov odložiť.[30] Finančné prostriedky, ktoré získal v roku 1928 z československej štátnej ceny za román *Svätopluk*, však už postačovali na to, aby mohol začať s plánovaním cesty do Talianska. Jégé sa tam vybral so svojím synom Mikulášom v nasledujúcom roku. Uvedená cesta znamenala súčasne výrazné vybočenie z jeho prakticky nemenného každodenného spôsobu života.[31]

---

[28] GREGOREC, Ján: *Dielo L. N. Jégého. Prehľad a charakter.* Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1957, s. 151.

[29] PETRÍK, Vladimír: *Poznámky*. In JÉGÉ, Ladislav Nádaši: *Človek a literatúra. Spisy VIII.* Bratislava : Tatran, 1983, s. 331. Ján Gregorec vo svojej literárnohistorickej monografii o Jégém uviedol rok 1928 ako rok, počas ktorého absolvoval Jégé taliansku cestu. Prikláňame sa k roku 1929 (podobne ako Vladimír Petrík), keďže to potvrdzuje aj datovanie listu L. N. Jégého synovi Mikulášovi Nádašimu z 8. mája 1929, v ktorom stručne bilancuje čerstvé vnemy z Talianska. Porovnaj: JÉGÉ, Ladislav Nádaši: *Človek a literatúra. Spisy VIII.* Bratislava : Tatran, 1983, s. 286; GREGOREC, Ján: *Dielo L. N. Jégého. Prehľad a charakter*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1957, s. 151.

[30] L. N. Jégé uvedenú skutočnosť reflektoval v liste Jaroslavovi Vlčkovi z 30. októbra 1925: „*Uveríš mi, že ma Vaše hodnotenie viac teší ako tie peniaze? Už i preto, že mi ich berňák* (daňový úrad, pozn. M. V.) *prekvapujúcim spôsobom prv odobral, než by som bol mal príležitosť čo i len začať stavať nejaký poveterný* (vzdušný, pozn. M. V.) *zámok (cesta do Talianska).*“ In: JÉGÉ, Ladislav Nádaši: *Človek a literatúra. Spisy VIII.* Bratislava : Tatran, 1983, s. 276.

[31] GREGOREC, Ján: *Dielo L. N. Jégého. Prehľad a charakter*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1957, s. 157.

Keď v máji 1929 bilancoval výsledky svojej talianskej cesty, dospel k zisteniu, že po priamych skúsenostiach s Talianskom sa v ňom len umocnila túžba za touto krásnou krajinou a jej pamiatkami. Pokiaľ by mu to umožňovala finančná situácia, určite by sa tam rád vrátil: „*Nebol by som myslel, že tak budem túžiť za Itáliou ani za frajerkou...*“[32] Prostredníctvom talianskej cesty si ešte upevnil svoje bohaté znalosti o období talianskej renesancie a získal ďalší materiál na literárne spracovanie. Výsledkom spracovania tematiky z talianskeho prostredia bola zbierka šiestich noviel *Itália*, ktorú Jégé vydal v roku 1931. Zbierka sa skladá zo štyroch vyslovene historických noviel (*Annalena*, *V čom je radosť života?*, *Pán biskup a východ slnca* a *Mariella Lucardi*) a dvoch noviel z autorovej prítomnosti (*Biela labuť* a *Gemma Docci*).[33]

Vstupnú novelu *Annalena* napísal ešte v roku 1927 len na základe svojich knižných znalostí. Dej vsadil do prostredia Florencie polovice 15. storočia, keď vrcholil zápas o moc medzi rodinami Medici a Capponi. Prvky humoresky naopak nesie novela *Pán biskup a východ slnca*, v ktorej reflektuje inklináciu biskupa ku kráse mladej mlynárskej dcéry Lisotte napriek jeho kňazskému stavu. Ľudo Zúbek v súdobej recenzii na stránkach časopisu *Elán* skonštatoval, že táto novela práve vďaka bocacciovskej rozpustilosti predstavuje „korenie“ celej zbierky.[34] K obľúbenému obdobiu talianskej renesancie sa vracia v historických novelách *V čom je radosť života?* a *Mariella Lucardi*, v ktorých sa odráža autorova hlboká znalosť talianskej renesancie a múdrosť daného obdobia.

Pri novelách *Biela labuť* a *Gemma Docci* síce rovnako využil svoje znalosti o renesančnom Taliansku, no sujet ukotvil vo svojej prítomnosti. Novela *Biela labuť* obsahuje viaceré autobiografické prvky (hlavnou postavou je slovenský lekár na mesačnej ceste po Taliansku) a autorove postrehy z cesty po Taliansku. Jégé tu predstavuje Taliansko

[32] JÉGÉ, Ladislav Nádaši: *Človek a literatúra. Spisy VIII.* Bratislava : Tatran, 1983, s. 287.

[33] JÉGÉ, Ladislav Nádaši: *Itália*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1931.

[34] Elán, 2, 1931 – 1932, č. 6, s. 5. Ľudo Zúbek tu vstupuje pod často používaným pseudonymom Vl. Malina.

ako „európsky raj“ a kultivovanú krajinu, ktorú dával do kontrastu so svojou vlasťou.[35] Jégé nechal pri rozoberaní pamiatok a krás Benátok a Florencie defilovať svoje vedomosti z obdobia talianskej renesancie. V tejto súvislosti je zaujímavé, že pri opisoch umeleckých pamiatok obidvoch miest v novele mocnejším dojmom vyznieva Florencia.[36] Je preto pravdepodobné, že aj na samotného Jégého počas jeho talianskej cesty viac zapôsobila Florencia než Benátky. V novele *Gemma Docci*, ktorá predstavuje príbeh z moderného Talianska, Jégé vykresľuje tragický osud profesorky, ženy a matky *Gemmy Docci* a súčasne približuje duchovnú krízu dvoch manželov z intelektuálneho prostredia.[37] Dej novely sa odohráva vo viacerých talianskych mestách (Janov, Verona, Rím a Benátky) a nechýbajú v ňom alúzie na renesančné obdobie.

Dobová i neskoršia kritika prijímala zbierku *Itália* rozporuplne. Ľudo Zúbek v roku vydania zbierky na jednej strane pripustil, že Jégému sa podarilo oživiť atmosféru renesančného Talianska, no nepodarilo sa mu vytvoriť charaktery. Uvedenú zbierku noviel však vítal ako knihu pre pobavenie.[38] Ján Marták vyzdvihol skutočnosť, že sa Jégému podarilo vniesť do slovenskej literatúry kus talianskeho umeleckého sveta, histórie, a novely *Biela labuť* a *Gemma Docci* označil za intelektuálne čítanie.[39] František Votruba postrehol, že Jégému sa s talianskym materiálom pracuje pohodlnejšie, no odklon od domáceho materiálu vníma ako ujmu na úkor originálnosti a hĺbky záverov, ktoré týmto dielom priniesol.[40] No a napokon podľa Kornela Földváriho sú Jégého talianske novely naplnené renesančnou múdrosťou, pričom zaregistroval, že Jégé v nich k historickému materiálu pristupoval menej polemicky, ako to bolo v prípade jeho historických próz zo slovenskej

[35] JÉGÉ, Ladislav Nádaši: *Biela labuť*. In: JÉGÉ, Ladislav Nádaši: *Itália*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1931, s. 11, 14.

[36] Tamže, s. 49, 51 – 52, 54, 56.

[37] GREGOREC, Ján: *Dielo L. N. Jégého. Prehľad a charakter*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1957, s. 154.

[38] Elán, 2, 1931 – 1932, č. 6, s. 5.

[39] MARTÁK, Ján: *Dr. Ladislav Nádaši-Jégé*. In: *Jégé v kritike a spomienkach*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959, s. 98.

[40] VOTRUBA, František: *Jégé a jeho Adam Šangala.* Tamže, s. 110.

histórie. Földvári rovnako vyzdvihol Jégého rozhľad, vďaka ktorému ho označil za jedného z najpovolanejších slovenských autorov, ktorí by mali reprezentovať slovenskú literatúru vo svete.[41]

Valentín Beniak a ozveny talianskej cesty z roku 1931

Talianska inšpirácia neobišla ani básnika Valentína Beniaka (1894 – 1973), ktorý pred absolvovaním cesty pôsobil ako notár v Chynoranoch. Ako básnik sa na svojom periférnom pôsobisku cítil zabudnuto. Preto je pochopiteľné, že s radosťou využil možnosť podniknúť cestu do Talianska v máji 1931. Trojtýždňová Beniakova cesta po Talianska bola výrazným stimulačným faktorom jeho tvorby a priamym inšpiračným zdrojom jeho básnických zbierok *Ozveny krokov* (1931) a *Kráľovská reťaz* (1933).[42] Z Beniakovho cestovného denníka jednoznačne vyplýva, že hlavnou motiváciou talianskej cesty bolo hľadanie inšpirácie pre ďalšie umelecké smerovanie.[43] Denníkové zápisky z cesty po Taliansku súčasne obsahujú viaceré koncepty básní, ktoré sa stali súčasťou jeho zbierky *Ozveny krokov* v cykle *Fresky* a zbierky *Kráľovská reťaz* v rámci cyklu *Rímske intermezzo*.[44] V prípade týchto „talianskych" básní tak dochádzalo k priamemu interkultúrnemu dialógu.

Práve cykly *Fresky* a *Rímske intermezzo* sa oproti predchádzajúcej básnikovej tvorbe, ktorá sa vyznačovala symbolizmom a deskriptívnym realizmom, vyznačovali viacerými inovatívnymi prístupmi, me-

[41] FÖLDVÁRI, Kornel: *Jégého historické polemiky.* Tamže, s. 171.

[42] V literárnohistorickej monografii Jána Gregorca *Básnický svet Valentína Beniaka* sa Beniakova cesta po Taliansku nesprávne datuje do troch týždňov v máji roku 1929, čo je v rozpore s datovaním Beniakovho cestovného denníka, kde figuruje máj 1931. GREGOREC, Ján: *Básnický svet Valentína Beniaka*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1970, s. 64, 194.

[43] Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine (ďalej LA – SNK), fond 131 (Valentín Beniak), Sign. 131 A H 13, Zápisky (denník) z cesty v Taliansku, r. 1931.

[44] Tamže; GREGOREC, Ján: *Básnický svet Valentína Beniaka*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1970, s. 37.

dzi ktorými dominovali prvky poetizmu, postupy montáže a experiment.[45] Koncept básne *Na cestu* zo začiatku cestovného denníka („*Nuž, / sám odišiel som preč, / už meriam cestu svetom, / zhodil som život z pliec, / tŕnie kvetom. / Viem, vrátim sa raz späť, / ten svet už bude iný*“) Beniak neskôr prepracoval a umiestnil na koniec cyklu *Fresky* v rámci zbierky *Ozveny krokov*.[46]

Prvým cieľom Beniakovej cesty po Taliansku boli Benátky, kam pricestoval 9. mája 1931. Pri ceste vlakom do Benátok ho natoľko uchvátila okolitá krajina, že napísal báseň *Lombardia*, ktorú zaradil do cyklu *Fresky*.[47] Ráno 10. mája 1931 už obdivoval krásu benátskeho kanála Grande a vychutnával si pešiu cestu do kostola sv. Mojžiša. Večer ho uchvátil pohľad na námestie sv. Marka, čo bol podľa neho „*najkrásnejší obraz sveta*“.[48] V Beniakovom básnickom vedomí taktiež rezonovali benátske mosty, gondoly, vypočutá serenáda a nočný pohľad na more. V tomto kontexte je trochu prekvapujúce, že vo svojej básni *Pred odchodom z Venezie*, ktorá je súčasťou cyklu *Fresky*, denníkové impresie nezakomponoval, no udržal sentimentálny a nostalgický tón, ktorý zaznieval z jeho benátskych poznámok v cestovnom denníku.[49]

Po Benátkach nasledovala 11. mája 1931 Padova, odkiaľ ešte v ten istý deň pricestoval neskoro večer do Ríma, kde sa ubytoval v hoteli *Leonccini* v blízkosti železničnej stanice. Beniak sa takmer počas celej cesty po Taliansku presúval vlakom, čo sa básnicky pretavilo aj do jeho cyklu *Fresky*, kde sa vyskytuje motív cestovania vlakom. Vzhľadom na Beniakovu príslušnosť ku katolíckemu vierovyznaniu sa jeho pobyt v Ríme odvíjal v tradičnom pútnickom duchu. Beniak absolvoval 12.

[45] GREGOREC, Ján: *Básnický svet Valentína Beniaka*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1970, s. 34 – 35.

[46] Tamže; BENIAK, Valentín: *Ozveny krokov*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1931, s. 51.

[47] Tamže, s. 39.

[48] LA – SNK, fond 131 (Valentín Beniak), sign. 131 A H 13, Zápisky (denník) z cesty v Taliansku, r. 1931.

[49] BENIAK, Valentín: *Ozveny krokov*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1931, s. 45; LA – SNK, fond 131 (Valentín Beniak), sign. 131 A H 13, Zápisky (denník) z cesty v Taliansku, r. 1931.

mája 1931 audienciu u pápeža, na ktorej ho tlačili nové topánky. Navyše ho rozčarovalo, že nie všetci mali na audiencii čierny oblek tak ako on.[50] Na druhý deň ráno navyše trpel bolesťou hlavy. Beniak strávil v Ríme takmer plné štyri dni.

Počas 13. mája 1931 si pozrel rímske katakomby a potom nasledovala prehliadka baziliky sv. Pavla. Beniakovi išlo v každom talianskom meste o získanie čo najväčšieho počtu vnemov, ktoré potom chcel umelecky využiť. Na druhý deň si prezrel Lateránsku baziliku a zúčastnil sa výletu elektrickým vlakom, ktorý zakončil konzumáciou ustríc. Beniak v Ríme absolvoval aj pápežovu slávnostnú omšu.[51] Keďže už bol na audiencii u pápeža, využil zvyšok dňa na prehliadku antických pamiatok, ktoré ho inšpirovali k napísaniu básne *Forum Romanum*.[52]

Beniakove prechádzky Rímom sa stali inšpiračným zdrojom pre napísanie básní, ktoré takmer všetky publikoval v cykle *Rímske intermezzo* v zbierke *Kráľovská reťaz*. Návšteva Vatikánu a baziliky sv. Petra ho inšpirovala k napísaniu básne *San Pietro*, ktorá otvára cyklus básní *Rímske intermezzo*.[53] Poetická montáž výrazne zaznieva z Beniakovej básne *Potulky Rímom*, kde sa mieša antická minulosť so súčasnými výjavmi („*...Caesar umrel, však slečna z apartmánu / má koralové ústa... Ó, Phoebus Apollo, / kdeže sú tvoje jasné strely? / ...na Piazza del Popolo / vulgárna hudba divo vreští*“[54]). Beniaka mimoriadne intenzívne uchvátila krása rímskych pamiatok. Fontáne di Trevi dokonca venoval samostatnú báseň *Fontana Trevi*.[55] Pobyt v Ríme a prehliadka antických pamiatok Beniaka inšpirovali ešte k napísaniu básne *Smrť básnika Neróna*, v rámci ktorej reflektoval smrť cisára Neróna, ktorý tu vystupuje v pozícií básnika, pričom báseň je celá napísaná v prvej osobe

[50] LA – SNK, fond 131 (Valentín Beniak), sign. 131 A H 13, Zápisky (denník) z cesty v Taliansku, r. 1931.

[51] Tamže.

[52] BENIAK, Valentín: *Ozveny krokov*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1931, s. 49.

[53] BENIAK, Valentín: *Poézia I*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2000, s. 87.

[54] Tamže, s. 88 – 89.

[55] Tamže, s. 90.

(„*...Až skvitli ruže zla / – klinčeky do uzla – / a légie kým spali, múzy ma v Olymp vzali*“[56]).

Večer 15. mája 1931 pokračoval vo svojej ceste, keď z Ríma odcestoval do Neapolu, kam prišiel nadránom 16. mája. Nočná jazda vysvieteným Neapolom ho fascinovala. Ubytoval sa v hoteli *Washington*, kde mal izbu s balkónom, ktorý mu ponúkal výhľad na more. Po krátkom spánku bol Beniak hore už skoro ráno a kochal sa pohľadom na more. Po raňajkách absolvoval poznávaciu jazdu autokarom po meste a okolí, v rámci ktorej navštívil neapolské kostoly a Pompeje.[57]

Napriek tomu, že v Neapole a jeho okolí strávil iba jeden deň, načerpal tam množstvo básnickej inšpirácie. V básni *Neapol*, ktorú umiestnil do cyklu *Fresky* v zbierke *Ozveny krokov*, sa miešajú historické motívy („*Ó, mesto Vulkána,/ ó, mesto Poseidona...*“) so súčasnými básnikovými vnemami („*Od prístavu vlažný vánok veje, na mori tisíc lodí táborí...*“).[58] V cykle *Fresky* sa nachádza ešte jedna báseň, ktorá bola inšpirovaná básnikovým pobytom v Neapole. Báseň *Smrť modistky v Neapoli* však vybočuje svojou tematikou, pretože je venovaná reflexii fiktívneho tragického osudu modistky v Neapole. Beniak v závere básne dáva do kontrastu smrť modistky a pokračovanie životného kolobehu prírody a iných mladých žien v Neapole („*... pretože modistku fy Singer & Comp. / zavolala smrť lesným rohom, / zem ostáva čiernou, / more zeleným, / nebo modré / a devy dorastajúce / na čierno slnko opáli*“[59]).

Pri svojich cestách po Taliansku si Beniak pozorne všímal aj výjavy z každodenného života a tie, ktoré ho zaujali, pretavil do básne. Báseň *Dievča z prístavnej krčmy*, ktorá sa nachádza v cykle *Rímske intermezzo* v zbierke *Kráľovská reťaz*, je vyjadrením básnikovho odmietavého, no zároveň súcitného postoja k drsnému životu deklasovaných živlov, ktoré sa schádzajú v prístavných krčmách. Ako pôsobivý hlavný motív básne si vybral tragický osud mladej prostitútky, ktorá v prístavnej krč-

[56] Tamže, s. 92.

[57] LA – SNK, fond 131 (Valentín Beniak), sign. 131 A H 13, Zápisky (denník) z cesty v Taliansku, r. 1931.

[58] BENIAK, Valentín: *Ozveny krokov.* Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1931, s. 41 – 42.

[59] Tamže, s. 43 – 44.

me musí ponúkať svoje telo drsným námorníkom. Básnik sa tu snaží empaticky vcítiť do jej prežívania bez moralizátorských tendencií, pričom sa snaží vykresliť tragiku jej osudu na kontraste medzi jej túžbou po úprimnej láske a drsnou realitou („*Mrazia ma tance a bitky, / matrózi, v divom objatí vašom, / život je špinavý, plytký, / je bumerangom: uspávačom... / Snívam sen lapenej mušly; / peregrín, za noci hluchej, / kam by sme my dvaja ušli, / nemám už sukničky suchej...*“[60]). Beniakova návšteva Pompejí bola inšpiračným východiskom pre báseň *Neznámy piktor z Pompejí*, ktorú umiestnil do cyklu *Rímske intermezzo* v rámci zbierky *Kráľovská reťaz*. Báseň je nostalgickým prepojením skazy Pompejí s anticipáciou smrti básnikovho subjektu.[61] Podobne ladená je tiež báseň *U Filippi na stráži* z cyklu *Rímske intermezzo*.[62]

Večer 16. mája 1931 Beniak odcestoval z Neapola naspäť do Ríma, kde prenocoval v hoteli. Ráno 17. mája navštívil kostol Santa Maria Maggiore, čo ho neskôr inšpirovalo k napísaniu básne *Spoveď v Santa Maria Maggiore*, neskôr publikovanej v rámci cyklu *Rímske intermezzo*.[63] Beniak v tejto básni na motíve opakujúcej sa spovede rôznych osobnostných prototypov chcel predostrieť svoju víziu bolesti zo života, ktorá bola podľa neho všeobecná. Hlavnou a opakujúcou sa sentenciou básne je zvolanie „*bolí ma život tento!*“.[64] V tomto bode sa približuje k životnej filozofii Miguela de Unamuna, ktorú prezentoval vo svojej známej knihe *Tragický pocit života v ľuďoch a národoch* (1913).[65]

Ešte 17. mája 1931 sa Beniak presunul z Ríma do Assisi, kde prenocoval a 18. mája si prezrel tamojšiu baziliku a Porciunkulu.[66] Návšteva

[60] BENIAK, Valentín: *Poézia I*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2000, s. 94.

[61] Tamže, s. 93.

[62] Tamže, s. 95.

[63] LA – SNK, fond 131 (Valentín Beniak), sign. 131 A H 13, Zápisky (denník) z cesty v Taliansku, r. 1931.; BENIAK, Valentín: *Poézia I*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2000, s. 91.

[64] Tamže, s. 91.

[65] Kniha vyšla tiež v slovenskom vydaní: UNAMUNO, Miguel de: *Tragický pocit života v ľuďoch a národoch*. Bratislava : Ars Stigmy, 1992.

[66] LA – SNK, fond 131 (Valentín Beniak), sign. 131 A H 13, Zápisky (denník) z cesty v Taliansku, r. 1931.

Assisi ho inšpirovala k napísaniu rovnomennej básne *Assisi*, ktorá tvorí súčasť cyklu *Fresky* v zbierke *Ozveny krokov*. V básni porovnáva život sv. Františka z Assisi so svojím nehodným životom („*Ja neviem kázať rybám, / ni v tŕne mrzké hodiť svoje telo, / podľahnem ľudským slabostiam a chybám, / ba často sa mi pokušenia chcelo.*“).[67] Beniak 18. mája opustil Assisi a vydal sa na cestu do Florencie, kde prišiel nadránom 19. mája.

Vo Florencii sa ubytoval v hoteli *Stella d`Italia*. Ráno 19. mája začal prehliadku Florencie, v rámci ktorej navštívil obrazáreň a kláštor dominikánov. Najsilnejší estetický dojem naňho urobil Frà Angelico.[68] Nie je preto náhoda, že mu venoval samostatnú báseň *Frà Angelico* v cykle *Fresky*.[69] Pobyt vo Florencii ho inšpiroval aj k napísaniu poeticky hravej básne *Stoprvá rozprávka Boccaccia* (cyklus *Fresky*). Básni dominuje montáž minulosti a súčasnosti a výrazná hravosť („*Vo Fiesole postretli sme farára, / na pleciach niesol vidlice / a bol to Neptun a išiel seno hrabať, / more pohanské mu dalo výpoveď...*“).[70] Poeticky hravou je aj báseň *Krátky sen vo Firenze* z rovnomenného cyklu, kde sa básnik pri pití vína abbacata a počúvaní muziky pohráva s predstavou zblíženia s pekným talianskym dievčaťom („*...kebys' prisadla blíž, / boli by sme jak dve usmiate deti, / ja by ti ukázal svoj pútnický kríž / a požehnali by ma tvoji svätí. / Džavot by sa rinul z tvojich pier / a ja by sa v ňom sťa modrý vták kúpal...*“[71]). Útržkovitými zápismi z Florencie sa cestovný denník Valentína Beniaka končí. Stihol si doň ešte zapísať bez udania miesta a času, že sa zúčastnil predstavenia Verdiho opery *Traviata*, ktoré označil ako „krásne“.[72] Je preto veľmi pravdepodobné,

[67] BENIAK, Valentín: *Ozveny krokov*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1931, s. 38.

[68] LA – SNK, fond 131 (Valentín Beniak), sign. 131 A H 13, Zápisky (denník) z cesty v Taliansku, r. 1931.

[69] BENIAK, Valentín: *Ozveny krokov*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1931, s. 36 – 37.

[70] Tamže, s. 40.

[71] BENIAK, Valentín: *Ozveny krokov*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1931, s. 48.

[72] LA – SNK, fond 131 (Valentín Beniak), sign. 131 A H 13, Zápisky (denník) z cesty v Taliansku, r. 1931.

že uvedená návšteva predstavenia Verdiho opery *Traviata* ho motivovala k napísaniu básne *Operný motív*, ktorú umiestnil do básnického cyklu *Rímske intermezzo*.[73]

Beniak napísal ešte dve básne inšpirované cestou po Taliansku, ktoré boli publikované v cykle *Fresky* v zbierke *Ozveny krokov*. Báseň *Capri* sa vyznačuje uplatnením prístupu poetistickej montáže a vyjadrením básnikovho smútku prostredníctvom paralely medzi dažďom a slzami básnického subjektu („*Tma padla na skaly, / na mori večer stlieva; / veslár, zaduj do píšťaly / z olivového dreva... / Dlho som jaksi v daždi stál / s tvárou na severnú stranu, / v očiach som kvapku dažďa mal, / jak more horkú a slanú*“[74]). Báseň *Ostia* patrí k tým básňam, ktorých koncepty sa nachádzali priamo v Beniakovom cestovnom denníku. Nesie sa tiež v duchu smútku a citového nenaplnenia („*... a predsa nič sa nestalo, v tvár Vašu, signorina, / márne som hľadel zasnený, videl som karmín / a rúž...*“[75]).

Beniakove básne z cyklov *Fresky* a *Rímske intermezzo* predstavujú mozaiky rozličných motívov, ktoré čerpal z talianskej histórie i súčasnosti, z výtvarného umenia, náboženskej sféry i z oblasti každodenného, všedného života. Je v nich tiež veľká dávka tvorivej fantázie, esprit, hra, no aj empíria.[76] Beniak sa v 30. rokoch k talianskej tematike vrátil ešte v zbierke *Poštový holub (*1936) v spoločensko-politicky aktuálnej básni *Adis Abeba*, v ktorej reflektoval talianske ťaženie do Etiópie.[77]

---

[73] BENIAK, Valentín: *Poézia I*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2000, s. 99.

[74] BENIAK, Valentín: *Ozveny krokov*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1931, s. 35.

[75] Tamže, s. 47.

[76] GREGOREC, Ján: *Básnický svet Valentína Beniaka.* Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1970, s. 38.

[77] ŠUŠA, Ivan: *Talianska literatúra v slovenskom prekladovo-recepčnom kontexte po roku 1989*. Banská Bystrica : Belianum, 2017, s. 5.

Štúdia je publikačným výstupom projektu VEGA 1/0139/21 *Slovenský intelektuál na križovatke tradície a moderny.*

Literatúra a pramene

Archív výtvarného umenia Slovenskej národnej galérie, o. f. Peter Július Kern, sign. 13 A 71. List M. T. Mitrovského P. J. Kernovi z 18. marca 1927.

BENIAK, Valentín: *Ozveny krokov*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1931.

BENIAK, Valentín: *Poézia I*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2000.

Elán, 1, 1930 – 1931, č. 2, s. 5.

Elán, 2, 1931 – 1932, č. 6, s. 5.

FÖLDVÁRI, Kornel: *Jégého historické polemiky*. In: *Jégé v kritike a spomienkach.* Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959, s. 171.

GREGOREC, Ján: *Básnický svet Valentína Beniaka*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1970.

GREGOREC, Ján: *Dielo L. N. Jégého. Prehľad a charakter*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1957.

HAMALIAR, Ján Igor: *Ján Hrušovský: Zmok a iné poviedky*. Dostupné na: https://zlatyfond. sme.sk/dielo/1765/Hamaliar_Kriticke-torzo/13.

HORVÁTH, Tomáš: *Ján Hrušovský a modernizmus*. Bratislava : Slovak Academic Press, 2008.

HRUŠOVSKÝ, Ján: *Dolorosa*. Bratislava : Sväz slovenského študenstva, 1925.

HRUŠOVSKÝ, Ján: *Pompiliova Madonna*. *Novely*. Bratislava : Slovenské kníhkupectvo, 1923.

HRUŠOVSKÝ, Ján: *Umelci a bohémi*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1963.

JÉGÉ, Ladislav Nádaši: *Človek a literatúra. Spisy VIII*. Bratislava : Tatran, 1983.

JÉGÉ, Ladislav Nádaši: *Itália*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1931.

Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, fond 131 (Valentín Beniak), Sign. 131 A H 13, Zápisky (denník) z cesty v Taliansku, r. 1931.

MARTÁK, Ján: *Dr. Ladislav Nádaši-Jégé*. In: *Jégé v kritike a spomienkach.* Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959, s. 98.

MITROVSKÝ, Thomka Milan: *Pani Helène*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1932.

MITROVSKÝ, Thomka Milan: *Pretože som ranostajom*. Elán, 1, 1930, č. 3, s. 6.

PETRÍK, Vladimír: *Poznámky*. In: JÉGÉ, Ladislav Nádaši: *Človek a literatúra. Spisy VIII.* Bratislava : Tatran, 1983, s. 331.

Slovenská národná knižnica – Literárny archív, o. f. 153 (Alexyovci), sign. 153 AM 12.

ŠUŠA, Ivan: *Talianska literatúra v slovenskom prekladovo-recepčnom kontexte po roku 1989*. Banská Bystrica : Belianum, 2017.

Turčianska galéria v Martine, Slovenská výtvarná moderna v Turci, Milan Mitrovský, list Milana Mitrovského rodičom z Florencie zo dňa 29. októbra 1899.

UNAMUNO, Miguel de: *Tragický pocit života v ľuďoch a národoch*. Bratislava : Ars Stigmy, 1992.

VOTRUBA, František: *Jégé a jeho Adam Šangala.* In: *Jégé v kritike a spomienkach.* Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959, s. 110.

VYSKUPOVÁ, Martina: *Milan Thomka Mitrovský (1875-1943).* Martin: Turčianska galéria v Martine, 2012.

Od Slováka ku kresťanovi – posun nacionalistickej rétoriky politických strán v Slovenskej republike

Aneta Világi

Abstract

From "Slovak" to "Christian": the shift in the nationalist rhetoric of political parties in Slovakia

Twenty-eight years have passed since Slovakia gained independence, and it would seem that its political system has come of age and that its youthful indiscretions are a thing of the past. While nationalist political movements are understandable and are a part of the atmosphere when a new state is forming, their existence within the framework of established statehood is less secure. In other words, the mobilizing power of nationalist political parties and politicians in the absence of a threat to statehood tends to wane as issues relating to the state's very existence give way to standard problems associated with the socio-economic direction of politics and other pressing issues. In the case of Slovakia, nationalist political forces enjoyed an initial prominence in the 1990s before experiencing a noticeable decline. Recently, however, there has been a resurgence of nationalist rhetoric in Slovak politics. As opposed to the rhetoric of the 1990s, which was built on ethno-nationalism, the current nationalist rhetoric emphasizes cultural traditionalism. While in the 1990s it was typical to define Slovak citizens with an emphasis on their ethnic (i.e. Slovak) origin, current nationalist political rhetoric seeks to emphasize their cultural uniqueness, which is based on the acknowledgement and protection of traditions and traditional Christian values, particularly in relation to the decadent "West" and multiculturalism.

Keywords: nationalism, ethno-nationalism, multiculturalism, traditional values, political parties

Úvod

Tradične bola pre nacionalizmus ako ideológiu charakteristická kľúčová črta – právo národa ako kolektívnej entity na suverenitu, pričom táto entita bola spojená s ideálom (historickej) etnickej komunity.[1] Záujmom jednotlivca mala byť spolupatričnosť k tejto komunite zomknutej na základe zdieľania spoločných hodnôt, kultúry a tradícií. Nacionalistickí politici teda tradične zdôrazňovali posilňovanie a ochranu etnicky postavenej národnej identity, čo sa politicky mohlo prejaviť vo viacerých oblastiach, počnúc školstvom cez kultúru až po štátoprávne usporiadanie. Pri mobilizácii voličov využívali najmä politickú víziu presadenia alebo ochrany svojbytnosti daného národa a jeho zvrchované právo spravovať územie, ktoré mu historicky „patrilo". S. Stroschein[2] však koncept nacionalizmu rozširuje, keď tvrdí, že ho nemožno vnímať len ako čistú ideológiu, ale môže byť využívaný politikmi aj ako stratégia, ktorá k mobilizácii voličov využíva špecifické rétorické praktiky. V tomto texte sa budem venovať zmenám v mobilizačnej rétorike politických strán, ktoré stavali/stavajú na nacionalistickej tradícii. Nacionalizmus teda do analýzy vstupuje aj ako ideológia a aj v širšom chápaní ako mobilizačná stratégia.

Nacionalistickí politici historicky presadzovali zhodu medzi štátom (teritoriálne vytýčeným) a (štátotvorným) národom. Aj keď sa na prvý pohľad môže zdať, že ide o ideológiu, ktorá našla uplatnenie najmä pri vzniku národných štátov (prelom 18. a 19. storočia) a jej dominancia skončila porážkou nacizmu v druhej svetovej vojne, nie je to celkom tak. Nacionalizmus sa prejavil v plnej sile aj neskôr, pri rozpade Sovietskeho zväzu či Juhoslávie. Dodnes zohráva úlohu pri politických štiepeniach v Španielsku (otázka Baskicka, Katalánska) či vo Veľkej Británii (Severné Írsko, Škótsko). Nacionalizmus a aj v kombináciách s inými ideológiami má teda svoje politické uplatnenie dodnes a cie-

[1] BEN-ISRAEL, Hedva: *Rethinking Nationalism and Sovereignty.* Journal of International Affairs, 45, 1992, č. 2, s. 367 – 397.

[2] STROSCHEIN, Sherrill*: Populism, Nationalism, and Party Politics.* Nationalities Papers 47, 2019, č. 6, s. 923 – 935.

ľom tejto štúdie je poukázať na posun, ktorý nacionalistickí politici dosiahli v cielení mobilizačnej rétoriky v poslednom období.

Budem sa snažiť na príklade slovenských politických strán dokázať, že posun nacionalistických mobilizačných apelov nastal smerom od potreby chrániť svojbytnosť slovenského národa k ochrane tradičných kresťanských hodnôt, ktoré sú prezentované ako esenciálny základ slovenskej národnej identity. Tento posun so sebou zároveň nesie aj zmenu v identifikácii nepriateľa/hrozby národa, kde iredentizmus a historický revizionizmus bol nahradený multikulturalizmom a liberalizmom (často označovaným ako „dekadencia hodnôt").

V tejto štúdii budem na podporu svojej argumentácie využívať sekundárnu odbornú literatúru a analýzu programových dokumentov parlamentných politických strán, ktoré odborná verejnosť označila za nacionalistické. V parlamentných voľbách do Národnej rady Slovenskej republiky bolo od jej vzniku v roku 1993 zvolených 22 rôznych politických subjektov. Z nich trom pripisujú politickí vedci prvky nacionalistickej ideológie alebo politickú mobilizáciu založenú na nacionalizme. Ide konkrétne o politické strany: Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS), Slovenská národná strana (SNS)[3] a Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko (ĽSNS)[4]. Dve zoskupenia reprezentujúce maďarskú menšinu boli zložené aj z politických skupín, ktoré presadzovali maďarský etnický nacio-

[3] Nacionalistickú ideológiu HZDS a SNS pripisuje napr. HAUGHTON, Tim: *HZDS: The Ideology, Organisation and Support Base of Slovakia's Most Successful Party*. Europe-Asia Studies, 53, 2001, č. 5, s. 745 – 769; KOPEČEK, Lubomír: *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*. Brno : CDK, 2006; RYBÁŘ, Marek: *Old Parties and New: Changing Patterns of Party Politics in Slovakia*. In: JUNGERSTAM-MULDERS, Susanne (ed.): *Post-Communist EU Member States*. Routledge, 2006, s. 147 – 176; UČEŇ, Peter: *Parties, Populism, and Anti-Establishment Politics in East Central Europe*. SAIS Review of International Affairs, 27, 2007, č. 1, s. 49 – 62.

[4] Pozri napr. PAULOVICOVA, Nina: *The far right ĽSNS in Slovakia and its reconstruction of the nation*. Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej 18, 2020, č. 1, s. 177 – 197.

nalizmus,[5] avšak v koalícii boli vyvažované ďalšími ideologickými prúdmi a navonok sa ani Maďarská koalícia (MK) a ani Strana maďarskej koalície (SMK – MPK) počas svojho parlamentného pôsobenia neprejavovali dominantne ako nacionalistický subjekt. Týmto stranám sa preto v analýze nebudem venovať.

V nasledujúcej časti sa stručne pozriem na historické nacionalistické strany na Slovensku, ktoré ilustrujú, že politický nacionalizmus má na tomto území tradíciu. Potom sa budem venovať spôsobu, akým mobilizovali nacionalistické politické strany v novodobej histórii Slovenska, teda po nastolení demokratického režimu.

Nacionalizmus v historickej perspektíve

Nacionalizmus patrí medzi politické ideológie, ktorých základy na našom území možno hľadať už v národnoobrodeneckých hnutiach 19. storočia. Politické zhmotnenie snáh o uznanie svojbytnosti slovenského národa a územnú autonómiu Slovenska bolo po prijatí Memoranda slovenského národa (1861) pretavené do vzniku Slovenskej národnej strany (1871). Nacionalistické hnutie Slovákov však v tom čase čelilo tlaku mocenského centra v Uhorsku, ktoré presadzovalo vlastnú politiku homogenizácie (maďarského) charakteru Uhorska. Tento tlak do zásadnej miery obmedzil vývoj politickej reprezentácie a elít na Slovensku a dokončenie procesu uznania svojbytnosti slovenského národa, a tak po prvej svetovej vojne, keď došlo k vytvoreniu Československa (ČSR), národný program postavený na obhajobe tejto svojbytnosti nestratil na atraktivite. Jeho politický reprezentant – Hlinkova slovenská ľudová strana (HSĽS)[6] – sa stala významným politickým

[5] Najmä politické hnutie Spolužitie – Együttélés. Pozri napr. FIALA, Petr – HERBUT, Ryszard: *Středoevropské systémy politických stran: Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko*. Brno : Masarykova univerzita, 2003; ŠUTAJ, Štefan – ŠUTAJOVÁ, Jana: *Maďarská menšina a vybrané historické a politologické aspekty národnostnej politiky na Slovensku (2004 – 2018)*. Prešov : Universum, 2020.

[6] HSĽS vznikla v dôsledku vnútorného rozkolu v SNS odčlenením tzv. „katolíckeho" krídla.

hráčom v prvej ČSR a bola spolu s oklieštenou Slovenskou národnou stranou (SNS) nositeľom nacionalistickej ideológie v slovenskom straníckom systéme tej doby. Politickým cieľom sa stalo presadenie federalizácie ČSR tak, aby Slovensko získalo vysokú mieru autonómie a jedným z hlavných štiepení straníckeho systému na Slovensku sa už v tomto období stal rozkol medzi centristickými (zachovanie jednotnej republiky) a autonomistickými (federalizácia ČSR) stranami.[7] Politický zápas o autonómiu vyústil aj vďaka externým faktorom v podobe hitlerovského Nemecka do osamostatnenia Slovenska (1939 – 1945) a nastolenia ľudáckeho režimu[8], v ktorom *de facto* HSĽS aj so svojím ideologickým smerovaním zohrávala dominantnú rolu.

Útlm nacionalistickej mobilizácie na Slovensku možno pozorovať až po druhej svetovej vojne, keď v slovenskej časti obnoveného Československa sa s cieľom zbaviť moci HSĽS vyvinul obmedzený stranícky systém pôvodne iba dvoch strán (Komunistickej a Demokratickej) a ani neskoršie rozšírenie o Stranu práce (socialisti) a Stranu slobody (centristi) nevnieslo do politickej súťaže nacionalistické prvky.

Slovensko pre Slovákov

So zmenou režimu v roku 1989 a liberalizáciou straníckej súťaže opäť ožil aj nacionalistický mobilizačný apel. Ten bol reakciou na dlhšie trvajúcu polemiku o tom, či sú Slováci samostatným národom alebo sú súčasťou kultúrne chápaného jednotného československého národa. Rozpory sa prejavili už pri prerokovávaní zmeny názvu štátneho útvaru na prelome rokov 1989 – 1990. Návrh prezidenta Václava Havla vypustiť prívlastok *socialistická* a premenovať krajinu na Československú republiku sa okamžite v slovenskej časti federácie stretol s kritikou. Časť slovenskej politickej elity mu vyčítala nedostatočnú reflexiu fe-

[7] KRAJČOVIČOVÁ, Natália: *Začleňovanie Slovenska do Československej republiky (1918 – 1920)*. In: ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.): *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava : Veda, 2004, s. 57 – 94.

[8] KLIMKO, Jozef: *Tretia ríša a ľudácky režim na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1986.

deratívneho usporiadania dvoch samostatných štátotvorných útvarov – Česka a Slovenska[9]. Politický spor, známy ako „pomlčková vojna" bol v priebehu štyroch mesiacov ukončený kompromisnou dohodou, avšak základy pre politickú mobilizáciu založenú na obrane a boji za svojbytnosť slovenského národa vo federácii boli už pevne položené a politické strany v slovenskej časti federácie na nich politicky stavali. Problém „štátnosti", ktorý bol zdrojom napätých vzťahov v prvom volebnom období po páde komunizmu (1990 – 1992), sa vyriešil až osamostatnením Slovenska v roku 1993.

Nacionalistická rétorika však v politickej súťaži na Slovensku zotrvala aj po osamostatnení sa. Potreba vlastnej štátnosti Slovákov bola nahradená potrebou ochrany územnej celistvosti Slovenska. Vymedzovanie sa voči nepriateľskému „pražskému centralizmu"[10] bolo nahradené „maďarským iredentizmom"[11]. Spor medzi nacionalizmom živenou nevraživosťou voči etnickým Maďarom na Slovensku na jednej strane a občianskou toleranciou a spoluprácou na strane druhej, sa stal podľa V. Krivého jedným z najdôležitejších zdrojov[12] pre sebaidentifikáciu voličov s politickými stranami, ale aj charakteristiku samotných strán.

---

[9] RYCHLÍK, Jan: *Rozpad Československa : Česko-slovenské vztahy 1989 – 1992*. Bratislava : Academic Eletronic Press, 2002.

[10] Pozri napr. stenografickú správu o 23. schôdzi Slovenskej národnej rady (1991). Poslanec SNS Anton Hrnko v nej napríklad obhajuje slovenskú svojbytnosť, pričom hovorí o aj o tom, že „opäť bol Slovensku vnútený pražský centralizmus". Ďalší poslanec (Ivan Cyril) v rámci tej istej schôdze varuje, že „pražský centralizmus bez súhlasu občanov nám šklbe vlasy, trhá zuby, trhá zuby cenovou explóziou".

[11] Pozri napr. OLEJNÍK, Milan: *Vzťahy slovenskej a maďarskej komunity na Slovensku v období prvej ČSR a po roku 1989 – rozdiely a podobnosti.* In: ŠUTAJ, Štefan: *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. Prešov : Universum, 2005.

[12] V. Krivý ako ďalšie dva zdroje uvádza spor o vnímanie komunizmu a liberálno-konzervatívnu os. Bližšie pozri: KRIVÝ, Vladimír: *Prívrženci politických strán na Slovensku: status, identity, deliace línie*. In: GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga –MESEŽNIKOV, Grigorij (eds.): *Vláda strán na Slovensku: skúsenosti a perspektívy*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2004.

Prvé voľby, v ktorých strany mohli osloviť voličov, sa v ére samostatného Slovenska konali v roku 1994. Zo strán využívajúcich nacionalistickú rétoriku sa do parlamentu dostali HZDS so ziskom 36,96 % a SNS s podporou 5,4 % voličských hlasov. Spolu s ľavicovým hnutím Združenie robotníkov Slovenska vytvorili vládnu koalíciu, ktorá sa neslávne zviditeľnila aj vďaka porušovaniu práv menšín, či už politických alebo etnických. V nasledujúcich riadkoch sa budem venovať programovým prioritám týchto strán so zreteľom na spôsob, akým boli formulované nacionalistické požiadavky a mobilizačné apely týchto strán.

SNS šla do volieb 1994 s volebným programom z predchádzajúcich volieb, ktorý bol mierne upravený a doplnený o nové výzvy. V dokumente jednoznačne dominovalo prihlásenie sa strany k podpore samostatnej štátnosti Slovenskej republiky a potreby budovať vlastenectvo – pocit spolupatričnosti všetkých Slovákov a obyvateľov Slovenska. Program upozorňoval nielen na výzvy späté s budovaním vlastnej štátnosti novovzniknutej republiky, ale menoval aj ohrozenia tejto štátnosti, a to konkrétne maďarský iredentizmus a čechoslovakizmus. Strana sa v programe prihlásila aj ku kresťanskému cyrilo-metodskému odkazu, avšak referencie k tradičným konzervatívnym a kresťanským hodnotám boli minimálne v porovnaní s výzvami k budovaniu, obrane a ochrane slovenskej štátnosti, celistvosti územia a národných záujmov[13]. Na základe jednoznačnej prevahy zamerania SNS na otázky posilnenia štátnej suverenity a národnej identity možno stranu SNS z prvej polovice 90. rokov klasifikovať aj ako stranu jednej témy (*single issue party*)[14].

Pokiaľ ide o HZDS, jeho predseda Vladimír Mečiar ešte ako premiér nominovaný VPN sa už od konca roku 1990 úspešne profiloval na téme posilnenia slovenských orgánov v rámci federácie a neskoršej samostatnosti Slovenska. Navyše k tomu pridal aj ostrú kritiku pražského centrizmu. Po jeho odvolaní z premiérskeho postu a založení

[13] SNS: *Volebný program Slovenskej národnej strany* (1994). Tlačená verzia programu. Súkromný archív autorky.

[14] MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská národná strana – analýza volebného programu* (2006). Dostupné na: http://www.infovolby.sk/index.php?base=data/parl/2006/analyzy/1150146613.txt.

nového subjektu HZDS sa nacionalistická rétorika stala dôležitou črtou jeho opozičnej politiky. Vo voľbách však HZDS na rozdiel od dominantne nacionalistickej SNS využívalo na mobilizáciu voličov viacero konfliktných línií, nielen nacionalistickú, a programovo sa účelovo profilovalo ako centristická strana hľadajúca širokospektrálnu podporu voličov. Mečiar síce konštatoval, že v HZDS existujú tri piliere: kresťanský, národný a sociálny,[15] avšak postoj strany v rámci každého piliera ponúkal možnosti voličom identifikovať sa s rôznymi verziami. HZDS sa napríklad často prezentovalo ako štátotvorné hnutie, ktoré sa zaslúžilo o vznik samostatného Slovenska. Túto rétoriku využívalo na získavanie podpory národniarsky cítiacich voličov. Pravdou však bolo, že vo volebnom programe z roku 1992, keď osamostatnenie Slovenska bolo kľúčovou mobilizačnou otázkou, ponúkalo hnutie až päť rôznych alternatív možného usporiadania štátoprávnych vzťahov medzi českou a slovenskou časťou federácie. Podobne sa HZDS vo svojich programových dokumentoch odvolávalo na kresťanské hodnoty a cyrilo-metodskú tradíciu, ale nikdy sa nepostulovalo ako kresťansky konzervatívna strana[16]. Tieto príklady nehovoria o odklone strany od nacionalizmu, len poukazujú na to, že HZDS nacionalistickú rétoriku využívalo účelovo, s ohľadom na cieľovú skupinu voličov, ktorých chcelo práve osloviť. Navyše viac než programové dokumenty hovoria v prípade HZDS konkrétne politické opatrenia, ktoré vláda s dominantným postavením HZDS v období rokov 1994 – 1998 prijala a boli namierené proti záujmom maďarskej národnostnej menšiny[17].

Voľby 1998 predstavovali zlom nielen z pohľadu alternácie politických síl pri moci (koniec „éry Mečiarizmu"), ale aj z pohľadu deeskalácie etnických sporov na Slovensku. Členom novej vládnej koalície

---

[15] LEŠKA, Dušan: *Hlavné etapy formovania systému politických strán na Slovensku po roku 1989*. Sociológia, 45, 2013, č. 1, s. 76; tiež *Program ĽS-HZDS pre voľby do národnej rady 2010*.

[16] Pozri KOPEČEK, Lubomír: *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*. Brno : CDK, 2006, s. 170 – 176.

[17] Pozri napr. MALOVÁ, Darina – VILÁGI, Aneta*: European integration and ethnic minorities: a case study of ethnic Hungarians in Slovakia*. Sociológia, 38, 2006, č. 6, s. 507 – 532.

sa stal subjekt reprezentujúci maďarskú menšinu SMK – MKP a jeho podieľanie sa na moci nielenže neohrozilo štátnosť a územnú integritu Slovenska, ale naopak, SMK – MKP a neskôr Most-Híd sa stali stabilizačnými prvkami v rámci vládnych koalícií počas nesledujúcich volebných období (1998 – 2002, 2002 – 2006, 2010 – 2012 a 2016 – 2020). Napriek pokusom oživiť nacionalistický mobilizačný apel (viď nižšie), jeho možnosti boli až do roku 2016 značne obmedzené a málo účinné. Venujme sa však najprv postupnému útlmu atraktivity nacionalistickej štiepiacej línie.

Po neschopnosti HZDS zostaviť vládu napriek vyhratým voľbám (so ziskom 27 %) v roku 1998 a neskôr aj v roku 2002 (zisk 19,5 %) prešla strana niekoľkými vlnami vnútornej sebareflexie, čoho dôsledkom bolo prerušenie spolupráce a dištancovanie sa od nacionalistickej SNS[18], ako aj zmena profilu strany na „ľudovú" v snahe získať členstvo v Európskej ľudovej strane. SNS čelila vlastným vnútorným problémom, ktoré viedli v roku 2001 k jej štiepeniu (vytvorenie Pravej Slovenskej národnej strany – PSNS), pričom SNS a PSNS ohováraním a osočovaním sa navzájom súťažili v podstate o to, kto autentickejšie prezentuje skutočné národné cítenie. Dôsledkom však bol neúspech oboch subjektov vo voľbách 2002. Čiastočným vysvetlením môže byť aj fakt, že nacionalistická štiepiaca línia bola na ústupe a naopak socioekonomická identifikácia sa prvýkrát (ale nie naposledy) stala dominantnou práve vo voľbách 2002[19].

Za snahu oživiť tradičnú nacionalistickú líniu politického konfliktu možno považovať volebný program strany SNS, ktorá šla do volieb 2006 po štyroch rokoch strávených mimo parlamentu. Do volebného boja vstupovala po znovu zjednotení s PSNS, čo sa následne ukázalo ako správny ťah a pretavilo sa do zisku 11,73 % voličských hlasov. Volebný program z roku 2006 bol obsiahlym dokumentom, v ktorom

[18] KOPEČEK, Lubomír: *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*. Brno : CDK, 2006, s. 201.

[19] Tamže. Pozri tiež RYBÁŘ, Marek: *Medzi štátom a spoločnosťou: Politické strany na Slovensku po roku 1989*. Bratislava : Devín printing house, 2011; LEŠKA, Dušan: *Hlavné etapy formovania systému politických strán na Slovensku po roku 1989*. Sociológia, 45, 2013, č. 1, s. 71 – 88.

strana kriticky a z pohľadu opozície zaujala postoj k aktuálnym problémom fungovania štátu v širokom spektre – od hospodárstva až po zahraničnú politiku. V tomto ohľade vidieť značný programový posun strany (odklon od monotematického zamerania). Z pohľadu nacionalistickej rétoriky bolo možné badať ideologickú orientáciu strany najmä v úvodných častiach textu, v ktorých sa SNS zameriava na potrebu posilnenia demokratického, právneho a *národného* štátu. Podľa J. Marušiaka bola „ochrana zvrchovanosti Slovenska a národnej identity Slovákov ako etnika" kľúčovou ideou celého programu a prejavila sa aj v jeho názve, ktorý mal zároveň plniť funkciu mobilizačného hesla: „Sme Slováci, Slovákom slovenskú vládu."[20] Z hľadiska nacionalistickej rétoriky bola zaujímavá aj časť programu venovaná ochrane ľudských práv a práv národnostných menšín. V tejto časti sa strana hlásila k ich ochrane, avšak kritickým spôsobom pristupovala k realizácii ochrany ľudských práv a menšín v kontexte Slovenska. Obviňovala maďarskú menšinu a jej politickú reprezentáciu (SMK – MKP) z ovládnutia menšinovej politiky na Slovensku a zo „zneužívania práv národnostných menšín" na revíziu výsledkov druhej svetovej vojny. SMK vinila aj zo spolupráce s vládou Maďarska, ktorá podľa SNS účelovo selektovala a prispôsobovala si štandardy ochrany práv národnostných menšín „v prospech spochybňovania hraníc so susednými štátmi"[21]. SNS tak do programu včlenila svoju tradičnú národniarsku rétoriku založenú na potrebe ochrany Slovenska a slovenskosti pred nepriateľom v podobe maďarského iredentizmu. Strana síce vyzdvihovala aj svoj kresťanský charakter a odsudzovala presadzovanie „modelov cudzej kultúry" vtedajšou vládou, avšak na tejto téme nebudovala svoju mobilizačnú kampaň, skôr bola v úzadí, bez hlbšieho rozpracovania.

Po voľbách 2006 sa obidve strany HZDS (vtedy už ĽS-HZDS) aj SNS stali súčasťou vládnej koalície, ktorej však dominovala strana Smer, a aj vďaka jej profilácii došlo k posilneniu a stabilizácii socioe-

[20] MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská národná strana – analýza volebného programu* (2006). Dostupné na: http://www.infovolby.sk/index.php?base=data/parl/2006/analyzy/1150146613.txt.

[21] SNS: *Sme Slováci, Slovákom slovenskú vládu*. (2006). Tlačená verzia programu zo súkromného archívu autorky.

konomickej konfliktnej línie ako určujúcej charakteristiky politického zápasu o voliča na Slovensku. Prejavilo sa to napríklad aj tým, že vo volebnom programe SNS k voľbám 2010 môžeme sledovať, že pre stranu sa stala „primárnou a prioritnou oblasťou v nasledujúcom volebnom období [oblasť] sociálno-ekonomická“[22]. A pre ĽS-HZDS bol „národný pilier v programe ĽS – HZDS zastúpený prostredníctvom pozitívnej vízie rozvoja Slovenskej republiky“[23], ktorý sa prakticky v programe prejavil v socioekonomických opatreniach. Nacionalistický podtón sa v programe nachádzal len v podobe decentného prihlásenia sa strany k tomu, že bola „pri zrode modernej a demokratickej slovenskej štátnosti“. Vo voľbách 2010 však ĽS-HZDS neuspela a následne došlo k postupnému zániku strany.

Útlm nacionalistickej štiepacej línie v politickom zápase o voliča na Slovensku bolo možné pozorovať aj v nasledujúcom období pri voľbách v roku 2012. Ani ĽS-HZDS a ani SNS sa do parlamentu neprebojovali a nenahradila ich ani žiadna iná strana, ktorú by odborníci označovali ako stranu s nacionalistickou ideológiou či rétorikou. V metamorfovanej podobe sa nacionalistická mobilizačná rétorika objavila až vo voľbách 2016, ktoré prebiehali počas vrcholiacej migračnej krízy v Európe. Tomuto znovuoživeniu sa venujem v nasledujúcej časti textu.

Slovensko – ochranca tradičných kresťanských hodnôt

V poslednom období možno pozorovať určitý posun pri nacionalistických stranách v Európe, ktoré v snahe vymaniť sa spod biľagu označovania za extrémne pravicové menia zameranie svojej nacionalistickej rétoriky. „Starý“ nacionalizmus bol sústredený na princíp národnej suverenity a lojálnosti členov komunity k entite národného štátu.

[22] SNS: *Politika kontinuity. O čo sme sa snažili, čo sme dosiahli, o čo nám ide*. Volebný program strany SNS (2010) zo súkromného archívu autorky.

[23] ĽS-HZDS: *Program ĽS-HZDS pre voľby do národnej rady 2010*. Súkromný archív autorky.

V súčasnosti stále viac badať posun k národnému konzervativizmu,[24] ktorý v nacionalistickej rétorike silne vyzdvihuje tradičné konzervatívne hodnoty. Tak ako pri starom nacionalizme mobilizovali politické subjekty k ochrane národnej etnickej identity, v súčasnosti v úzko prepojenej a spolupracujúcej Európe sa do popredia dostávajú hodnotovo postavené atribúty národnej identity. Zdôrazňuje sa hodnotové ukotvenie určitého etnika ako jeho esenciálna podstata, ktorú je potrebné chrániť pred vplyvmi zvonku (zo zahraničia) v záujme jej pretrvania. Nacionalistickí politici mobilizujú na základe potreby ochrany tradičných hodnôt a vymedzujú sa voči liberálnym hodnotovým prúdom a multikulturalizmu, ktoré považujú za ohrozenie národnej identity. V slovenskom kontexte pravicové nacionalisticky orientované politické strany zdôrazňujú ako tradičné hodnoty charakteristické pre Slovensko tradičnú rodinu pozostávajúcu z matky a otca, ochranu života a kresťanstvo (prezentované ako kultúrna tradícia národa).

Na slovenskej politickej scéne sme návrat nacionalistických strán do parlamentných lavíc mali možnosť pozorovať po voľbách 2016, v ktorých uspela „nová SNS“[25] a tiež Kotleba – Ľudová strana Naše Slovensko (neskôr premenovaná na Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko, ďalej v texte len ĽSNS).

SNS svojím volebným programom k voľbám 2016 potvrdila komplexný prístup strany k riadeniu štátu, keď popri národnej agende sa v ňom venovala celému spektru dôležitých oblastí ako školstvo,

[24] Ilustráciou tohto posunu môže byť napríklad konferencia, ktorá sa uskutočnila 3. – 4. februára 2020 v Ríme pod označením *Boh, Česť, Krajina: prezident Ronald Reagan, pápež Ján Pavol II a sloboda národov*. Konferencii dominoval banner „Národný konzervativizmus“ a v tomto duchu sa niesli aj príspevky viacerých známych nacionalistických politikov z rôznych krajín Európy.

[25] Pri SNS bol použitý prívlastok „nová“, pretože nové vedenie strany na čele s Andrejom Dankom prezentovalo stranu ako takú, ktorá pokračuje v ideologických tradíciách SNS, avšak dištancuje sa od predchádzajúceho vedenia, najmä Jána Slotu a jeho extrémistickej rétoriky. Danko sa snažil vybudovať imidž umiernenej národne orientovanej strany so štátnickým, vlasteneckým, nie extrémne nacionalistickým prístupom k politike. Týmto spôsobom sa snažil vymedziť nielen voči starému vedeniu SNS, ale tiež konkurenčnej krajne pravicovej strane ĽSNS.

zdravotníctvo, hospodárstvo a pod. Napriek tomu, že prvé kapitoly programu sa venujú národnému a zvrchovanému štátu, aj v prípade SNS vidieť posun od starého nacionalizmu k novému. V predslove predseda SNS zadefinoval hrozbu, ktorej Európa čelí ako „riadený proces demontáže našej tradičnej civilizácie". Hovorí o cielených snahách o „kultúrnu, politickú a etnickú likvidáciu pôvodných európskych národov". Zároveň špecifikoval jedinečné postavenie Slovenska v tomto zápase: „Mnohí Európania sa v čase svojej stratenej identity spoliehajú na Slovensko, ktoré je ešte stále ich zdravým srdcom."[26] Následne sa program v časti „Národný štát" venuje rodinnej politike, potrebe podpory tradičnej rodiny a zastavenia „radikálnej politickej agendy LGBTI menšín". V časti venovanej štátnej zvrchovanosti sa strana nezaoberala tradičnou hrozbou iredenty, ale varovala pred „masovou a nekontrolovateľnou inváziou nelegálnych migrantov", ktorých vnímala ako kultúrnu a sociálnu hrozbu. Preto SNS zdôrazňovala potrebu ochrany „práv slovenských občanov pred akoukoľvek formou alebo pokusom o narušenie slovenskej etnickej, kultúrnej, náboženskej a sociálnej integrity zo strany nelegálne migrujúcich cudzincov, ktorí pochádzajú z odlišného etnického, kultúrneho, náboženského a sociálneho prostredia". Problematiku migračnej politiky zasadila strana do kontextu členstva krajiny v Európskej únii (EÚ) a Schengenskom priestore, čím reagovala na situáciu s migračnou krízou a návrhom Európskej komisie zaviesť povinné prerozdeľovanie imigrantov medzi členské krajiny EÚ. V súvislosti s členstvom krajiny v EÚ sa SNS kriticky postavila aj k multikulturalizmu, hovoriac o „jeho zhubnom vplyve na národné spoločenstvá starého kontinentu". Otázku otvorenia diskusie o multikulturalizme stanovila ako jednu zo straníckych priorít pre nadchádzajúce predsedníctvo SR v EÚ (prvý polrok 2016).[27]

Posun SNS k novým mobilizačným apelom nacionalizmu bolo možné ešte citeľnejšie vnímať v nasledujúcich voľbách v roku 2020.

[26] SNS: *Volebný program pre silný štát 2016 – 2020*. Tomášov : SNS, 2015. Dostupné na: https://www.sns.sk/dokumenty/program-strany/.

[27] Tamže.

Prelinkovanie hodnoty rodiny s národnou problematikou sa dostalo priamo do názvu volebného programu „So ♥ za rodinu, za národ". V preambule dokumentu sa strana (podobne ako kedysi HZDS) prihlásila k svojej štátotvornej úlohe z minulosti a definovala tri stranícke piliere: národný, kresťanský a sociálny. Strana o sebe hovorila ako o národniaroch, vlastencoch, ktorých úlohou „na najbližšie volebné obdobie je opäť zjednotiť roztrieštenú národnú a konzervatívnu politickú scénu". Samostatnú časť dokumentu predstavuje „Kresťanský pilier politiky SNS", v ktorej opätovne nachádzame podporu pre tradičnú rodinu a ochranu pred „rodovou agendou LGBTI". V tomto programe sa síce SNS špecificky nezmieňuje o multikulturalizme, avšak posilnenie tradičných hodnôt priniesla v podobe návrhu na vytvorenie „Národného programu duchovnej obrody" v spolupráci s cirkvami, náboženskými spoločnosťami, ale aj mimovládnymi organizáciami.[28]

Do volieb 2020 strana ĽSNS nepripravila samostatný volebný program. Na svojich komunikačných kanáloch v rámci „predvolebného programu ĽS Naše Slovensko 2020" sa odvolala na to, že „pilierom programu strany je tzv. Desatoro Ľudovej strany Naše Slovensko"[29] (volebný program aj k voľbám 2016). V rámci týchto desiatich (stručne koncipovaných) programových bodov bolo možné nacionalistické mobilizačné výzvy identifikovať v štyroch. Strana sa hlásila k tomu, že výchovu a vzdelávanie mládeže postaví „na tradičných národných a kresťanských princípoch a hodnotách" a v duchu tých istých hodnôt bude za manželstvo „vždy pokladať len zväzok muža a ženy", preto strana deklarovala odmietanie registrovaných partnerstiev, „adopciu detí homosexuálmi aj propagáciu sexuálnych úchyliek". Strana taktiež hovorila o potrebe sprísniť imigračnú politiku, a aj keď samotný dokument nehovorí, prečo ĽSNS považuje imigráciu za problematickú, vyjadrenia jej politikov v danom čase poukazovali na vnímanie imigrantov ako kultúrnej hrozby pre Slovensko. Pre úplnosť je potrebné

[28] SNS: *So ♥ za rodinu, za národ*. 2020. Dostupné na: https://www.sns.sk/wp-content/uploads/2020/01/sns-program2020.pdf.

[29] Dostupné na: http://www.naseslovensko.net/nase-nazory/predvolebny-program-ls-nase-slovensko-2020/.

dodať, že ĽSNS do svojho programu zakomponovala aj tradičné nacionalistické výzvy k potrebe ochrany štátnej suverenity a územnej celistvosti Slovenskej republiky.[30]

Zaujímavou črtou novodobého trendu v nacionalistickej rétorike, ktorý som sa v predchádzajúcom texte snažila zdokladovať, je prenikanie potreby ochrany kresťansko-konzervatívnych hodnôt do politickej rétoriky iných než nacionalistických strán. Tento jav pozorujeme najmä pri populistických stranách a ak by sme si mali tento fenomén ilustrovať, tak pri súčasnom obsadení parlamentu môžeme v prípade Slovenska hovoriť o štyroch stranách[31] (teda väčšine), ktoré tieto motívy vo svojej politickej agitácii využívajú.

Záver

Napriek tomu, že v rovine politickej praxe možno pozorovať rozdiel v nacionalistických výzvach a rétorike, samotný charakter nacionalizmu na Slovensku ostal nezmenený. Vo svojej podstate je to stále etnický nacionalizmus, ktorý národnú identitu charakterizuje na základe zdieľaných spoločných čŕt ako kultúra, etnicita, jazyk, tradície, náboženstvo či geografické vymedzenie priestoru tradične obývaného daným etnikom. Rozdiel pozorujeme najmä v tom, ktorá z uvedených čŕt sa dostáva do popredia politickej mobilizácie. Kým v minulosti nacionalistickí politici zvykli zdôrazňovať etnicitu a ochranu celistvosti územia, súčasní nacionalisti a politici využívajúci nacionalistickú rétoriku dávajú do popredia najmä potrebu ochrany tradičných hodnôt, ktoré prezentujú ako piliere národnej kultúry. Kým v minulosti nacionalisti polarizovali spoločnosť najmä pozdĺž línií etnickej príslušnosti, dnešná spoločnosť je z pohľadu nacionalistickej politiky rozdelená na tých, ktorí chránia jedinečnosť slovenskej kultúry postavenej na tradí-

[30] ĽSNS: *Desatoro Ľudovej strany Naše Slovensko*. 2012. Dostupné na: http://www.naseslovensko.net/nase-nazory/predvolebny-program-ls-nase-slovensko-2020/.

[31] Celkovo je v slovenskom parlamente sedem politických strán, pričom jedna z nich (Hlas-SD) vznikla až po voľbách odčlenením sa signifikantného počtu bývalých poslancov strany Smer-SD.

ciách (so špeciálnym dôrazom na kresťanské hodnoty), a tých, ktorí sú liberálni s príklonom k multikulturalizmu. Ak v minulosti bolo zo zahranično-politického pohľadu pre nacionalistov najväčším ohrozením susedné Maďarsko, v dnešnej dobe je to najmä Európska únia.[32]

Literatúra

BEN-ISRAEL, Hedva: *Rethinking Nationalism and Sovereignty.* Journal of International Affairs, 45, 1992, č. 2, s. 367 – 397.

FIALA, Petr – HERBUT, Ryszard: *Středoevropské systémy politických stran: Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovensko*. Brno : Masarykova univerzita, 2003.

HAUGHTON, Tim: *HZDS: The Ideology, Organisation and Support Base of Slovakia's Most Successful Party*. Europe-Asia Studies, 53, 2001, č. 5, s. 745 – 769.

KAZANSKÝ, Rastislav: *Európa národov – národ v Európe.* In: GBÚROVÁ, Marcela (ed.): *Medzi identitou a integritou.* Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2002, s. 68 – 74.

KOPEČEK, Lubomír: *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku.* Brno : CDK, 2006.

KRAJČOVIČOVÁ, Natália: *Začleňovanie Slovenska do Československej republiky (1918 – 1920)*. In: ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.): *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava : Veda, 2004, s. 57 – 94.

KRIVÝ, Vladimír – MESEŽNIKOV, Grigorij: *Politické strany a ich prívrženci*. In: GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga – KRIVÝ, Vladimír – VELŠIC, Marián (eds.): *Krajina v pohybe: Správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku.* Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2001, s. 53 – 146.

KRIVÝ, Vladimír: *Prívrženci politických strán na Slovensku: status, identity, deliace línie*. In: GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga – MESEŽNIKOV, Grigorij (eds.): *Vláda strán na Slovensku: skúsenosti a perspektívy*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2004.

[32] Tento príspevok vznikol v rámci projektu APVV-17-0464 *Zlepšovanie komunikácie v oblasti demokracie a deficitov EÚ* (IMCODED).

LEŠKA, Dušan: *Hlavné etapy formovania systému politických strán na Slovensku po roku 1989*. Sociológia, 45, 2013, č. 1, s. 71 – 88.

ĽS-HZDS: *Program ĽS-HZDS pre voľby do národnej rady.* 2010. Súkromný archív autorky.

ĽSNS: Desatoro Ľudovej strany Naše Slovensko. 2012. Dostupné na: http://www.naseslovensko.net/nase-nazory/predvolebny-program-ls-nase-slovensko-2020/.

MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská národná strana – analýza volebného programu.* 2006. Dostupné na: http://www.infovolby.sk/index.php?base=data/parl/2006/analyzy/1150146613.txt.

OLEJNÍK, Milan: *Vzťahy slovenskej a maďarskej komunity na Slovensku v období prvej ČSR a po roku 1989 – rozdiely a podobnosti*. In: ŠUTAJ, Štefan (ed.): *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty.* Prešov : Universum, 2005.

PAULOVICOVA, Nina: *The far right ĽSNS in Slovakia and its reconstruction of the nation*. Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej, 18, 2020, č. 1, s. 177 – 197.

RYBÁŘ, Marek: *Old Parties and New: Changing Patterns of Party Politics in Slovakia*. In: JUNGERSTAM-MULDERS, Susanne (ed.): Post-Communist EU Member States. Routledge, 2006, s. 147 – 176.

RYBÁŘ, Marek: *Medzi štátom a spoločnosťou: Politické strany na Slovensku po roku 1989*. Bratislava : Devín printing house, 2011.

RYCHLÍK, Jan: *Rozpad Československa : Česko-slovenské vztahy 1989 – 1992*. Bratislava : Academic Eletronic Press, 2002.

SNS: *Volebný program Slovenskej národnej strany*. 1994. Tlačená verzia programu zo súkromného archívu autorky.

SNS: *Sme Slováci, Slovákom slovenskú vládu*. 2006. Tlačená verzia volebného programu strany zo súkromného archívu autorky.

SNS: *Politika kontinuity. O čo sme sa snažili, čo sme dosiahli, o čo nám ide*. Volebný program strany SNS. 2010. Tlačená verzia zo súkromného archívu autorky.

SNS: *Volebný program pre silný štát 2016 – 2020*. 2015. Dostupné na: https://www.sns.sk/dokumenty/program-strany/.

SNS: *So ♥ za rodinu, za národ*. 2020. Dostupné na: https://www.sns.sk/wp-content/uploads/2020/01/sns-program2020.pdf.

Stenografická správa o 23. schôdzi Slovenskej národnej rady. Marec 1991. Dostupné na: https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=74835.

SZOMOLÁNYI, Soňa: *Cesta Slovenska k demokracii: od „devianta" k štandardnej novej demokracii*. In: GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga – MESEŽNIKOV, Grigorij (eds.): *Slovensko: desať rokov samostatnosti a rok reforiem*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky, 2004.

ŠUTAJ, Štefan – ŠUTAJOVÁ, Jana: *Maďarská menšina a vybrané historické a politologické aspekty národnostnej politiky na Slovensku (2004 – 2018)*. Prešov : Universum, 2020.

UČEŇ, Peter: *Parties, Populism, and Anti-Establishment Politics in East Central Europe*. SAIS Review of International Affairs, 27, 2007, č. 1, s. 49 – 62.

III.

50 rokov zborníkov *Studia Academica Slovaca* v retrospektíve

Dejiny výtvarného umenia a Studia Academica Slovaca v 70. rokoch 20. storočia

Jana Garaiová

Abstract

The history of the visual arts and Studia Academica Slovaca in the 1970s

This article attempts to summarize the lectures of the Studia Academica Slovaca summer school in the 1970s, focusing on the field of culture and the visual arts. Based on an analysis of archival materials and published lectures, the article presents the contributions of the Department of the History of the Visual Arts of the Faculty of Arts of Comenius University and its teachers to Studia Academica Slovaca in the 1970s. Alongside Slovak culture, the visual arts has constituted an integral part of the teaching of Slovak as a foreign language at Comenius University since its beginnings. In the 1970s, this task was undertaken through excursions and presentations by Karol Kahoun and Ľudmila Peterajová, who introduced students to non-verbal culture and visual arts in Slovakia.

Keywords: art, culture, historiography, the Department of the History of the Visual Arts, the Summer School of Slovak Language, Karol Kahoun, Ľudmila Peterajová

Katedra dejín výtvarného umenia v 70. rokoch 20. storočia

Odbor dejín umenia sa začal na Filozofickej fakulte UK v Bratislave prednášať začiatkom 20. rokov 20. storočia. Miesto prvého vedúceho Seminára pre dejiny umenia prijal v roku 1923 prof. dr. František Žákavec. Po jeho odchode (1938) sa počas 40. a 50. rokov na poste vedúceho tohto odborného seminára vystriedalo viacero mien. Odbor dejín umenia menil počas týchto rokov svoje akademické zaradenie.

Patril pod Katedru všeobecných dejín, archeológie a národopisu, neskôr pod Katedru vied o umení[1] a roku 1961 vznikla spojená Katedra archeológie, dejín umenia a národopisu.[2] V druhej polovici 50. rokov a v 60. rokoch zohrala v slovenskom dejepise umenia aj histórii bratislavskej katedry dôležitú úlohu práve generácia absolventov z polovice 50. rokov. Elena Dubnická, Karol Kahoun, Zita Kostrová, Radislav Matuštík a pražský absolvent Tomáš Štrauss sa stali dlhoročnými členmi pedagogického zboru. Okrem privátnej umelecko-historickej, organizačnej a vedeckej práce usmerňovali nových historikov umenia[3] a pripravovali katedru na ďalšiu zmenu. Pracovisko sa totiž v januári 1969 opäť osamostatnilo – ako Katedra vedy o výtvarnom umení Filozofickej fakulty UK. Vtedy sa ujal funkcie nový vedúci katedry dr. Marián Váross, DrSc. Okrem neho pôsobili na katedre v tom čase doc. dr. Pavol Michalides, CSc., doc. dr. Radislav Matuštík, CSc., doc. dr. Tomáš Štraus, CSc., dr. Jiří Kostka, dr. Karol Kahoun, CSc., a prom. hist. Zita Kostrová.[4] Marián Váross bol vo vedení bratislavskej katedry iba dva roky, avšak historiografia dejín umenia na Slovensku ho opisuje ako angažovaného historika, teoretika a kritika výtvarného umenia. Pôvodným školením bol psychológ a filozof, ale s enormným záujmom o dejiny umenia a znalosťou cudzích jazykov. Ako nekomunista sa pokúsil získať si priazeň oficiálnej moci publikáciou *Slovenská výtvarná prítomnosť* (1953), v ktorej sa snažil definovať najdiskutovanejší teoretický pojem vtedajšej výtvarnej teórie *socialistický realizmus*. Patril k tým, ktorí sa tejto téme venovali programovo a dlhodobo. Svoju aktivitu na pôde univerzity, SAV a medzinárodných organizácií[5] dopĺňal

[1] KOLBIARZ CHMELINOVÁ, Katarína – BEŇOVÁ, Katarína (eds.): *95+ Dejiny umenia na Univerzite Komenského v Bratislave*. Bratislava : Stimul, 2018, s. 60 – 74.

[2] Filozofické fakulta UK, Registratúrne stredisko, Zápisnice zo zasadnutí Katedry vedy o výtvarnom umení 1969 – 1973, Hĺbkovýprieskum Katedry vied o výtvarnom umení 1970, Výsledky hĺbkového prieskumu máj 1970, 1. časť, s. 2.

[3] CIULISOVÁ, Ingrid: *Dejepis umenia na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2011, s. 69 – 70.

[4] Hĺbkovýprieskum Katedry vied o výtvarnom umení 1970, s. 1.

[5] M. Váross bol: podpredsedom sekcie v Medzinárodnom združení kritikov umenia (AICA), členom Československej komisie pre spoluprácu s UNESCO, členom eu-

početnou publikačnou činnosťou, čo dokladá 25 kníh vydaných medzi rokmi 1940 až 1981.[6]

Bratislavská katedra predstavovala základné pedagogické pracovisko pre prípravu špecialistov v tomto odbore na Slovensku. Veda o výtvarnom umení sa v 70. rokoch na území Československej socialistickej republiky prednášala iba na troch filozofických fakultách; v Prahe, Brne a Bratislave. Prednášali sa dejiny svetového, českého a slovenského výtvarného umenia od najstarších čias do súčasnosti, a to podľa základných výtvarných disciplín (architektúra, maliarstvo, sochárstvo, grafika, aplikované umenia). Keďže štúdium dejín umenia sa v roku 1969 okrem osamostatnenia stalo tiež jednoodborovým, vyžadovalo si dostatočnú pedagogickú a odbornú diferencovanosť. V ideálnom stave by každý člen katedry reprezentoval jednu z hlavných odborných špecializácií. HĺbkovÉ hodnotenie, ktoré prebehlo na katedre v roku 1970, nepovažovalo personálne obsadenie katedry za dostačujúce, a to ani čo do obsadenia všetkých špecializácií, ani obsadenia pomocných vedeckých úsekov.[7] Nasledujúce štyri roky ostalo personálne obsadenie katedry v nízkom počte, až v druhej polovici 70. rokov pribudlo postupne pätnásť odborných asistentov.[8]

Štúdium dejín umenia bolo po 3. ročník spoločné, po ňom sa delilo na dve špecializácie (staršie a novšie dejiny umenia). Jednotlivé tematické okruhy pedagogickej a vedecko-výskumnej práce boli začiatkom 70. rokov zastúpené nasledovne: dejinám architektúry od antiky do konca baroka sa venoval Karol Kahoun, dejiny byzantského umenia a renesanciu prednášal Jiří Kostka, dejiny umenia 19. – 20. storočia prednášal Radislav Matuštík, úvod do dejín umenia, dejiny estetiky a vybrané

rópskej kultúrnej spoločnosti, členom britskej estetickej spoločnosti a i. HĺbkovÝ prieskum Katedry vied o výtvarnom umení 1970, s. 9 – 10.

[6] Do svojho odchodu z výtvarnej scény (1971) napísal ešte množstvo štúdií a úvodov do výtvarných katalógov. CIULISOVÁ, Ingrid: *Dejepis umenia na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2011, s. 65 – 68.

[7] HĺbkovÝ prieskum Katedry vied o výtvarnom umení 1970, s. 2 – 3.

[8] Zloženie Katedry dejín výtvarného umenia v 70. rokoch 20. storočia. KOLBIARZ CHMELINOVÁ, Katarína – BEŇOVÁ, Katarína (eds.): *95+ Dejiny umenia na Univerzite Komenského v Bratislave.* Bratislava : Stimul, 2018, s. 69 – 74.

problémy moderného umenia prednášal Tomáš Štrauss, dejinám umeleckých remesiel a ľudovému umeniu sa venoval Pavel Michalides. Vedúci katedry Marián Váross počas svojho krátkeho pôsobenia prednášal teóriu umenia, estetiku a vybrané problémy moderného umenia. Keďže katedra nebola začiatkom skúmaného obdobia dostatočne obsadená na úseku starších výtvarných dejín, angažovala ako externú prednášateľku Alžbetu Günterovú z Vysokej školy výtvarných umení.[9] V akademickom roku 1971/1972 nastúpil do vedenia katedry Pavel Michalides a do personálneho zloženia pribudla ďalšia dlhoročná pedagogická posila, v tom čase ako asistentka Mária Smoláková.

V 70. rokoch odrážali štruktúra študijného programu, zloženie vyučovacích predmetov ako aj celková organizácia vtedajšiu dobu, spoločenskú klímu a stav vo vysokoškolskom vzdelávaní v Československu. Povojnové sovietske vplyvy sa do organizácie štúdia a didaktických procesov naďalej prenášali. Dôsledkom bola aj výrazná vyhranenosť a izolácia voči zahraničným, hlavne západným prameňom, ako aj školským a výskumným inštitúciám.[10] Ovplyvnení politickou situáciou v 60. a 70. rokoch študenti nemali možnosť prehlbovať si získané teoretické vedomosti aj o praktické poznanie zahraničnými študijnými cestami ani štúdiom zahraničnej literatúry.[11] Zo zápisníc zasadnutí katedry z tohto obdobia je jasne odčítateľný vplyv socialistického zriadenia a snaha o politizáciu pedagogických činností zdôrazňovaním „socialistického" umenia, umenia ZSSR, ruskej architektúry, dejín umenia

[9] HÍbkový prieskum Katedry vied o výtvarnom umení 1970, s. 7 – 8.

[10] Zo spomienok Agáty Žačkovej (r. Kmoškovej). KOLBIARZ CHMELINOVÁ, Katarína – BEŇOVÁ, Katarína (eds.): *95+ Dejiny umenia na Univerzite Komenského v Bratislave.* Bratislava : Stimul, 2018, s. 44. V rámci zápisníc sa zmieňuje kontrola antisocialistických myšlienok a tendencií v rámci zahraničných stykov katedry. Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko: Zápisnice zo zasadnutí Katedry vedy o výtvarnom umení 1969 – 1973: *Zápisnica zo dňa 10. 5. 1972.*

[11] Vykonávali sa previerky študijnej literatúry so zvážením proporcie marxistickej literatúry v rámci navrhovaných osnov a previerka knižných fondov z hľadiska vhodnosti knižných titulov pre štúdium poslucháčov. Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko: Zápisnice zo zasadnutí Katedry vedy o výtvarnom umení 1969 – 1973: *Zápisnica zo dňa 10. 5. 1972.*

po roku 1968 a akcentovaním problematiky komunistickej výchovy a marxistickej estetiky.[12] Zo spomienok absolventov vyplýva, že tieto tendencie pociťovali, a nedostatok literatúry (najmä zahraničnej) sa preniesol až do 80. rokov.[13]

Neodmysliteľnú súčasť výučby dejín výtvarného umenia od jej začiatkov predstavujú odborné exkurzie za pamiatkami Slovenska. V podobe národopisných a archeologických výskumov z 50. rokov ich zažil a spomína na ne aj Karol Kahoun.[14] Študenti vyšších ročníkov v rámci nich, po dohode s vtedajším Pamiatkovým ústavom, spolupracovali pri príprave súpisu pamiatok.[15] K. Kahoun neskôr aj sám organizoval exkurzie v rámci svojho dlhoročného pedagogického pôsobenia na katedre (1955 – 1996). Predstavovali neoddeliteľnú súčasť výučby a študenti ich hodnotili veľmi kladne. Dokonca ich možno považovať za jeden z rozdielov medzi pražským a bratislavským vzdelávaním dejín umenia. Pražská škola bola zameraná na výchovu teoretikov umenia, zatiaľ čo na Slovensku sa prelínala teoretická rovina s praxou práve prostredníctvom exkurzií[16] a medziinštitucionálnej spolupráce (s Pamiatkovým ústavom a Slovenskou akadémiou vied).

---

[12] Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko: Zápisnice zo zasadnutí Katedry vedy o výtvarnom umení 1969 – 1973: *Zápisnica zo dňa 24. 4. 1972.* Stranícke vzdelávanie učiteľov je zmieňované napríklad v roku 1973. Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko: Zápisnice zo zasadnutí Katedry vedy o výtvarnom umení 1969 – 1973: *Zápisnica zo dňa 21. apríla 1973.*

[13] Absolventka K. Rusnáková spomína na pretrvávajúci obmedzený prístup k odbornej literatúre zameranej na euroamerické umenie aj počas 80. rokov. Lepšie ako univerzitná bola zásobená knižnica SNG. KOLBIARZ CHMELINOVÁ, Katarína – BEŇOVÁ, Katarína (eds.): *95+ Dejiny umenia na Univerzite Komenského v Bratislave.* Bratislava : Stimul, 2018, s. 48 – 49.

[14] Zo spomienok K. Kahouna (17. 4. 2018). Tamže, s. 15.

[15] Ten neskôr vyšiel v troch zväzkoch medzi rokmi 1967 až 1969. GÜNTEROVÁ, Alžbeta (ed.): *Súpis pamiatok na Slovensku*, zv. I., A – J. Bratislava : Obzor, 1967; GÜNTEROVÁ, Alžbeta (ed.): *Súpis pamiatok na Slovensku*, zv. II., K – P. Bratislava : Obzor, 1968; GÜNTEROVÁ, Alžbeta (ed.): *Súpis pamiatok na Slovensku*, zv. III., R – Ž. Bratislava : Obzor, 1969.

[16] KOLBIARZ CHMELINOVÁ, Katarína – BEŇOVÁ, Katarína (eds.): *95+ Dejiny umenia na Univerzite Komenského v Bratislave.* Bratislava : Stimul, 2018, s. 28.

Na začiatku 70. rokov boli tieto odborné exkurzie ponúknuté aj poslucháčom ostatných katedier fakulty, a to v rámci plánu kultúrno-výchovnej činnosti študentov. Katedra vedy o výtvarnom umení navrhla realizovať Cyklus vlastivedných vychádzok pre poslucháčov celej Filozofickej fakulty UK.[17] Cieľom týchto prednášok bolo oboznámiť poslucháčov s historickým a kultúrnym vývojom hlavného mesta Slovenska od najstarších čias až po súčasnosť (rok 1971). Prvá vychádzka bola orientovaná na najnovšie nálezy z obdobia rímskej expanzie na územie Slovenska (predovšetkým na Gerulátu v Rusovciach). Ďalšie vychádzky boli tematicky viazané na obdobie stredoveku, renesancie, baroka až po súčasnosť. Stredovekou Bratislavou sprevádzal a podal odborný výklad vo všetkých oblastiach výtvarného prejavu Karol Kahoun, vychádzku renesančnou Bratislavou uskutočnil Jiří Kostka a s obdobím baroka po súčasnosť oboznámila poslucháčov Mária Smoláková.

Okrem vyššie uvedených interných pracovníkov katedry sa na vychádzke zúčastnil napríklad Andrej Fiala, pracovník Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave, ktorý sa vo svojej prednáške venoval vývinu Bratislavského hradu vo svetle najnovších objavov.[18] Ďalšie exkurzie, na ktorých participovali niektorí členovia tejto katedry, boli exkurzie pre frekventantov Letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca, ktorá pravidelne hostí zahraničných študentov od roku 1961 (až dodnes).

[17] Organizačne mala tieto vychádzky zabezpečiť odb. asistentka Mária Smoláková. Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Zápisnice zo zasadnutí Katedry vedy o výtvarnom umení 1969 – 1973, *Zápisnica zo dňa 3. 3. 1971, s. 1, bod 3*.

[18] Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko: Zápisnice zo zasadnutí Katedry vedy o výtvarnom umení 1969 – 1973. Záverečná správa o cykle vlastivedných vychádzok, organizovaných Katedrou vedy o výtvarnom umení (M. Smoláková, odb. asistent) rok 1971.

Dejiny umenia a Studia Academica Slovaca

Dnes špecializované pracovisko Filozofickej fakulty UK, centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk Studia Academica Slovaca (SAS) vzišlo z najstaršej letnej univerzity na Slovensku.[19] Prvé roky letnej školy od roku 1961 až 1964 boli spojené s letnou školou slovanských štúdií Karlovej univerzity v Prahe, ako časť študijného pobytu na Slovensku.[20] Zahraniční frekventanti trávili na Slovensku týždeň, počas ktorého si vypočuli cyklus prednášok o slovenskom jazyku, literatúre, dejinách, folklóre a hudbe. Navštevovali kurzy nie iba výhradne slovenského, ale aj českého a ruského jazyka.[21] Najprv boli prednášky zamerané výhradne na jazykovednú a literárnu oblasť, avšak celkový sprievodný program bol doplnený o kultúru, umenie, kinematografiu a exkurzie. V roku 1963 už pribúdajú príspevky aj do historického prednáškového cyklu.[22]

Medzi základné úlohy letného seminára patrili prednášky z jazykovedy, literárnej vedy, histórie a umenia, ktoré mali poslucháčom poskytnúť základné odborné informácie o súčasnom stave slovenského jazyka, literatúry, kultúry a umenia. Ďalšími úlohami bolo nadväzovanie kontaktov s vedeckými, kultúrnymi a umeleckými inštitúciami, poskytnúť možnosť individuálnych návštev a konzultácií s popredných predstaviteľmi slovenskej vedy a kultúry a taktiež bližšie zozná-

[19] SOKOLOVSKÝ, Leon (ed.): *90 rokov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (1921 – 2011)*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 204.

[20] Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Letná škola slovanských štúdií, Agenda, rok 1961 – 1965, Škatuľa č. 1: *Zápis zo schůze vědecké rady školy slovanských studií, 24. dubna 1961*.

[21] HORECKÝ, Ján*: Slovenský týždeň Letnej školy slovanských štúdií. Kus propagácie slovenskej kultúry*. Večerník, 8, číslo 193 (2326), pondelok 17. augusta 1964, s. 2; PAULINY, Eugen: *Záver Letnej školy. Kus propagácie slovenskej kultúry*. Večerník, 8, číslo 203 (2336), piatok 28. augusta 1964, s. 3.

[22] Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Letná škola slovanských štúdií, Agenda, rok 1961 – 1965, Škatuľa č. 1: *Zápis zo schůze vědecké rady školy slovanských studií, 24. dubna 1961;* Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Letná škola slovanských štúdií, Agenda, rok 1961 – 1965, Škatuľa č. 1 – 4. *Záverečné správy z rokov 1962 až 1970*.

miť účastníkov s vedeckým, kultúrnym a umeleckým prostredím na Slovensku, s jeho prírodnými krásami a historickými pamätihodnosťami.[23] Zvláštnu pozornosť popri príprave prednášok venovalo vedenie seminára kultúrnemu programu a exkurziám. Počas 60. rokov sa študenti so slovenským umením a kultúrou zoznamovali najmä prostredníctvom sprievodného programu a exkurzií. Náplň kultúrneho programu bola zameraná na oblasti umeleckej tvorby (výtvarné umenie, film, divadlo) a návštevu múzeí a galérií. V rámci cyklu prednášok dominovali okruhy jazykovej a literárnej vedy a ich histórie. V roku 1969 boli zaradené do okruhu *Kultúra* dve prednášky. Jednu z nich, pod názvom *Slovenská výtvarná moderna*, odprednášal vedúci osamostatnenej Katedry vedy o výtvarnom umení Marián Váross.[24] V nasledujúcom roku (1970) ho vystriedal Karol Kahoun, ktorý následne pri prednášaní v rámci letného seminára slovenského jazyka a kultúry zotrval niekoľko rokov. V roku 1970 sa do programu zaradil s prednáškami *Pamiatkové bohatstvo* a v roku 1972 *Vývin výtvarného umenia na Slovensku*. V roku 1973 spracoval tému *Výtvarná kultúra na Slovensku v priebehu dejín*,[25] ktorá bola už aj publikovaná v zborníku *Studia Academica Slovaca*.[26] V lete 1974 sa do programu letnej školy zapojila Ľudmila Peterajová, ktorá už v tom čase pôsobila ako kurátorka v Slovenskej národnej galérii.[27] V programoch exkurzií sa popri iných galériách a múzeách často objavuje exkurzia práve do expozí-

[23] Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca, Agenda, rok 1969 – 1970, Škatuľa č. 4. *Záverečná správa, Letný seminár slovenského jazyka a kultúry, V. ročník, 1969, s. 1 – 2.*

[24] Druhú prednášku mal o súčasnej slovenskej kultúre Karol Rosenbaum, slovenský literárny vedec a historik. Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca, Agenda, rok 1969 – 1970, Škatuľa č. 4. *Záverečná správa, Letný seminár slovenského jazyka a kultúry, V. ročník, 1969, s. 7 – 8.*

[25] KAHOUN, Karol: *Výtvarná kultúra na Slovensku v priebehu dejín*. In: *Studia Academica Slovaca 2*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1973, s. 29 – 42.

[26] Zborník *Studia Academica Slovaca* vychádza od roku 1972, avšak prednáška K. Kahouna z tohto roku sa doň nedostala pravdepodobne z dôvodu zamerania tohto prvého ročníka najmä na jazykovedné a literárne príspevky.

[27] BAJCUROVÁ, Katarína: *Moderné a súčasné maliarstvo*. Dostupné na: https://www.sng.sk/sk/zbierky/moderne-a-sucasne-umenie/moderne-a-sucasne-maliarstvo.

cií Slovenskej národnej galérie. V roku 1974 obohatila Ľ. Peterajová prednášky svojím príspevkom *Súčasné slovenské výtvarné umenie*,[28] a v nasledujúcom roku 1975 *Slovenské maliarstvo od oslobodenia*.[29] Dá sa predpokladať, že v rokoch, počas ktorých nemala oficiálny priestor v rámci prednáškového cyklu, sa stretla s frekventantmi letnej školy v priebehu exkurzií. Do konca 70. rokov mala Ľ. Peterajová na pôde letnej školy ešte dve prednášky. Jednu venovala v roku 1977 priamo predstaveniu Slovenskej národnej galérie[30] a druhú z roku 1978 uviedla pod názvom *Slovenská fotografická tvorba v minulosti a súčasnosti*.[31]

Počas 70. rokov bol podiel spolupráce Katedry dejín výtvarného umenia a Letného seminára SAS najaktívnejší. Počas 80. rokov sa z katedry podieľali na prednáškach Irena Pišútová príspevkom o slovenskej ľudovej maľbe na skle (1984) a Bohumír Bachratý prezentoval súčasné slovenské maliarstvo, sochárstvo a grafiku (1986). Ľudmila Peterajová sa na letnej škole predstavila ešte v roku 2001 príspevkom *Domov a svet v tvorbe maliarky Ester M. Šimerovej.* Posledným umenovedným príspevkom z dielne katedry dejín výtvarného umenia v rámci celej histórie letnej školy je prednáška *Cyril a Metod vo výtvarnom umení 19. storočia na Slovensku* z roku 2011 od Kataríny Beňovej.

Koncepcia prednášok letnej školy s ohľadom na oblasť výtvarného umenia

Edícia zborníkov Studia Academica Slovaca vychádza od roku 1972 a obsahuje vyše 1100 prevažne vedeckých štúdií z oblasti jazykovedy, literatúry, histórie, etnológie a kultúrnych reálií. Témy dokumentujú

[28] PETERAJOVÁ, Ľudmila: *Súčasné slovenské výtvarné umenie.* In: *Studia Academica Slovaca 3*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1974, s. 273 – 283.

[29] PETERAJOVÁ, Ľudmila: *Slovenské maliarstvo od oslobodenia.* In: *Studia Academica Slovaca 4.* Bratislava : Alfa, 1975, s. 277 – 286.

[30] PETERAJOVÁ, Ľudmila: *Slovenská národná galéria.* In: *Studia Academica Slovaca 6*. Bratislava : Alfa, 1977, s. 451 – 464.

[31] PETERAJOVÁ, Ľudmila: *Slovenská fotografická tvorba v minulosti a súčasnosti*. In: *Studia Academica Slovaca 7*. Bratislava : Alfa, 1978, s. 401 – 414.

vývoj vedeckého názoru týchto odborov na pozadí kultúrnych,[32] ale aj politických súvislostí druhej polovice 20. storočia.

Prvé oficiálne príspevky do programu letnej školy slovenského jazyka a kultúry z oblasti výtvarného umenia, a teda od Mariána Várossa z roku 1969 a Karola Kahouna z rokov 1970 a 1972, sa zrejme písomne nezachovali.[33] Najstaršia prednáška, ktorá sa zachovala aj v písomnej podobe, je z pera K. Kahouna o výtvarnej kultúre na Slovensku v priebehu dejín. V rámci nej sa snaží predstaviť súvislosti vzniku najstaršej architektúry a umenia na našom území a aj kontext ich zachovania. Začína od najstarších príkladov sakrálnej architektúry, ktoré kladie medzi 10. až 13. storočie, a svoju časovú os ukončuje prvou polovicou 19. storočia. Popisuje vývoj architektúry, ale aj sochárstva a maliarstva a vysvetľuje ich historické prepojenie s vybranými oblasťami alebo bohatými stredovekými mestami. V závere venuje pomerne dlhú časť architektúre, umeniu a umelecko-historickým súvislostiam mesta Bratislavy. Mnohé zo zmienených pamiatok bolo možné študentom predstaviť aj priamo v uliciach mesta, v rámci niektorej z jednodňových exkurzií, z ktorých bola jedna spravidla venovaná Bratislave.[34] Aj tento fakt umocňuje dojem, že sa K. Kahoun zúčastňoval osobne aj na exkurziách letného seminára, tak ako sa v tomto období podieľal na exkurziách svojej domovskej katedry.

Ľudmila Peterajová sa v roku 1974 podujala predstaviť toho času „súčasné", teda socialistické umenie. Zdôrazňuje, že socialistická kultúra sa buduje na dávnych aj nedávnych umeleckých tradíciách a z toho dôvodu je nutné ich poznať. Naráža na feudálne a buržoázne zriadenie spájané s útlakom a chváli veľkorysú podporu socialistického zriadenia, ktoré umožnilo rozvinúť umelecko-historický výskum aj galerijnú zbierkotvornú činnosť a podnietilo rozvoj vedeckých (SAV) a vzdelávacích inštitúcií (VŠVU). Podľa vlastných slov sa zamýšľa nad tým,

[32] SOKOLOVSKÝ, Leon (ed.): *90 rokov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (1921 – 2011)*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2011, s. 204.

[33] Je možné, že sa vyskytnú v nespracovaných archívnych záznamoch UK, avšak v registratúrnom fonde Studia Academica Slovaca sa nenachádzali.

[34] KAHOUN, Karol: *Výtvarná kultúra na Slovensku v priebehu dejín*. In: *Studia Academica Slovaca 2*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1973, s. 29 – 42.

čo znamenalo toto obdobie pre slovenské výtvarné umenie. Venuje sa vývoju maľby, sochy aj dizajnu prvej polovice 20. storočia (približne do 60. rokov), ktoré neoddeliteľne kladie do súvisu s politickým zriadením a ideológiou danej doby. Popisuje „výtvarníka" ako dizajnéra, ktorý už nie je iba maliarom, ale je stvárňovateľom celého životného, pracovného a oddychového prostredia a navrhovateľom všetkých nástrojov a výrobkov prostredníctvom profesií voľného a úžitkového umenia. Kritériom socialistického umenia nie sú otázky slohového vývoja, ale realistický obsahový výraz súčasnosti. Umelec podľa Ľ. Peterajovej vyjadruje svoje poznanie života, stav a úroveň svojho myslenia. Zároveň používa umelecké prostriedky, ktoré tiež nie sú „ustrnuté a večné", ale, naopak, podávajú svedectvo o dobe vzniku. Hovorí o istej výtvarnej tradícii slovenského národa, avšak v začiatkoch iba o malom okruhu vyškolených maliarov, najmä z Pražskej školy, o mladých slovenských umelcoch, ktorí „načerpali mnoho podnetov z vyspelého českého prostredia". Prvú výraznejšiu podobu slovenského umenia kladie do 20. rokov 20. storočia a spája ju s Martinom Benkom, Milošom Bazovským, Jankom Alexym. Z 30. rokov 20. storočia zdôrazňuje mená Mikuláša Galandu a Ľudovíta Fullu a mnohých mladších maliarov aj sochárov.[35] Záujem vedenia seminára práve o súčasné umelecké prejavy na našom území je postrehnuteľný aj zo sprievodných programov seminára, počas ktorých mali študenti možnosť navštíviť rôzne galérie a expozície, ale často aj ateliéry týchto umelcov.

O rok neskôr nadväzuje Ľ. Peterajová na svoj predchádzajúci príspevok ďalšou prednáškou o vývoji slovenského maliarstva od oslobodenia (v roku 1945). Možno súhlasiť s tým, čo autorka tvrdí hneď v úvode, že koniec vojny a oslobodenie od fašizmu odstránili prekážky stojace v ceste rozvoju slovenského výtvarného umenia. Upozorňuje však, že vývoj v slovenskom maliarstve sa dial aj v časoch vojny, príkladov nadbiehania malomeštiackemu dobovému vkusu bolo málo a pokrokový umelecký smer ich vytláčal do úzadia. Ako sama píše: „Uprostred všeobecnej devastácie kultúrnych a morálnych hodnôt hŕstka kritikov

[35] PETERAJOVÁ, Ľudmila: *Súčasné slovenské výtvarné umenie.* In: *Studia Academica Slovaca 3*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1974, s. 275 – 283.

a umelcov sa spojila vypätému duchovnému úsiliu vychádzajúcemu z túžby po sociálnom a mysliteľskom pokroku."[36] V tomto príspevku podrobnejšie analyzuje umenie, tvorbu jednotlivých umelcov aj skupín povojnového obdobia približne do začiatku 60. rokov. Po 30. rokoch sa zmenila štruktúra maliarstva v prospech monumentálnej a dekoratívnej tvorby v architektúre, tvorby životného prostredia, kde sa aplikovali techniky nástenného maliarstva, mozaiky či tapisérie. V závere autorka nezabúda ani na ženské predstaviteľky maľby so širokou paletou výtvarných názorov, ktorú pripisuje prirodzenej generačnej rozvrstvenosti. Napriek tomu, že sa ich menoslov (v porovnaní s minulosťou) rozrastal, stále nemôžeme hovoriť o početných generáciách umelkýň, ale skôr o menšej skupinke žien, ktoré na seba chronologicky nadväzovali.[37]

V lete 1976 sa na oficiálnom programe prednášok letnej školy nepodieľal nikto z katedry dejín výtvarného umenia, avšak je možné, že jej účastníci absolvovali exkurzie po Bratislave (Slovensku) s K. Kahounom alebo návštevy Slovenskej národnej galérie s Ľ. Peterajovou, ktoré v programoch seminára nachádzali svoje stále miesto. Možno práve predstavovanie galérie (počas exkurzie) ako svojho druhého pracoviska podnietilo Ľ. Peterajovú napísať v roku 1977 príspevok venujúci sa histórii a vývoju tejto národnej inštitúcie. V marci roku 1977 boli totiž znovu sprístupnené zbierky domáceho i zahraničného výtvarného umenia v novom výstavnom objekte na dunajskom nábreží v Bratislave. Na prvom poschodí sa sprístupnila trvalá expozícia umenia 19. a 20. storočia (150 rokov slovenského výtvarného prejavu) a druhé poschodie bolo určené pre krátkodobé výstavy domáceho a zahraničného umenia. Autorka sa chronologicky venuje histórii a postupnému budovaniu zbierok, ale aj vývoju jednotlivých odborných úsekov a prerodu inštitúcie samotnej. Podrobne popisuje jednotlivé dlhodobé aj krátkodobé expozície a podujatia v bratislavských nových aj starých priestoroch a neobchádza ani jednotlivé pobočky SNG po celom úze-

[36] PETERAJOVÁ, Ľudmila: *Slovenské maliarstvo od oslobodenia.* In: *Studia Academica Slovaca 4.* Bratislava : Alfa, 1975, s. 279 – 280.

[37] Tamže, s. 277 – 286.

mí Slovenska.[38] Dopĺňa tak teoretickou bázou poznatky, ktoré študenti nadobudnú počas niekoľkodňovej exkurzie po celom Slovensku, ktorá mala zvyčajne 5 dní a v rámci jej programu si našli svoje stále miesto mnohé galérie (najmä súčasného umenia), ktoré v tomto príspevku autorka vykresľuje.

Posledný oficiálny príspevok Ľ. Peterajovej v rámci (70. rokov) letnej školy predniesla v roku 1978 na tému *Slovenská fotografická tvorba v minulosti a súčasnosti*. Tento príspevok predstavuje veľmi cenný dobový pohľad kurátorky oddelenia súčasného umenia Slovenskej národnej galérie na oblasť úžitkového umenia, ktorá si v tom čase ešte iba hľadala svoje miesto v zbierkotvorných inštitúciách. Na výtvarné zbierky moderného a súčasného umenia mali v začiatkoch (v 50. a 60. rokoch) rozhodujúci vplyv predovšetkým kurátori Karol Vaculík a Ľudmila Peterajová.[39] Ako je evidentné z tohto príspevku, nezaoberali sa iba zbieraním maliarskych reprodukcií, ale aj fotografií. V texte sa venuje začiatkom dagerotypie na Slovensku v spojení s Jozefom Maximiliánom Petzvalom, ktorý pôsobil vo Viedni a Budapešti. Od neho odvíja šírenie a používanie jeho objektívu na našom území a postupný vznik fotografických ateliérov počas druhej polovice 19. storočia. Od technického pokroku prechádza k analýze námetov zachytených na fotografiách až k umeleckému a dobovému prejavu (s dôrazom na národopisné príklady). Autorka plynule a chronologicky opisuje produkciu jednotlivých umelcov a dielní v 19. a následne aj prvej polovici 20. storočia. Najširšiu časť venuje 20. a 30. rokom, ale naznačuje aj kontext neskoršieho obdobia, ktoré z národopisných a folklórnych námetov ešte dlho čerpalo.[40]

Prednášky o slovenskej kultúre na Slovensku boli integrálnou súčasťou výučby slovenského jazyka ako cudzieho jazyka na Univerzite Komenského už od jej počiatkov 60. rokov. Výrazný vstup umenia

[38] PETERAJOVÁ, Ľudmila: *Slovenská národná galéria.* In: *Studia Academica Slovaca 6*. Bratislava : Alfa, 1977, s. 451-464.

[39] BAJCUROVÁ, Katarína: *Moderné a súčasné maliarstvo*. Dostupné na: https://www.sng.sk/sk/zbierky/moderne-a-sucasne-umenie/moderne-a-sucasne-maliarstvo.

[40] PETERAJOVÁ, Ľudmila: *Slovenská fotografická tvorba v minulosti a súčasnosti*. In: *Studia Academica Slovaca 7*. Bratislava : Alfa, 1978, s. 401 – 414.

a histórie umenia do tohto seminára zaznamenávame v roku 1969. Nasledujúce 70. roky 20. storočia predstavujú obdobie, ktoré je nám v tomto momente vzdialené presne pol storočia. Počas tejto dekády si našli prednášky o umení z pera pedagógov Katedry dejín výtvarného umenia[41] Filozofickej fakulty UK dôležité miesto. Napriek tomu, že je v príspevkoch Ľudmily Peterajovej cítiť silné ideologické podfarbenie, vo svojich textoch vždy podrobne dokumentuje umelecký vývoj predstavovaného obdobia a jednotlivých umelcov. Toto obdobie bolo neodškriepiteľne spojené so socialistickým zriadením a to vo všetkých odvetviach života, preto predstavujú tieto zborníkové príspevky veľmi autentický pohľad na spôsob, akým bolo slovenské umenie sprostredkované práve zahraničným poslucháčom. Karol Kahoun bol na rozdiel od Ľudmily Peterajovej vo svojom príspevku (a iných výskumoch)[42] pragmatickejší a faktografickejší. Nemal potrebu chváliť ani kritizovať dobové zriadenia, ktoré ovplyvňovali vývoj staršieho umenia na Slovensku. Jeho študenti a nasledovníci často spomínajú na jeho prednášky a exkurzie, ktoré obohacoval svojím osobným šarmom a hlbokým záujmom o prednášanú tému. Z tohto dôvodu boli obaja prínosom integrácie pedagógov z Katedry dejín výtvarného umenia Filozofickej fakulty UK do aktivít letnej školy slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca.

Literatúra

BAJZÍKOVÁ, Eugénia (ed.): *Univerzita Komenského Bratislava. Nositeľka radu republiky.* Bratislava : Univerzita Komenského, 1988.

CIULISOVÁ, Ingrid: *Dejepis umenia na Slovensku*. Bratislava : Veda, 2011.

[41] Toho času Katedra vied o výtvarnom umení (1969 – 1973), Katedra dejín umenia a muzikológie (1974 – 1975), Katedra estetiky a vied o umení (1976 – 1990). KOLBIARZ CHMELINOVÁ, Katarína – BEŇOVÁ, Katarína (eds.): 95+ Dejiny umenia na Univerzite Komenského v Bratislave. Bratislava : Stimul, 2018, s. 69 – 78.

[42] ORIŠKO, Štefan (ed.): *Pocta Karolovi Kahounovi*. Jubilejný zborník. Bratislava: Stimul, 2006.

DÚBRAVA, Martin (ed): *Univerzita Komenského. 90 rokov vysokoškolského vzdelávania a vedy na Slovensku.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2009.

HANAKOVIČ, Štefan (ed.): *Slovník pseudonymov slovenských spisovateľov*. Martin : Matica slovenská, 1961.

HORECKÝ, Ján: *Slovenský týždeň Letnej školy slovanských štúdií. Kus propagácie slovenskej kultúry.* Večerník, 8, č. 193 (2326), pondelok 17. augusta 1964, s. 3.

KAHOUN, Karol: *Výtvarná kultúra na Slovensku v priebehu dejín*. In: *Studia Academica Slovaca 2*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1973, s. 29 – 42.

KOLBIARZ CHMELINOVÁ, Katarína – BEŇOVÁ, Katarína (eds.): *95+ Dejiny umenia na Univerzite Komenského v Bratislave.* Bratislava : Stimul, 2018.

ORIŠKO, Štefan (ed.): *Pocta Karolovi Kahounovi*. Jubilejný zborník. Bratislava : Stimul, 2006.

PAULINY, Eugen: *Záver Letnej školy. Kus propagácie slovenskej kultúry*. Večerník, 8, č. 203 (2336), piatok 28. augusta 1964, s. 3.

PETERAJOVÁ, Ľudmila: *Súčasné slovenské výtvarné umenie.* In: *Studia Academica Slovaca 3*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1974, s. 273 – 283.

PETERAJOVÁ, Ľudmila: *Slovenské maliarstvo od oslobodenia.* In: *Studia Academica Slovaca 4*. Bratislava : Alfa, 1975, s. 277 – 286.

PETERAJOVÁ, Ľudmila: *Slovenská národná galéria.* In: *Studia Academica Slovaca 6*. Bratislava : Alfa, 1977, s. 451 – 464.

PETERAJOVÁ, Ľudmila: *Slovenská fotografická tvorba v minulosti a súčasnosti*. In: *Studia Academica Slovaca 7*. Bratislava : Alfa, 1978, s. 401 – 414.

SOKOLOVSKÝ, Leon (ed.): *90 rokov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (1921 – 2011).* Bratislava : Univerzita Komenského, 2011.

SÝKORA, Ernest (ed.): *50 rokov Univerzity Komenského z aspektu jej výchovnej funkcie*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1970.

Pramene

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko: Hĺbkovýprieskum Katedry vied o výtvarnom umení 1970. *Výsledky hĺbkového prieskumu máj 1970, 1. časť.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko: Hĺbkovýprieskum Katedry vied o výtvarnom umení 1970. *Výsledky hĺbkového prieskumu máj 1970, 2. časť.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko: Zápisnice zo zasadnutí Katedry vedy o výtvarnom umení 1969 – 1973.

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko: Zápisnice zo zasadnutí Katedry vedy o výtvarnom umení 1975 – 1989.

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko: Zápisnice zo zasadnutí Katedry vedy o výtvarnom umení 1969 – 1973: *Záverečná správa o cykle vlastivedných vychádzok, organizovaných Katedrou vedy o výtvarnom umení* (Mária Smoláková, odb. asistent) rok 1971.

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Letná škola slovanských štúdií, Agenda, rok 1961 – 1965, Škatuľa č. 1: *Zápis zo schůze vědecké rady školy slovanských studií, 24. dubna 1961.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Letná škola slovanských štúdií, Agenda, rok 1961 – 1965, Škatuľa č. 1: *Záverečná zpráva. VI. Letní škola Slovanských studií, Praha 1962.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca, Agenda, rok 1966 – 1967, Škatuľa č. 2: *Záverečná správa, I. Letný seminár slovenského jazyka a kultúry, 1965.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca, Agenda, rok 1966 – 1967, Škatuľa č. 2: *Záverečná správa, II. Letný seminár slovenského jazyka a kultúry, 1966.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca, Agenda, rok 1966 – 1967, Škatuľa č. 2: *(program), III. – Letný seminár slovenského jazyka a kultúry, 1967.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca, Agenda, rok 1967 – 1968, Škatuľa č. 3: *Záverečná správa, Letný seminár slovenského jazyka a kultúry, III. ročník, 1967.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca, Agenda, rok 1967 – 1968, Škatuľa č. 3: *Kultúrny program a návrh prednášok IV. ročníka SAS, 1968.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca, Agenda, rok 1969 – 1970, Škatuľa č. 4: *Záverečná správa, Letný seminár slovenského jazyka a kultúry, V. ročník, 1969.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca, Agenda, rok 1969 – 1970, Škatuľa č. 4: *Záverečná správa, Letný seminár slovenského jazyka a kultúry, VI. Ročník, 1970.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca,

Agenda, rok 1971, Škatuľa č. 5: *Záverečná správa, Letný seminár slovenského jazyka a kultúry, VII. Ročník, 1971.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca, Agenda, rok 1971, Škatuľa č. 5: *Štatút letného seminára slovenského jazyka a kultúry, 1971.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca, Agenda, rok 1972 – 1973, Škatuľa č. 6: *Správa o priebehu VIII. Letného seminára slovenského jazyka a kultúry – Studia Academica Slovaca (SAS), 1973.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca, Agenda, rok 1973, Škatuľa č. 7: *(program) SAS VIII – Letný seminár slovenského jazyka a kultúry, 1972.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca, Agenda, rok 1974, Škatuľa č. 8: *Záverečné správy z rokov 1972 – 1975.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca, Agenda, rok 1976 – 1977, Škatuľa č. 10, *(program) SAS XII – Letný seminár slovenského jazyka a kultúry, 1976.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca, Agenda, rok 1977 – 1978, Škatuľa č. 11: *(program) SAS XIII. – Letný seminár slovenského jazyka a kultúry, 1977.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca, Agenda, rok 1978, Škatuľa č. 12: *(program) SAS XIV. – Letný seminár slovenského jazyka a kultúry, 1978.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca, Agenda, rok 1978, Škatuľa č.12: *Záverečné správy SAS z rokov 1976, 1977 a 1978.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca, Agenda, rok 1978, Škatuľa č.12: *Koncepcia XIV. Letného seminára slovenského jazyka a kultúry, 1978.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca, Agenda, rok 1979, Škatuľa č. 13: *Správa o priebehu letného seminára slovenského jazyka a kultúry, 1979.*

Filozofická fakulta UK, Registratúrne stredisko, Studia Academica Slovaca, Agenda, rok 1979, Škatuľa č. 13: *(program) SAS XV. – Letný seminár slovenského jazyka a kultúry, 1979.*

Folklór a folkloristika v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* – reálie a prístupy

Hana Hlôšková

Abstract

Folklore and folklore studies in the *Studia Academica Slovaca* yearbook: realities and approaches

This article provides an analytical review of contributions in the Studia Academica Slovaca yearbooks from 1972 to 2020 regarding folklore and folklore studies. The article analyses the contributions of folklorists as well as those of literary scholars, cultural scientists, historians, linguists, dialectologists, ethnomusicologists, and theatre scholars who drew on folklore material and interpreted this material using the methodology of their own disciplines. The studied works show that folklore and specifically its genres, life, functions, and poetics have historically been a vital part of national culture. Its traditional forms remain an inspiring source of various forms of folklore and an important factor in collective and modern identities.

Keywords: folklore, folklore studies, folklorism, folklore genres, folklore personalities

K pedagogickým a vedeckým kontextom profesionalizácie slovenskej folkloristiky

Letná škola slovenského jazyka a kultúry, tiež však jej publikačné výstupy – zborníky *Studia Academica Slovaca* – sú neodmysliteľne a veľmi úzko zviazané s Filozofickou fakultou Univerzity Komenského v Bratislave – koncepčne, organizačne i personálne. Doteraz vydaných 49 ročníkov zborníka hovorí o premyslenej koncepcii jednotlivých zväzkov venovaných významným udalostiam, osobnostiam či témam

slovenskej histórie, kultúry, umenia a vedy. Témy o folklóre či z dejín folkloristiky sú komplementárnou súčasťou všetkých doteraz vydaných ročníkov. Som presvedčená, že to súvisí i so zástojom národopisu – etnografie a folkloristiky v dejinách univerzitnej výučby na Slovensku. Až do začiatku 90. rokov 20. storočia bolo totiž možné tento odbor študovať iba na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave.

Národopis patrí k najstarším študijným odborom na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Keď sa v roku 1921 začal prednášať, bratislavská univerzita bola prvým miestom jeho výučby vo vtedajšej Československej republike. V tom čase sa uplatňovalo hľadisko, že národopis skúma materiálnu, sociálnu, duchovnú kultúru a ľudové výtvarné umenie. Skúmaním folklóru sa zaoberala špeciálna vedná disciplína, folkloristika, ktorej jedna vetva – slovesná folkloristika – ako súčasť filológie sa venovala výskumom slovesného folklóru. Hudobná folkloristika, ako odvetvie muzikológie, skúmala hudobný folklór.[1] Významné miesto v dejinách slovenskej folkloristiky z hľadiska metodológie disciplíny, tiež však z hľadiska prípravy nových generácií, zohrali osobnosti ako P. G. Bogatyriov (1893 – 1971) a F. Wollman (1888 – 1969), pôsobiaci v medzivojnovom období na bratislavskej univerzite. Obaja títo progresívni bádatelia a výborní pedagógovia nepochádzali zo Slovenska, no mali k nemu vrúcny vzťah.[2] Piotr Grigorievič Bogatyriov[3] je v dejinách vedeckého myslenia na Slovensku považovaný za výraznú osobnosť, a to predovšetkým z hľadis-

[1] MICHÁLEK, Ján: *Národopis na Univerzite Komenského*. In: MICHÁLEK, Ján: *Dejiny etnografie a folkloristiky (Postavy, diela, inštitúcie)*. Bratislava : Scriptum, 1990, s. 97 – 101; PODOLÁK, Ján: *Jubileum národopisu na Univerzite Komenského v Bratislave*. Český lid, 78, 1991, č. 3, s. 222 – 226.

[2] Podrobnejšie som sa ich bádateľskému i pedagogickému pôsobeniu na Slovensku venovala v príspevku: HLÔŠKOVÁ, Hana: *Folkloristika na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v medzivojnovom období.* In: *95 rokov Filozofickej fakulty UK: pohľad do dejín inštitúcie a jej akademickej obce.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 203 – 218.

[3] V roku 1937 sa P. G. Bogatyriov stal docentom na FiF UK a tu pôsobil do roku 1940, keď sa vrátil do Sovietskeho zväzu.

ka uplatňovania novátorskej metodológie funkčného štrukturalizmu.[4] Spočiatku sa výskumne venoval najmä štúdiu ľudového divadla. Venoval sa však aj iným folklórnym žánrom – zariekaniam, poverovým formulám, príslovia m, rozprávačským žánrom a viacerým druhom ľudovej piesne. Teoretickými východiskami jeho vedeckej práce boli princípy saussurovskej synchrónnej lingvistiky, ktoré aplikoval na celú ľudovú kultúru (ľudové divadlo, povery, obrady, ľudový odev a i.). Poukazoval na dôležitosť analýzy funkcií študovaných javov a ich premien a jeho synchrónna analýza je počiatkom formovania sa funkčno-štrukturálnej metódy v národopisnom výskume na Slovensku. Svojou pedagogickou prácou, publikačnou činnosťou i prácou v spolku Vedecká syntéza, kde sa združovali mladí pokrokovo orientovaní bádatelia viacerých vedných disciplín, P. G. Bogatyriov výrazne ovplyvnil vtedajšiu úroveň výskumu ľudovej kultúry na Slovensku. Práve na Slovensku sa po jeho odchode rozpracovali niektoré tézy funkčno-štrukturálnej metódy v aplikácii na rôzne oblasti ľudovej kultúry predovšetkým v prácach predstaviteľov nasledujúcej generácie – A. Melicherčíka, M. Kosovej a S. Kovačevičovej. Na význam pôsobenia P. G. Bogatyriova v slovenskom národopise poukazuje S. Kovačevičová: „K oceneniu Bogatyriovovho pôsobenia na Slovensku došlo v roku 1945 menovaním za čestného predsedu tvoriaceho sa Národopisného ústavu SAVU.“[5]

Profesionálna folkloristika na Slovensku sa rodila vo filologickom či skôr literárno-historickom a literárno-teoretickom lone,[6] čo okrem iných skutočností dokladá aj pôsobenie významného českého slavistu na bratislavskej Univerzite Komenského. Frank Wollman, žiak Jiřího Polívku, prednášal v rámci slovanskej filológie aj problematiku slovesného folklóru. Na univerzite pôsobil ako profesor porovnávacích slovanských literatúr a viedol seminár ústnej tradície. F. Wollman prišiel

[4] POPOVIČ, Anton: *Štrukturalizmus v slovenskej vede.* Martin : Matica slovenská, 1970.

[5] KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: *Z rozpomienok na pôsobenie Petra Bogatyriova v Bratislave.* Slovenský národopis, 42, 1994, č. 1, s. 55.

[6] HLÔŠKOVÁ, Hana: *Teaching Folkloristics at Universities in Slovakia.* In: *Traditional Culture as a Part of the Cultural Heritage of Europe.* Bratislava : ARM 333, 2003, s. 45 – 54.

na Slovensko v roku 1919.[7] Na Filozofickej fakulte UK začal pôsobiť v roku 1923 ako docent pre odbor porovnávacích dejín slovanských literatúr a tradícií ľudových. Za mimoriadneho profesora Univerzity Komenského bol menovaný 28. októbra 1925. V akademickom roku 1928/1929 v Oddelení pre slovanské tradície a slovanské literatúry viedol F. Wollman seminár Úvod do ľudovedného štúdia a zbierania ústnej slovesnosti. Týmto rokom sú datované aj prvé zbierky študentských terénnych výskumov ústnej slovesnosti. Iniciátorom a odborným garantom výskumnej akcie, ktorá z hľadiska koncepcie i šírky nemá obdobu vo vtedajšom európskom kontexte, bol práve F. Wollman. Vykonávali ju študenti a svojimi terénnymi zbermi pokryli v podstate všetky etnografické regióny Slovenska. F. Wollman pôsobil na bratislavskej univerzite medzi mnohými českými pedagógmi, ktorí stáli pri zrode univerzitného školstva na Slovensku. V prípade národopisu – etnografie i folkloristiky – možno osobitne vyzdvihnúť skutočnosť, že pomoc českej inteligencie (tiež etnografi Karel Chotek, Antonín Václavík) bola fundamentálna, hoci ju vo vtedajšom politickom a spoločenskom kontexte sprevádzalo viacero protirečení, keďže po vzniku Slovenskej republiky v roku 1939 prijala slovenská vláda uznesenie o prepustení všetkých českých zamestnancov zo štátnych úradov, ústavov a podnikov, pričom temer úplná väčšina zamestnancov českej národnosti bola nútená odísť zo Slovenska do 30. 6. 1939.[8] Po odchode F. Wollmana z bratislavskej univerzity organizačné zabezpečenie terénnych výskumov ústnej slovesnosti prevzali jeho študenti M. Kolečányi (vyd. Kosová) a E. Pauliny. Prostredníctvom poslucháčov slovanského seminára realizoval Frank Wollman svoj plán komplexného výskumu ľudovej prózy, ktorým sa zaznamenal súdobý stav rozprávačského repertoáru. Výsledkom je archív 120 zbierok, ktoré zozbieralo 64 zberateľov, s 2200 textami ľudovej prózy, paremiologických žánrov a pomerne veľkým množstvom piesní. Vo výskumných správach, majúcich miestami

[7] Pôsobil najprv ako stredoškolský profesor v Modre, v rokoch 1919 – 1922 ako lektor českého jazyka v Bratislave.

[8] BYSTRICKÝ, Valerián: *Český zamestnanci na Slovensku v rokoch 1938 – 1939.* In: *Česi na Slovensku.* Martin : Slovenské národné múzeum, 2000, s. 17 – 32.

charakter odbornej štúdie, sa odzrkadľuje antropologizujúce zameranie výskumu a snaha o jednotnú metodiku. Študenti – výskumníci sledovali postavenie nositeľa folklóru v komunite, prípadnú rodinnú tradíciu rozprávačského repertoáru, sociálne a kontextuálne otázky. Na základe materiálov získaných wollmanovskou zberateľskou akciou s odstupom času vzniklo významné dielo, na odbornom spracovaní a publikačnom sprístupnení ktorého mala zásadný podiel folkloristka Viera Gašparíková. Dielo *Slovenské ľudové rozprávky I. – III.*[9] vyšlo ako výber 585 textov. Texty reprezentujú žánrové zastúpenie autentického ľudového rozprávania a jeho stav v rokoch 1928 – 1947, keď sa výskumy konali. Kým prvý zväzok zahŕňa 191 textov zo stredného Slovenska, druhý zväzok 255 textov z obcí západného Slovenska, v treťom zväzku je zaradených 139 textov z východného Slovenska.[10]

Treťou dôležitou osobnosťou slovenskej profesionálnej slovesnej folkloristiky bol Andrej Melicherčík (1917 – 1966), ktorý tiež pedagogicky pôsobil na bratislavskej univerzite. Je považovaný za „osobnosť základného významu pre zrod modernej slovenskej etnografie a folkloristiky, ktorá sa funkčno-štrukturálnou metódou zapísala do avantgardného prúdu prinajmenej stredoeurópskej vedy“[11], no zároveň sa na jeho vedeckom diele podpísala rozporuplnosť ideologizácie spoločenských vied 50. rokov.[12] Ťažisko Melicherčíkovho záujmu tvorili: teoretické a metodologické otázky, vymedzenie a súdobý stav folklóru, prejavy folklorizmu, dejiny folkloristiky,[13] dejiny folklórnych žánrov a folklórny obraz fenoménu zbojníctva. K týmto témam sa vyjadril v samostatných publikáciách a v zásadných dobových kompendiách,

[9] I. zväzok Bratislava : Veda, 1993, II. zväzok Bratislava : Veda 2001, III. zväzok Bratislava : Veda, 2004.

[10] GAŠPARÍKOVÁ, Viera: *Wollmanovská zberateľská akcia ľudovej prózy a vznik diela „Slovenské ľudové rozprávky“ I. – III.* In: *Slavista Frank Wollman v kontexte literatúry a folklóru.* Bratislava – Brno : Ústav etnológie SAV, 2006, s. 67 – 95.

[11] LEŠČÁK, Milan: *Andrej Melicherčík – osobnosť slovenskej etnológie*. In: *Ethnologia Slovaca et Slavica 30*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2003, s. 67.

[12] HLÔŠKOVÁ, Hana: *Andrej Melicherčík – osobnosť v dobe, doba v osobnosti (na príklade jednej bádateľskej témy)*. Slovenský národopis, 66, 2018, s. 140 – 155.

[13] Príspevky o Ľ. Štúrovi, monografia o P. Dobšinskom.

napr. aj v *Dejinách slovenskej literatúry* z roku 1962,[14] čím jeho poňatie uvedených fenoménov získalo punc istej normatívnosti. Melicherčík sa v podstate prvej teoretickej práci slovenskej etnológie *Teória národopisu* odvoláva na početné Bogatyriovove práce, a to jednak v prehľadovej časti o vývine teoretických prístupov v národopise,[15] výrazne však tiež v druhej časti práce venovanej problematike súdobého národopisu.[16] Inšpirácie Bogatyriovovým uvažovaním sú u Melicherčíka zreteľné pri charakteristike výskumných metód, tiež však pri analýze konceptov znaku, indivídua a kolektívu vo vzťahu k folklórnej tvorbe, folklórneho faktu, štruktúry folklórneho diela, funkcií folklóru, štruktúry a hierarchie funkcií, vzťahu formy a funkcie, normy a hodnoty atď.

Studia Academica Slovaca a osobnosť Jána Michálka

Z hľadiska projektu Studia Academica Slovaca je najvýznamnejšou osobnosťou slovenskej folkloristiky Ján Michálek (1932 – 2020). Jeho celý profesionálny život je spätý s jeho alma mater – s Filozofickou fakultou Univerzity Komenského v Bratislave. V pedagogickej práci i v rôznych pedagogických a vedecko-organizačných funkciách odovzdal fakulte počas viac ako päťdesiatich rokov veľa energie, tvorivých nápadov i drobnej organizačnej práce. Predovšetkým však odborne vyškolil a vychoval desiatky absolventov katedry, ktorá v rokoch 1970 – 1990, keď bol jej vedúci, niesla názov Katedra etnografie a folkloristiky FF UK. Na Studia Academica Slovaca dlhé roky pravidelne prednášal, o čom svedčí aj jeho tridsaťjeden publikovaných príspevkov v zborníkoch *Studia Academica Slovaca*, a aj ony boli podkladom pre konštatovanie Ladislava Mlynku, že „štúdie zaoberajúce sa ľudovou kultúrou sú po jazykovedných a literárnovedných najpočetnejšou tematickou sku-

[14] MIŠIANIK, Ján – PIŠÚT, Milan a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry.* Bratislava : Veda, 1962.

[15] MELICHERČÍK, Andrej: *Teória národopisu*. Liptovský sv. Mikuláš: Tranoscius, 1945, s. 15 – 84.

[16] A. Melicherčík uvádza 24 Bogatyriovových prác, na ktoré sa v publikácii odvoláva.

pinou“[17]. J. Michálek, ako pedagóg, pokračoval v metodológii terénneho výskumu ústnej slovesnosti tak, ako ju pri študentských terénnych výskumoch uplatňoval F. Wollman. Výstupmi sú početné výskumné materiály, uložené v Dokumentačnej zbierke katedry (dnes Katedra etnológie a muzeológie FiF UK).[18]

Stručný exkurz k počiatkom inštitucionalizovanej profesionálnej folkloristiky na Slovensku ukázal, z akých teoretických a metodologických koncepcií vychádzali spomenuté osobnosti vo vedeckom diele, tiež však v ich pedagogickom pôsobení a vedeckej výchove folkloristiek a folkloristov, neskôr pôsobiacich na fakulte, v Národopisnom ústave SAV,[19] v médiách a osvetových zariadeniach. Všetky spomenuté súvislosti sa objavovali aj príspevkoch jednotlivých ročníkov zborníka *Studia Academica Slovaca*.

V retrospektívnych príspevkoch sa k tematickému zameraniu štúdií o problematike národopisu/etnológie – teda etnografie aj folkloristiky – vyjadrili Ladislav Mlynka,[20] Ján Michálek[21] a Marta Botiková[22] hodnotiac postupne tri dekády, resp. dve ďalšie dekády zborníka. Ja som pohľad zúžila na problematiku folklóru a folkloristiky vo všetkých 49 ročníkoch zborníka a sledovala som, zástupcovia ktorých vedných disciplín a z akých aspektov na uvedenú problematiku nazerali. V 49 ročníkoch zborníka *Studia Academica Slovaca* je celkovo 115 príspevkov, ktoré materiálovo vychádzajú z folklóru alebo sa vyjadrujú k deji-

[17] MLYNKA, Ladislav: *Ľudová kultúra v zborníkoch Studia Academica Slovaca.* In: *Studia Academica Slovaca 29.* Bratislava : Stimul, 2000, s. 358.

[18] Bližšie k vedeckému a pedagogickému dielu J. Michálka pozri: HLÔŠKOVÁ, Hana: *Vedecko-pedagogické dielo profesora Jána Michálka v kontexte bádania o ľudovej próze na Slovensku*. In: *Studia Academica Slovaca 43*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 196 – 216.

[19] Teraz Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV.

[20] MLYNKA, Ladislav: *Ľudová kultúra v zborníkoch Studia Academica Slovaca.* In: *Studia Academica Slovaca 29.* Bratislava : Stimul, 2000, s. 337 – 345.

[21] MICHÁLEK, Ján: *Etnológia v letnej škole slovenského jazyka a kultúry.* In: *40 rokov Studia Academica Slovaca*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 63 – 69.

[22] BOTIKOVÁ, Marta: *Uplynulé desaťročie etnologických príspevkov v zborníkoch Studia Academica Slovaca (2004 – 2013).* In: *Studia Academica Slovaca 43*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 424 – 432.

nám a koncepciám folkloristiky. Priemerne sú v jednotlivých ročníkoch 2 – 3 takto zamerané príspevky, no v ročníkoch 1/1972 a 11/1982 je ich po 6. Ako to sumarizujú uvedené retrospektívne príspevky, pochopiteľne, početne najviac štúdií k sledovanej problematike je z pera folkloristov – predovšetkým pedagógov bratislavskej katedry (J. Michálek, Ľ. Droppová, H. Hlôšková, M. Leščák). Profilový autor, za akého možno označiť J. Michálka na základe tematického záberu, kontinuity prispievania a počtu príspevkov, sa venoval témam z oblasti ľudovej slovesnosti, najmä prózy: ľudové povesti resp. lokálne povesti (3/1974, 4/1975), sociálno-odbojová tematika v ľudovej próze (8/1979), humoristické rozprávanie (10/1981), spomienkové rozprávanie (15/1986), špecifickosť ústnej slovesnosti (16/1987), náhrobníková poézia (21/1992), súčasné podoby memorátu (23/1994), ľudová próza na slovensko-moravskom pohraničí (25/1996), osobnosť M. R. Štefánika v spomienkovom rozprávaní (28/1999), v širšom kontexte dejinám slovenského národopisu (9/1980), vývinu vedy po vzniku Československa (17/1988), slovensko-českým kontaktom (12/1983), osobnostiam folkloristiky: P. Dobšinský (5/1976), P. G. Bogatyriov (11/1982), P. J. Šafárik (24/1995), S. Cambel (26/1997), K. A. Medvecký (27/1998). Príspevky venoval aj teoretickým problémom folkloristiky: estetické aspekty v dejinách výskumu (18/1989), súvislosti ústnej tvorby a sociálnej komunikácie (20/1991), metóda a tvorba monografií (29/2000), významné historické udalosti: SNP v ľudovej tvorbe (13/1984). Posledný príspevok publikuje J. Michálek v zborníku SAS 33/2004.[23] Citujúc Michálkovo hodnotenie etnologických/folkloristických príspevkov: „že najproduktívnejší autori štúdií z oblasti etnológie tým výrazne ovplyvnili aj charakteristiku celkového korpusu, proporčnosť a tematickú skladbu prednášok realizovaných v rámci programu SAS ako letnej školy slovenského jazyka a kultúry a ponúkali tak účastníkom tohto podujatia možnosť (prostredníctvom pravidelne vydávaného zborníka prednášok) budovať si po častiach aj celostnejší obraz o stave tradičnej kultúry Slovákov, jej premien a jej štúdia. Takto sa postupne krok za

[23] MICHÁLEK, Ján: *Etnológia v letnej škole slovenského jazyka a kultúry.* In: *40 rokov Studia Academica Slovaca*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 63 – 69.

krokom formoval a súčasne ponúkal účastníkom letnej školy aj obraz o pozícii tradičnej kultúry vo vývine kultúrno-národného života Slovákov až po súčasnosť s dôrazom na širší spoločenský význam ľudovej kultúry, jej vývinu a premien, jej postavenia v systéme národnej kultúry, resp. ako reprezentanta slovenskej kultúry navonok“[24], môžeme pridať, že sa na tom výraznou mierou podieľal práve J. Michálek.

Príspevky folkloristiek a folkloristov v zborníkoch SAS

Nové pohľady a témy prinášali príspevky Ľ. Droppovej, mladšej katedrovej súpútničky J. Michálka. V 14 štúdiách v zborníku SAS vychádzala z výsledkov vlastnej výskumnej práce a vedeckej orientácie predovšetkým na fenomén ľudovej piesne z hľadiska premien jej funkcií (5/1976). Venovala sa sociálnej a revolučnej tematike v ľudovej piesni (15/1986), súčasnému piesňovému repertoáru a miestu ľudovej piesne v ňom (16/1987), baníckym piesňam (17/1988), piesňam s historickou tematikou (18/1989), jarmočným a púťovým piesňam (19/1990). Ak sa záujemcovia o slovenskú kultúru, prichádzajúci ako poslucháči letných kurzov SAS, s podobami slovenskej tradičnej ľudovej kultúry stretávali vo svojich domovských krajinách predovšetkým s ich úpravami v rámci folklorizmu, práve Ľ. Droppová viacerými príspevkami tieto procesy dôkladne ozrejmila a priblížila i na konkrétnych príkladoch: 5/1976, 20/1991, štylizačné prístupy k umeleckému spracovaniu folklóru charakterizovala prostredníctvom tvorby súborov SĽUK a Lúčnica (14/1985) a obrazu etnických stereotypov sa venovala na základe paremiologickej zbierky A. P. Zátureckého (26/1997). Okrem „kmeňových“ autorov v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* publikovali príspevky aj folkloristi zo SAV V. Gašparíková, E. Krekovičová, M. Leščák a H. Hlôšková – poslední dvaja pôsobili neskôr ako pedagógovia na FiF UK. Viera Gašparíková prispela do zborníka *Studia Academica Slovaca* príspevkom o ekológii slovenskej ľudovej prózy (7/1978), E. Krekovičová štúdiou o interetnických kontextoch kolied na Slovensku (38/2009), M.

[24] Tamže, s. 63.

Leščák štúdiou o druhovej a žánrovej klasifikácii slovesno-dramatického folklóru (15/1986) a H. Hlôšková priblížila folklórne a literárne podoby povesťovej tradície Bratislavy (29/2000), priblížila koncepciu, kontexty a publikačný výstup z vyššie spomenutej Wollmanovskej zberateľskej akcie (34/2005), A. Kmeťa – významnú osobnosť dejín vedy na Slovensku priblížila aj ako hrdinu folklórnych podaní (36/2007), charakterizovala jánošíkovskú/zbojnícku tradíciu – jej mýtizáciu a politickú inštrumentalizáciu (42/2013) a z ďalších historických tradícií venovala pozornosť folklórnym obrazom tatárskych a tureckých nájazdov (45/2016) a bojov a života počas druhej svetovej vojny (44/2015).

Synkretickosť folklóru – komplexnosť umeleckých i mimoumeleckých foriem a funkcií je považovaná za jednu z jeho kategoriálnych vlastností[25], a tak sa fenomény folklóru opodstatnene stávajú objektom skúmania okrem folkloristiky aj iných vedných disciplín. Ukazujú to i príspevky v temer päťdesiatročnej histórii zborníka *Studia Academica Slovaca*. Veď hneď v prvom ročníku literárny teoretik a historik Karol Rosenbaum zdôrazňuje význam ľudovej kultúry, folklóru zvlášť, ako základného kameňa národnej kultúry,[26] keď „generácia Ľ. Štúra videla v tejto kultúre vysokú školu umenia...", pričom „aktívny vzťah k ľudovej kultúre považuje za prvý hlavný poznávací znak národnej kultúry"[27]. Zároveň však pripomína aj postoj L. Novomeského, formulovaný v roku 1938, proti tzv. folklórnemu gýču.

Folklór v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* z pohľadu iných vedných disciplín

Zámer, ktorý v úvodnom slove prvého ročníka zborníka predostrel iniciátor a dlhoročný riaditeľ Studia Academica Slovaca Jozef Mistrík, že „letný seminár slovenského jazyka a kultúry – SAS sa zameriava na

[25] LEŠČÁK, Milan – SIROVÁTKA, Oldřich: *Folklór a folkloristika. O ľudovej slovesnosti.* Bratislava : Smena, 1982, s. 23 – 24.

[26] ROSENBAUM, Karol: *Slovenská národná kultúra.* In: *Studia Academica Slovaca 1*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 7 – 19.

[27] Tamže, s.11 – 12.

to, aby si zahraniční záujemci osvojili alebo rozšírili základy slovenčiny a aby sa v čo najväčšej miere oboznámili so súčasným stavom slovenskej jazykovedy, literárnej vedy a slovenskej kultúry v širokom zmysle slova“[28], sa z pohľadu sledovanej témy začal napĺňať hneď príspevkami literárnych historikov Cyrila Krausa o špecifickosti slovenského romantizmu, kde poukazuje na „folklorizujúce tendencie slovenskej literatúry a kritiky v období klasicizmu“[29], Jána Mišianika o literatúre obdobia baroka, keď folklór považuje za obrodzujúci činiteľ,[30] Milana Pišúta o tvorbe Janka Kráľa, ktorého „básne a balady svojím folklorizovaným štýlom značili medzník vo vývine slovenskej poézie“ a konštatuje, že v jeho „básňach sa po prvý raz v našej literatúre objavuje ľudový človek vo svojej subjektivite a individuálnosti“[31]. Literárny teoretik a historik Peter Liba sa venoval vzťahu literatúry a folklóru z aspektu fenoménu tradície a zdôrazňuje stabilizačný princíp tradície pri udržiavaní kolektívnej pamäti.[32] Najmladšiu generáciu literárnych historikov reprezentuje Jana Pácalová tromi príspevkami, napríklad o koncepte zakliatia – od folklóru k autorskej tvorbe romantikov, tiež v teoretickom uvažovaní na príklade Štúrových prednášok o slovanskej poézii.[33]

Etnograf, no predovšetkým filmár a dokumentarista Martin Slivka publikoval v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* viacero príspevkov, v ktorých komplexne priblížil fenomén tradičných dramatických prejavov cez masku, väzby na ľudové zvyky a typy hier ľudového divadla.[34]

---

[28] MISTRÍK, Jozef: *Predhovor.* In: *Studia Academica Slovaca 1*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 5.

[29] KRAUS, Cyril: *Špecifickosť slovenského romantizmu.* Tamže, s. 53.

[30] MIŠIANIK, Ján: *Baroková lyrika na Slovensku*. Tamže, s. 114.

[31] PIŠÚT, Milan: *Janko Kráľ a folklórne-revolučný typ poézie*. Tamže, s. 155.

[32] LIBA, Peter: *Tradícia – literatúra – folklór*. In: *Studia Academica Slovaca 20*. Bratislava : Stimul, 1992, s. 56 – 64.

[33] PÁCALOVÁ, Jana: *Od rozprávok k alegórii národného života*. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 179 – 191.

[34] Napr. SLIVKA, Martin: *Masky slovenského ľudového divadla*. In: *Studia Academica Slovaca 22*. Bratislava : Stimul, 1993, s. 224 – 230.

V prvom ročníku zborníka teatrológ Zoltán Rampák hovorí o ľudovej vianočnej hre ako o typickom slovenskom stredovekom dramatickom prejave, k čomu teatrológia dospela analýzou textov týchto ľudových hier zaznamenaných v 19. storočí.[35] K histórii a typológii ľudového hudobného inštrumentára sa aj štúdiom historických chrámových fresiek vyjadril etnoorganológ Ivan Mačák,[36] ktorý tému rozvíjal hneď v nasledujúcom ročníku zborníka.[37] Filmový historik Peter Mihálik uviedol prejavy ľudovej kultúry – napríklad jánošíkovskú tradíciu, folklórne prejavy v rámci zvykov ako vitálne tematické zdroje počiatkov filmovej tvorby na Slovensku, ktoré sa potom niesli jej celou históriou.[38] Literárny teoretik a vedúca osobnosť tzv. nitrianskej školy František Miko, uplatniac semioticko-komunikačný prístup konštatoval: „v období literárneho romantizmu adoptovanie kánonu ľudovej slovesnosti v nerozdielnej, ale pritom protichodnej funkcii: ľudová slovesnosť vystupovala v literatúre ako exponent novej poetiky a súčasne vo vákuu, ktoré nastalo radikálnym ‚zostarnutím' literatúry písanej v starších spisovných jazykoch po zavedení nového jazyka, – i ako nová poetická tradícia."[39] F. Miko v ďalšom príspevku na príkladoch z tvorby M. Kukučína, P. O. Hviezdoslava a J. G. Tajovského na základe analýzy slohových parametrov diel konštatuje, že „ľudovosť platila v príslušnej literárnej a spoločenskej situácii ako symptóm príklonu k realite"[40]. Folklóru v jeho tzv. druhej existencii, teda folklorizmu sa venuje príspevok V. Fábryho, ktorý prináša aktuálne dobové informácie o podujatiach, metodickej činnosti a publikačnej činnosti v rámci

[35] RAMPÁK, Zoltán: *Minulosť slovenského divadla*. In: *Studia Academica Slovaca 1*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 161 – 175.

[36] MAČÁK, Ivan: *Typy slovenských ľudových sláčikových nástrojov*. In: *Studia Academica Slovaca 1*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1973, s. 85 – 93.

[37] MAČÁK, Ivan: *Najstaršie hudobné nástroje na Slovensku*. In: *Studia Academica Slovaca 3*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1974, s. 111 – 126.

[38] MIHÁLIK, Peter: *Slovenská kinematografia v minulosti a v prítomnosti*. In: *Studia Academica Slovaca 3*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1974, s. 129 – 145.

[39] MIKO, František: *Slovenská romantická balada a lyrický subjekt*. Tamže, s. 161.

[40] MIKO, František: *Štylistika a redundancia*. In: *Studia Academica Slovaca 5*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1976, s. 245.

starostlivosti o uchovávanie a prezentovanie prejavov tradičnej ľudovej kultúry – predovšetkým folklóru.[41] Autor, pracovník vtedajšieho Osvetového ústavu, uvádza v rámci záujmovej umeleckej činnosti v kategórii „tanec" 1623 folklórnych súborov, dedinských folklórnych skupín a detských súborov. Jozef Mlacek, popredný slovenský jazykovedec – paremiológ, publikoval v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* do dvadsať príspevkov, v ktorých sa venoval rôznym aspektom štúdia tzv. malých žánrov, pričom materiálovo temer v každom z nich vychádzal aj z fundamentálnej zbierky prísloví, porekadiel a úsloví A. P. Zatureckého. Odvoláva sa aj na folkloristickú literatúru, zo slovenských autorov na A. Melicherčíka, M. Kosovú a i. Zo Zátureckého zbierky parémií vychádzala aj Mária Dobríková[42] a poukázala na jazykový obraz vnútorne diferencovanej spoločnosti v slovenskej frazeológii s dôrazom na majetkové pomery jednotlivca. Považovala za pozoruhodné, že reálny pomer ľudí majetných a nemajetných sa priamoúmerne premietol do menšieho počtu frazém s významom „bohatstvo, bohatý človek". Anna Gálisová sa v slovenskej frazeológii sústredila na obraz čerta, pričom sa opierala o práce etnológov/folkloristov a vyslovuje predpoklad, že jeho súčasný obraz je prevrstvením pohanských predstáv o zlých démonoch so stredovekým kresťanským obrazom diabla.[43]

Jazykovedný pohľad uplatnil Ján Kačala pri analýze úprav ľudových rozprávok pre detského čitateľa, keď sa uplatňuje petrifikovaná staršia vrstva jazyka (považuje za potrebné slovníčky, či vysvetlivky).[44] Z hľadiska teatrológie charakterizoval V. Predmerský bábkové divadlo na Slovensku – jeho genézu, repertoár, prepojenosť na kalendárnu obra-

[41] FÁBRY, Viliam: *Záujmová umelecká činnosť na Slovensku*. In: *Studia Academica Slovaca 9*. Bratislava : Alfa, 1980, s. 111 – 120.

[42] DOBRÍKOVÁ, Mária: *Jazykový obraz bohatstva a chudoby vo svetle slovenskej frazeológie.* In: *Studia Academica Slovaca 46*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 23 – 37.

[43] GÁLISOVÁ, Anna: *Obraz čerta v slovenskej frazeológii – rozostrené hranice medzi mytológiou, kresťanstvom a populárnou kultúrou.* In: *Studia Academica Slovaca 49*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2020, s. 51 – 66.

[44] KAČALA, Ján: *Aktuálnosť jazyka slovenských ľudových rozprávok*. In: *Studia Academica Slovaca 18*. Bratislava : Alfa, 1989, s. 215 – 237.

dovú tradíciu, sociálne zázemie a transformáciu po roku 1948.[45] Marta Botiková a Richard Kotsch pripravili v komemoračnom roku príspevok o nedoručenej korešpondencii aktérov prvej svetovej vojny a spomienky ich potomkov.[46] Na aktuálnu tému spoločenského diskurzu o vnímaní dejín slovenskou spoločnosťou reagoval historik Vladimír Segeš,[47] vyjdúc aj z folklórneho obrazu zbojníka Juraja Jánošíka konštatuje sebapodceňovací, ale tiež sebapreceňovací autoobraz Slovákov.

Záver

Analytický prehľad príspevkov v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* za roky 1972 – 2020 k problematike folklóru a folkloristiky poňal problematiku, prekročiac hranice odborového vymedzenia. Témy o folklóre či z dejín folkloristiky sú komplementárnou súčasťou všetkých doteraz vydaných ročníkov zborníka. Súvisí to isto i so zástojom národopisu – etnografie a folkloristiky v dejinách univerzitnej výučby, keď na Slovensku až do začiatku 90. rokov 20. storočia bolo možné tento odbor študovať iba na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, kde sa vyučuje od roku 1921. Analýza bola venovaná nielen príspevkom folkloristov, ale aj literárnych vedcov, kulturológov, historikov, jazykovedcov, dialektológov, etnomuzikológov, ktorí vychádzali z folklórneho materiálu a z pohľadu metodológie ich vlastných vedeckých disciplín tento materiál interpretovali. Príspevky ukazujú, že folklór – jeho žánre, život, funkcie a poetika na jednej strane boli historicky vitálnou súčasťou národnej kultúry, a jeho tradičné podoby sú dodnes inšpiratívnym zdrojom rôznych foriem folklorizmu a vý-

[45] PREDMERSKÝ, Vladimír: *Bábkové divadlo na Slovensku*. In: *Studia Academica Slovaca 11*. Bratislava : Alfa, 1982, s. 445 – 456.

[46] BOTIKOVÁ, Marta – KOTSCH, Richard: *Prvá svetová vojna v spomienkach a v pamäti*. In: *Studia Academica Slovaca 43*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 13 – 27.

[47] SEGEŠ, Vladimír: *Vnímanie slovenskej minulosti – problém legiend, mýtov a stereotypov*. In: *Studia Academica Slovaca 48*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 95 – 109.

znamným faktorom skupinovej seba/identifikácie súčasníka. Poukázala na interdisciplinárne prieniky a inšpirácie pri štúdiu tradičného folklóru – mimoriadne dôležitej súčasti nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska, no ukázala aj tzv. netradičné žánre a metodologické prístupy v ich vedeckej interpretácii. Viac ako sto príspevkov o folklóre a folkloristike v doterajších 49 ročníkoch zborníka *Studia Academica Slovaca* však predovšetkým poskytlo frekventantom Letnej školy slovenského jazyka a kultúry zásadné poznatky o tradičnom slovenskom folklóre, o jeho primárnom i sekundárnom živote a ukázalo prístupy k jeho skúmaniu a interpretácii v rámci viacerých vedných disciplín.[48]

Literatúra

BOTIKOVÁ, Marta – KOTSCH, Richard: *Prvá svetová vojna v spomienkach a v pamäti*. In: *Studia Academica Slovaca 43*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 13 – 27.

BOTIKOVÁ, Marta: *Uplynulé desaťročie etnologických príspevkov v zborníkoch Studia Academica Slovaca (2004 – 2013)*. In: *Studia Academica Slovaca 43*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 424 – 432.

BYSTRICKÝ, Valerián: *Českí zamestnanci na Slovensku v rokoch 1938 – 1939*. In: *Česi na Slovensku*. Martin : Slovenské národné múzeum, 2000, s. 17 – 32.

DOBRÍKOVÁ, Mária: *Jazykový obraz bohatstva a chudoby vo svetle slovenskej frazeológie*. In: *Studia Academica Slovaca 46*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 23 – 37.

FÁBRY, Viliam: *Záujmová umelecká činnosť na Slovensku*. In: *Studia Academica Slovaca 9*. Bratislava : Alfa, 1980, s. 111 – 120.

GÁLISOVÁ, Anna: *Obraz čerta v slovenskej frazeológii – rozostrené hranice medzi mytológiou, kresťanstvom a populárnou kultúrou*. In: *Studia Academica Slovaca 49*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2020, s. 51 – 66.

GAŠPARÍKOVÁ, Viera: *Wollmanovská zberateľská akcia ľudovej prózy a vznik diela „Slovenské ľudové rozprávky" I. – III*. In: *Slavista Frank Wollman v kontexte literatúry a folklóru*. Bratislava – Brno : Ústav etnológie SAV, 2006, s. 67 – 95.

[48] Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 2/0107/19 *Folklór, folkloristika a ideológia*.

HLÔŠKOVÁ, Hana: *Andrej Melicherčík – osobnosť v dobe, doba v osobnosti (na príklade jednej bádateľskej témy)*. Slovenský národopis, 66, 2018, s. 140 – 155.

HLÔŠKOVÁ, Hana: *Folkloristika na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v medzivojnovom období*. In: *95 rokov Filozofickej fakulty UK: pohľad do dejín inštitúcie a jej akademickej obce*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 203 – 218.

HLÔŠKOVÁ, Hana: *Teaching Folkloristics at Universities in Slovakia*. In: *Traditional Culture as a Part of the Cultural Heritage of Europe*. Bratislava : ARM 333, 2003, s. 45 – 54.

HLÔŠKOVÁ, Hana: *Vedecko-pedagogické dielo profesora Jána Michálka v kontexte bádania o ľudovej próze na Slovensku*. In: *Studia Academica Slovaca 43*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 196 – 216.

KAČALA, Ján: *Aktuálnosť jazyka slovenských ľudových rozprávok*. In: *Studia Academica Slovaca 18*. Bratislava : Alfa, 1989, s. 215 – 237.

KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: *Z rozpomienok na pôsobenie Petra Bogatyriova v Bratislave*. Slovenský národopis, 42, 1994, č. 1, s. 55.

KRAUS, Cyril: *Špecifickosť slovenského romantizmu*. In: *Studia Academica Slovaca 1*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 53.

LEŠČÁK, Milan – SIROVÁTKA, Oldřich: *Folklór a folkloristika. O ľudovej slovesnosti*. Bratislava : Smena, 1982, s. 23 – 24.

LEŠČÁK, Milan: *Andrej Melicherčík – osobnosť slovenskej etnológie*. In: *Ethnologia Slovaca et Slavica 30*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2003, s. 67 – 83.

LIBA, Peter: Liba, Peter: *Tradícia – literatúra – folklór*. In: *Studia Academica Slovaca 20*. Bratislava : Stimul, 1992, s. 56 – 64.

MAČÁK, Ivan: *Najstaršie hudobné nástroje na Slovensku*. In: *Studia Academica Slovaca 3*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1974, s. 111 – 126.

MAČÁK, Ivan: *Typy slovenských ľudových sláčikových nástrojov*. In: *Studia Academica Slovaca 1*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1973, s. 85 – 93.

MELICHERČÍK, Andrej: *Teória národopisu*. Liptovský sv. Mikuláš: Tranoscius, 1945, s. 15 – 84.

MIHÁLIK, Peter: *Slovenská kinematografia v minulosti a v prítomnosti*. In: *Studia Academica Slovaca 3*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1974, s. 129 – 145.

MICHÁLEK, Ján: *Etnológia v letnej škole slovenského jazyka a kultúry*. In:

40 rokov Studia Academica Slovaca. Bratislava : Univerzita Komenského, 2004, s. 63 – 69.

MICHÁLEK, Ján: *Národopis na Univerzite Komenského*. In: MICHÁLEK, Ján: *Dejiny etnografie a folkloristiky (Postavy, diela, inštitúcie)*. Bratislava : Scriptum, 1990, s. 97 – 101.

MIKO, František: *Slovenská romantická balada a lyrický subjekt*. In: *Studia Academica Slovaca 3*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1974, s. 159 – 171.

MIKO, František: *Štylistika a redundancia*. In: *Studia Academica Slovaca 5*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1976, s. 245.

MISTRÍK, Jozef: *Predhovor.* In: *Studia Academica Slovaca 1*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 5.

MIŠIANIK, Ján – PIŠÚT, Milan a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry.* Bratislava : Veda, 1962.

MIŠIANIK, Ján: *Baroková lyrika na Slovensku*. In: *Studia Academica Slovaca 1*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 114.

MLYNKA, Ladislav: *Ľudová kultúra v zborníkoch Studia Academica Slovaca.* In: *Studia Academica Slovaca 29.* Bratislava : Stimul, 2000, s. 337 – 345.

PÁCALOVÁ, Jana: *Od rozprávok k alegórii národného života*. In: *Studia Academica Slovaca 41*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2012, s. 179 – 191.

PIŠÚT, Milan: *Janko Kráľ a folklórne-revolučný typ poézie*. In: *Studia Academica Slovaca 1*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 155.

PODOLÁK, Ján: *Jubileum národopisu na Univerzite Komenského v Bratislave*. Český lid, 78, 1991, č. 3, s. 222 – 226.

POPOVIČ, Anton: *Štrukturalizmus v slovenskej vede.* Martin : Matica slovenská, 1970.

PREDMERSKÝ, Vladimír: *Bábkové divadlo na Slovensku*. In: *Studia Academica Slovaca 11*. Bratislava : Alfa, 1982, s. 445 – 456.

RAMPÁK, Zoltán: *Minulosť slovenského divadla*. In: *Studia Academica Slovaca 1*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 161 – 175.

ROSENBAUM, Karol: *Slovenská národná kultúra*. In: *Studia Academica Slovaca 1*. Bratislava : Ústav školských informácií, 1972, s. 7 – 19.

SEGEŠ, Vladimír: *Vnímanie slovenskej minulosti – problém legiend, mýtov a stereotypov*. In: *Studia Academica Slovaca 48*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 95 – 109.

SLIVKA, Martin: *Masky slovenského ľudového divadla*. In: *Studia Academica Slovaca 22*. Bratislava : Stimul, 1993, s. 224 – 230.

Literárnovedná reflexia slovenskej literatúry v 50-ročnej histórii zborníkov *Studia Academica Slovaca* (so zreteľom na ročníky 2014 – 2020)

Peter Tollarovič

Abstract

A scholarly reflection on Slovak literature in the fifty-year history of the *Studia Academica Slovaca* yearbook with a particular focus on 2014 to 2020

This article maps the rich tradition of literary studies in the Studia Academica Slovaca yearbook. Literary scholarship has been an integral part of this publication since its very inception, and the article tracks those contributions that have systematically analysed literary-oriented studies published in the yearbook. It firstly deals with a 1997 summary by Anna Fischerová which evaluated all the art research contributions in the twenty-five yearbooks that had been published until then. A 1998 article by Oľga Sabolová is bibliographical in nature and attempts to categorize the contributions made to the yearbook according to methodological and thematic principles. The work by Miloslav Vojtech, from which this article has based its central assertions, has a more comprehensive form. The second part of the article successively evaluates the scholarly contributions on literature that were published from 2014 to 2020 and which have not thus far been analysed. It specifically examines in some detail their thematic preoccupations and the selection of analysed authors and literary texts.

Keywords: the Studia Academica Slovaca yearbook, literary science, literary history, literary scholars

„*Na prijaté dobrodenia pamätať a, keď ponúkne sa k tomu príležitosť, svojim dobrodincom odplatiť sa, to je vďačnosť, vlastná každému šľachetnému človekovi.*“[1] Týmito slovami vítal František Richard Osvald (1845 – 1926) zborník *Tovaryšstvo*, vydaný pri príležitosti stého výročia založenia Slovenského učeného tovarišstva. Aj jubilejný päťdesiaty zväzok zborníka *Studia Academica Slovaca* vychádza v súzvuku s týmito myšlienkami. Terajšie vekom „polovičaté“ jubileum nášho zborníka má však s prácou, cieľmi a ambíciami učencov z konca 18. storočia veľa spoločné. Aj oni chceli sprostredkovať vtedajšej širokej verejnosti to najlepšie zo slovenskej vedy i kultúry. Dnes prekvitajúca slovakistika na Slovensku a tiež vo svete je splnením ich túžob a ďaleko presahuje ambície z konca 18. alebo 19. storočia.

Zborník *Studia Academica Slovaca* je už 50 rokov vycizelovanou publikáciou, ktorá reprezentuje to najlepšie, čo slovenská veda ponúka z viacerých oblastí výskumu. Jednu z prvých úvah o štúdiách v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* v počiatočných dvadsiatich piatich ročníkoch predstavuje príspevok tohto roku zosnulej docentky Anny Fischerovej († 19. 4. 2021), ktorá ako estetička a kulturologička bilancovala príspevky z oblasti etnológie, histórie, hudobnej vedy, kulturológie, literatúry, pedagogiky, výtvarného umenia a žurnalistiky. Vo svojom príspevku dospela k záveru, že práve literatúra má spomedzi menovaných vied kvantitatívne najbohatšie zastúpenie – až 102 príspevkov.[2] Pravda, niektoré príspevky majú polymúzický charakter, na čo upozorňuje už A. Fischerová, a ako príklad uvádza štúdiu Petra Libu *Tradícia – literatúra – folklór*. Obdobná situácia je viditeľná aj v prípade viacerých príspevkov z neskorších rokov.

Autorkou ďalšieho sumarizačného príspevku s názvom *Analýza literárnovedných prednášok v 25. zväzkoch zborníka Studia Academica Slovaca* je tiež v tomto roku zosnulá docentka Oľga Sabolová († 31. 1. 2021). Autorkina štúdia má charakter bibliografie jednotlivých prí-

[1] OSVALD, František Richard: *Predmluva*. In: *Tovaryšstvo*. Zostavil F. R. Osvald. Ružomberok : Karol Salva, 1893, s. 1.

[2] FISCHEROVÁ, Anna: *Slovenská kultúra v zborníkoch SAS*. In: *Studia Academica Slovaca 26*. Bratislava : Stimul, 1997, s. 273.

spevkov predchádzajúcich ročníkov. Jej kategorizácia literárnovedných príspevkov je pomerne netradičná. Autorka vymedzila až 10 kategórií, do ktorých zaradila jednotlivé príspevky: 1. charakteristika konkrétneho diela autora; 2. literárnohistorický pohľad na literárny pohyb v určitom regióne; 3. príspevky zamerané na širší aspekt literárnej komunikácie; 4. príspevky venované historickej poetike; 5. interpretačne orientované príspevky; 6. metaliterárne, literárnokritické pohľady; 7. nadnárodný kontext slovenskej literatúry; 8. všeobecnejšie ladené príspevky s presahom do estetiky, histórie, kulturológie; 9. translatologicky ladené štúdie; 10. ostatné – nezaradené do predošlých kategórií.[3]

Najpočetnejšie zastúpenie majú podľa koncepcie Oľgy Sabolovej príspevky z tretej skupiny, kam možno zaradiť až 35 príspevkov. Zmapovať obdobným spôsobom nasledujúcich 25 rokov zborníka by nebolo natoľko produktívne, keďže v roku 2014 vyšlo špeciálne vydanie zborníka *Studia Academica Slovaca v premenách*, v ktorom nachádzame podrobne spracovanú bibliografiu všetkých dovtedajších príspevkov publikovaných v jednotlivých zväzkoch zborníka.

Ohliadnuc sa za Sabolovej výpočtom literárnovedných prác sledujeme množstvo generácií literárnych vedcov a vysokoškolských pedagógov, ktorí počas päťdesiatročnej histórie zborníka prezentovali na jeho stránkach svoje výskumy. Medzi najstarších patria Milan Pišút (1908 – 1984), Ján Mišianik (1914 – 1972), Mikuláš Gašparík (1916 – 2003) či Karol Rosenbaum (1920 – 2001). Už od počiatkov našli pevné miesto medzi pravidelne prispievajúcimi autormi pracovníci Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy Filozofickej Univerzity Komenského a tiež Ústavu slovenskej literatúry Slovenskej akadémie vied. Popri nich sa vždy naskytol priestor aj pre vedeckých pracovníkov a pedagógov z iných inštitúcií. Pri pohľade na obsahy jednotlivých ročníkov možno konštatovať, že táto orientácia sa vo veľkej miere uplatňuje doposiaľ.

[3] SABOLOVÁ, Oľga: *Analýza literárnovedných prednášok v 25. zväzkoch zborníka Studia Academica Slovaca*. In: *Studia Academica Slovaca 27*. Bratislava : Stimul, 1998, s. 227 – 232.

Skutočnosť, že popri jazykovej zložke patrí literatúra k ústredným témam letnej školy Studia Academica Slovaca, skonštatoval už Miloslav Vojtech v príspevku *Slovenská literatúra a literárnovedná slovakistika na letnej škole slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca*.[4] M. Vojtech tiež kriticky konštatuje, že zborníky sú celkom prirodzene dokladom o metodologických a ideologických obmedzeniach, ktoré poznačili dobový literárnovedný diskurz najmä v 70. a 80. rokoch 20. storočia.[5] S týmto tvrdením možno len súhlasiť. Názor možno demonštrovať napríklad pri čítaní príspevku Mikuláša Gašparíka *K ideovým prameňom realizmu v slovenskej literatúre*, v ktorom je snaha o vyhľadávanie sociálnych konfliktov a robotníckej tematiky v slovenskej literatúre obdobia realizmu značne preexponovaná. Takéto práce sú však v kontexte veľkej väčšiny príspevkov trvalejšej hodnoty veľmi ojedinelé. V konečnom dôsledku dnes podávajú svedectvo o životaschopnosti zborníka, ktorý bol už vtedy zrkadlom doby a aktuálnych tendencií.

Už v prvom ročníku zborníka *Studia Academica Slovaca* nachádzame napríklad príspevok Cyrila Krausa *Špecifickosť slovenského romantizmu*, reflektujúci problematiku slovenskej literatúry 19. storočia, ale aj príspevok Jána Števčeka *Najmladšia generácia súčasnej slovenskej prózy*. Teda už od počiatkov sa v publikovaných literárnovedných prácach stretajú príspevky venované starším vývinovým obdobiam slovenskej literatúry, ako aj príspevky mapujúce súčasnú literatúru v jej dobovo aktuálnych kontúrach.

Príspevky zaoberajúce sa staršou slovenskou literatúrou detailne analyzovala Zuzana Kákošová v štúdii *Staršia slovenská literatúra v zborníkoch Studia Academica Slovaca* (1972 – 2013). Konštatovala, že po prvých troch príspevkoch venovaných staršej slovenskej literatúre, ktoré predstavujú práce Jána Mišianika *Baroková lyrika na Slovensku*, Jozefa Minárika *Baroková cestopisná literatúra* a Zoltána Rampáka *Staršia slovenská dráma v európskom kontexte*, sa staršia slovenská li-

[4] VOJTECH, Miloslav: *Slovenská literatúra a literárnovedná slovakistika na letnej škole slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca.* In: *40 rokov Studia Academica Slovaca.* Bratislava : Stimul, 2004, s. 54.

[5] Tamže, s. 55.

teratúra zo zborníkov na sedem rokov vytratila.[6] Až v 80. rokoch 20. storočia publikovali svoje výskumy venované staršej slovenskej literatúre Marta Keruľová, Helena Májeková či Eva Tkáčiková. Autorka príspevku ďalej konštatuje, že po roku 2000 sa tejto problematike v zborníkoch venovali najmä Gizela Gáfriková, Zuzana Kákošová, Timotea Vráblová, Ľubica Blažencová alebo Miloslav Konečný.[7]

Pri analýze literárnovedných príspevkov rokov 2004 – 2013 si Miloslav Vojtech v príspevku *Slovenská literatúra a jej literárnovedná reflexia v zborníkoch Studia Academica Slovaca v poslednom desaťročí* všimol dominanciu interpretačne ladených štúdií na úkor panoramaticky a širšie orientovaných príspevkov. Dominuje „preferencia tém orientovaných primárne na interpretáciu literárneho textu v najrozličnejších súvislostiach a metodologických varietách, prierezových genologických tém koncipovaných v intenciách historickej poetiky a tém zameraných na jednotlivé autorské osobnosti reflektované v širších literárnohistorických súvislostiach“[8]. V druhej časti skúmaného decénia Miloslav Vojtech sleduje najmä nástup interdisciplinárne ladených tematických okruhov, ktoré spájajú literárne príspevky s výskumom iných vedných disciplín a umenia. Tento trend reprezentujú príspevky zaradené do tematických blokov *Slovensko a slovanský svet* z roku 2006, *Kultúrne dedičstvo ako inšpirácia pre súčasnosť* s podtitulom *1150. výročie misie sv. Cyrila a Metoda* (2013). V tomto zväzku nachádzame i druhý interdisciplinárne ladený blok *Slovensko-české jazykové a kultúrne kontakty, paralely a odlišnosti* pri príležitosti 20. výročia vzniku samostatnej Slovenskej republiky.

Sumarizačná štúdia Miloslava Vojtecha z roku 2014 zavŕšila sériu doterajších príspevkov sledujúcich literárnovedné príspevky a ich koncepciu v zborníkoch *Studia Academica Slovaca*. Tohtoročné jubileum

[6] KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Staršia slovenská literatúra v zborníkoch Studia Academica Slovaca (1972 – 2013)*. In: *Studia Academica Slovaca 43*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 374.

[7] Tamže, s. 377.

[8] VOJTECH, Miloslav: *Slovenská literatúra a jej literárnovedná reflexia v zborníkoch Studia Academica Slovaca v poslednom desaťročí (2004 – 2013)*. In: *Studia Academica Slovaca 43*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 385.

zborníka vytvára opäť príležitosť pre analytickú retrospektívu a zhodnotenie série literárnovedných príspevkov publikovaných v ostatných siedmich zväzkoch. Podobne ako v predošlých ročníkoch aj teraz jednotlivé príspevky reprezentujú rozmanitosť literárnovedného bádania, počnúc literárnou históriou, cez interpretačne ladené práce, literárnu komparatistiku, výskum obraznosti až po medziliterárne vzťahy a interdisciplinárne presahy k iným vedným disciplínam.

Už spomenutý 43. zväzok zborníka, ktorý obsahuje aj analyzované príspevky Zuzany Kákošovej a Miloslava Vojtecha, nadväzuje na osvedčenú koncepciu predošlého ročníka a prináša tematický blok nazvaný *100. výročie vypuknutia I. svetovej vojny*. V rámci tohto bloku v príspevku s názvom *Poznámky k literárnokritickým reflexiám románu Živý bič (Ohlasy na beletriu a publicistiku Mila Urbana)* analyzoval Karol Csiba azda najznámejší román zo zázemia, román o živote slovenskej dediny počas prvej svetovej vojny *Živý bič*. Ladislav Čúzy zasa sleduje tému prvej svetovej vojny v najreprezentatívnejšom slovenskom literárnom a kultúrnom časopise *Slovenské pohľady* v prvom desaťročí ich obnoveného vydávania po prvej svetovej vojne. Konštatuje však s prekvapením, že „v časopise sa nenachádza ani jeden prozaický text, v ktorom by jeho autor tematizoval ako dominantný problém motív 1. svetovej vojny. V týchto číslach sa nevyskytujú dokonca ani prozaické texty, ktoré by výraznejšie tematizovali udalosti, ktoré nasledovali a ktoré sa odvíjali od tejto historickej skutočnosti, teda vznik Československej republiky v roku 1918.“[9] Nakoniec však L. Čúzy pripomína 14 textov, ktoré sa tejto téme venujú aspoň marginálne. O čosi širšie časové vymedzenie si vytýčila Dagmar Kročanová, ktorá vo svojom príspevku *Tematizácia prvej svetovej vojny v krátkej próze medzivojnového obdobia* analyzuje pomerne známe prózy (napríklad poviedku *Návrat Ondreja Baláža* od Dobroslava Chrobáka), no aj menej známe texty významných autorov odkazujúce na prvú svetovú vojnu (naprí-

[9] ČÚZY, Ladislav: *Tematizácia motívu 1. svetovej vojny v „Krčméryho“ Slovenských pohľadoch*. In: *Studia Academica Slovaca 43*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 42.

klad prózy Jozefa Cígera Hronského).[10] Autentické memoáre účastníkov prvej svetovej vojny interpretovala Lenka Szentesiová v štúdii *Dve podoby legionárskych spomienok* (Janko Jesenský a Mikuláš Gacek)[11]. Kniha Mikuláša Gaceka *Sibírske zápisky* vyšla o rok neskôr (2015) v reedícii. Autorkin príspevok je svedectvom oživenia záujmu o tento typ prózy v kontexte súčasného literárnovedného bádania a reedícia memoárov azda naznačuje aj čitateľský záujem o takýto typ literatúry. Historik Martin Vašš vo svojich ostatných monografiách venoval pozornosť aj viacerým slovenským spisovateľom a ich životným osudom. O tejto jeho tematickej orientácii svedčí aj príspevok v tomto zväzku zborníka s názvom *Spomienky predstaviteľov slovenskej umeleckej bohémy na ich službu v rakúsko-uhorskej armáde počas prvej svetovej vojny*[12].

Nemenej zaujímavé sú aj ostatné príspevky 43. zborníka. Andrea Bokníková tu publikovala časť svojho systematického výskumu venovaného slovenským poetkám 30. a 40. rokov 20. storočia, ktorý nazvala *„Neznáme" poetky z 30. a 40. rokov 20. storočia (Kapitola z dejín slovenskej poézie a literárnej kultúry)*.[13] Predstavené profily Henny Fiebigovej, Bely Dunajskej a Slávy Manicovej následne publikovala v priekopníckej publikácii *Potopené duše* (2017). Literárnovedné príspevky tohto ročníka uzatvára štúdia Anny Krulákovej *Laskomerského cesty do Talianska*,[14] ktorá reprezentuje fundamentálnu oblasť jej výskumu.

---

[10] KROČANOVÁ, Dagmar: *Tematizácia prvej svetovej vojny v krátkej próze medzivojnového obdobia*. In: *Studia Academica Slovaca 43*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 77 – 79.

[11] SZENTESIOVÁ, Lenka: *Dve podoby legionárskych spomienok (Janko Jesenský a Mikuláš Gacek)*. In: *Studia Academica Slovaca 43*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 93 – 111.

[12] VAŠŠ, Martin: *Spomienky predstaviteľov slovenskej umeleckej bohémy na ich službu v rakúsko-uhorskej armáde počas prvej svetovej vojny.* In: *Studia Academica Slovaca 43*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 112 – 134.

[13] BOKNÍKOVÁ, Andrea: *„Neznáme" poetky z 30. a 40. rokov 20. storočia (Kapitola z dejín slovenskej poézie a literárnej kultúry).* In: *Studia Academica Slovaca 43*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 159 – 178.

[14] KRULÁKOVÁ, Anna: *Laskomerského cesty do Talianska.* In: *Studia Academica Slovaca 43*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 261– 279.

Pochmúrne dejiny 20. storočia – druhá svetová vojna, teda opäť vojnová tematika, je súčasťou nasledujúceho 44. ročníka zborníka *Studia Academica Slovaca*. V tematicky ladenom bloku s názvom *70. výročie ukončenia II. svetovej vojny a jej obraz v umení a kultúre* možno nájsť viacero literárnovedných príspevkov. Prvým z nich je príspevok Ladislava Čúzyho *Motív druhej svetovej vojny v prozaickej tvorbe Ladislava Ťažkého*[15]. Dagmar Kročanová v príspevku *Vojnová a povstalecká téma v Karvašovej dráme Polnočná omša*[16] sleduje v tom čase v Slovenskom národnom divadle opätovne inscenovanú drámu, ktorú má činohra v repertoári dodnes a mali ju možnosť sledovať i zahraniční slovakisti.

V danom roku si však Slovensko pripomínalo aj 200. výročie narodenia Ľudovíta Štúra, čo rovnako nemohlo uniknúť pozornosti autorov zborníka *Studia Academica Slovaca*. Hoci primárne o jeho literárnom diele nepojednáva žiaden príspevok, literárnu obec zastupuje Karol Csiba svojím príspevkom *Ľudovít Štúr ako téma v medzivojnovej publicistike (Interpretácia vybraných publicistických textov)*[17], v ktorom sleduje reflexiu Štúrovho života a diela vtedajšími literátmi.

Leitmotívom 45. ročníka zborníka bola téma *Domáce a cudzie v slovenskej kultúre a jazyku*. Zuzana Kákošová predstavila v tejto súvislosti *Uhorského Robinzona* a iné prózy v príspevku *Európske literárne žánre v slovenskom kontexte*[18]. Mnohých neslovensky píšucich autorov staršej slovenskej literatúry dnes považujeme za našich – slovenských. Zaujímavý je však i prípad prozaika 20. storočia – Gejzu Vá-

[15] ČÚZY, Ladislav: *Motív druhej svetovej vojny v prozaickej tvorbe Ladislava Ťažkého.* In: *Studia Academica Slovaca 44*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2015, s. 111 – 124.

[16] KROČANOVÁ, Dagmar: *Vojnová a povstalecká téma v Karvašovej dráme Polnočná omša.* In: *Studia Academica Slovaca 44*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2015, s. 180 – 193.

[17] CSIBA, Karol: *Ľudovít Štúr ako téma v medzivojnovej publicistike (Interpretácia vybraných publicistických textov).* In: *Studia Academica Slovaca 44*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2015, s. 31 – 44.

[18] KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Európske literárne žánre v slovenskom kontexte.* In: *Studia Academica Slovaca 45*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 155 – 167.

moša, ktorý bol židovského pôvodu, jeho materinským jazykom bola maďarčina a študoval v českom prostredí, ako v závere štúdie nazvanej *O podobách inakosti v tvorbe Gejzu Vámoša* konštatovala Dagmar Kročanová.[19] Známu tézu o inšpiratívnej sile Bürgerovej balady na tvorbu osvietenca Bohuslava Tablica podrobne rozpracoval Miloslav Vojtech v príspevku *Inonárodné podnety v procese genézy modernej slovenskej umelej balady*.[20] Recesisticky ladené prózy Rudolfa Slobodu, Pavla Vilikovského, Igora Otčenáša a Viliama Klimáčka sú stredobodom záujmu v príspevku Petra Darovca *Alternatívna história Slovenska a strednej Európy v novšej slovenskej próze*.[21]

Jubileá slovenských spisovateľov zachycujú príspevky Ladislava Čúzyho, Dany Hučkovej a Jána Zambora. Prvý menovaný v univerzálne nazvanom príspevku *Ľudská prirodzenosť a kresťanská etika* interpretuje pri príležitosti 150. výročia narodenia spisovateľa Ladislava Nádašiho Jégého jeho menej známe prózy *Alina Orságová* a *S duchom času*.[22] Sté výročie úmrtia Svetozára Hurbana Vajanského pripomína príspevok Dany Hučkovej *Besednice Svetozára Hurbana Vajanského*.[23] Žáner z názvu príspevku sa neodmysliteľne spája práve s jeho menom. Na 140. výročie narodenia Ivana Kraska odkazuje príspevok Jána Zambora, ktorý sa v tomto ročníku zborníka *Studia Academica Slovaca* podujal interpretovať Kraskovu báseň *Topole*.[24] Práve v tom istom roku Ján

[19] KROČANOVÁ, Dagmar: *O podobách inakosti v tvorbe Gejzu Vámoša*. In: *Studia Academica Slovaca 45*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 214.

[20] VOJTECH, Miloslav: *Inonárodné podnety v procese genézy modernej slovenskej umelej balady (Gottfried August Bürger a Bohuslav Tablic)*. In: *Studia Academica Slovaca 45*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 317 – 341.

[21] DAROVEC, Peter: *Alternatívna história Slovenska a strednej Európy v novšej slovenskej próze*. In: *Studia Academica Slovaca 45*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 401 – 417.

[22] ČÚZY, Ladislav: *Ľudská prirodzenosť a kresťanská etika*. In: *Studia Academica Slovaca 45*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 389 – 400.

[23] HUČKOVÁ, Dana: *Besednice Svetozára Hurbana Vajanského*. In: *Studia Academica Slovaca 45*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 436 – 449.

[24] ZAMBOR, Ján: *Interpretácia básne Ivana Kraska Topole*. In: *Studia Academica Slovaca 45*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 471 – 485.

Zambor vydal aj monografiu *Vzlyky nahej duše – Ivan Krasko v interpretáciách* (2016).

Rok 2017 bol v našom kultúrnom, ale i politickom kontexte označovaný ako rok Jozefa Miloslava Hurbana, a to pri príležitosti 200. výročia jeho narodenia. Túto skutočnosť v 46. ročníku zborníka *Studia Academica Slovaca* reflektuje viacero príspevkov. Ženským postavám Hurbanových próz venuje pozornosť Ladislav Čúzy.[25] Panegyrické básne dedikované Hurbanovi vyhľadala Dana Hučková a predstavila ich v príspevku *Pamiatke Jozefa Miloslava Hurbana*.[26] Nemenej zásadnú časť Hurbanovej tvorby – literárnovednú činnosť zasa pripomína štúdia Jany Pácalovej *Kreacionizmus ako služba národu (Jozef Miloslav Hurban)*.[27] Okrem Hurbanovho výročia sa zborník venuje aj jubileu básnika Miroslava Válka. Interpretáciu jeho básne *Óda na lásku* zo zbierky *Milovanie v husej koži* venoval Ján Zambor básnikovým nedožitým 90. narodeninám.[28]

O niečo menej literárne zameraných príspevkov nachádzame v 47. ročníku zborníka *Studia Academica Slovaca* z roku 2018, ktorý reflektuje tzv. magické osmičky v našich dejinách. Rok 1948 znamenal v slovenskej literatúre nástup socialistického realizmu, na čo upozorňuje príspevok Valéra Mikulu[29], ktorý takto pripomenul aj svoj ostatný výskum publikovaný v predošlom roku v publikácii *Socialistický realizmus v slovenskej poézii* (2017). Štúdia *Lomidrevo podľa Samuela*

[25] ČÚZY, Ladislav: *Ženské postavy ako súčasť národnej tendenčnosti próz Jozefa Miloslava Hurbana.* In: *Studia Academica Slovaca 46.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 255 – 265.

[26] HUČKOVÁ, Dana: *Pamiatke Jozefa Miloslava Hurbana.* In: *Studia Academica Slovaca 46.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 266 – 277.

[27] PÁCALOVÁ, Jana: *Kreacionizmus ako služba národu (Jozef Miloslav Hurban).* In: *Studia Academica Slovaca 46.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 307 – 321.

[28] ZAMBOR, Ján: *Válkova Óda na lásku ako báseň znepokojenia*. In: *Studia Academica Slovaca 46.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 335 – 351.

[29] MIKULA, Valér: *Socialistický realizmus v slovenskej poézii.* In: *Studia Academica Slovaca 47.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2018, s. 65 – 82.

Reussa a Pavla Dobšinského (dve koncepcie rozprávky)[30] zrkadlí aktuálnu výskumnú a edičnú prácu Jany Pácalovej, ktorá v tomto období vydala jednak Reussove *Rozprávky starých Slovákov* (2018) a tiež Dobšinského *Prostonárodné slovenské rozprávky* v troch zväzkoch. Oba edičné počiny sa dočkali priaznivého čitateľského ohlasu. Slovenskú poéziu medzi barokom a romantizmom a jej poetologické vývinové posuny objasňuje Miloslav Vojtech v štúdii *Prológ k dejinám modernej slovenskej poézie. Básnické iniciatívy prvých dvoch obrodeneckých generácií*, ktorou uzatvára literárne príspevky tohto ročníka.[31]

Štvrtá časť zborníka z roku 2019 je dedikovaná 170. výročiu narodenia Pavla Országha Hviezdoslava. Okrem interpretačnej sondy Jána Zambora do jubilantových *Krvavých sonetov*[32] tu nachádzame dva pozoruhodné texty. Esejisticky ladený text slovakistu írskeho pôvodu Johna Minahana *Moderný, nie módny: Hviezdoslav 1909 – 1914*.[33] Minahane je tiež autorom prebásnenia *Krvavých sonetov* do angličtiny (*The bloody sonnets*). Knižne vyšli v roku 2018. Nad kvalitou a mimoriadnosťou tohto prekladu uvažuje Marián Andričík v nasledujúcej stati *Minahanov preklad Hviezdoslavových Krvavých sonetov*.[34] V kontexte poslania *Studia Academica Slovaca* ide o veľmi zaujímavé príspevky, ktoré otvárajú slovenskú literatúru širším kontextom. Okrem toho v prvých dvoch oddieloch zborníka s názvom *Vektory identity*

[30] PÁCALOVÁ, Jana: *Lomidrevo podľa Samuela Reussa a Pavla Dobšinského (dve koncepcie rozprávky).* In: *Studia Academica Slovaca 47.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2018, s. 248 – 263.

[31] VOJTECH, Miloslav: *Prológ k dejinám modernej slovenskej poézie. Básnické iniciatívy prvých dvoch obrodeneckých generácií.* In: *Studia Academica Slovaca 47.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2018, s. 307 – 324.

[32] ZAMBOR, Ján: *Interpretačná sonda do Hviezdoslavových Krvavých sonetov*. In: *Studia Academica Slovaca 48.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 375 – 397.

[33] MINAHANE, John: *Moderný, nie módny: Hviezdoslav 1909 – 1914.* In: *Studia Academica Slovaca 48.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 361 – 374.

[34] ANDRIČÍK, Marián: *Minahanov preklad Hviezdoslavových Krvavých sonetov*. In: *Studia Academica Slovaca 48.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 398 – 408.

v historickej i súčasnej reflexii (Dynamické zmeny a hľadanie identity v jazyku, literatúre a kultúre) a *Jazyk, literatúra a kultúra v reflexii aktuálneho vedeckého výskumu* nachádzame príspevky pracovníčok Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy FiF UK Zuzany Kákošovej, Marty Fülöpovej a Marianny Koliovej venované imagologickým, žánrovým a motivickým aspektom literatúry v 17. – 19. storočí.[35]

Zatiaľ posledný zborník, ktorý je predmetom tejto analýzy, otvára štúdia Mariána Andričíka *Poézia Miroslava Válka a Milana Rúfusa v anglických prekladoch.*[36] Podobne ako príspevok Veroniky Svoradovej a Rosselly Di Venere *Za hranicami prekladu: niekoľko poznámok k talianskemu vydaniu knihy Mareka Vadasa Útek*[37] zapadajú do kontextu aktuálnej témy tohto zatiaľ posledného ročníka zborníka *Studia Academica Slovaca* s názvom *Hranica ako limit aj príležitosť v jazykovo-kultúrnom a geopolitickom kontexte*. Matej Masaryk zostal verný svojej téme výskumu diela prozaika a maliara Janka Alexyho príspevkom *Medzi možnosťou a nutnosťou: Literárne začiatky Janka Alexyho (1894 – 1970).*[38] Ako sme už naznačili, téma tohto ročníka vychádza z pandémiou poznačenej situácie, ktorá okrem iných nepríjemností skomplikovala i výučbu a vedeckú prácu, čoho svedectvom je aj nerealizovaná plánovaná konferencia venovaná 200. výročiu narodenia Andreja Sládkoviča. Príspevok k tomuto výročiu aspoň prostredníc-

[35] Ide o štúdie FÜLÖPOVÁ, Marta: *My, Oni – a Tí ešte horší. Vytváranie negatívnych národných obrazov v slovenskej próze 19. storočia*. In: *Studia Academica Slovaca 48*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 28 – 44; KOLIOVÁ, Marianna: *Motivické echá Súľovských skál*. Tamže, s. 154 – 169; KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Formovanie slovenskej dobrodružnej literatúry v 17. – 18. storočí*. Tamže, s. 139 – 153.

[36] ANDRIČÍK, Marián: *Poézia Miroslava Válka a Milana Rúfusa v anglických prekladoch*. In: *Studia Academica Slovaca 49*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2020, s. 13 – 32.

[37] SVORADOVÁ, Veronika – DI VENERE, Rosella: *Za hranicami prekladu: niekoľko poznámok k talianskemu vydaniu knihy Mareka Vadasa Útek*. In: *Studia Academica Slovaca 49*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2020, s. 125 – 136.

[38] MASARYK, Matej: *Medzi možnosťou a nutnosťou: Literárne začiatky Janka Alexyho (1894 – 1970)*. In: *Studia Academica Slovaca 49*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2020, s. 310 – 326.

tvom zborníka prináša Marta Fülöpová štúdiou *Archetypálny hrdina v idylickom svete (Andrej Sládkovič: Detvan)*[39].

Nazerajúc na príspevky ostatných siedmich ročníkov možno postrehnúť, že literárnovedné príspevky prezentujú aktuálne výskumné trendy vo všetkých oblastiach literárnej vedy. Charakter príspevkov sa čoraz viac orientuje nielen na domácu, ale aj zahraničnú slovakistickú a slavistickú verejnosť, aby štúdie oslovili čo možno najviac záujemcov o slovenskú literatúru. 50-ročná tradícia originálnych a inšpiratívnych literárnovedných príspevkov predurčuje zborník k tomu, aby zostal prameňom poznávania slovenskej literatúry i naďalej.

Literatúra

ANDRIČÍK, Marián: *Minahanov preklad Hviezdoslavových Krvavých sonetov*. In: *Studia Academica Slovaca 48.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 398 – 408.

ANDRIČÍK, Marián: *Poézia Miroslava Válka a Milana Rúfusa v anglických prekladoch.* In: *Studia Academica Slovaca 49.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2020, s. 13 – 32.

BOKNÍKOVÁ, Andrea: *„Neznáme" poetky z 30. a 40. rokov 20. storočia (Kapitola z dejín slovenskej poézie a literárnej kultúry).* In: *Studia Academica Slovaca 43*. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 159 – 178.

CSIBA, Karol: *Ľudovít Štúr ako téma v medzivojnovej publicistike (Interpretácia vybraných publicistických textov).* In: *Studia Academica Slovaca 44*. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2015, s. 31 – 44.

DAROVEC, Peter: *Alternatívna história Slovenska a strednej Európy v novšej slovenskej próze.* In: *Studia Academica Slovaca 45.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 401 – 417.

[39] FÜLÖPOVÁ, Marta: *Archetypálny hrdina v idylickom svete (Andrej Sládkovič: Detvan).* In: *Studia Academica Slovaca 49.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2020, s. 289 – 309.

ČÚZY, Ladislav: *Tematizácia motívu 1. svetovej vojny v „Krčméryho" Slovenských pohľadoch*. In: *Studia Academica Slovaca 43*. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 42 – 56.

ČÚZY, Ladislav: *Motív druhej svetovej vojny v prozaickej tvorbe Ladislava Ťažkého.* In: *Studia Academica Slovaca 44*. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2015, s. 111 – 124.

ČÚZY, Ladislav: *Ľudská prirodzenosť a kresťanská etika.* In: *Studia Academica Slovaca 45.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 389 – 400.

ČÚZY, Ladislav: *Ženské postavy ako súčasť národnej tendenčnosti próz Jozefa Miloslava Hurbana.* In: *Studia Academica Slovaca 46.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 255 – 265.

FISCHEROVÁ, Anna: *Slovenská kultúra v zborníkoch SAS*. In: *Studia Academica Slovaca 26*. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul, 1997.

FÜLÖPOVÁ, Marta: *My, Oni – a Tí ešte horší. Vytváranie negatívnych národných obrazov v slovenskej próze 19. storočia*. In: *Studia Academica Slovaca 48.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 28 – 44.

FÜLÖPOVÁ, Marta: *Archetypálny hrdina v idylickom svete (Andrej Sládkovič: Detvan)*. In: *Studia Academica Slovaca 49.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2020, s. 289 – 309.

HUČKOVÁ, Dana: *Besednice Svetozára Hurbana Vajanského.* In: *Studia Academica Slovaca 45*. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 436 – 449.

HUČKOVÁ, Dana: *Pamiatke Jozefa Miloslava Hurbana*. In: *Studia Academica Slovaca 46.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 266 – 277.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Staršia slovenská literatúra v zborníkoch Studia Academica Slovaca (1972 – 2013)*. In: *Studia Academica Slovaca 43*. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 372 – 383.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Európske literárne žánre v slovenskom kontexte*. In: *Studia Academica Slovaca 45*. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 155 – 167.

KÁKOŠOVÁ, Zuzana: *Formovanie slovenskej dobrodružnej literatúry v 17. – 18. storočí.* In: *Studia Academica Slovaca 48.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 139 – 153.

KOLIOVÁ, Marianna: *Motivické echá Súľovských skál.* In: *Studia Academica Slovaca 48.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 154 – 169.

KROČANOVÁ, Dagmar: *O podobách inakosti v tvorbe Gejzu Vámoša*. In: *Studia Academica Slovaca 45*. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 194 – 216.

KROČANOVÁ, Dagmar: *Tematizácia prvej svetovej vojny v krátkej próze medzivojnového obdobia*. In: *Studia Academica Slovaca 43*. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 69 – 92.

KROČANOVÁ, Dagmar: *Vojnová a povstalecká téma v Karvašovej dráme Polnočná omša.* In: *Studia Academica Slovaca 44*. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 180 – 193.

KRULÁKOVÁ, Anna: *Laskomerského cesty do Talianska.* In: *Studia Academica Slovaca 43*. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 261– 279.

MASARYK, Matej: *Medzi možnosťou a nutnosťou: Literárne začiatky Janka Alexyho (1894 – 1970).* In: *Studia Academica Slovaca 49.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2020, s. 310 – 326.

MIKULA, Valér: *Socialistický realizmus v slovenskej poézii.* In: *Studia Academica Slovaca 47.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018, s. 65 – 82.

MINAHANE, John: *Moderný, nie módny: Hviezdoslav 1909 – 1914.* In: *Studia Academica Slovaca 48.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 361 – 374.

OSVALD, František Richard: *Predmluva*. In: Tovaryšstvo, zostavil F. R. Osvald. Ružomberok : Karol Salva, 1893.

PÁCALOVÁ, Jana: *Kreacionizmus ako služba národu (Jozef Miloslav Hurban).* In: *Studia Academica Slovaca 46.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 307 – 321.

PÁCALOVÁ, Jana: *Lomidrevo podľa Samuela Reussa a Pavla Dobšinského (dve koncepcie rozprávky).* In: *Studia Academica Slovaca 47.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018, s. 248 – 263.

SABOLOVÁ, Oľga: *Analýza literárnovedných prednášok v 25. zväzkoch zborníka Studia Academica Slovaca*, In: *Studia Academica Slovaca 27*. Ed. J. Mlacek. Bratislava : Stimul, 1998, s. 226 – 232.

SVORADOVÁ, Veronika – DI VENERE, Rosella: *Za hranicami prekladu:*

niekoľko poznámok k talianskemu vydaniu knihy Mareka Vadasa Útek. In: *Studia Academica Slovaca 49.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2020, s. 125 – 136.

SZENTESIOVÁ, Lenka: *Dve podoby legionárskych spomienok* (Janko Jesenský a Mikuláš Gacek). In: *Studia Academica Slovaca 43*. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 93 – 111.

VAŠS, Martin: *Spomienky predstaviteľov slovenskej umeleckej bohémy na ich službu v rakúsko-uhorskej armáde počas prvej svetovej vojny.* In: *Studia Academica Slovaca 43*. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 112 – 134.

VOJTECH, Miloslav: *Inonárodné podnety v procese genézy modernej slovenskej umelej balady (Gottfried August Bürger a Bohuslav Tablic)*. In: *Studia Academica Slovaca 45*. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 317 – 341.

VOJTECH, Miloslav: *Slovenská literatúra a jej literárnovedná reflexia v zborníkoch Studia Academica Slovaca v poslednom desaťročí (2004 – 2013)*. In: *Studia Academica Slovaca 43*. Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2014, s. 384 – 403.

VOJTECH, Miloslav: *Prológ k dejinám modernej slovenskej poézie. Básnické iniciatívy prvých dvoch obrodeneckých generácií.* In: *Studia Academica Slovaca 47.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018, s. 307 – 324.

VOJTECH, Miloslav: *Slovenská literatúra a literárnovedná slovakistika na letnej škole slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca.* In: *40 rokov Studia Academica Slovaca*. Ed. J. Pekarovičová – E. Vojtechová. Bratislava : Stimul, 2004, s. 54 – 62.

ZAMBOR, Ján: *Interpretácia básne Ivana Kraska Topole*. In: *Studia Academica Slovaca 45.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, s. 471 – 485.

ZAMBOR, Ján: *Válkova Óda na lásku ako báseň znepokojenia*. In: *Studia Academica Slovaca 46.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 335 – 351.

ZAMBOR, Ján: *Interpretačná sonda do Hviezdoslavových Krvavých sonetov*. In: *Studia Academica Slovaca 48.* Ed. J. Pekarovičová – M. Vojtech. Bratislava : Univerzita Komenského, 2019, s. 375 – 397.

Autori príspevkov

Doc. PhDr. Michal Babiak, Mr.
Katedra estetiky
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. PhDr. Dana Baláková, PhD.
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku

Mgr. Jana Belišová, PhD.
Katedra muzikológie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

PhDr. Eva Benková, PhD.
Katedra slovenských dejín
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. PhDr. Andrea Bokníková, PhD.
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.
Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Jana Garaiová
Katedra dejín výtvarného umenia
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. PaedDr. Ivica Hajdučeková, PhD.
Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie
Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc.
Ústav etnológie a sociálnej antropológie
Slovenská akadémia vied v Bratislave

Prof. Mgr. Martin Homza, PhD.
Katedra slovenských dejín
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Miloš Horváth, PhD.
Katedra slovenského jazyka
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. PhDr. Zuzana Kákošová, CSc.
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PaedDr. Jana Kesselová, CSc.
Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Doc. PhDr. Viera Kováčová, PhD.
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku

Mgr. Stanislava Kuzmová, M. A., PhD.
Katedra slovenských dejín
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Prof. PaedDr. Ľudmila Liptáková, CSc.
Katedra komunikačnej a literárnej výchovy
Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Doc. PhDr. Jana Pekarovičová, PhD.
Studia Academica Slovaca – centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. PhDr. Marianna Sedláková, PhD.
Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie
Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Mgr. Veronika Svoradová, PhD.
Studia Academica Slovaca – centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Peter Tollarovič, PhD.
Studia Academica Slovaca – centrum pre slovenčinu ako cudzí jazyk
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Michal Uhrin, PhD.
Katedra etnológie a muzeológie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Lujza Urbancová, PhD.
Katedra slovenského jazyka a komunikácie
Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Doc. Mgr. Martin Vašš, PhD.
Katedra slovenských dejín
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Aneta Világi, PhD.
Katedra politológie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave